SOUDOBÉ DĚJINY

Obsah ročníku XII

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR

STUDIE A ESEJE

ARBURG, Adrian von: Komplex odsunu:
úvodní poznámky k tématu ..... č. 3/4, s. 425-431

DVOŘÁK, Tomáš: Těžba uranu versus „očista" pohraničí:
německé pracovní síly v Jáchymovských dolech
na přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. století ..... č. 3/4, s. 626-671

GJURIČOVÁ, Adéla: Uvědomělé kichotiády:
politické myšlení Růženy Vackové ..... č. 2, s. 285-308

GLASSHEIM, Eagle: Etnické čistky, komunismus
a devastace životního prostředí: vytváření nové identity
severočeského pohraničí (1945–1989) ..... č. 3/4, s. 432-464

KNAPÍK, Jiří: Od korektury k ideologické normě:
ze zákulisí „Třiceti let bojů" Ladislava Štolla ..... č. 1, s. 62-84

KOČOVÁ, Kateřina: Druhá retribuce:
činnost mimořádných lidových soudů v roce 1948 ..... č. 3/4, s. 586-625

KŘESŤAN, Jiří: „Poslední husita" odchází: Zdeněk Nejedlý
v osidlech kulturní politiky KSČ po roce 1945 ..... č. 1, s. 9-44

NEŠPOR, Zdeněk R.: České migrace 19. a 20. století
a jejich dosavadní studium..... č. 2, s. 245-284

NEŠPOR, Zdeněk R.: Jak dál bádat
o mezinárodních migracích?:
vývoj a perspektivy současných západních studií..... č. 3/4, s. 672-685

STANĚK, Tomáš – ARBURG, Adrian von: Organizované divoké odsuny?:
úloha ústředních státních orgánů při provádění „evakuace"
německého obyvatelstva (květen až září 1945).
1, Předpoklady a vývoj do konce května 1945 ..... č. 3/4, s. 465-533

ŠÁMAL, Petr: „Česká otázka" ve světle stalinismu:
Karel Kosík a koncept levicového radikalismu ..... č. 1, s. 45-61

ŠPORKOVÁ, Alena: Poučena z krizového vývoje:
obraz „pražského jara" v „normalizační" próze ..... č. 2, s. 309-333

TOPINKA, Jiří: Zapomenutý kraj: české pohraničí 1948–1960
a takzvaná akce dosídlení ..... č. 3/4, s. 534-585

MEMOÁRY

KUČERA, Martin: Skica pokusu o objektivizaci zjevu
Ladislava Štolla ..... č. 1, s. 95-101

ŠTOLL, Martin: Třicet let bojů s Ladislavem Štollem
aneb Jak s tím můžete žít? . . . . . č. 1, s. 85-101

MATERIÁLY

BERAN, Jiří: Vytváření členské základny ČSAV v roce 1952. . . . . č. 1, s. 102-139

KOVAŘÍK, David: „V zájmu ochrany hranic": přesídlení
obyvatel ze zakázaného a hraničního pásma (1951–1952) . . . č. 3/4, s. 686-707

DISKUSE

DEJMEK, Jindřich: K interpretaci československo-britských vztahů:
fakta versus domněnky a polopravdy: Smetanova recenze
pod drobnohledem. . . . . č. 1, s. 155-168

HRUBÝ, Karel: Radikální socialismus a jeho návraty . . . . . č. 2, s. 334-342

KAMENEC, Ivan: Aké sú možnosti racionálnej diskusie?:
odpoveď Jánovi Mlynárikovi . . . . . č. 3/4, s. 746-750

KAMENEC, Ivan: Mnohosľubný nadpis – trápny výsledok:
nad Mlynárikovou knihou o dejinách Židov na Slovensku . . . . . č. 2, s. 343-353

KÁRNÍK, Zdeněk: Odpověď Karlu Hrubému. . . . . č. 3/4, s. 734-741

KŘEN, Jan: Dokumenty StB jako pramen poznání minulosti . . č. 3/4, s. 708-733

MLYNÁRIK, Ján: Luhajúci „ublížený" recenzent. . . . . č. 3/4, s. 742-745

RATAJ, Jan: Konečná diagnóza druhé republiky? . . . . . č. 1, s. 140-154

SMETANA, Vít: Několik komentářů
k odpovědi Jindřicha Dejmka. . . . . č. 1, s. 169-173

RECENZE

BABKA, Lukáš: Nelidský systém zobrazený na lidských osudech: mimořádná
kniha o dějinách sovětského vězeňství [Gulag: dějiny / Anne Applebaum. Plzeň,
2004] . . . . . č. 2, s. 354-365

BROKLOVÁ, Eva: O recenzování, biografiích a životopisu Jiřího Stříbrného
[Jiří Stříbrný: Portrét politika / Libor Vykoupil. Brno, 2003] . . č. 3/4, s. 758-766

ČECHUROVÁ, Jana: Nedotažená historie hnutí volnomyšlenkářů [Příběh(y) Volné
myšlenky / Antonín K. K. Kudláč. Praha, 2005] . . . . . č. 2, s. 371-374

ČECHUROVÁ, Jana: Za války múzy nemlčely [Múzy v exilu: kulturní a umělecké aktivity čs. exulantů v Londýně v předvečer a v průběhu druhé světové války 1939–1945 / Bořivoj Srba. Brno, 2003] . . . . . č. 1, s. 179-182

ČORNEJ, Petr: Hus v marxistickém kostýmu: český poúnorový historický román v kulturně-politických souvislostech [Hus na trybunie: tradycje narodowe w czeskiej powieści historycznej okresu realizmu socjalistycznego / Joanna Królak. Warszawa, 2004] . . . . . č. 1, s. 174-178

ELLINGER, Jiří: Trauma – zrada – memento: mnichovská dohoda po pětašedesáti letech [Mnichovská dohoda : cesta k destrukci demokracie v Evropě / Ed. Jan Němeček. Praha, 2004] . . . . . č. 2, s. 375-379

HÁLA, Vlastimil: Kdo vyhrál španělskou občanskou válku? [Španělská občanská válka 1936–1939 / Antony Beevor. Praha ; Plzeň, 2004] . . . . . č. 3/4, s. 798-803

HORSKÁ, Pavla: Nad osudy Josefa Macka a Viktora Knappa: interpretační možnosti historické biografie a autobiografie [Josef Macek: mezi historií a politikou / Bohumil Jiroušek. Praha, 2004; Proměny času: vzpomínky nestora české právní vědy / Viktor Knapp. Praha, 1998] . . . . . č. 3/4, s. 767-773

HORSKÁ, Pavla: Prolegomena k životopisu Františka Grause [František Graus – člověk a historik: sborník z pracovního semináře VCDV / Red. Zdeněk Beneš, Bohumil Jiroušek, Antonín Kostlán. Praha, 2004] . . . . . č. 3/4, s. 774-777

HOUSKA, Ondřej: Mussoliniho Itálie na cestě expanze [Mussolini and the Origins of the Second World War, 1933–1940 / Robert Mallett. London, 2003] . . . . . č. 1, s. 183-186

HRUBÝ, Karel: Vydatné torzo: nad nedokončenými vzpomínkami Jiřího Loewyho [Úseky polojasna: vzpomínky Jiřího Loewyho / Ed. a úvod Tomáš Zahradníček; doslov Dana Loewyová. Praha, 2005] . . . . . č. 3/4, s. 784-791

HRUŠKA, Blahoslav: Ježíšmarjá, vždyť ten Hus vypadá jako kněz!: průkopnický sborník o filmu a dějinách [Film a dějiny / Ed. Petr Kopal. Praha, 2005] . . . . . č. 2, s. 366-370

KŘESŤAN, Jiří: Jean-Paul Sartre jako zrcadlo století a úlohy intelektuála [Sartrovo století: filozofické zkoumání / Bernard-Henri Lévy. Brno, 2003] . . . . . č. 3/4, s. 751-757

MĚCHÝŘ, Jan: Nová edice věnovaná poválečným sociálním dějinám [Východiska, očekávání a realita poválečné doby: k dějinám české společnosti v letech 1945–1948 / Lenka Kalinová. Praha, 2004] . . . . . č. 1, s. 190-193

NOVOTNÝ, Lukáš: Viníci, či oběti?: rozpolcená paměť v zemích nacistické Osy v komparaci [Nationale Erinnerungskulturen seit 1945 im Vergleich: Deutschland, Italien und Japan seit 1945 / Eds. Christoph Cornelißen, Lutz Klinkhammer, Wolfgang Schwentker. Frankfurt a.M., 2004 . . . . . č. 3/4, s. 804-807

RÁKOSNÍK, Jakub: Životopisec v zajetí svého historika: Boučkův příběh Jana Slavíka [Jan Slavík: příběh zakázaného historika / Jaroslav Bouček. Praha, 2002] . . . . . č. 3/4, s. 778-783

SCHWIPPEL, Jindřich: O orálních dějinách z pohledu archiváře [Orální historie ve výzkumu soudobých dějin / Miroslav Vaněk. Praha, 2004] . . . . . č. 1, s. 187-189

SLABOTÍNSKÝ, Radek: Studenti jako hybná síla změn v komunistickém Československu [Studenti a komunistická moc v českých zemích 1968–1989 / Milan Otáhal. Praha, 2003] . . . . . č. 3/4, s. 792-797

SOLDÁTOVÁ, Lucie: Francie v poválečném světě [La France et le monde depuis 1945 / Jacques Dalloz. Paris, 2002] . . . . . č. 3/4, s. 808-811

SYRNÝ, Marek: Neumlčaná história odboja [Samizdat o odboji: štúdie a články / Jozef Jablonický. Bratislava, 2004] . . . . . č. 2, s. 380-387

VACULÍK, Jaroslav: Polské historické časopisy v roce 2004 o válečných a poválečných dějinách . . . . . č. 1, s. 194-207

O ARCHIVECH

TOMEK, Prokop: Svazek StB jako historický pramen . . . . . č. 1, s. 208-214

KRONIKA

BLAŽEK, Petr: Varšavská konference o komunistických tajných službách . . . . . č. 2, s. 388-390

HISTORICKÝ summit u protinožců: dvacátý Mezinárodní kongres historických věd v Sydney (3.–9. července 2005) / Jaroslav Pánek, Jiří Kocian, Oldřich Tůma, Miloslav Polívka, Petr Vorel, Jiří Lach, Radmila Slabáková. . . . č. 3/4, s. 812-834

KOURA, Petr: Festival Film a dějiny v Humpolci . . . . . č. 2, s. 394

KRČÁL, Martin: Konference o peněžních reformách a zvratech v Československu po roce 1918 . . . . . č. 3/4, s. 835-836

MIKLOVÁ, Martina: Podzimní seminář o odpírání vojenské služby v Československu . . . . . č. 3/4, s. 837-839

SMEGĽOVÁ, Lucie: Orálna história a jej interdisciplinárne využitie . . . . . č. 2, s. 391-393

ANOTACE

BENČÍK, Antonín: Revolučné a protitotalitné hnutia v Európe po 2. svetovej vojne : medzinárodná konferencia k nedožitým 80. narodeninám Alexandra Dubčeka / Ed. Miroslav Pekník. Bratislava, 2004 . . . . . č. 1, s. 219-220

FRANC, Martin: So schmeckte es in der DDR: ein Lach- und Sachbuch vom Essen und Trinken / Thomas Heubner. Berlin, 2003 . . . . č. 3/4, s. 845-846

GJURIČOVÁ, Adéla: Muklovský Vatikán / Josef Petr Ondok. Brno, 2005 . . . . . č. 2, s. 397-398

JANEČEK, Pavel: Okupace Československa 21. 8. 1968: bratrská agrese / Jiří Fidler. Praha, 2003 . . . . . č. 1, s. 215-216

JECHOVÁ, Květa: Sozialgeschichtliche Kommunismusforschung: Tschechoslowakei, Polen, Ungarn, DDR 1945–1968 / Hrsg. Christiane Brenner, Peter Heumos. München, 2005 . . . . . č. 2, s. 395-396

JIROUŠEK, Bohumil: Husitský Tábor: sborník Husitského muzea. Suppl. 2, Husitský Tábor a jeho postavení v české historiografii v 70. a 80. letech 20. století / Ed. Doubravka Olšáková, Zdeněk Vybíral. Tábor, 2004 . . . . . č. 3/4, s. 847-849

KAHUDA, Jan: Československý exil a krajanské hnutí ve Švýcarsku v letech 1945–1989: 1, Od května 1945 do srpna 1968 / Miloš Trapl, Arnošt Skoupý, Miloš Kouřil. Olomouc, 2004 . . . . . č. 3/4, s. 850-852

KÁRNÍK, Zdeněk: München 1938 / März 1939: Hintergründe, Ereignisse, Folgen: Ereignisse und Entwicklungen vor, während und nach dem Zweiten Weltkrieg: ein Beitrag zum Thema „Deutsche und Tschechen im 20. Jahrhundert" / Ulrich Grochtmann. München. . . . . č. 1, s. 216-218

KŘESŤAN, Jiří: Czechoslovak American Archivalia. 1–2 / Miloslav Rechcígl jr. Olomouc, 2004 . . . . . č. 2, s. 398-400

KŘESŤAN, Jiří: Komunismus, levicová kultura a česká politika 1890–1938 / Ladislav Cabada. Plzeň, 2005 . . . . . č. 3/4, s. 842-843

KŘESŤAN, Jiří: Monstrproces „Stříteský a spol." Litomyšl 1950: historická studie o síle a slabosti poválečného člověka / Martin Boštík. Litomyšl, 2004 . . . . . č. 3/4, s. 840-842

KŘESŤAN, Jiří: Národní kulturní komise 1947–1951 / Kristina Uhlíková. Praha, 2004 . . . . . č. 2, s. 400-401

KŘESŤAN, Jiří: O tom, co bylo / Zoe Klusáková-Svobodová. Praha, 2005 . . . . . č. 3/4, s. 846-847

KŘESŤAN, Jiří: Sborník Archivu Ministerstva vnitra, č. 2.
Praha, 2004 . . . . . č. 1, s. 220-221

LOHMANNOVÁ, Nina: The Czechoslovak Exile Government
in London and the Sudeten German Issue / Francis Dostál Raška.
Prague, 2002 . . . . . č. 3/4, s. 843-845

LOVČÍ, Radovan: Masarykovci a Bystrička: spomienky Masarykovcov
na Bystričku a spomienky pamätníkov na Masarykovcov / Ed. Zora Frkáňová.
Martin, 2004 . . . . . č. 2, s. 396-397

OTÁHAL, Milan: Slezský studijní ústav v Opavě 1945–1958:
proměny vědeckého pracoviště / Jiří Knapík. Praha, 2004 . . . . . č. 1, s. 218-219

PEŠEK, Jiří: Das längste Jahr: warum am 8. Mai zwar der Krieg zu Ende war,
der Frieden aber noch nicht begonnen hatte: ein Gespräch / Hans-Ulrich Wehler
// In: Die Zeit. Jhrg. 1, Nr. 1 (2005), s. 26–30. . . . . č. 3/4, s. 852

SLABOTÍNSKÝ, Radek: České národní aktivity v pohraničních
oblastech první Československé republiky / Ed. Olga Šrajerová. Olomouc;
Opava, 2003 . . . . . č. 1, s. 221-222

ŠEVČÍKOVÁ, Veronika: Romové v českých zemích v letech 1945–1989 /
Nina Pavelčíková. Praha, 2004. . . . . č. 3/4, s. 849-850

ŠTĚPÁNEK, Kamil: Poválečná repatriace československých
tzv. přemístěných osob (Displaced Persons) / Jaroslav Vaculík.
Brno, 2004. . . . . č. 2, s. 401-402

RESUMÉ

Summaries, č. 1, s. 223-231, č. 2, s. 403-409, č. 3/4, s. 853-868

AUTORSKÝ REJSTŘÍK

ARBURG, Adrian von č.3/4, s. 425-431
č.3/4, s. 465-533
BABKA, Lukáš č. 2, s. 354-365
BENČÍK, Antonín č. 1, s. 219-220
BERAN, Jiří č. 1, s. 102-139
BLAŽEK, Petr č. 2, s. 388-390
BROKLOVÁ, Eva č.3/4, s. 758-766
ČECHUROVÁ, Jana č. 1, s. 179-182
č. 2, s. 371-374
ČORNEJ, Petr č. 1, s. 174-178
DEJMEK, Jindřich č. 1, s. 155-168
DVOŘÁK, Tomáš č.3/4, s. 626-671
ELLINGER, Jiří č. 2, s. 375-379
FRANC, Martin č.3/4, s. 845-846
GJURIČOVÁ, Adéla č. 2, s. 285-308
č. 2, s. 397-398
GLASSHEIM, Eagle č.3/4, s. 432-464
HÁLA, Vlastimil č.3/4, s. 798-803
HORSKÁ, Pavla č.3/4, s. 767-773
č.3/4, s. 774-777
HOUSKA, Ondřej č. 1, s. 183-186
HRUBÝ, Karel č. 2, s. 334-342
č.3/4, s. 784-791
HRUŠKA, Blahoslav č. 2, s. 366-370
JANEČEK, Pavel č. 1, s. 215-216
JECHOVÁ, Květa č. 2, s. 395-396
JIROUŠEK, Bohumil č.3/4, s. 847-849
KAHUDA, Jan č.3/4, s. 850-852
KAMENEC, Ivan č. 2, s. 343-353
č.3/4, s. 746-750
KÁRNÍK, Zdeněk č. 1, s. 216-218
č.3/4, s. 734-741
KNAPÍK, Jiří č. 1, s. 62-84
KOCIAN, Jiří č.3/4, s. 817-822
KOČOVÁ, Kateřina č.3/4, s. 586-625
KOURA, Petr č. 2, s. 394
KOVAŘÍK, David č.3/4, s. 686-707
KRČÁL, Martin č.3/4, s. 835-836
KŘEN, Jan č.3/4, s. 708-733
KŘESŤAN, Jiří č. 1, s. 9-44
č. 1, s. 220-221
č. 2, s. 398-400
č. 2, s. 400-401
č. 3/4, s.751-757
č.3/4, s. 840-842
č.3/4, s. 842-843
č.3/4, s. 846-847
KUČERA, Martin č. 1, s. 95-101
LACH, Jiří č.3/4, s. 826-829
LOHMANNOVÁ, Nina č.3/4, s. 843-845
LOVČÍ, Radovan č. 2, s. 396-397
MĚCHÝŘ, Jan č. 1, s. 190-193
MIKLOVÁ, Martina č.3/4, s. 837-839
MLYNÁRIK, Ján č.3/4, s. 742-745
NEŠPOR, Zdeněk R. č. 2, s. 245-284
č.3/4, s. 672-685
NOVOTNÝ, Lukáš č.3/4, s. 804-807
OTÁHAL, Milan č. 1, s. 218-219
PÁNEK, Jaroslav č.3/4, s. 812-816
č.3/4, s. 833-834
PEŠEK, Jiří č. 3/4, s. 852
POLÍVKA, Miloslav č.3/4, s. 822-824
RÁKOSNÍK, Jakub č.3/4, s. 778-783
RATAJ, Jan č. 1, s. 140-154
SCHWIPPEL, Jindřich č. 1, s. 187-189
SLABÁKOVÁ, Radmila č.3/4, s. 829-833
SLABOTÍNSKÝ, Radek č. 1, s. 221-222
č.3/4, s. 792-797
SMEGĽOVÁ, Lucie č. 2, s. 391-393
SMETANA, Vít č. 1, s. 169-173
SOLDÁTOVÁ, Lucie č.3/4, s. 808-811
STANĚK, Tomáš č.3/4, s. 465-533
SYRNÝ, Marek č. 2, s. 380-387
ŠÁMAL, Petr č. 1, s. 45-61
ŠEVČÍKOVÁ, Veronika č.3/4, s. 849-850
ŠPORKOVÁ, Alena č. 2, s. 309-333
ŠTĚPÁNEK, Kamil č. 2, s. 401-402
ŠTOLL, Martin č. 1, s. 85-101
TOMEK, Prokop č. 1, s. 208-214
TOPINKA, Jiří č.3/4, s. 534-585
TŮMA, Oldřich č.3/4, s. 817-822
VACULÍK, Jaroslav č. 1, s. 194-207
VOREL, Petr č.3/4, s. 824-825

REJSTŘÍK AUTORŮ A EDITORŮ DISKUTOVANÝCH A RECENZOVANÝCH DĚL

APPLEBAUM, Anne č. 2, s. 354-365
BEEVOR, Antony č.3/4, s. 798-803
BENEŠ, Zdeněk č.3/4, s. 774-777
BOŠTÍK, Martin č.3/4, s. 840-842
BOUČEK, Jaroslav č.3/4, s. 778-783
BRENNER, Christiane č. 2, s. 395-396
CABADA, Ladislav č.3/4, s. 842-843
CORNELIßEN, Christoph č.3/4, s. 804-807
DALLOZ, Jacques č.3/4, s. 808-811
DEJMEK, Jindřich č. 1, s. 169-173
FIDLER, Jiří č. 1, s. 215-216
FRKÁŇOVÁ, Zora č. 2, s. 396-397
GEBHART, Jan č. 1, s. 140-154
GROCHTMANN, Ulrich č. 1, s. 216-218
HEUBNER, Thomas č.3/4, s. 845-846
HEUMOS, Peter č. 2, s. 395-396
HRUBÝ, Karel č.3/4, s. 734-741
JABLONICKÝ, Jozef č. 2, s. 380-387
JIROUŠEK, Bohumil č.3/4, s. 767-773
č.3/4, s. 774-777
KALINOVÁ, Lenka č. 1, s. 190-193
KAMENEC, Ivan č.3/4, s. 742-745
KÁRNÍK, Zdeněk č. 2, s. 334-342
KLINKHAMMER, Lutz č.3/4, s. 804-807
KLUSÁKOVÁ-SVOBODOVÁ, Zoe č.3/4, s. 846-847
KNAPÍK, Jiří č. 1, s. 218-219
KNAPP, Viktor Knapp č.3/4, s. 767-773
KOPAL, Petr č. 2, s. 366-370
KOSTLÁN, Antonín č.3/4, s. 774-777
KOUŘIL, Miloš č.3/4, s. 850-852
KRÓLAK, Joanna č. 1, s. 174-178
KUDLÁČ, Antonín K. K. č. 2, s. 371-374
KUKLÍK, Jan sr. č. 1, s. 140-154
LÉVY, Bernard-Henri č.3/4, s. 751-757
LOEWY, Jiří č.3/4, s. 784-791
MALLETT, Robert č. 1, s. 183-186
MLYNÁRIK, Ján č. 2, s. 343-353
č.3/4, s. 746-750
NĚMEČEK, Jan č. 2, s. 375-379
OLŠÁKOVÁ, Doubravka č.3/4, s. 847-849
ONDOK, Josef Petr č. 2, s. 397-398
OTÁHAL, Milan č.3/4, s. 792-797
PAVELČÍKOVÁ, Nina č.3/4, s. 849-850
PEKNÍK, Miroslav č. 1, s. 219-220
RAŠKA, Francis Dostál č.3/4, s. 843-845
RECHCÍGL, Miloslav jr. č. 2, s. 398-400
SCHWENTKER, Wolfgang č.3/4, s. 804-807
SKOUPÝ, Arnošt č.3/4, s. 850-852
SMETANA, Vít č. 1, s. 155-168
SRBA, Bořivoj č. 1, s. 179-182
ŠRAJEROVÁ, Oľga č. 1, s. 221-222
TRAPL, Miloš č.3/4, s. 850-852
UHLÍKOVÁ, Kristina č. 2, s. 400-401
VACULÍK, Jaroslav č. 2, s. 401-402
VANĚK, Miroslav č. 1, s. 187-189
VYBÍRAL, Zdeněk č.3/4, s. 847-849
VYKOUPIL, Libor č.3/4, s. 758-766
WEHLER, Hans-Ulrich č. 3/4, s. 852
ZAHRADNÍČEK, Tomáš č.3/4, s. 784-791

Zpracovala Věra Břeňová

1/2005

Soudobé dějiny

Mezi ideologií, kulturou a vědou (Štoll – Nejedlý – Kosík)

Předplatné na ročník XII (2005), tj. 4 čísla:

250 Kč (včetně poštovného) pro jednotlivce,
290 Kč (včetně poštovného) pro instituce.
Pro vysokoškolské studenty v České a Slovenské republice při odběru prostřednictvím fakultního ústavu, semináře nebo katedry činí celoroční předplatné 100 Kč (včetně poštovného) s podmínkou minimálního odběru 5 výtisků od každého čísla ročníku XII (2005).

Předplatné pro zahraničí:
45 euro (včetně poštovného) pro jednotlivce,
60 euro (včetně poštovného) pro instituce.

Cena 68 Kč za jedno číslo.

Objednávky přijímá:
Ústav pro soudobé dějiny AV ČR
Vlašská 9, Praha 1-Malá Strana, PSČ 118 40,
tel.: 257 531 122
257 533 036
fax: 257 531 121
e-mail: dvorak@usd.cas.cz

Soudobé dějiny (ISSN 1210-7050)

Vydává Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR.
Obálka Aleš Lederer.
Resumé Derek Paton.
Grafická úprava a sazba Agentura ČSTZ, s.r.o.
PBtisk, s.r.o., Příbram.

Vychází s podporou Ediční rady Akademie věd ČR.
Časopis Soudobé dějiny byl registrován Ministerstvem kultury ČR dne 16. 4. 1993 pod číslem MK 6475.
© Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR 2005

SOUDOBÉ DĚJINY

XII / 1

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR

Z POVĚŘENÍ ÚSTAVU PRO SOUDOBÉ DĚJINY
SPOLU S REDAKČNÍM KRUHEM ŘÍDÍ
Oldřich Tůma a Milan Drápala

REDAKČNÍ KRUH:
Eva Broklová, Milan Drápala, Stanislav Kokoška, Jan Měchýř,
Jiří Suk, František Svátek, Oldřich Tůma, Jiří Vykoukal

REDAKČNÍ RADA:
Adrian von Arburg, Praha
Vojtech Čelko, Praha
Jürgen Danyel, Drážďan
Eva Hahnová, Augustfel
Miloš Havelka, Praha
Peter Heumos, Mnichov
Jozef Jablonický, Bratisl
Ivan Kamenec, Bratislav
Łukasz Kamiński, Vratisl
Karel Kaplan, Praha
Zdeněk Kárník, Praha
Jiří Knapík, Opava
Michal Kopeček, Praha
Pavel Kosatík, Praha
Jan Křen, Praha
Jiří Křesťan, Praha
Václav Kural, Praha
Robert Kvaček, Praha
Françoise Mayerová, Montpellier
Martin Nodl, Praha
Alena Nosková, Praha
Milan Otáhal, Praha
Derek Paton, Praha
Jiří Pernes, Brno
Jiří Pešek, Praha
Vilém Prečan, Praha
Petr Šafařík, Praha
Jiří Vančura, Praha
Zdeněk Vašíček, Praha
Zbyněk Zeman, Praha

REDAKCE:
Milan Drápala (vedoucí redaktor)
Ela Nauschová





Ústav pro soudobé dějiny AV ČR pořádá odborný seminář „Fašismus a komunismus ve střední Evropě: Geopolitické srovnání". Seminář se uskuteční 12. října 2005 v 9.30 v budově Akademie věd ČR, Národní 3, Praha 1, místnost č. 205. Program semináře bude zveřejněn na internetové adrese ústavu www.usd.cas.cz.

Seminář je organizován v rámci projektu „History after the Wall: the Indeterminacy of the Short Twentieth Century", který je součástí grantu Evropské unie „Culture 2000".

Autoři

Jiří Beran (1929)
v letech 1958–1991 pracoval v Ústředním archivu Československé akademie věd v Praze, nyní v důchodu. Zabývá se zejména institucionálním vývojem české vědy. Je autorem řady studií i edicí k dějinám českých vědeckých společností.

Jana Čechurová (1969)
docentka Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, zabývá se českými dějinami první poloviny 20. století, v poslední době pak zvláště dějinami exilu. Je mimo jiné autorkou monografií *Alois Rašín: Dramatický život českého politika* (Praha 1997) a *Čeští svobodní zednáři ve XX. století* (Praha 2002).

Petr Čornej (1951)
profesor historie, prorektor Literární akademie Josefa Škvoreckého v Praze. Zabývá se českými dějinami na přelomu středověku a novověku, zvláště husitským hnutím, dále interpretacemi historických tradic, dějinami české historiografie a osobností Zdeňka Nejedlého. Kromě řady populárně-naučných knih a studií publikoval monografie *Tajemství českých kronik: Cesty ke kořenům husitské tradice* (Praha 1987, rozšířené vydání 2003), *Lipanské ozvěny* (Praha 1995) a 5. svazek *Velkých dějin zemí Koruny české*, věnovaný období 1402–1437 (Praha 2000).

Jindřich Dejmek (1965)
samostatný vědecký pracovník Historického ústavu AV ČR v Praze, specializuje se na dějiny mezinárodní politiky a československé zahraniční politiky. Je autorem monografií *Historik v čele diplomacie: Kamil Krofta* (Praha 1998) a *Československo: Jeho sousedé a velmoci ve XX. století* (Praha 2002), v tisku je první díl jeho politické biografie Edvarda Beneše.

Ondřej Houska (1981)
postgraduálně studuje v Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Uuniverzity Karlovy a zabývá se mezinárodní politikou v meziválečném období, zvláště diplomatickými vztahy mezi Československem a Itálií.

Jiří Knapík (1975)
historik, působí v Ústavu historie a muzeologie Slezské univerzity v Opavě. Zabývá se zejména kulturní politikou v Československu v letech 1948–1956. Je autorem monografie *Kdo spoutal naši kulturu: Portrét stalinisty Gustava Bareše* (Přerov 2000), slovníku *Kdo byl kdo v naší kulturní politice 1948–1953* (Praha 2002) a syntetické studie *Únor a kultura: Sovětizace české kultury 1948–1950* (Praha 2004).

Jiří Křesťan (1957)
archivář a historik, vedoucí oddělení pražského Národního archivu. Zabývá se dějinami komunismu a socialismu v českých zemích, zvláště pak osobností Zdeňka Nejedlého, jemuž věnoval studii *Pojetí české otázky v díle Zdeňka Nejedlého* (Praha 1996).

Martin Kučera (1958)
samostatný vědecký pracovník Historického ústavu AV ČR v Praze. Zabývá se dějinami české politiky v letech 1848–1918 a srovnávacími dějinami kultury 19. a 20. století, zvláště pak osobností historika Josefa Pekaře. Je mimo jiné autorem monografií *Pekař proti Masarykovi: Historik a politika* (Praha 1995), *Zprávy tajným inkoustem: Kapitola z dějin českého zpravodajství za první světové války (1914–1918)* (Praha 2003) a *Rakouský občan Josef Pekař* (Praha 2005).

Jan Měchýř (1930)
docent Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Zaměřuje se na dějiny Československa od konce druhé světové války, publikoval mimo jiné knihu o pádu komunistického režimu v Československu *Velký převrat či snad revoluce sametová?* (Praha 1999).

Jan Rataj (1951)
docent katedry politologie Fakulty mezinárodních vztahů Vysoké školy ekonomické v Praze. Zabývá se českými politickými dějinami 19. a 20. století, zvláště krajní politickou pravicí, vývojem komunistického hnutí a česko-německých vztahů. Je autorem publikace *O autoritativní národní stát: Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939* (Praha 1997).

Vít Smetana (1973)
vědecký pracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v Praze a doktorand Oxfordské univerzity. Zabývá se dějinami mezinárodní politiky a diplomacie za druhé světové války a v první fázi války studené, zejména rolí Velké Británie a britsko-československými vztahy v tomto období. Editoval knihu vzpomínek Roberta F. Kennedyho na kubánskou raketovou krizi *Třináct dní* (Praha 1999).

Petr Šámal (1972)
literární historik, působí v Ústavu pro českou literaturu AV ČR v Praze, vedoucí redaktor časopisu *Česká literatura*. Podílí se na projektu dějin české literatury po roce 1945 a zabývá se literární kritikou a změnami estetických norem v české poválečné literatuře.

Martin Štoll (1973)
dokumentarista (režisér, kameraman, scénárista), dramaturg České televize, pedagog Filmové akademie muzických umění v Praze a nakladatel. Vedle vlastní televizní tvorby, jíž věnoval asi čtyřicet dokumentárních filmů (mj. *Praha – jeviště vědy*, *Irsko – konec Evropy*, *Lotyšská píseň*), se zabývá historií dokumentárního filmu, k níž publikoval monografie *Hundred Years of Czech Documentary Film (1898–1998): A Brief History of Czech Non-Fiction Film* (Praha 2000) a *Česká dokumentární škola* (Praha 2005), a vede pražské nakladatelství Malá Skála.

Jindřich Schwippel (1935)
archivář, je zaměstnán v Národním filmovém archivu v Praze. Zabývá se dějinami vědy a orální historií, k nimž publikoval početné studie a edice.

Prokop Tomek (1965)
vedoucí skupiny dokumentace Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu v Praze. Zabývá se zejména činností různých složek represivního aparátu v komunistickém Československu. Je autorem publikací *Československý útlak 1945–1989* (Praha 1999) a *Dvě studie o československém vězeňství 1948–1989* (Praha 2000).

Jaroslav Vaculík (1947)
docent Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, přednáší světové dějiny 17. až 20. století. Zabývá se především osudy českých minorit v zahraničí, kterým věnoval řadu publikací, například trojdílné *Dějiny volyňských Čechů* (Praha 1997, 1998 a 2001).

Obsah

Studie a eseje

Jiří Křesťan — „Poslední husita“ odchází
Zdeněk Nejedlý v osidlech kulturní politiky KSČ po roce 1945 9

Petr Šámal — „Česká otázka“ ve světle stalinismu
Karel Kosík a koncept levicového radikalismu 45

Jiří Knapík — Od korektury k ideologické normě
Ze zákulisí vzniku „Třiceti let bojů“ Ladislava Štolla 62

Memoáry

Martin Štoll — Třicet let bojů s Ladislavem Štollem
aneb Jak s tím můžete žít? 85

Martin Kučera — Skica pokusu o objektivaci zjevu Ladislava Štolla 95

Materiály

Jiří Beran — Vytváření členské základny
ČSAV v roce 1952 102

Diskuse

Jan Rataj — Konečná diagnóza druhé republiky? 140

Jindřich Dejmek — K interpretaci československo-britských vztahů: fakta versus domněnky a polopravdy *Smetanova recenze pod drobnohledem* 155

Vít Smetana — Několik komentářů k odpovědi Jindřicha Dejmka . . . 169

Recenze

Petr Čornej — Hus v marxistickém kostýmu *Český poúnorový historický román v kulturněpolitických souvislostech* 174

Jana Čechurová — Za války múzy nemlčely 179

Ondřej Houska — Mussoliniho Itálie na cestě expanze 183

Jindřich Schwippel — Orální historie ve výzkumu soudobých dějin 187

Jan Měchýř — Nová edice věnovaná poválečným sociálním dějinám . 190

Jaroslav Vaculík — Polské historické časopisy v roce 2004 o válečných a poválečných dějinách 194

O archivech

Prokop Tomek — Svazek StB jako historický pramen 208

Anotace 215

Resumé 223

„Poslední husita“ odchází

Zdeněk Nejedlý v osidlech kulturní politiky KSČ po roce 1945

Jiří Křesťan

„Jste zahradník, kterému se bohatě urodilo z každého semínka, které vložil do naší pěkné země. Počasí nepočasí, sucho nesucho, všechno vzešlo, všechno nese plody. Kdo z velkých lidí na světě měl to štěstí, aby se ve zdraví dožil pohledu na sady a vinice, které sám založil, bez plotů a zdí, každému přístupné?“ Tato vřelá slova adresoval Zdeňku Nejedlému dne 10. února 1953 v blahopřání k pětasedmdesátým narozeninám herec Jan Werich.[1] Při pohledu na stohy oslavných dopisů, jimiž byl zasypáván po roce 1945 Zdeněk Nejedlý, se neodbytně vtírá úvaha o ohebnosti, přizpůsobivosti a služebnosti, bylinkách tak často bujících na českých luzích. Čtení jásavých tirád a halasných hymnů, tak libě znějících uším oslavence, je v některých případech téměř zdrcující, zvláště pokud si uvědomíme, že pero vedla přečasto ruka mužů, jež byli lidé u nás zvyklí vídat v pózách herojských, s pěstmi bojovně zaťatými a očima vášnivě planoucíma. Kolik z nich ve dne ve společnosti žertovalo na účet „rudého dědka“, aby pak v tichém ústraní přičinlivě zaplňovali list papíru úhlednými literami?

Je tu však něco, co mi brání, abych k pobavení publika vytahoval jako z kouzelníkova klobouku jedno velké jméno za druhým a vystavil je zžíravému výsmě-

---

1 *Archiv Akademie věd ČR*, Praha (dále jen *A AV ČR*), fond Zdeněk Nejedlý, korespondence osobní došlá – s jednotlivci (KOD-J), karton (k.) 72. Nejedlý a Werich byli staří známí, věděli o sobě mnohé a leccos o sobě také povídali. Dne 21.3.1960 před svou sekretářkou Miladou Červinkovou Nejedlý vzpomínal na dobu, „kdy přišli Němci a kdy Werich klečel před sovětským vyslancem ve vile Tereza a prosil, aby je (s Jiřím Voskovcem – pozn. J.K.) vzali do SSSR“ (*Literární archiv Památníku národního písemnictví*, Praha (dále jen *LA PNP*), fond Milada Červinková, k. 1, inv. č. 62). Vzpomínka zaznamenaná v deníku M. Červinkové má však jednu zásadní vadu – Voskovec a Werich odletěli do exilu již před začátkem okupace, v lednu 1939. Sklon k bájivosti, nebo selhávající paměť? Snad někdo ze znalců života Jana Wericha posoudí, zda Nejedlého povídání mělo nějaké racionální jádro...

chu. V té dlouhé řadě vynikajících mužů a žen je totiž nejeden, který prošel se Zdeňkem Nejedlým hezký kus společné cesty, stál mu blízko v dobových zápasech, sdílel s ním jeho názory. Pod povrchem bombasticky znějících frází a hektických vyznání gratulantů se mohou skrývat zrnka upřímnosti, jež by historik neměl arogantně zašlapávat. Zdeněk Nejedlý, vnímaný dnes (pokud se vůbec po něm stopa v paměti lidí zachovala) jako bizarní žvanivý stařec, se v roce 1945 nezjevil v naší zemi jako tajemný a neznámý fantom. Lidé o něm věděli, a mnozí jej vítali s upřímnou radostí a velikými očekáváními.

Žák Otakara Hostinského, Jaroslava Golla a Tomáše Garrigua Masaryka, v mládí jeden z nejvýraznějších a nejosobitějších talentů mezi českými historiky, se vepsal do obecného povědomí především jako vykladač a propagátor české hudby a její historie, na prvním místě pak děl milovaného Bedřicha Smetany. Byl poněkud překvapen ohlasem, kterého se dostalo jeho aktualizaci Smetanova odkazu v letech první světové války, a toto uznání se posléze stalo můstkem vedoucím k jeho intenzivnímu interesu o věci veřejné, který ovšem v jeho díle i činnosti probleskuje již předtím (především v souvislosti s jeho hudebními polemikami). Bez ohledu na to, že v odborném smyslu byl vlastně jen přičinlivým a usilovným diletantem-samoukem, který neměl ani vlastní propracovaný systém estetiky,[2] ovlivnil nesporně vnímání české hudby. Známý nakladatel Bedřich Kočí si například s dlouhým odstupem let připomínal: „Tak, jak jste mě naučil poslouchat Vlast vy, jak jste mě naučil rozumět každému tónu, tak ji vnímám dodnes. Pokaždé, při každém poslechu Vlasti z rádia, musím vždycky na vás vzpomenout, a to s vděčností laika, kterému jste otevřel nový svět.“[3] Kočí upřímně želel toho, že ctihodného vědce Nejedlého „zajala do svých spárů“ politika.

Jakkoli problematické byly Nejedlého soudy o soudobé české hudbě (pověstnými se staly jeho omyly při hodnocení Antonína Dvořáka či Leoše Janáčka), byly

---

2 Srv. KUČERA, Jan P.: Mimořádný zakladatel Zdeněk Nejedlý. In: *Dějiny a současnost*, roč. 13, č. 3 (1991), s. 37–40. Nejedlý sám přiznával, že neprošel klasickým konzervatoristickým vzděláním, že se „nenaučil tzv. formy“, že se učil na hudbě samotné, především na hudbě Smetanově (srv. Zdeněk Nejedlý hovořil k skladatelům. In: *Hudební rozhledy*, roč. 6, č. 4 (březen 1953), s. 124). Téma nastolené J. P. Kučerou je závažné a svým způsobem i čtenářsky atraktivní. Zde chci jen konstatovat, že v citované studii užil Kučera při svém hodnocení Nejedlého odborné erudice téměř výhradně vyostřených soudů jeho oponentů z dobových polemik. Bere-li dále za důkaz toho, co se Nejedlý naučil na hodinách kompozice u Zdeňka Fibicha, dochované torzo písemností v Nejedlého pozůstalosti, musím jej upozornit na nedatovaný záznam Milady Červinkové, v němž je zachyceno Nejedlého konstatování, že jeho skladby z doby školení u Fibicha, které charakterizoval s příznačnou skromností a sebekritikou jako „ne dost špatné“, se nedochovaly (*LA PNP*, M. Červinková, k. 1, inv. č. 62). Charakterizuje-li konečně Kučera v uvedeném článku Nejedlého muzikologické monografie jako „kompilace nebo tlachy“, pak je nutno říci, že evidentně přestřeluje.

3 KROFTOVÁ, Jarmila: *Nakladatel B. Kočí vzpomíná*, sv. 1. Praha, J. Kroftová-Kočová 1948, s. 342. Nejedlý udržoval přátelské kontakty se svým bývalým nakladatelem bez ohledu na změněnou situaci. V roce 1954, kdy Kočí slavil 85. narozeniny, mu poslal pět lahví prvotřídního vína, jednu šunku a dvacet viržínek, a nádavkem se pro něho pokusil prosadit udělení Řádu práce. To ovšem narazilo na tuhý odpor už v rámci Československé akademie věd. (*A AV ČR*, Z. Nejedlý – veřejná činnost (VČ), k. 65 – programy denní činnosti a denní záznamy z roku 1954.)

vedle popularizační činnosti, spjaté například s Hudebním klubem či Společností Bedřicha Smetany, ceněny jeho práce o dějinách husitského zpěvu i jeho díla o Bedřichu Smetanovi. Nejedlý se rovněž zapojoval do dobových diskusí o české historiografii, literatuře a divadlu. Byl vnímán i jako svébytný a v mnoha směrech inspirativní účastník polemik o tématech politických. Na politické kolbiště vstoupil v roce 1918 jako stoupenec České strany pokrokové (touto stranou byl ovšem přitahován již v předchozím desetiletí), aby přes krátké zaujetí národněsocialistickou stranou směřoval na oběžnou dráhu strany komunistické. Do jejích řad vstoupil ovšem až v roce 1939 v Moskvě.

Autorita Nejedlého obrovským způsobem vzrostla po roce 1933 v důsledku jeho účasti v boji proti fašismu. Jeho hlas, promlouvající za války k trpícímu domovu z moskevského rozhlasu, byl jedním z hlasů a podob naděje, kterou lidé v temnotách tak naléhavě potřebovali. Konec války se zdál otevírat perspektivy k novému světu, nic se nezdálo nemožným. Lidé měli pocit, že stačí jen roztáhnout křídla a plout vzduchem prosyceným volností a láskou. Jedním z nejvýřečnějších apoštolů optimismu se zdál být také Zdeněk Nejedlý. Byli sice lidé, kteří Nejedlého poznali v uplynulých desetiletích zblízka a obávali se jeho povahy i způsobu myšlení, ale rozhodně více bylo těch, kteří na něho pohlíželi s respektem nebo v něm rovnou byli ochotni vidět „miláčka lidu",[4] jak jej nazval jeho životopisec již v roce 1938.

Těšitel

Vstup na politickou scénu v roce 1945 měl Zdeněk Nejedlý přirozeně usnadněn tím, že na ni doputoval ve vojšti ověnčeném vavříny vítězství a toužebně vyhlíženém a že byl postaven na výsluní moci. A dostávalo se mu úkolů navýsost čestných. K prvnímu svobodnému 28. říjnu mohl zaznít hlas ministra školství a národní osvěty, tišící okupací zasazené rány a nabádající k uchování odkazu padlých a zemřelých umělců a vědců.[5] V umělecké tvorbě a vědecké práci viděl Nejedlý jeden z nejdůležitějších projevů národní svébytnosti a dovolával se přitom výslovně přesvědčení Masarykova, což bylo určitě přijímáno se sympatiemi. Jeho projev byl o to působivější, že v předlouhém seznamu padlých a zemřelých můžeme číst nejedno jméno umělce či vědce, s nímž se Zdeněk Nejedlý v uplynulých letech setkával pracovně, ve veřejné činnosti či s nímž se dokonce stýkal přátelsky. Zmiňme alespoň Julia Fučíka, Jaroslava Kratochvíla, Bedřicha Václavka, Vladislava Vančuru, Jaroslava Ježka, Vladimíra Helferta, Kamila Kroftu, Josefa Tvrdého a v neposlední řadě jméno nejdražší – syna Víta Nejedlého, který zemřel na prahu svobody při karpatsko-dukelské operaci. Nemohlo být vhodnější oslavy státního svátku a dojímavějšího nahrazení obvyklého rituálu udělování státních cen, který se v památný den odehrával za první republiky.

---

4 MATOUŠEK, Miloslav: *Zdeněk Nejedlý*. Praha, Lidová kultura 1938, s. 155.

5 NEJEDLÝ, Zdeněk: Vzpomínáme svých padlých umělců a vědců. In: *Práce*, (28.10.1945), s. 3.



Zdeněk Nejedlý při projevu na Staroměstském náměstí v Praze 6. června 1945 (foto viz Zdeněk Nejedlý: Hovoří Moskva: Rozhlasové projevy z let 1939–1945. *Praha, Odeon 1977)*

Nejedlého popularita byla stupňována nejen mnohočetnými veřejnými vystoupeními, ale i ryze politickými prostředky, jak tomu bylo například s kampaní kolem údajného odhalení atentátu chystaného „němci" proti Klementu Gottwaldovi a Zdeňku Nejedlému v létě 1945.[6] Kampaň, v jejímž průběhu na obranu ohrožených povstávaly celé závody, se vedle nacionálního vyhrocení obracela především proti „zbytkům české reakce".

Kromě masového působení na občanstvo si Nejedlý získával přízeň i v rovině soukromé, tím, že mohl z titulu své funkce pomoci řadě lidí při řešení jejich poválečných trampot. To, že byl „na očích", mělo pochopitelně i své nepříjemné stránky. Stával se objektem různých grafomanů žádajících uznání, či nejlépe finanční podporu pro svou tvorbu. Hned po osvobození se na něho například obrátila jedna „spisovatelka", která na počátku května prozřela, doznala, že protektorátní ministr Emanuel Moravec není hodný Čech, a rozhodla se přenést svou pozornost na Zdeňka Nejedlého.[7] Podobné dopisy vyřizoval Nejedlý způsobem, jenž se mu osvědčil již za první republiky – odkládat odpověď tak dlouho, až se již stane neaktuální. Pokud se odpovědět muselo, pověřoval tímto úkolem většinou své

6 *Národní archiv*, Praha (bývalý *Státní ústřední archiv v Praze*; dále jen *NA*), fond 100/24 (Klement Gottwald), sv. 59, inv. č. 924.

7 *A AV ČR*, Z. Nejedlý – VČ, složka Literární věci, k. 38.

podřízené. Tak například verše, které napsal podle vlastních slov „v práci na pracovišti" dělnický ředitel z Moravské Třebové Josef Kalvoda a které byly inspirovány odchodem Stalina v roce 1953, zdvořile odmítl Nejedlého osobní tajemník s tím, že by báseň přece jen měla mít „větší umělecké ztvárnění" a že „slovo básníka je jiné než hovorová řeč".[8] Připomeňme si alespoň první sloku básnického výronu:

Je dvacet hodin a padesát minut
a Moskva hlásí úmrtí STALINA
a mé oči ihned jakoby voda zalila.
Nechť STALIN jak slunce nám stále září,
a my jsme jej měli všichni tolik rádi.

Zcela nedvojsmyslné odmítnutí nemohlo pochopitelně veršotepce odradit, zvláště když se mu vzápětí dostalo nové silné inspirace s úmrtím Gottwaldovým. Na ministrově stole se objevil nový opus, počínající těmito verši:

Ne – to není pravda, že od nás odešel,
vždyť naše práce jde stále kupředu,
ne – to není pravda, že soudruh Gottwald zemřel,
vždyť on jediný u nás zachránil pracující třídu.

Toto dílo již zůstalo bez ohlasu, byť pokrok oproti předchozímu textu musí být každému nezaujatému čtenáři zřejmý. Stejně bez odpovědi většinou zůstávaly mnohočetné žádosti o intervenci a podporu v různých záležitostech adresované Zdeňku Nejedlému, ale například i stížnosti zneuznaných a ukřivděných umělců, především herců a hereček, kteří se domnívali, že by měli být ve svých divadlech více obsazováni. Přes ministra měly být nejednou vyřizovány osobní účty a práno prádélko poněkud ušmudlané.[9] On si v tomto směru ukládal patrnou rezervu, byť v některých případech se do dění v divadlech s gustem vkládal.

Povšimněme si na závěr, že v bezprostředním kontaktu s ministrem Nejedlým většinou občané upadali do stavu pokorného vytržení, který zpravidla ústil v pochlebnické opěvování legendárního „vojáka revoluce". Významní představitelé kulturního života v tomto ohledu nebyli výjimkou. Jako by demokratické cítění bylo převažováno touhou po pevné autoritě. Tady někde bychom patrně nalezli kořínky přitažlivosti „kultu osobnosti" v českém prostředí. S ohledem na to, co bylo řečeno, zajisté potěší, když mezi dopisy adresovanými Zdeňku Nejedlému

8 *Tamtéž.*

9 Dne 4.2.1952 intervenovala za svého, v Národním divadle údajně málo využitého, manžela spisovatelka Marie Pujmanová a neváhala přitom ukázat na dva jeho kolegy – režiséry Josefa Františka Munclingra a Luďka Mandause ze „starého Národního divadla" – kteří by měli být propuštěni (*tamtéž*, KOD-J, k. 50, inv. č. 3326). Osoba dramaturga Ferdinanda Pujmana, s nímž se Nejedlý dobře znal z Ostrčilovy éry v Národním divadle, budila ve „zlaté kapličce" rozporuplné reakce, v nichž nechyběla ani prudká vzkypění vášní. Srv. dopis 48 sólistů opery Národního divadla Zdeňku Nejedlému (tehdy ministru sociální péče) z 15.2.1948 (*tamtéž*, VČ, složka Divadlo, k. 40).

nalezneme i takové, jejichž pisatelé se na něho obracejí se sebevědomím a sebeúctou. Malíř Jan Zrzavý například v dopise z 9. listopadu 1960 zhodnotil Nejedlého chválu ilustrací k Erbenově *Kytici* slovy lakonickými a téměř shovívavými: „Vždycky si myslím, když mi lidé něco chválejí, že to je jen proto, aby mi udělali radost...“[10] Slezský bard Petr Bezruč Nejedlému, jehož si jinak velice vážil, vyhrožoval, že z jeho darů zřídí trafiku, kde je bude prodávat a Nejedlého veřejně označí za generálního dodavatele.[11] Hned v září 1945 ostatně odmítl peněžitý dar ve výši sto tisíc korun, který bezezbytku rozdělil potřebným. Petr Bezruč na druhé straně ochotně intervenoval u Nejedlého za své známé. Půvabným způsobem se 30. prosince 1951 přimlouval za profesora Oldřicha Králíka z olomoucké univerzity, který údajně upadl v ministrovu nemilost:

Tichou prosbu nosím,
ač smělost veliká,
prosím, pěkně prosím
za pana Králíka.
Hlas můj není valný.
Znám Králíka blíže.
On je loyální
Hanák z Kroměříže.

Tvůrce koncepcí

„V souvislosti s uskutečňováním socialismu připadlo soudruhu prof. Zdeňku Nejedlému důležité poslání i na poli ideologické činnosti strany,“ prohlásil v roce 1953 jeden z nejmocnějších mužů komunistického vedení Václav Kopecký. „Uveďme, že soudruh Nejedlý jest vždy povoláván, aby jako nejvýznamnější autorita zasahoval v zásadních a tvůrčích otázkách umění, literatury, hudby a výtvarnictví. Jeho projevy, jimiž osvětloval tvůrčí metody socialistického realismu, obsahují nejvýše cenná a směrodatná poučení pro naše umělce. Soudruh Nejedlý zasahuje svým vůdčím vlivem i do ideových a teoretických otázek vědecké činnosti, i do jejich praktických úkolů, jak je naléhavě klade výstavba socialismu.“[12] Slova Václava Kopeckého, dlouhodobě klíčového hráče na poli kulturní politiky KSČ, znějí jako obvykle poněkud nadneseně. Je však nesporné, že Zdeněk Nejedlý po roce 1945 byl pravidelně povoláván ve chvílích, kdy Komunistická strana Československa

10 *Tamtéž*, KOD-J, k. 74, inv. č. 4622.

11 *Tamtéž*, k. 3, inv. č. 126. Lumír Čivrný vzpomíná na klopotnou cestu do hájenky na Lysé hoře v roce 1952, kdy do prudkého kopce vlekl spolu se svými kolegy na rozkaz Nejedlého dary k básníkovým 86. narozeninám – bednu červeného vína a asi metr vysoký odlitek Myslbekovy sochy *Oddanost*. Právě konzumaci alkoholu a vášnivému kouření přičítal Petr Bezruč svou dlouhověkost, což bylo pro stárnoucího ministra určitě zajímavé. Viz ČIVRNÝ, Lumír: *Co se vejde do života*. Praha, Hynek 2000, s. 129.

12 KOPECKÝ, Václav: Zdeněk Nejedlý – veliký bojovník za štěstí lidstva. In: SKALNÍK, Milan (ed.): *Zdeňku Nejedlému Československá akademie věd: Sborník prací k sedmdesátým pátým narozeninám*. Praha, Nakladatelství ČSAV 1953, s. 83.

měla zapotřebí oslovit širší kulturní obec a zformulovat svůj kulturní program dovnitř strany i navenek.

Taková vystoupení, jako byla například řeč na shromáždění kulturních pracovníků v pražské Lucerně 29. května 1945, známý proslov „Komunisté – dědici velikých tradic českého národa" z roku 1946, vystoupení na druhé konferenci školských a osvětových pracovníků KSČ 8. září 1946, projev na Sjezdu národní kultury 11. dubna 1948 či pozdější proslovy na schůzích uměleckých organizací, byla sledována se zájmem a zajisté ovlivnila dobové představy komunistů i širší veřejnosti o směřování současné kultury i obraz KSČ ve veřejnosti. Téměř se nabízí úvaha, zda komunistická strana vůbec disponovala po roce 1945 ještě jinými renomovanými osobnostmi, které by byly schopny podobným způsobem jako Nejedlý veřejně formulovat a obhajovat koncepční otázky kulturní politiky KSČ, nebo je teprve hledala – ovšem především mezi mladšími straníky typu Gustava Bareše, Ladislava Štolla či Jiřího Taufra, kteří se zpočátku teprve učili formulovat obecnější problémy koncepčního charakteru. Zkušený harcovník Václav Kopecký, který často a rád řečnil, byl sice rétorem dosti oblíbeným, ale o té stránce jeho vystoupení, která nejvíce přitahovala posluchače, svědčí jeho přezdívka, která se tradovala mezi lidem obecným: „Venca Rámus". Zdálo by se tedy, že výrazem opravdové úcty, jíž se Nejedlý těšil v prokomunistických kruzích, byly verše blízkého spolupracovníka Václava Pekárka:

> Vytesat můžeš v mramor,
> co říká soudruh Nejedlý.[13]

Je ovšem otázkou, k níž se vrátím v dalším textu, nakolik byly Nejedlého koncepční představy přijímány uvnitř KSČ, a zejména v jejím vedení, a nakolik plnily vlastně jen svou úlohu vůči široké veřejnosti. Patřil k těm, kteří třímali reálné páky praktické realizace a každodenního výkladu a prosazování kulturní politiky komunistické strany? Byla „slova vytesaná v mramor" slovy živými, ovlivňovala konkrétní dění ve sledovaném období?

Než se zamyslíme nad konturami Nejedlého koncepce kulturní politiky, podívejme se, jak Nejedlý chápal sám pojem kultury. Vedle umění a vědy, které označoval jako kulturu v užším smyslu, považoval za součást kultury rovněž přírodní prostředí, ve kterém lidé žijí a jehož tvářnost ovlivňují, a dále hmotné předměty a prostředky, které vytvářejí (nové výrobky, předměty, obydlí, oděv, písmo, dopravní a sdělovací prostředky a po-



Přísný ministr a nový učitel národa Zdeněk Nejedlý na oficiálním portrétu (foto viz Zdeněk Nejedlý: Velké osobnosti. *Praha, Mladá fronta 1951)*

13 PEKÁREK, Václav: Vítězství bude naše. In: *Tamtéž* s. 26.

dobně).[14] Takové vymezení otevíralo řadu zajímavých souvislostí. Sám Nejedlý se ovšem ve svých vystoupeních vyjadřoval spíše ke konkrétním otázkám kultury v užším slova smyslu, především k otázkám literatury a distribuce knih, výtvarného umění, hudby, filmu, divadla, školství a výchovy, vědy.

Základní schéma úkolů kulturní práce, které Zdeněk Nejedlý opakovaně reprodukoval, nebylo nijak komplikované. Vycházelo z jeho starších názorů, hlásaných již před rokem 1945, a zůstávalo relativně konzistentní v proměnlivých situacích vývoje po skončení druhé světové války a v zásadě i po únoru 1948. Podle Nejedlého měla umělecká práce respektovat princip lidovosti (cílit k masovému využívání kultury při uchování její vysoké úrovně, usilovat o pochopení lidu a jeho tvorby),[15] být aktuální, programová, realistická, spjatá se skutečností. Úspěch podmiňoval Zdeněk Nejedlý ve stále výraznější míře sepětím tvůrců se „správnou ideologií", s odhodláním sloužit nové věci a spolupodílet se na výstavbě společnosti. Základní klíč k umělecké a kulturní tvorbě tedy viděl v tvůrcích samých a jejich morálních kvalitách: „Abychom udělali dobré dílo, musíme být především dobrými lidmi, dobrými občany,"[16] prohlásil na zasedání rozšířeného Ústředního výboru Svazu československých skladatelů 6. února 1953.

Samozřejmým se Zdeňku Nejedlému jevilo, že kultura si musí zachovat a posilovat národní charakter. „Každý musíme být v tom či onom národě, máme-li nalézt vztah k jiným národům," zdůrazňoval například v proslovu na „večeru kulturních pracovníků" v Lucerně 29. května 1945.[17] V kultuře se podle něho měla zrcadlit národní povaha a historie. Současně měla kultura zpětně národ formovat a kultivovat. Výraznou komponentou Nejedlého pojetí národní kultury bylo jeho přesvědčení, které vyjádřil v jednom ze svých článků v roce 1949: „Jsme opřeni o světové síly, ale jsme také opřeni o naši národní tradici, o to, co je také velkou silou v uvědomělém národě."[18] Stavba nové společnosti se podle něho měla vršit na pevných kvádrech tradice. Momentem nesporně zasahujícím již do nacionálního spektra myšlení byl Nejedlého názor o výlučném charakteru české národní tradice, která se podle něho vyznačovala svou jednotnou a nepřerušenou linií, jíž dominovala demokratičnost a lidovost či smysl pro spravedlnost. Tento rys nabyl u Čechů takové mohutnosti, že podle Nejedlého mohl u ostatních národů budit jen závist.

Pevné základy národního vývoje tvořily v Nejedlého koncepci především tradice husitská a obrozenská.[19] Vzory umělecké tvorby pak nalézal především v kla-

---

14 NEJEDLÝ, Zdeněk: *Kniha o kultuře*. Praha, Státní nakladatelství dětské knihy 1955, s. 57–60.

15 Srv. TÝŽ: Za lidovou a národní kulturu. In: TÝŽ: *O kulturu národní a lidovou*. Praha, Melantrich 1948, s. 25–27. Otiskem svého proslovu na „večeru kulturních pracovníků" v pražské Lucerně 29.5.1945 Nejedlý zahájil také vydávání obnoveného *Varu* (roč. 1, č. 1 (1948), s. 5–21). Naposled projev vyšel in: PŘIBÁŇ, Michal (ed.): *Z dějin českého myšlení o literatuře: Antologie k Dějinám české literatury 1945–1990*, sv. 1: *1945–1948*. Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR 2001, s. 33–48.

16 Zdeněk Nejedlý hovořil k skladatelům, s. 125.

17 TÝŽ: Za lidovou a národní kulturu, s. 28.

18 TÝŽ: Od husitství ke komunismu. In: *Hlas revoluce*, roč. 2, č. 20 (18.5.1949), s. 3.

19 O významu tradice v díle Zdeňka Nejedlého srv. KŘESŤAN, Jiří: *Pojetí české otázky v díle Zdeňka Nejedlého*. Praha, Státní ústřední archiv v Praze 1996, s. 40 n.

sicích 19. století: Aloisu Jiráskovi, Boženě Němcové, Bedřichu Smetanovi, Josefu Mánesovi, Mikoláši Alšovi, Františku Palackém[20] a dalších. On sám pociťoval tak živě sounáležitost s národní minulostí, že se například neváhal v osobním dopise Klementu Gottwaldovi dne 20. září 1949 označit za „posledního husitu"[21] a nad Jiráskovým románem *Mezi proudy* meditovat: „I v nás ještě žije to, co v našem národě rozdmýchalo husitství."[22] Zdeněk Nejedlý kotvil pevně v ideálech pozdně obrozeneckého světa, který se vědomě vracel ke slavné národní minulosti. Na přelomu 19. a 20. století byl konfrontován s moderními směry, jež ovlivnily především jeho akceptaci romantického kultu hrdiny a génia, vedoucího neomylně národ vpřed.[23] Petr Čornej analyzoval vnitřně rozporné prolínání tradičních a moderních hodnot (moderna ve svém důsledku zpochybňovala některé obrozenecké ideály) u Nejedlého, přičemž jeho příklon k tradici klade do přelomu let 1916 a 1917, kdy se zdálo, že obrozenecké ideály docházejí v národě všeobecného uznání.[24] K tišivým obrozeneckým idolům se Zdeněk Nejedlý k stáru stále raději vracel, tím častěji, čím méně živými a čím bolestnějšími se stávaly jeho kontakty se světem. Spolu s tím i slábly jeho styky s moderním uměním a jeho tradicí.[25]

Dosud jsme se probírali pozitivně, konstruktivně orientovanými segmenty Nejedlého obrazu národní kultury po roce 1945. Tento obraz byl však osudově ovlivněn jeho kontrastním, duálním způsobem myšlení.[26] Jako by potřeboval, aby jeho idoly, jím vyzdvižené kladné hodnoty, zářily na temném pozadí hodnot a idolů protivných. Dospěl již před druhou světovou válkou k představě dvou národů v jednom a tuto představu reprodukoval i po roce 1945: „Už ve středověku se náš národ, a dokonce i šlechtický národ, dělí na skutečně českou, národní složku, reprezentující české snažení té doby, a druhou, panskou složku, jež vládla národu, ale s národními tradicemi nemá nic společného, leč že je kazila a mařila."[27] Jestliže bezprostředně po druhé světové válce míří jeho hněv především proti fašismu a jeho pomahačům, velice rychle se na pranýř v jeho veřejných vystoupeních dostává „domácí reakce", jež je často perzonifikována v osobách významných nekomunistických intelektuálů. Nejedlého představa dvou národů v jednom souzněla s Leninovým (a Ždanovovým) schématem dvou kultur – „pokrokové" a „reakční".

---

20 Marie Majerová vzpomínala, že na cestu do Rumunska si s sebou Nejedlý vezl kapesní vydání oblíbených *Dějin národu českého* Františka Palackého. „V těch si stále říkal, usmíval se, hlavou radostně pokyvoval." (MAJEROVÁ, Marie: Cestování se Zdeňkem Nejedlým. In: *Zdeňku Nejedlému Československá akademie věd*, s. 285.)

21 *NA*, f. 100/24, sv. 106, inv. č. 1325.

22 NEJEDLÝ, Zdeněk: *Doslovy k souboru spisů Aloise Jiráska*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1960, s. 18.

23 Ve výstižné a obsažné zkratce se k tomu vyjádřil Petr Čornej v článku „Podivná cesta ‚vzhůru'." In: *Lidové noviny*, (4.3.1993), příloha „Národní 9", s. 3.

24 TÝŽ: Vztah Zdeňka Nejedlého ke kulturním tradicím 19. století. In: FREIMANOVÁ, Milena (ed.): *Povědomí tradice v novodobé české kultuře: Doba Bedřicha Smetany. Sborník sympozia pořádaného u příležitosti 4. ročníku Smetanova festivalu v Plzni ve dnech 7.–11. března 1984*. Praha, Národní galerie 1988, s. 264–268.

25 ČERVINKA, František: *Zdeněk Nejedlý*. Praha, Melantrich 1969, s. 352.

26 Srv. RANSDORF, Miloslav: *Zdeněk Nejedlý*. Praha, Horizont 1988, s. 22.

27 NEJEDLÝ, Zdeněk: *Komunisté – dědici velikých tradic českého národa*. Praha, ÚV KSČ 1946, s. 8.

Pevné zakotvení duševního světa představovala pro Zdeňka Nejedlého nejen jeho opora v národní tradici, ale i důvěra téměř bezmezná v komunistickou stranu a její vůdce. Jestliže za první republiky si ještě Nejedlý zachovával značnou míru osobní nezávislosti,[28] za války v Moskvě již jeho manželka s údivem přihlížela tomu, jak si s vnitřním znepokojením, avšak trpně, nechává opravovat a schvalovat články a poslušně se zařazuje do houfu i tam, kde by si dříve určitě řekl svoje.[29] „Do posledního dechu patří všechna moje práce straně, budování socialismu a boji za mír," psal Nejedlý dne 16. února 1953 Ústřednímu výboru KSČ.[30] Oddanost komunistické straně zůstala dominantou jeho uvažování i tam, kde se jeho osobní názory dostávaly do rozporů s oficiální stranickou linií. Myšlenka otevřené roztržky, byť jen v dílčích hodnoceních, byla pro něho asi nepředstavitelná. V nadnárodním měřítku se pak Nejedlý se svou koncepcí upínal k první zemi komunismu a jejímu vůdci Stalinovi.

Na závěr úvahy o konturách Nejedlého koncepce národní kultury po roce 1945 je nutno poznamenat, že jeho pozice se lišila od východisek mladších soudruhů, kteří často bez hlubšího kulturního a vzdělanostního zázemí a bohatších osobních zkušeností byli po válce do značné míry odkázáni na mechanické přebírání autoritativních soudů předáků komunistického hnutí a životní poznání získávali teprve v procesu problematických aplikací vzorů, především sovětských. Ideový svět Zdeňka Nejedlého, vyzrávající v letech první republiky, se vlastně s komunistickým hnutím začal výrazně prolínat až v důsledku podstatných změn, kterými toto hnutí procházelo zejména od druhé poloviny třicátých let 20. století. Současně si – přes značnou konzistenci Nejedlého myšlení po roce 1945 – musíme klást otázku, jak se jeho názory a obsah jeho tezí posouvaly pod vlivem momentální situace. Tuto otázku si položil svého času Vladimír Macura na příkladu Nejedlého pojetí lidovosti kultury a dospěl ke zjištění, že Nejedlý začal místo akcentu na směřování konkrétních kulturních obsahů klást důraz spíše na společenský ohlas kulturních počinů.[31]

---

28 K tomu srv. alespoň studie autora tohoto příspěvku, které vycházely péčí Zdeňka Kárníka a Michala Kopečka od roku 2003 v jednotlivých svazcích sborníku *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu* v pražském nakladatelství Dokořán (Zdeněk Nejedlý a Komunistická strana Československa v letech 1921–1925: Příspěvek k historii vztahů mezi KSČ a levicovou inteligencí – sv. 1, s. 15–42; KSČ, Společnost pro hospodářské a kulturní styky s SSSR a obraz Sovětského svazu v prostředí české levicové inteligence (1925–1939) – sv. 2, s. 84–109; KSČ, spolek Dělnická pomoc a vnímání ideje proletářské solidarity v prostředí levicové inteligence v Československu (1928–1932) – sv. 3, s. 58–74).

29 KŘESŤAN, Jiří: „Výjimečnost není štěstí". In: BLODIGOVÁ, Alexandra ad. (ed.): *Kde je domov: Sborník k životnímu jubileu Raisy Machatkové*. Praha, Státní ústřední archiv v Praze 2002, s. 118.

30 *NA*, f. 100/24, sv. 106, inv. č. 1326.

31 MACURA, Vladimír: Obrozenecký model v Nejedlého koncepci socialistické kultury. In: JIRÁNEK, Jaroslav (ed.): *Zdeněk Nejedlý – klasik naší vědy a kultury: Sborník příspěvků z konference Přínos Zdeňka Nejedlého české a slovenské kultuře, konané ve dnech 10.–12. května 1978 v Liblicích*. Praha, Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV 1978, s. 307. Macurova úvaha byla pouze velmi stručně nastíněna, což neumožňuje rozvíjet v tomto směru případnou polemiku.

Ideologické koncepty Zdeňka Nejedlého ovlivňovaly dobové myšlení a cítění po roce 1945, ale současně byly samy unášeny proudem prudce vzniceného zájmu o národní minulost, o „dovršení" národního obrození, který zasáhl široké vrstvy společnosti. Nejedlý tak v některých směrech, byť k tomu nesporně byl vybaven vlastním vývojem, pouze artikuloval potřeby společnosti, která ve své význačné části směřovala politicky doleva a opírala se přitom o často značně emotivní prožívání národní příslušnosti, jež se zrodilo ze zkušeností hrůz světové války. V dalším textu se pokusím blíže zamyslet nad obsahem a výklady Nejedlého koncepcí (a koneckonců i jejich dosahy) v souvislostech dobových polemik a vývoje kulturní politiky KSČ po roce 1945.

Radikalismu zhoubce?

Čtenář zajímající se o vývoj v Československu po roce 1945, který by začal četbou pamětí literárního historika a kritika Václava Černého, by patrně ztratil chuť vůbec se osobností Zdeňka Nejedlého a nuancemi jeho myšlenkového vývoje zabývat. Předkládá se zde obraz člověka dokonale ideově sterilního a mravně vyprázdněného, který autorovi spolu s Václavem Kopeckým reprezentuje nejobludnější symbol českého stalinismu a viníka „obecné a všestranné pohromy", která postihla českou kulturu.[32] Z Černého pamětí snad promlouvá vášeň člověka druhdy komunismem hluboce zaujatého a – odmítnutého,[33] posléze pak vystaveného prudkým útokům ze strany komunistických ideologů a politicky perzekvovaného. Václav Černý se spolu s Ferdinandem Peroutkou stali hlavními terči komunistických publicistů již od roku 1946. A je nutno říci, že Zdeněk Nejedlý ve vztahu k Černému neprojevil ani náznak vstřícnosti.[34] Po únoru 1948 jej spolu s Peroutkou z tribuny Sjezdu národní kultury dehonestoval jako „kulturního kibice"[35] a Černého *Kritický měsíčník* označil v prvním čísle obnoveného *Varu* přímo za příklad reakčního časopisu,[36] obraz toho, jak nový *Var* vypadat nebude, za jeho programový antipod. Takový útok byl nanejvýše podlý – Černý se proti němu v ovzduší první vlny

---

32 ČERNÝ, Václav: *Paměti*, sv. 3: *1945–1972*. Brno, Atlantis 1992, s. 143–150, 204 n., 257–263.

33 Lze se jen domýšlet, jak bolestně byl Černý dotčen, když uprostřed masového přijímání do KSČ byla jeho sondáž v tomto směru Lumírem Čivrným odmítnuta (k tomu viz ČIVRNÝ, L.: *Co se vejde do života*, s. 88 a 216). Neodvažuji se posoudit, zda za Černého „námluvami" ve směru ke KSČ mohl stát i pragmatický kalkul.

34 Přitom u Černého – alespoň zpočátku – nebyla nouze o gesta, která se při troše dobré vůle dala chápat jako velmi vstřícná. Na prvním sjezdu českých spisovatelů v červnu 1946 se např. dovolával autority Lenina a Stalina a zpětně kritizoval i údajné Gidovo nepochopení Sovětského svazu. K tomu viz DRÁPALA, Milan: Spisovatelé na rozcestí: Na okraj prvního sjezdu českých spisovatelů. In: *Soudobé dějiny*, roč. 1, č. 4–5 (1994), s. 453.

35 NEJEDLÝ, Z.: Ideové směrnice naší národní kultury. In: TÝŽ: *O kulturu národní a lidovou*, s. 95; též in: *Var*, roč. 1, č. 3 (1948), s. 65–90, cit. s. 89; bez názvu vyšel projev in: KOUŘIL, Miroslav (ed.): *Sjezd národní kultury: Sbírka dokumentů*. Praha, Orbis 1948, s. 161–189, cit s. 187. Václav Černý ve 3. dílu svých *Pamětí* (s. 205) píše, že Nejedlý v tištěné verzi projevu ve *Varu* tuto svou invektivu vynechal, není to však pravda.

36 NEJEDLÝ, Zdeněk: Co jsme a co nejsme. In: *Var*, roč. 1, č. 1 (1.4.1948), s. 30.

kulturních represí sotva mohl bránit, třebaže jeho časopis byl úředně zastaven až v listopadu 1948.[37]

Charakteristika Zdeňka Nejedlého jako stalinisty mimořádně tvrdého není pochopitelně vyhrazena pouze Václavu Černému. Podle Prokopa Drtiny Nejedlého politický postup „byl často ortodoxnější i zaslepenější než Gottwaldův i druhých komunistických špiček".[38] Toto hodnocení se pochopitelně přenáší i do soudobé odborné literatury.[39] Nejedlého upovídané proslovy po roce 1945 k takovému zařazení poskytují nejeden argument – řečník se v nich nevyhýbal radikálně znějícím soudům a vyostřeným hodnocením a projevoval jen málo ohleduplnosti vůči těm, které nový režim zaháněl do kouta.

Postižení místa a úlohy Zdeňka Nejedlého v kontextu vývoje kultury a kulturní politiky KSČ po roce 1945 se ovšem stává seriózním tématem pouze pro autory, kteří se pustí do vskutku zevrubné analýzy. Jako příklad takového pokusu z posledních let mohou sloužit především práce Alexeje Kusáka a Jiřího Knapíka. Těm, kteří nejsou ochotni podobně klopotnou cestu podstoupit, přirozeně nezbývá než Zdeňku Nejedlému, pokud se o něm vůbec zmiňují, přiřadit pouze zjednodušující nálepku.

Dříve než se pokusím zachytit obrys komunistické kulturní politiky a její aktéry, dovolím si, stejně jako to učinil svého času Václav Černý, dopustit se prohřešku ahistoričnosti. Bude-li řeč o skupinách utvářejících kulturní politiku KSČ po roce 1945, může se nám vybavit jedna garnitura komunistických umělců a kulturních činitelů, která již do dění zasáhnout nemohla – skupina zastřelených, popravených a utýraných v letech druhé světové války. Václav Černý si s odstupem let položil otázku, jak by ovlivnily postup KSČ takové „vážené a opravdové" osobnosti, jako byli jeho přátelé Ivan Sekanina, Vladislav Vančura, Bedřich Václavek nebo Jaroslav Kratochvíl.[40] Černému jeho „platonická kdyby" vzhledem k době, kdy si je kladl, logicky nevyznívala přehnaně optimisticky, přesto se však tázal, zda určité věci by byly představitelné za předpokladu, že by jmenovaní zůstali i po válce veřejně činní po boku KSČ. Pro naše téma je zajímavé, že všichni čtyři uvedení mužové byli za první republiky spolupracovníky Zdeňka Nejedlého. S nimi se setkával na půdě levicově orientovaných spolků (jmenujme alespoň Společnost pro hospodářské a kulturní styky s SSSR) a při publikačních aktivitách. Kratochvíl a Václavek mu myslím byli i osobně velice blízcí. Ostatně i mrtví účinně „promlouvali" v poválečném období a autorita KSČ nesporně rostla i tím, že dokázala v tehdejších polemikách využít odkazu (nejednou ovšem všelijak převyprávěného) svých hrdinů a mučedníků. Rozhodující pro každou analýzu bude však pochopitelně Nejedlého poměr k živým.

---

37 Viz KNAPÍK, Jiří: Konec Kritického měsíčníku. In: *Alternativa*, roč. 5, č. 1–2 (1999), s. 97 n.

38 DRTINA, Prokop: *Československo, můj osud: Kniha života českého demokrata 20. století*, sv. I/2. Praha, Melantrich 1991, s. 711. Drtinovo kritické hodnocení Nejedlého bylo určitě motivováno i jeho zklamáním z toho, že Nejedlý k němu neprojevil ani náznak sympatií, jaké kdysi cítil k jeho otci, filozofu, pedagogu a realistickému politikovi Františku Drtinovi.

39 Naposledy viz BROD, Toman: *Osudný omyl Edvarda Beneše*. Praha, Academia 2002, s. 666, kde lze nalézt i odkazy na další autory.

40 ČERNÝ, V.: *Paměti*, sv. 3: *1945–1972*, s. 143.

Výklad kulturní politiky KSČ po roce 1945 se rozpadá do dvou údobí, přičemž základním mezníkem je pochopitelně úspěšná revoluce v únoru 1948. „V předúnorovém období ... byla kulturní politika KSČ vůči komunistickým kulturním pracovníkům v zásadě tolerantní a ideologové se vcelku neodvážili někoho nutit, jak a co tvořit, i když jistý ‚pozitivní' model v podobě socialistického realismu byl vytyčen," charakterizoval první etapu Jiří Knapík.[41] Dodejme, že útočné ostří v té době směřovalo především proti skutečným i domnělým pomahačům fašismu a domácí „reakci" jako podhoubí fašismu a kolaborace.[42] Dobovou samozřejmostí pak bylo nacionální, protiněmecké vyústění mnohých volání po „očistě". Pokud se vyskytly signály o represivní povaze kulturní politiky v Sovětském svazu (z nich lze zmínit především zásah proti Michailu Zoščenkovi a Anně Achmatovové a časopisům *Zvezda* a *Leningrad* v létě 1946, který vzbudil značnou odezvu mezi uměleckou a kulturní veřejností u nás), někteří k radikalismu inklinující komunisté je sice přijímali se sympatiemi, stranické vedení je však spíše přecházelo rozpačitým mlčením. Původ umírněnosti KSČ vůči kulturní sféře, a především vůči vlastním sympatizantům, je nasnadě: každý projev nesnášenlivosti a agresivity by aktivně využili političtí rivalové. Komunistická strana měla zájem na tom, aby co nejširší okruh lidí byl ochoten podpořit, nebo alespoň tolerovat, její mocenský vzestup. Pragmatismus KSČ ve vztahu ke kultuře dokonce přetrvával po určitou dobu i po únoru 1948, až od podzimu toho roku lze zřetelně rozpoznat nástup radikalismu. Můžeme přitom souhlasit s tvrzením Jany Neumannové, že prakticky až do devátého sjezdu KSČ v roce 1949 strana nepřišla ani s ucelenou koncepcí kultury a kulturním programem v nové situaci.[43] Lze si spolu s ní klást otázku, zda kromě příčin ryze politických (účelnost pragmatické taktiky, loajalita inteligence prokázaná v únoru 1948) nepadala na váhu i neschopnost stranických ideologů podstoupit v dané situaci hlubší teoretickou analýzu situace.

Alexej Kusák ve svém fundamentálním díle o kultuře a politice v letech 1945 až 1956 předestřel základní diferenciaci kulturních představitelů a činitelů KSČ, jak se projevila po únoru 1948. Za dominantu proměn kulturní politiky v letech 1948 až 1953 považuje střet dvou linií uvnitř KSČ.[44] První z nich je perzonifikována především v Gustavu Barešovi a jeho souběžcích kolem Kulturního a propagačního oddělení ÚV KSČ a týdeníku *Tvorba*. Tato linie „sektářů" se podle Kusáka vyznačovala úsilím o přerušení kontinuity s dosavadním vývojem československé kultury, bezvýhradným napodobováním sovětského vzoru a ochotou sahat i k represím vůči těm, kteří by se nechtěli podřídit. Proti této linii stála skupina relativních „liberálů", která vycházela z představy o „omezené kontinuitě". Podle Kusáka se

41 KNAPÍK, Jiří: *Kdo spoutal naši kulturu: Portrét stalinisty Gustava Bareše*. Přerov, Šárka 2000, s. 54.

42 Zdeněk Kalista zakusil tvrdost útoku hned v květnu 1945 na slavnostním večeru v pražské Lucerně při projevu Z. Nejedlého, kdy – byv jmenován řečníkem mezi pomahači Hitlerovými – pocítil upřené pohledy posluchačů a spatřil i ruce ukazující na jeho postavu, nejistotou se při projevu zachvívající v uličce mezi sedadly v přízemí zaplněného sálu (KALISTA, Zdeněk: *Po proudu života*, sv. 2. Brno, Atlantis 1996, s. 565).

43 NEUMANNOVÁ, Jana: K poúnorovým proměnám kulturní politiky. In: *Revue dějin socialismu*, roč. 8, č. 6 (1968), s. 820.

44 KUSÁK, Alexej: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*. Praha, Torst 1998, s. 267.

v kultuře pokoušela zachovat most, po němž by do nového společenského řádu mohla přejít především část avantgardy. Konstrukce spojnice od meziválečné umělecké avantgardy přes úsilí obránců proti radikalismu na počátku padesátých let a dále přes plody postupného uvolňování poměrů od roku 1956 až po československý „obrodný proces" v závěru let šedesátých představuje nosný pilíř Kusákovy práce. Za nositele této linie na přelomu čtyřicátých a padesátých let Kusák pokládá v mocenské sféře především Václava Kopeckého a jeho ministerstvo informací, obydlené řadou špičkových umělců v čele s básníkem Vítězslavem Nezvalem,[45] který se také později nejvýraznějším způsobem zapsal do polemických a mocenských střetů. Podle Alexeje Kusáka mělo soupeření v letech 1949 až 1952 zásadní význam pro další vývoj české a slovenské kultury, neboť ve výsledku jí umožnilo přežít vlnu radikalismu a uchovat hodnoty, jež bylo možno později regenerovat.[46] Konfrontace obou směrů byla završena likvidací Barešova protektora, prvního tajemníka ÚV KSČ Rudolfa Slánského, a mocenskou porážkou představitelů radikalismu v letech 1951 a 1952.[47]

Uvnitř skupiny „umírněných" přisuzuje Alexej Kusák místo nikoli nevýznamné Zdeňku Nejedlému, v němž vidí hlavního mluvčího obrany kulturních hodnot proti běsu radikálů,[48] významného odpůrce československých ždanovovců. Nejedlého *Var* dokonce označuje za svého času „jedinou reálnou alternativu ke kulturní politice radikálů".[49] Označuje-li Kusák skupinu „umírněných" představitelů KSČ v kulturní politice na přelomu čtyřicátých a padesátých let minulého století slovem „liberálové", hned sám tento pojem, který by mohl být zavádějící, relativizuje,[50] když poukazuje na její různorodé složení: od obránců tradičních hodnot českého obrozenectví (Zdeněk Nejedlý) přes zastánce tvůrčích principů moderní avantgardy (Vítězslav Nezval) až po skupinu funkcionářů, jejichž ostražitost vůči levičáctví vyplývala asi hlavně z pragmatického hodnocení situace (Václav Kopecký,

45 Ve funkcích vysokých úředníků působili na Kopeckého ministerstvu po roce 1945 vedle Nezvala např. František Halas, Adolf Hoffmeister, Josef Kopta a Ivan Olbracht, další umělci zastávali méně významná místa ve státním aparátu. Jak upozorňuje Kusák, povolání umělců do státních funkcí mělo demonstrovat příklon KSČ k ideji „samosprávy kultury", jež byla živá zejména mezi levicovými intelektuály již na konci války (*tamtéž*, s. 173). Jiří Taufer ještě s odstupem let vzpomínal s příjemným pocitem na atmosféru, která panovala na ministerstvu informací: „To byla fronta veselé a bojovné intelektuální práce, kde talent a iniciativa zasvěcené socialistickým cílům měly díky nespoutané energii Václava Kopeckého neohraničený prostor." (TAUFER, Jiří: *Strana, lidé, pokolení: Kapitoly o době a vrstevnících*. Praha, Československý spisovatel 1962, s. 135.) Vtažení významných umělců do práce státního aparátu bylo politicky a propagandisticky skvělým tahem.

46 KUSÁK, A.: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*, s. 265.

47 Kusákovu koncepci dvou linií kulturní politiky v KSČ přijímá např. Karel Kaplan v exilové knize *Mocní a bezmocní* (Toronto, Sixty-Eight Publishers 1989, s. 186).

48 KUSÁK, A.: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*, s. 298 n.

49 *Tamtéž*, s. 301.

50 *Tamtéž*, s. 293 n. Označení představitelů tohoto proudu za „liberály" není opravdu příliš šťastné. Nebývá obvyklé citovat z lektorských posudků na uveřejňované práce, učiním však nyní výjimku. Petr Čornej v posudku této statě položil výstižnou otázku: „Je rozdíl mezi stalinským dogmatikem, který se tváří asketicky zasmušile, a stalinským dogmatikem, který se směje?"

Ladislav Štoll, Jiří Taufer). Jednotná, personálně semknutá a programově vyhraněná antidogmatická linie prostě neexistovala. Názory „umírněných" se navíc pohybovaly v zásadě v rámci stalinského konceptu kulturní politiky, v podstatě pouze potlačovaly či akcentovaly některé jeho prvky.



Nejedlý s Ladislavem Štollem v Malé Skále v srpnu 1953. Přes veřejné chvalořečení si Nejedlý Štolla až tolik nevážil (foto z osobního archivu Martina Štolla)

Jří Knapík ve svých zevrubných analýzách kulturní politiky po roce 1948 klade nirozdíl od Kusáka důraz spíše na postavení a roli jednotlivých aktérů v mocenských strukturách než na jejich ideové zázemí. Podstatný se mu jeví především mocenský boj, jemuž dominovalo střetnutí mezi Kulturním a propagačním oddělením ÚV KSČ a ministerstvem informací. Ideologické argumenty a estetické preference nahlíží jako podřízené mocenským zájmům, větší význam jim přisuzuje pouze u širšího okruhu spolupracovníků a souběžců velkých politických hráčů. Názorové nuance představitelů obou proudů se Knapíkovi v konečném důsledku zdají nepříliš podstatné, jako pouhé „dvě strany jedné mince".[51] Přesto v souladu s Kusákem přiznává umírněným komunistům význam v tom, že jejich působení umožnilo přežít některým tvůrcům a přetrvat kulturním hodnotám. Knapík i tím, že analyzuje mocenské pnutí v institucích a organizacích, konkretizuje projevy nástupu „ostrého kurzu", který klade v souladu s ostatními badateli do podzimu 1948.

Alexej Kusák, Jiří Knapík i většina dalších autorů, kteří zkoumají podrobněji vývoj po roce 1948, zařazují Zdeňka Nejedlého celkem bez rozpaků k umírněnějšímu proudu komunistické kulturní politiky. Existují zde nicméně určité pochyby či rozpaky. Jana Neumannová dokonce shledává v Nejedlého projevu na červnovém plénu ÚV KSČ v roce 1948 první signál konfrontační tóniny, která se naplno rozezněla až na plénu listopadovém.[52] Převážně negativně hodnotí Nejedlého

---

51 KNAPÍK, Jiří: *Únor a kultura: Sovětizace české kultury 1948–1950*. Praha, Libri 2004, s. 178.

52 Sama ovšem označuje tuto skutečnost za „zvláštní". Celkově Neumannová projevuje při hodnocení Nejedlého jistou míru bezradnosti, pro niž bychom ovšem mohli mít vzhledem k době a okolnostem vzniku studie pochopení. (Srv. NEUMANNOVÁ, J.: K poúnorovým proměnám kulturní politiky, s. 821 a 824.)

a jeho ideologická vystoupení také Jaromír Hořec.[53] Jednoznačnému přiřazení Zdeňka Nejedlého k umírněné linii kulturní politiky KSČ po roce 1945, a zejména po únoru (či listopadu) 1948, brání také skutečnost, že nemáme co do činění s krystalicky čistými, ideově vyhraněnými skupinami či proudy. Nejedlý určitě zřetelně inklinoval ke kontinuitě v národním kulturním vývoji a občas se odhodlal i k veřejné manifestaci svého přesvědčení. Na druhé straně jeho oponenty (hlavně z okruhu Kulturního a propagačního oddělení ÚV KSČ) nelze paušálně a za každých okolností označovat za nositele výlučně dogmatických a kulturně nihilistických tendencí. Čestmír Císař má své konkrétní důvody k tomu, aby aktéry ideového střetu v KSČ na začátku padesátých let představil v úplně opačném gardu, než jak to činí Alexej Kusák a většina dalších autorů. V Císařově interpretaci je Gustav Bareš méně ortodoxní, „vstřícnější specifičnosti našich podmínek“[54] a trpělivější k velkým osobnostem naší kultury, zatímco Václav Kopecký (a jeho pozdější spojenec Alexej Čepička) se Císařovi jeví jako nositel stalinského fundamentalismu, ideologické záště a netolerance a jako tvrdý prosazovatel sovětských vzorů. Je zajímavé, že Zdeňka Nejedlého přiřazuje Císař ke Gustavu Barešovi.

Povšimněme si nyní alespoň stručně úlohy Zdeňka Nejedlého v ideových zápasech po únoru 1948. Všeobecně lze říci, že Nejedlý ve svých veřejných projevech nezavdával příčiny ke konfrontacím s názory, se kterými nebyl vnitřně srozuměn. Téměř nikdy se neodvážil čelního střetu s jejich nositeli a neodhodlal se k jejich adresné kritice (je trapné, že „odvahu“ nalézal většinou až nad politickými mrtvolami). Naopak v jeho projevech nalezneme zřetelné koncese vládnoucí linii i v době, kdy dominovaly radikální koncepce podřízení kultury politickým cílům. Přesto v nich můžeme shledat občasné náznaky, že Nejedlý si uchovával jistou dávku soudnosti a zpochybňoval plody nástupu radikalistických tendencí. Za příklad se uvádí obvykle jeho stať „O realismu pravém a nepravém“, která nedlouho po „Vítězném únoru“ rozebírala kánon ždanovovské kultury – pojem socialistického realismu. V jasném protikladu s levičáky, kteří preferovali služebný obsah kultury, Nejedlý vyjádřil velice otevřeně své pohrdání „neuměním, neplodností, nemohoucností, netvořivostí“,[55] jež se nejednou skrývají pod nálepkou realismu. Opakovaně vyjadřoval svůj názor, že realismus není strnulé, hotové dogma a má být uskutečňován mnoha způsoby, že není jen bezduchým kopírováním skutečnosti, ale i „touhou“ namířenou do budoucna.[56]

---

53 HOŘEC, Jaromír: *Doba ortelů*. Brno, Atlantis 1992, s. 23 n.

54 CÍSAŘ, Čestmír: *Člověk a politik: Kniha vzpomínek a úvah*. Praha, ETC Publishing 1998, s. 176; k násl. viz též s. 170.

55 NEJEDLÝ, Zdeněk: O realismu pravém a nepravém. In: *Var*, roč. 1, č. 8 (15.6.1948), s. 225–232, cit. s. 225; přetištěno in: PŘIBÁŇ, Michal (ed.): *Z dějin českého myšlení o literatuře: Antologie k Dějinám české literatury 1945–1990*, sv. 2: *1948–1958*. Praha, ÚČL AV ČR 2002, s. 217–224.

56 Projev ministra školství, věd a umění prof. dr. Zdeňka Nejedlého. In: *Hudební rozhledy*, roč. 2, č. 8–9 (25.6.1950), s. 202.

Vyslovoval nespokojenost s „frazérstvím", které ochromovalo kulturu,[57] s diktátorstvím a mentorováním, jež odpuzovaly.[58]

Výkladní skříní Nejedlého názorů se stal v roce 1948 obnovený časopis *Var*. Nutno říci, že si na této své tribuně značně zakládal. Když mu svého času nabízel Gustav Bareš, aby *Var* zastavil a psal články do *Tvorby*, reagoval podrážděně: „To je, jako když to hodím do studny. Rád bych věděl, kdo přečetl Tvorbu."[59] Různí autoři na základě analýzy *Varu* dospěli k názoru, že – narozdíl například od zmíněné *Tvorby* – se *Var* nejednou dostával do rozporu s vulgarizacemi levičáků a dogmatickými koncepcemi, přenášenými kulturními úderníky mechanicky ze Sovětského svazu.[60] Na *Varu* oceňovali snahu o uchování kulturních hodnot minulosti (zejména literatury a umění 19. století) v době, kdy kulturní nihilismus významně ovlivňoval politiku KSČ. Na váhu dále padá, že oživoval vzpomínku na meziválečnou avantgardu i ve chvílích, kdy byla zavrhována a její představitelé napadáni. Citovaní autoři při svém převážně kladném hodnocení nezastírají, že v časopise se přitom objevily i příspěvky zcela konformní a poplatné vlně stalinského dogmatismu (například Nečáskova kritika takzvaného formalismu, kritika díla Jiřího Ortena z pera Vladimíra Dostála a podobně).

Zastavme se nyní na okamžik u vztahu Zdeňka Nejedlého a kulturní avantgardy. V meziválečném období se zřetelně projevily rozdíly v estetickém cítění Nejedlého a moderních umělců, na druhou stranu však Nejedlý oceňoval pokrokové směřování avantgardy. Také mladí umělci celkem uznávali Zdeňka Nejedlého za jeho rebelství i za to, že jim poskytoval příležitost k veřejným prezentacím názorů (v časopise *Var*,[61] na schůzích spolků, v nichž byl Nejedlý činný, a podobně). Mnozí z nich byli koneckonců žáky univerzitního profesora Nejedlého, nebo alespoň navštěvovali jeho veřejné přednášky. K nejznámějšímu svému žáku Vítězslavu Nezvalovi, který ve svých pamětech zachoval svědectví o atmosféře Nejedlého přednášek,[62] měl Nejedlý vztah téměř protektorský, a Nezval mu oplácel mincí stejné hodnoty – úctou a pochopením. Při všem, co bylo řečeno, mám ovšem dojem, že Nejedlého poměr k umělecké avantgardě se podobal spíše sympatické

57 NEJEDLÝ, Zdeněk: Je fakt, že celkem je nespokojenost se stavem naší literatury. In: *Literární noviny*, roč. 5, č. 13 (31.3.1956), s. 6 n.

58 Po skončení stranické konference pražského kraje v květnu 1953 se Nejedlý svému zeti Jaroslavu Kojzarovi přiznal, že již nemohl snést neustálou kritiku zaznívající v referátech a úmyslně ve svém vystoupení zdůraznil, že „je třeba k lidem lidsky ... ne stále mentorovat" (*A AV ČR*, fond Jaroslav Kojzar, osobní deník, zápis z 25.5.1953). Cituji podle neúplné kopie deníku, kterou mi laskavě poskytl historik Josef Hanzal; v *A AV ČR* nebyl originál v době zpracování studie k dispozici.

59 *Tamtéž*, deníkový zápis z 2.10.1952.

60 Srv. ČERVINKA, F.: *Zdeněk Nejedlý*, s. 360; ČORNEJ, Petr: Význam časopisu Var pro naši literaturu v letech 1948–1953. In: *Česká literatura*, roč. 23, č. 6 (1975), s. 552; DVOŘÁK, Jaromír: *Zdeněk Nejedlý a nová česká literatura*. Praha, Československý spisovatel 1978, s. 125 n. a 324; RANSDORF, M.: *Zdeněk Nejedlý*, s. 57; KUSÁK, A.: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*, s. 288–305.

61 Nejedlého *Var* vycházel v letech 1921–1927 a znovu v letech 1948–1953.

62 NEZVAL, Vítězslav: *Z mého života*. Praha, Československý spisovatel 1959, s. 66. Srv. rovněž KŘESŤAN, Jiří: Zdeněk Nejedlý a spolek Socialistická společnost v Praze. In: *Paginae historiae*, č. 9 (2001), s. 235–237.

koexistenci než těsné kulturní a ideové spřízněnosti. Nejedlého přízeň patřila mladým lidem, které hnalo vpřed nadání i touha po pokroku a spravedlnosti, jejich estetické cítění mu však zůstávalo vzdálené.

V hodnocení úlohy avantgardy po roce 1945 zaujímal Nejedlý stanovisko poměrně rezervované, byť mnohá jeho vystoupení fakticky principy avantgardního umění zpochybňovala. Již na „večeru kulturních pracovníků" v Lucerně 29. května 1945 vyjádřil pocit, že prostor existence avantgardy v tradiční, „západní" podobě se vyplněním snu o lepší společnosti v SSSR osudově zúžil. Sám pojem avantgardního umění ovšem nezavrhl a konstruoval dokonce představu českého národa, který se opět stane „hromadnou avantgardou", jak tomu již bylo v dobách husitů.[63] Nejedlého vztah k tvůrcům, kteří byli spjati s meziválečnou avantgardou, byl dán jeho osobními vazbami z minula a ovlivněn vlastním názorem o nutnosti zachovat kontinuitu s pokrokovými tradicemi uplynulé doby. Cítil sympatie k některým představitelům avantgardních směrů, nikoli s těmito směry samotnými.

Na minovém poli, kde se odehrávaly po roce 1948 kampaně proti nekonformním umělcům, se Zdeněk Nejedlý pohyboval s maximální mírou opatrnosti, neboť nechtěl zavdat příčinu k tomu, aby se stal sám objektem útoku. Ve *Varu* sice poskytoval prostor pro spíše umírněnou obhajobu avantgardy a jejích osobností, sám ovšem projevoval ochotu k ústupkům. Lze to ilustrovat na záležitosti možná téměř bizarní. V obnoveném časopise *Var* můžeme sledovat tři různé verze toho, jak popisoval účast Jaroslava Seiferta na schůzi kruhu přátel *Varu* v roce 1921, na níž Jiří Wolker přednesl svou představu o programu nového umění. V roce 1948 je Seifert Nejedlým vykreslen jako intimní, stejně smýšlející přítel Wolkra, který se jej okamžitě zastal po „mírné kritice", kterou na schůzi přednesl Nezval.[64] O rok později se již stával Seifert objektem útoků levičáků, a Nejedlý svůj příběh pozměnil: Seifert prý kritizoval Wolkra zleva, Nezval zprava.[65] V roce 1950 potom Seifert v Nejedlého vyprávění při inkriminované schůzi sedí v koutě a všechny ostatní bedlivě a možná i přezíravě pozoruje, zatímco Nezval řeční se zjevným pochopením pro Wolkrova slova.[66] I když vezmeme v úvahu, že Nejedlý se Seifertem nikdy neměl tak blízký osobní vztah, jaký navázal se svými žáky Nezvalem a Wolkrem, fakt, že se od umlčovaného básníka způsobem poněkud dětinským odtahoval, stojí určitě za zamyšlení.

Okruh spolupracovníků Nejedlého *Varu* nepředstavoval programově ucelenou skupinu, která by pevně čelila náporu levičáků, nicméně zřetelná tendence k obhajobě kulturních tradic a uměleckých kritérií při posuzování kulturních děl zde zajisté byla. Adresného a čelního útoku vůči hybatelům levičáctví se ovšem časopis odvážil v podstatě jen jedinkrát – v roce 1950 uveřejněním kritické recenze na Skálovu sbírku *Máj země* z pera Zdeňka K. Slabého, tehdy studenta prvního ročníku filozofické fakulty. Na zásah Gustava Bareše, který za útokem viděl odvetu za kampaň proti Seifertovi, jejímž čelným praporečníkem byl Ivan Skála, uveřejnil redaktor *Varu* Václav Pekárek omluvný a vysvětlující článek, jímž Slabého fakticky

63 NEJEDLÝ, Z.: Za lidovou a národní kulturu, s. 24.
64 TÝŽ: K diskusi o Wolkrovi. In: *Var*, roč. 1, č. 4 (15.5.1948), s. 97 n.
65 TÝŽ: O Jiřím Wolkrovi. In: *Tamtéž*, roč. 2, č. 3 (15.2.1949), s. 68.
66 TÝŽ: Jiří Wolker. In: *Tamtéž*, roč. 3, č. 4–5 (1.5.1950), s. 101.

desavuoval. Poslední slovo ovšem řekl sám Nejedlý, který jako by se z temnící doby vrátil na okamžik do dob svého mládí, kdy se „šrámoval" se svými protivníky a „praskaly lebky a potrefený sotva sebral dohromady údy, jak mu je tehdejší kritik rozházel do všech koutů světa".[67] Nejedlý dal Slabému v podstatě absoluci, přiznal mu právo bojovat proti frázovitosti v poezii (sám uvedl, že se mu Skálovy verše nelíbí) a činit to ostřejším způsobem, ocenil jeho o vědění opřené sebevědomí a upřímnost, jež považoval za lepší než opatrnost a nedokrevnost, v nichž se potáceli jiní kritikové. Půtka, jejímž iniciátorem byl mladičký Zdeněk K. Slabý, se může s odstupem desetiletí jevit jako zanedbatelná epizoda, ve své době však určitě význam měla. [68]

Mocenský hráč

Ustupme nyní z veřejných kolbišť a pokusme se nahlédnout do politického zákulisí, abychom zjistili, jakou roli hrál Zdeněk Nejedlý při přímých konfrontacích se svými protihráči a spoluhráči v okamžicích, které zůstávaly před zraky veřejnosti skryty. Jak mocným mocenským hráčem Zdeněk Nejedlý byl? Při uzavřených politických jednáních se jejich aktéři chovali bezprostředněji a reagovali otevřeněji, pokud na ně ovšem nedolehla tíha rizik, která se mohla objevit.

V obecném povědomí se zabydlel obraz Zdeňka Nejedlého jako postavy sice bizarní, leč disponující neomezenou represivní mocí.[69] Při detailnějším pohledu, poodhalujícím souvislosti a mocenské vztahy v kultuře, vědě a školství, se naskytne obraz poněkud korigující tuto představu, i když je pravda, že Nejedlý sám si tento obraz připouštět nechtěl a jeho nejbližší spolupracovníci se jej snažili udržovat v iluzi vlastní moci. Takto například popisoval působení Zdeňka Nejedlého v době, kdy byl ministrem sociální péče, jeho osobní tajemník Karel Hanuš: „Od pracovního stolu ministrova kabinetu jdou nejen do jednotlivých odborů ministerstva myšlenky a direktivy, kterými Zdeněk Nejedlý, kapitán lodi, řídí plavbu sociální péče ve dvouletce, ale vycházejí odtud i rady a příkazy jednoho z velitelů kulturní fronty – vědecké i umělecké."[70]

Základní mocenskou pozici, jež dovolovala ovlivňovat dění v kultuře, představovala funkce ministra školství. Tento rezort řídil Nejedlý do roku 1946, kdy jej musel přepustit národněsocialistickému ministrovi Jaroslavu Stránskému, a znovu v letech 1948 až 1953, která nás pochopitelně budou zajímat nejvíce. Limitem působení Zdeňka Nejedlého ve funkci ministra byl v první řadě jeho zhoršující se zdravotní stav, který utlumoval jeho pracovní výkonnost, a dále oficiální povinnosti, které jej odváděly od koncepční a systematické péče o záležitosti re-

---

67 TÝŽ: O českou poesii. In: *Tamtéž*, roč. 3, č. 17–18 (15.1.1951), s. 514.

68 Podrobnou analýzu celé aféry i jejího pozadí viz především KUSÁK, A.: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*, s. 303–305; KNAPÍK, Jiří: Verše v nemilosti. In: *Soudobé dějiny*, roč. 5, č. 1 (1998), s. 25–46.

69 ČERNÝ, V.: *Paměti*, sv. 3: *1945–1972*, s. 226; srv. též KRATOCHVIL, Antonín: *Žaluji*, sv. 2: *Vrátit slovo umlčeným*. Praha, Dolmen 1990 (1. vyd. Haarlem, CCC 1975), s. 22.

70 HANUŠ, Karel: Zdeněk Nejedlý očima osobního tajemníka. In: PEKÁREK, Václav (ed.): *O Zdeňku Nejedlém: Stati a projevy k jeho sedmdesátinám*. Praha, Orbis 1948, s. 271.

zortu. Nahlédneme-li do jeho denních programů, zjistíme, že byly přehuštěny veřejnými projevy, schůzemi a shromážděními, oficiálními setkáními a audiencemi, recepcemi, kladením věnců a vítáním občánků, návštěvami různých kulturních podniků atd., atd.

Nejedlým řízené ministerstvo v roce 1948 ztratilo část svých kompetencí pro oblast kultury ve prospěch Kopeckého ministerstva informací,[71] a navíc bylo po roce 1948 dlouhodobě ochromeno osobními animozitami. Těm podle svědectví Čestmíra Císaře dominovala vzájemná averze mezi stálým zástupcem ministra Vojtěchem Pavláskem a prvním ministrovým náměstkem Ondrejem Pavlíkem, kteří v podstatě nebyli schopni korektní spolupráce.[72] Vojtěchu Pavláskovi, Karlu Hanušovi, Václavu Pekárkovi[73] a dalším příslušníkům „staré školské gardy", s nimiž se Nejedlý znal většinou již z dob předválečných, se zpravidla dařilo ministra získávat na svou stranu, ovšem za cenu jeho větší izolace od okolního světa. Čestmír Císař vzpomínal, že z titulu vedoucího školského odboru ÚV KSČ o situaci na ministerstvu několikrát na jaře 1951 informoval své nadřízené Gustava Bareše a Jiřího Hendrycha. V létě toho roku, kdy se k chronickým pracovním konfliktům přidružily Nejedlého veliké zdravotní problémy, byl dokonce dohledem nad ministerstvem pověřen Václav Kopecký, což se Nejedlého osobně bolestně dotklo.

Jak již bylo řečeno, Kulturní a propagační oddělení ÚV KSČ spolu s ministerstvem informací představovaly po roce 1948 v oblasti kultury nejsilnější mocenská centra. Nejedlého ministerstvo školství jim nedokázalo být rovnocenným soupeřem. Historik František Kavka dosvědčuje, že v kuloárech sekretariátů na ústředním výboru, a zejména v „kultpropu", bylo nejednou konání Nejedlého ironizováno a přezíravě vysmíváno.[74] Ušetřeno nezůstalo ani Nejedlého angažmá při propagaci díla Aloise Jiráska, přestože mělo oficiální požehnání Gottwaldovo. Ústřední stranický aparát ostatně zasahoval do kompetencí Nejedlého ministerstva již od roku 1945. Pětadvacátého října 1945 byl například Nejedlý propagačním oddělením sekretariátu ÚV KSČ rozhodně žádán, aby z titulu své funkce zamezil snahám bývalého ministra Juraje Slávika pomoci při chystaném obnovení Spolku výtvarných umělců Mánes.[75] Pisatel dopisu vynesl pro jistotu rovnou rozsudek: spolek je „fašistickým hnízdem".

Mezi Nejedlého ministerstvem a budovou u Prašné brány nesporně existovalo pnutí, jež bychom mohli stopovat v jednotlivých sporných momentech, přičemž by

71 K tomu viz KNAPÍK, J.: *Únor a kultura*, s. 135.

72 CÍSAŘ, Č.: *Člověk a politik*, s. 169.

73 Václav Pekárek byl z okruhu Nejedlého spolupracovníků patrně nejpraktičtěji založen, jak o tom svědčí jeho dopis Nejedlému z 27.2.1948, v němž si jednoznačně stanovil své postavení na ministerstvu školství, kam se s Nejedlým z ministerstva sociální péče hodlal vrátit (*A AV ČR*, Z. Nejedlý – KOD-J, k. 46, inv. č. 3101).

74 KAVKA, František: *Ohlédnutí za padesáti lety ve službě českému dějepisectví*. Praha, Karolinum 2002, s. 31.

75 *A AV ČR*, Z. Nejedlý – korespondence osobní došlá – s institucemi (KOD-I), složka Sekretariát ÚV KSČ, k. 87.

se dalo uvažovat, nakolik šlo o ideové neshody[76] a kde hrála roli rivalita mezi úředníky obou institucí, utvrzujícími v denních půtkách i větších střetech své mocenské pozice. Teprve podrobný rozbor by ukázal míru ochoty Zdeňka Nejedlého vstupovat do drobných i zásadnějších konfliktů.[77] Uvedu na tomto místě pro ilustraci pouze svědectví bývalého Nejedlého osobního tajemníka Karla Hanuše, který se v dopise svému někdejšímu šéfovi (v té době Hanuš působil jako diplomat v Sofii) ze 6. února 1952 upřímně radoval z toho, že „se dočkal svého konce i ten pramen intrik u Prašné brány" a že byli likvidováni „škůdci a špinavé živly" na Nejedlého ministerstvu (jmenovitě uvedl mimo jiné výše zmíněného Ondreje Pavlíka).[78] K zpětnému hodnocení poměru Nejedlého ministerstva a sekretariátu ÚV KSČ se Hanuš znovu vrátil o rok později, v dopise z 15. února 1953, kdy vzpomínal, jak „často až do fyzické bolesti cítil, že si Vás u Prašné brány neváží, že Vás odsunují, ba i úmyslně ubíjejí".[79] Jako Nejedlého protivníky jmenoval ústřední stranický sekretariát Rudolfa Slánského, organizační oddělení ÚV KSČ Marie Švermové a Barešovo kulturní a propagační oddělení. Vinil je mimo jiné z podpory „protinejedlovského kurzu" na ministerstvu školství, intrice Rudolfa Slánského přičítal dokonce již přesunutí Nejedlého na ministerstvo sociální péče v roce 1946. Tolik svědectví o názorech, které nesporně zaznívaly v nejbližším okolí Zdeňka Nejedlého.

Nejedlý se v roce 1952 postavil na stranu vítězů při likvidaci Barešova protektora Rudolfa Slánského a učinil tak způsobem nanejvýše opovrženíhodným. Ač sám prokazatelně o procesech měl své pochybnosti, neváhal na adresu zavržen-ců vmést obvinění ze „špatnosti, nečestnosti, morální zvrhlosti, falešnosti", z toho, že „jako žáby leželi na pramenech živé vody a překáželi práci, zdaru práce a chuti k práci u nás".[80] Současně je třeba říci, že například s Gustavem Barešem Nejedlý, jak o tom svědčí jejich korespondence,[81] nepřerušil zcela styky ani po jeho mocenském odstavení. Dodejme, že v době vrcholících útoků na svou osobu se Bareš zoufale a neúspěšně dovolával „linie Gottwaldovy a Nejedlého" proti linii Václava Kopeckého.[82]

Zdálo by se logické, že přirozeným spojencem proti ústřednímu aparátu KSČ se pro Zdeňka Nejedlého a jeho spolupracovníky stane Václav Kopecký a jeho

---

76 Šlo nesporně i o problém, že Nejedlému bylo ponecháno formulování koncepčních záměrů, jejich konkrétní naplňování a výklad však nejednou přecházely do rukou Gustava Bareše a jeho lidí. Srv. rozbor Barešovy aktualizace Jiráskovské akce na zasedání Kulturní rady ÚV KSČ v září 1950, kdy se Bareš mj. snažil prosadit s interpretací obranného boje Chodů jako předznamenání současného zápasu proti americkému imperialismu (KNAPÍK, J.: *Únor a kultura*, s. 295).

77 Čestmír Císař dosvědčuje, že Nejedlý „se nebál postavit proti hlouposti a nedomyšlenosti, byť ji ten či onen funkcionář ‚stranicky' zdůvodňoval a protlačoval" (CÍSAŘ, Č.: *Člověk a politik*, s. 169). O Nejedlého odvaze si ovšem nelze činit přehnané iluze.

78 *A AV ČR*, Z. Nejedlý – KOD-J, k. 15, inv. č. 721.

79 *Tamtéž.*

80 NEJEDLÝ, Zdeněk: *K procesu s protistátním spikleneckým centrem*. Praha, Čs. spisovatel 1953, s. 5.

81 *A AV ČR*, Z. Nejedlý – KOD-J, k. 2, inv. č. 58.

82 Viz KNAPÍK, J.: *Kdo spoutal naši kulturu*, s. 148.

ministerstvo informací. Je nesporné, že s mnoha lidmi z okruhu Kopeckého Nejedlý dlouhodobě udržoval blízké vztahy. S Ivanem Olbrachtem si vzhledem k přátelským vztahům s jeho otcem Antalem Staškem dokonce tykal.[83] O blízkém vztahu Vítězslava Nezvala k Nejedlému již byla řeč,[84] velmi úzký poměr k němu měli také Adolf Hoffmeister, Ladislav Štoll, Jiří Taufer[85] a mnozí další z širšího i užšího okruhu kulturních činitelů, kteří se v dobách kritických přimykali k Václavu Kopeckému. Určitě už svým dílem a zájmy se mnozí lidé z Kopeckého okruhu ocitali Nejedlému nablízku v obhajobě kulturních hodnot minulosti proti ždanovovskému dogmatismu a kulturnímu nihilismu. Přesto však lze z archivních pramenů snadno doložit, že mezi Kopeckého ministerstvem informací a Nejedlého ministerstvem školství panovalo spíše napětí. Konfliktem mezi zástupci obou ministerstev (konkrétně Josefem Tomanem na jedné a Valtrem Feldsteinem na druhé straně) byla v letech 1951 a 1952 například značně ochromena Divadelní a dramaturgická rada.[86]



Ministr informací Václav Kopecký, spíš Nejedlého obávaný konkurent než spojenec (foto viz Karel Kaplan – Pavel Kosatík: Gottwaldovi muži. *Praha – Litomyšl, Paseka 2004)*

Zásadním problémem byl však zřejmě vztah mezi oběma politiky – Václavem Kopeckým a Zdeňkem Nejedlým. Nejedlý znal téměř o dvacet let mladšího Kopeckého již z dob první republiky. Na začátku jejich spolupráce byla Nejedlého přednášková činnost v levicovém studentském Marxistickém sdružení, které v roce 1919 Kopecký spoluzakládal. Setkávání při veřejných a publikačních aktivitách nabralo na intenzitě po roce 1929, kdy se Václav Kopecký stal členem nového, Gottwaldova vedení KSČ a Nejedlý toto vedení bez váhání podpořil. Do nejtěsnějšího kontaktu se pak oba dostali za války v sovětském exilu. Zde byly zřejmě rozdány karty způsobem, který ovlivnil i dění po skončení války. Bližší podrobnosti možná budou jednou nalezeny v moskevských archivech. Jisté je, že Nejedlý musel respektovat výlučné Kopeckého postavení a neodvažoval se veřejných konfliktů s mužem, který se těšil mimořádné důvěře Moskvy. Již v době války můžeme registrovat první projevy Kopeckého nepřízně vůči Nejedlému.[87] Po válce Václav Kopecký

83 *A AV ČR*, Z. Nejedlý – KOD-J, k. 44, inv. č. 2099.

84 Srv. pasáž plnou úcty v Nezvalových pamětech: NEZVAL, V.: *Z mého života*, s. 66.

85 *A AV ČR*, Z. Nejedlý – KOD-I, složka Ministerstvo informací, k. 92, dopis A. Hoffmeistra z 9.2.1948; *tamtéž*, Z. Nejedlý – KOD-J, k. 63, inv. č. 4013, listy L. Štolla z let 1931–1961; k. 65, inv. č. 4068, listy J. Taufra z let 1938–1953.

86 *Tamtéž*, Z. Nejedlý – VČ, složka Divadlo, k. 41. Je příznačné, že Nejedlý na stížnosti obou stran nijak nereagoval.

87 Oldřich Janeček např. uvádí, že Kopecký neudělal nic proti chystanému přesunu Nejedlého do Tomska po jeho příjezdu v roce 1939, pomoci museli Fierlinger a Nejedlého sovětští přátelé (JANEČEK, Oldřich: Zdeněk Nejedlý v letech 1939–1941. In: *Revue dějin socialismu*, roč. 8, č. 6 (1968), s. 846). Kopecký údajně v roce 1943 varoval Gottwalda, že Heliodor Píka

nejednou veřejně Nejedlého ocenil, na uzavřených jednáních jej ovšem nešetřil.

Pnutí mezi oběma muži po roce 1948 vznikalo zejména v souvislosti s koncepcemi rozvoje školství. Tyto otázky byly nesporně neuralgickým bodem vztahu Zdeňka Nejedlého k oficiální linii KSČ po roce 1948. Odmítal mechanicky roubovat „sovětské zkušenosti" na československou vzdělávací soustavu, na jejíž reformu z roku 1948 byl nesmírně hrdý. Jeho zeť Jaroslav Kojzar si na zasedání předsednictva ÚV KSČ 15. září 1952 vyslechl neobvykle odvážnou Nejedlého řeč na toto téma a svůj dojem shrnul pak slovy: „Dlouze mluvil o poměru k SSSR, a přesně a správně. V tom smyslu, že i oni se chtějí od nás učit... I my jsme jim v něčem vzorem."[88] Nejedlý vedl v této věci úporný spor zejména právě s Václavem Kopeckým. Ještě v dubnu 1958 Kopecký žaloval na Nejedlého do Moskvy, že vždy podporoval „staré učitelstvo" v jeho úsilí bránit reorganizaci školství a tím se dopustil „vážné politické chyby".[89] Sesazení Nejedlého z úřadu ministra školství v roce 1953 vpředvečer přijetí nového školského zákona nemělo tedy zjevně jen příčiny zdravotní.

Nejedlý pociťoval vůči Kopeckému směs strachu, žárlivosti a pohrdání, které se projevilo v řadě tichých rebelií. V roce 1960 například odmítl recenzovat Kopeckého paměti a v soukromí se nelichotivě vyjadřoval o množství hrubých historických chyb, jež obsahovaly.[90] V roce 1953 se svěřil svému zeti Jaroslavu Kojzarovi, že Kopecký podle jeho názoru je možná „dobrý člověk", ale kultuře nerozumí, mění často názory v závislosti na postoji přátel, „střečkuje".[91] Zajímavé je, že v březnu 1953 vyjádřil víru ve vitalitu kultury navzdory jejímu neblahému řízení: „Škod se nebojí. Nebude-li to dobře, poroste vedle zdravá kultura."[92] To je celkem pozoru-hodná řeč z úst komunistického prominenta (i když přitom jistě nemyslel na samizdat).

Předložená studie pochopitelně neposkytuje prostor pro analýzu všech zásadních opatření a změn, které se odehrály v kultuře v době, kdy Zdeněk Nejedlý zaujímal významné státnické postavení. V každém případě by bylo nutno vážit, jaký byl jeho osobní podíl na jednotlivých počinech, nakolik dokázal jejich konečnou

---

pokládá Nejedlého za člověka, který by mohl garantovat zachování individuálních svobod v poválečném Československu (naposled k tomu: ČERNÝ, Jiří: Socha komunistického ministra mluví s Litomyšlany. In: *Lidové noviny*, (6.12.2004), s. 11).

88 *A AV ČR*, J. Kojzar, deníkový záznam z 16.9.1952.

89 *Rossijskij centr chraněnija i izučenija dokumentov novejšej istorii* (Moskva), fond 5, inventář 28, spis 29, s. 74, záznam o rozhovoru s V. Kopeckým pořízený P. Krekotenem. Cituji podle kopie, kterou mi laskavě poskytl historik Jiří Bílek.

90 *LA PNP*, M. Červinková, k. 1, inv. č. 62, deníkové záznamy z 20.1.1960 a 12.4.1960.

91 *A AV* ČR, J. Kojzar, deníkové záznamy z 2.–8.3.1953.

92 *Tamtéž*, záznam pořízený před 21.9.1953. V citovaných záznamech si lze přečíst kritické hodnocení Štolla a Taufra, kteří podle Nejedlého názoru nebyli pevní a podléhali Kopeckému. O Štollovi dokonce Nejedlý opakoval, co se o něm říkalo v kuloárech – že má „obě ruce levé" (před sekretářkou Červinkovou v lednu 1960 Nejedlý v narážce označil Štolla za člověka prostředních schopností – *LA PNP*, M. Červinková, deníkový záznam z 28.1.1960). Zmíněná hodnocení pochopitelně jsou v dokonalém rozporu s oceněními Štolla, která Nejedlý pronášel na veřejnosti (srv. NEJEDLÝ, Zdeněk: O úkolech naší literatury. In: *Var*, roč. 2, č. 8 (15.4.1949), s. 239). V uvedeném záznamu ze září 1953 zachytil Kojzar také Nejedlého strach před Alexejem Čepičkou („ctižádostivý člověk, všeho schopný") a Karolem Bacílkem, v němž viděl Čepičkův nástroj.

podobu on sám ovlivnit, do jaké míry se s nimi sám identifikoval. V našem zorném poli by se objevila řada skutků, které trvale změnily kulturní život země (obnova Betlémské kaple, Karolina či letohrádku Hvězda, zřízení Památníku národního písemnictví,[93] odevzdání Rudolfina České filharmonii a podobně). Osobnost Zdeňka Nejedlého je spojena s hudebním festivalem Smetanova Litomyšl, velikou přízeň věnoval divadelnímu festivalu Jiráskův Hronov či Pražskému jaru. Velké důsledky pro kulturní oblast mělo nesporně i zřízení Česko-slovenské akademie věd, do jejíhož čela se sám postavil.[94] Nejznámějším kulturním činem spojeným se jménem Zdeňka Nejedlého je patrně takzvaná Jiráskovská akce, jež přinesla masové rozšíření spisovatelova díla. Význam této iniciativy uznává i jinak hyperkritický Václav Černý.[95] Svůj výčet ukončím připomenutím, že ředitel Národního divadla v Praze v letech 1989 až 1991 Ivo Žídek ještě s odstupem dlouhých desetiletí hájil spojení bývalého Smetanova divadla (tehdejší Opery 5. května) s Národním divadlem v roce 1948,[96] které si také nelze odmyslet od osoby Zdeňka Nejedlého; to ovšem uvádím jako příklad rozhodnutí kontroverzního (Žídek byl ostatně na zachování konglomerátu jako ředitel osobně zainteresován). Řada zmíněných opatření vyplývala ze skutečných potřeb doby a udělala by je patrně i jiná vláda, některá z nich zacelovala dokonce ještě rány válečné. Komunisté je ovšem falešně interpretovali jako „výdobytky" svého režimu a využívali je k potvrzení svého mocenského nároku a historické legitimity.

Na tomto místě je třeba poznamenat, že ani ty nejsympatičtěji vyhlížející kulturní počiny, jež nesly pečeť osobního vlivu Zdeňka Nejedlého, neměly jednoznačně kladný význam. Národní tradice, jak je Nejedlý uchopil a jak na nich stavěl, byly v jeho pojetí povýtce selektivní a autoritativně směřovaly proti „antitradicím", manipulativně a cíleně ovlivňovaly vědomí lidí. Jeho chápání národních tradic mělo výrazně konzervativní a tradicionalistické rysy, což bránilo ve svém důsledku modernějším interpretacím kulturních hodnot v jejich historické retrospektivě. Odhalení problematičnosti Nejedlého přístupu k národním tradicím a jeho pojetí kontinuity historického vývoje by ovšem nemělo bránit v tom, abychom přiznali „uchovatelskou" hodnotu jeho působení po roce 1945, kdy proti radikalistickým tendencím často hájil hodnoty a osobnosti dnes již naprosto samozřejmě náležející do národního panteonu.[97]

---

93 Při zřízení Památníku národního písemnictví se ovšem neuplatnila koncepce Zdeňka Nejedlého a ten nikdy nezapomněl Vojtěchu Pavláskovi, že mu jeho plány překazil (*LA PNP*, M. Červinková, deníkový záznam z 23.10.1959).

94 K úloze Zdeňka Nejedlého při vzniku ČSAV viz BERAN, Jiří: Zdeněk Nejedlý v institucionálním vývoji české vědy v letech 1945–1952. In: *Dějiny věd a techniky*, roč. 33, č. 3 (2000), s. 121–145, a Beranova studie otištěná v tomto čísle *Soudobých dějin*.

95 „Alespoň byl nejširším vrstvám našeho národa podán kus chleba umělecky i lidsky opravdu živného." (ČERNÝ, V.: *Paměti*, sv. 3: *1945–1972*, s. 228.) K tématu podrobněji viz BAUER, Michal: Jiráskovská akce. In: TÝŽ: *Ideologie a paměť: Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století*. Praha, H&H 2003, s. 153–185.

96 ŽÍDEK, Ivo – HERMAN, Josef: *Jak možná věřit*. Praha, Formát – Knižní klub 1998, s. 20. K tomu srv. též NEJEDLÝ, Zdeněk: Také „tradice". In: *Var*, roč. 1, č. 5 (1.6.1948), s. 158.

97 Petr Čornej například připomíná, že na přelomu 40. a 50. let minulého století musel Nejedlý proti radikálům zaštítit Františka Palackého a Karla Havlíčka Borovského a zasloužil se

V podstatě již od roku 1945 můžeme zaznamenat výrazné snahy o etatizaci kultury, kdy často politikové jen finalizovali tlaky vznikající spontánně mezi umělci, kde pochopitelně „muziku tvrdili" zpravidla komunisté. Jako příklad lze uvést nátlak na úpravu poměrů v divadelnictví, který se projevil již krátce po osvobození a zahrnoval i radikální návrhy na likvidaci soukromého podnikání v této oblasti.[98] V této souvislosti je zajímavé, že Nejedlý tehdy hájil stanovisko, že rozhodovací pravomoce při jmenování uměleckých ředitelů divadel by si měla ponechat samotná divadla či jejich zřizovatelé, zatímco jeho spolustraníci (například Miroslav Kouřil) požadovali úplné podřízení této procedury ministerstvu školství a osvěty. Po roce 1948 šlo již v podstatě otevřeně o ovládnutí kulturních institucí a organizací komunistickou stranou a státním aparátem. Zdeňku Nejedlému nebyl tento směr vývoje rozhodně proti mysli, v zásadě se s ním ztotožňoval a nejednou od něho či jeho spolupracovníků vycházely návrhy směřující k posílení role komunistické strany v kultuře. Situace, kdy se jako by rozpomněl na svou lepší minulost a korigoval radikální návrhy, neměly v celkovém kontextu politiky KSČ podstatný význam, nejsou však bez zajímavosti. Například na zasedání Kulturní rady ÚV KSČ 4. října 1948 odmítl hromadnou likvidaci společností pro styky se zahraničím a vyjádřil přesvědčení, že jejich činnost by bylo možno koordinovat.[99] Na jednání kulturní rady 9. ledna 1950 pak již nedokázal čelit návrhu Václava Kopeckého na likvidaci těchto společností, pouze se přimlouval za to, aby nebyly okamžitě rušeny reciproční instituce s dlouhou tradicí a autoritou (například Francouzský institut v Praze).[100]

Zdeněk Nejedlý byl v zásadě stoupencem jednoduchých systémů řízení. Odvážím se tvrdit, že mu v tomto ohledu z psychologického hlediska byl velmi blízký model „kultu osobnosti", kdy moudrý vůdce (tedy především on sám) vydává směrnice, jež pracující lid posléze usilovně naplňuje. Geniální vůdce se pak čas od času „ponoří" do lidového kolektivu (Nejedlý rád zajížděl například do podniků a institucí, jež nesly jeho jméno), aby se ujistil, že jeho očekávání se naplňují.[101]

---

o uchování vzorů literárních klasiků 19. století, což mělo zajisté význam především pro mladé tvůrce, kteří by jinak zůstali odkázáni pouze na sovětské vzory (srv. ČORNEJ, P.: Vztah Zdeňka Nejedlého ke kulturním tradicím 19. století, s. 271).

98 K tomu viz KLADIVA, Jaroslav: *Kultura a politika 1945–1948*. Praha, Svoboda 1968, s. 47; srv. zápisy ze zasedání Divadelní rady in: *A AV ČR*, Z. Nejedlý – VČ, složka Divadlo, k. 40; NEJEDLÝ, Zdeněk: *O školské a kulturní politice v dnešní situaci*. Praha, ÚV KSČ 1946, s. 14.

99 *NA*, f. 19/7 (Kulturní a propagační a ideologické oddělení ÚV KSČ), zápisy ze schůzí Kulturní rady ÚV KSČ, k. 130, inv. č. 758.

100 *Tamtéž*.

101 Jsem přesvědčen o tom, že neskonale šťastným jej činily okamžiky, kdy mohl uplatnit svou moc a projevit se jako laskavý vládce, byť výsledkem byly často scény téměř neuvěřitelné. Nechme ještě jednou promluvit Marii Majerovou, která vzpomínala na slavnost u příležitosti přejmenování dolu Rudway II v Bílině na důl Maxima Gorkého, jíž se účastnila spolu s hlavním prominentem Nejedlým: „Mimo program se ... vyskytl lidový harmonikář, hrbáček, který složil píseň o tom dole a o jeho patronu a mocí mermo ji chtěl zahrát a zazpívat. Pořadatelé bránili, horšili se, vykazovali harmonikáře s tribuny, avšak ministr, pln pochopení pro dobrou vůli hudebníkovu a dojat jeho uslzeným naléháním, nechal harmonikáře hrát a zpívat a způsobil tomu lidovému umělci nejkrásnější den jeho života." (MAJEROVÁ, M.: Cestování se Zdeňkem Nejedlým, s. 286.)

Netřeba disponovat přebujelou fantazií, abychom si představili, jak libě zněla ješitnému starci například slova z dopisu členů Realistického divadla v Praze ze dne 13. října 1948, kteří po přečtení jeho recenze pocítili „vzrušení, jaké nevyvolala u nás dosud žádná premiéra". Pisatelé dopisu ujišťovali, že by chtěli k Nejedlého článku zaujmout stanovisko, ale místo toho se v kolektivu dostavila vlna „sebezpytování", takže nebyli schopni vypracovat dopis, který by vyjádřil jejich smýšlení. Ministr byl informován o tom, že jeho stať je v „hodinkách komunistické výchovy" společně čtena „od věty k větě", aby se celý divadelní kolektiv naučil komunistickému smýšlení. O výsledcích sebezpytování a usilovného studia Nejedlého článku bohužel již nejsme informováni.[102]



Ješitnost patřila k silně vyvinutým vlastnostem Zdeňka Nejedlého. Takto ho zachytila karikatura Adolfa Hoffmeistra v únoru 1953 (repro viz Dějiny a současnost, *roč. 13 (1991), č. 3)*

Právě na divadelních kolektivech si Zdeněk Nejedlý, jak se zdá, kompenzoval svůj pocit méněcennosti v politické hře. Pověstná byla jeho setkání s herci po skončení představení, která se zpravidla protáhla do pozdních nočních hodin,[103] i jeho přímé zásahy do přípravy jednotlivých inscenací, především děl Smetanových či Jiráskových. Ostatně Nejedlý byl funkcionáři divadel (zejména Národního a Realistického) za svůj zájem vytrvale chválen a k přímé účasti na uměleckém ztvárnění děl permanentně vyzýván. Pokusy přímo zainteresovat Zdeňka Nejedlého na dění v divadlech (a obdobně jistě i v jiných kulturních institucích) přinášely sice možnost zaštítit se jeho jménem, ale současně znamenaly i vážná rizika v případech, kdy ministr nebyl spokojen. Jeho nelibost mohla pak mít neblahé následky, které se mohly citelně dotknout osudů lidí. Sáhněme znovu po scéně hořce groteskní: Při slavnostním provedení *Prodané nevěsty* 28. května

102 *A AV ČR*, Z. Nejedlý – VČ, složka Divadlo, k. 40. Psaní podobných dopisů pochopitelně nebylo jen výsadou divadelníků. Dne 14.12.1950 např. Jan Štern za redakci *Tvorby* informoval Nejedlého: „Četli jsme, soudruhu ministře, Tvůj dopis znovu a znovu a věř, dodal nám opravdu elán do další práce. Bude nám pobídkou, abychom pracovali pořád lépe, abyste vy, naši učitelé, mohli být na nás hrdi." (*Tamtéž*, složka Literární věci / Spisovatelé, k. 36/2.)

103 Ivo Žídek vzpomíná: „Mnozí z nás padali únavou, ale ‚dědek' stále mluvil. Měl vždycky o čem." (ŽÍDEK, I. – HERMAN, J.: *Jak možná věřit*, s. 167.) Zdeněk Štěpánek v roce 1953 napsal, že Nejedlý po představení *Jana Žižky* diskutoval s herci do čtyř hodin do rána (ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: Pracovník. In: SKALNÍK, M. (ed.): *Zdeňku Nejedlému Československá akademie věd*, s. 325).

1949 dal inspicient Národního divadla František Jásek chybný pokyn k vyzdvižení závěsové opony na počátku prvního jednání.[104] Nejedlý o dva dny později žádal osobním dopisem vedení divadla, aby „neslýchaný případ", který považoval zřejmě za provokaci, přísně vyšetřilo a viníka potrestalo. Zdálo se, že nebohý Jásek bude přes své dlouholeté vzorné služby divadlu propuštěn (za propuštění se rozhodně stavěl například tehdejší předseda závodní rady Ladislav Boháč). Teprve po zásahu ředitele Václava Vydry a dalších kolegů ministr Nejedlý souhlasil s tím, že Jásek, který mu mezitím musel poslat omluvný dopis, dostane pouze důtku a pokutu. Svůj pocit moci a nadvlády si však již zřejmě užil. V pohnutých letech po únoru 1948 bychom však narazili i na události, které měly tragičtější následky a v nichž se neoddiskutovatelně mihl stín Zdeňka Nejedlého. Například je velmi pravděpodobné, že rozhodnutí šéfa baletu Národního divadla v Praze Saši Machova odejít dobrovolně z tohoto světa (19. června 1951) ovlivnila kritika, jíž ministr Nejedlý podrobil vystoupení baletu v rámci Pražského jara o deset dní dříve, kdy údajně diváci odměnili demonstrativně ovacemi sólistu Národního divadla Miroslava Kůru namísto hostujících sovětských baletních umělců.[105]

Milan Drápala ve své vynikající studii o Vítězslavu Nezvalovi mohl uvést řadu umělců, jichž se Nezval při represích po únoru 1948 zastal či jejichž osud se snažil zmírnit.[106] Obávám se, že Zdeněk Nejedlý většinou mlčel i v případech, kdy bychom vzhledem k jeho minulosti očekávali, že se ozve ve prospěch napadaných a proskribovaných. Jaroslav Kojzar počátkem listopadu 1953 zaznamenal příznačnou scénu z Klubu spisovatelů: „Rozhovor se víc a více přenáší na chyby a nedostatky v osobní politice. Mluví se o kráglování, o Seifertovi, zapletli do toho Teigeho, o kterém řekl Nezval, že to byl pitomec, který nešel dál, že nebyl ale trockista, nepřítel. Nejedlý je nevrlý, okřikuje Nezvala, mává rukou, nechce do těchhle vod. Jariš a spol. mají radost, to je vidět. Snad přece jen dělá Nejedlý chybu, že nepřipustí hovořit o tom, co lidi tlačí."[107] Snad archivy ještě vydají svědectví, která dovolí zhodnotit Nejedlého postoje v době, kdy nastupovala vlna negativního radikalismu a umělečtí tvůrci zoufale hledali opory, jichž se jim přečasto nedostávalo. Jako patrně jen ojedinělý příklad Nejedlého korektnosti mohu uvést jeho pokus zastat se v říjnu 1949 ředitele Národního divadla Václava Vydry, kdy se dokonce pokusil zachovat Vydrovi jisté postavení v divadle a zpochybnit prosazení jeho protežovaného nástupce Ladislava Boháče.[108] Jako

104 K celé aféře viz *A AV ČR*, Z. Nejedlý – VČ, složka Divadlo, k. 40.

105 K tomu podrobně viz PÁSKOVÁ, Olga: Musel zemřít Saša Machov? In: *Divadelní noviny*, roč. 11, č. 21 (8.5.1968), s. 8. Jednotlivá fakta článku Páskové, který byl psán s velkým časovým odstupem a opírá se většinou o svědectví zprostředkovaná, je nutno podle mého názoru přebírat s opatrností. Režiséru Marku Boudovi vděčím za poskytnutí informací, které shromáždil při natáčení dokumentárního filmu o kauze Saši Machova v roce 2003.

106 DRÁPALA, Milan: Iluze jako osud: K vývoji politických postojů Vítězslava Nezvala. In: *Soudobé dějiny*, roč. 3, č. 2–3 (1996), s. 202–204.

107 *A AV ČR*, J. Kojzar, deníkový záznam z 2.11.1953.

108 V kulturní radě se o něm vyjádřil: „Není to člověk umělecky silný." (*NA*, f. 19/7, k. 130, inv. č. 759/2, zápis ze zasedání Kulturní rady ÚV KSČ 24.10.1949.) O tom, že Nejedlý s Vydrou udržoval i nadále přátelské vztahy, svědčí dochovaná korespondence (*A AV ČR*, Z. Nejedlý – KOD-J, k. 71, inv. č. 4472).

určitou polehčující okolnost Nejedlého mlčení lze uvést, že napadaní se velmi často sami pouštěli do sebekritiky, čímž se prostor pro jejich obhajobu velmi zužoval. Tak tomu bylo třeba v případě Jana Mukařovského, jehož si Nejedlý nesporně cenil.[109]

Právě v této souvislosti si nelze odmyslet, že po boku Nejedlého se po roce 1948 stále častěji objevovala vyzáblá postava v šedivém hábitu. Jméno té mátožné postavy bylo – Strach.

A porta inferi

V době triumfálního návratu z exilu v roce 1945 bylo Zdeňku Nejedlému šedesát sedm let. Na tehdejší dobu byl tedy starým mužem, byť si lidé dobře pamatovali, že Tomáš Garrigue Masaryk se ujímal úřadu prvního prezidenta Republiky československé dokonce o rok starší. Shodou okolností oběma mužům vyměřil osud téměř stejně dlouhý čas, po který mohli sklízet plody svých vítězství – Masarykovi devatenáct let, Nejedlému o dva roky méně. Narozdíl od Masaryka se ovšem v roce 1945 nevracel Zdeněk Nejedlý jako uznávaný vůdce národního odboje. Za války sice Sověti trochu trápili Edvarda Beneše hypotetickou možností, že prezidentem by nemusel být on, ale třeba právě Nejedlý, v Moskvě tomu však věřil asi jen Nejedlý sám. Členové zahraničního vedení KSČ Nejedlého příliš nerespektovali. Mezi sebou se vysmívali jeho ješitnosti, pocitu neomylnosti a ochotě vyjadřovat se k čemukoli. Emancipovaným komunistkám pak bytostně vadil jeho pánovitý vztah k tiché a skromné manželce. Na druhé straně se Nejedlý musel učit stranické disciplíně, a nebylo to pro něho, uvyklého z let předválečných téměř úplné osobní nezávislosti, jednoduché a bezbolestné. Ze strany sovětských představitelů se mu dostalo nejedné pocty, ale nahlédl i ohavnou tvář stalinismu – v jeho sousedství mizely rodiny zahraničních komunistů a bylo obecně známo, že není radno se vyptávat po jejich osudu, nechtěl-li se člověk dočkat nenadálé noční návštěvy.

Po skončení války se Zdeněk Nejedlý pustil do práce s velikým elánem. Subjektivně se cítil zdráv a silný, jeho činorodost byla dávána za vzor mladým.[110] Leč příroda žádala své. Ještě v září 1950 se vysmíval spekulacím zahraničního rozhlasu o svém zdravotním stavu.[111] Zdravotní problémy se však minimálně od roku 1947 stupňovaly a vyvrcholily dne 20. srpna 1951, kdy jej těžký infarkt srdečního

---

109 RANSDORF, M.: *Zdeněk Nejedlý*, s. 56. K Ransdorfovu hodnocení tohoto případu je nutno ovšem dodat, že Nejedlý se v soukromí vyjadřoval o Mukařovském způsobem, který zcela odpovídal oficiální kritice tzv. formalismu (srv. *A AV ČR*, J. Kojzar, deníkový zápis z 22.10.1952). Mukařovského sebekritiky v roce 1951 si všímá J. Hořec v knize *Doba ortelů*, s. 117; její rozbor podal Miroslav Červenka ve studii „Jana Mukařovského rozchod se strukturalismem". In: TÝŽ: *Obléhání zevnitř*. Praha, Torst 1996, s. 86–97.

110 Jak svědčí Jarmila Glazarová, Nejedlý do posledních dnů říkával, že „slovo únava se nevyskytuje v jeho slovníku" (GLAZAROVÁ, Jarmila: Kde smrti již není... In: PEKÁREK, Václav – KUBÁT, Jaroslav (ed.): *Na paměť Zdeňka Nejedlého*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1966, s. 177).

111 NEJEDLÝ, Zdeněk: Na okraj dne. In: *Var*, roč. 3, č. 9–10 (15.9.1950), s. 312.

svalu vrhl na samu hranici nebytí.[112] Na ministerstvo se mohl vrátit až v březnu 1952 (od ledna směl pracovat doma). V září téhož roku diagnostikovali lékaři u prominentního pacienta rakovinu žaludku v pokročilém stadiu,[113] což – v kombinaci s těžkým poškozením srdečně-cévní soustavy – vedlo k závěru, že jeho zdravotní stav je beznadějný. V říjnu byla vyrozuměna rodina s tím, že lékaři odhadli Nejedlého aktivitu maximálně na šest neděl. Předpokládali, že nit života se definitivně přetrhne za půl roku.[114] Na konci ledna 1953 se lékaři obrátili s naléhavou žádostí na Klementa Gottwalda, aby zajistil pro práci starého muže podmínky přiměřené jeho stavu.[115] Měl mít volnou pracovní dobu, dodržovat přísně životosprávu (včetně odpoledního klidu na lůžku). Lékaři s Nejedlým patrně probrali jeho rezignaci na funkci ministra školství, věd a umění a Gottwaldovi doporučili, aby si směl ponechat několik nejbližších spolupracovníků, na které byl zvyklý.

Jak známo, chmurná prognóza z podzimu 1952 se nenaplnila, Zdeněk Nejedlý nicméně již sotva mohl zůstat silným hráčem na politické scéně. Tomu ostatně odpovídalo jeho převedení na čestné, leč mocensky bezvýznamné místo náměstka předsedy vlády (od 31. ledna 1953) a později ministra bez portfeje (od 14. září 1953). Nejedlý ovšem spojoval svůj sestup spíše s politickými příčinami, dával je do souvislosti především s vlivem Václava Kopeckého. Ještě s odstupem let s hořkostí vzpomínal, jak byl v roce 1953 odsunut na vedlejší kolej tak dokonale, že ani „nesměl sedět na recepcích s hlavními představiteli".[116]

„V tom všem, co Nejedlý v letech po únoru dělal, není ani stopy po nějaké vlastní výčitce nebo alespoň nejistotě,"[117] napsal nepodepsaný autor v roce 1992 do časopisu *Reflex*. Psychika Zdeňka Nejedlého se ve skutečnosti podobala nejméně ze všeho stavu neotřesitelné jistoty a hrdého sebevědomí. Bylo možné pozorovat, jak se k tělesným problémům starého muže přidružovaly strázně duševní. Desátého září 1951, uprostřed nejvážnější zdravotní krize, psal naléhavě Klementu Gottwaldovi tajemník ÚV KSČ Bruno Köhler, aby někdo z vedení navštívil Nejedlého v sanatoriu a informoval jej o situaci, neboť trpí pocitem, že je opomíjen. Jeho nejbližší spolupracovníci s ním prožívali chvíle osamocení a hluboké skepse, kdy museli spěšně shánět někoho, kdo by rozptýlil jeho tíživé pochyby, jež často ústily do těžkých depresí. „Držel si hlavu v dlaních a vzdychal, když jsem néco řekla, posupně se smál. Plakala jsem, a to mu asi dělalo dobře, ale pořád se mračil," popisovala jednu z mnoha takových situací Nejedlého sekretářka Milada Červinková.[118] K propadu do beznaděje stačilo málo: někdo ze špičkových politiků mu zapomněl podat ruku, promluvit s ním, zasmál se v nevhodnou chvíli... Zdá se,

---

112 K tomu srv. *NA*, f. 100/24, sv. 106, inv. č. 1325. K násl. viz též RYSKA, Jan: Revolucionář se usmívá. In: *Var*, roč. 4, č. 15–16 (1.3.1953), s. 509.

113 Tato diagnóza se později ukázala jako chybná, ve skutečnosti se jednalo o velký žaludeční vřed (tento fakt mi laskavě sdělil Petr Čornej, který jej věděl od Nejedlého dcery Zdeňky Nedvědové).

114 *A AV ČR*, J. Kojzar, deníkový záznam z 19. a 20.10.1952.

115 *Tamtéž*, Z. Nejedlý – osobní doklady, k. 1, inv. č. 4.

116 *LA PNP*, M. Červinková, k. 1, inv. č. 62, deníkový záznam z 31.10.1959.

117 Causa Zdeněk Nejedlý. In: *Reflex*, roč. 3, č. 28 (7.7.1992), s. 69.

118 *LA PNP*, M. Červinková, k. 1, inv. č. 62, deníkový záznam z 19.9.1959.

že nejistota vzrostla po úmrtí Gottwalda a později znovu po odchodu Antonína Zápotockého. „Dělnické vůdce" chladný Antonín Novotný nedokázal nahradit. Těžkou ránu znamenala pro Nejedlého v roce 1953 smrt manželky, jeho „Mánič-ky", jež dokázala trpělivě konejšit rány, které utrpěl.



Zdeněk Nejedlý na zasedání Všeslovanského výboru v březnu 1944 v Moskvě, vpravo vedle něj generál Ludvík Svoboda (foto z publikace Hovoří Moskva*)*

Trpěl pocitem, že je pronásledován, že mu zadržují a cenzurují poštu, odposlouchávají telefon.[119] Obával se, že bude zatčen, a stále se mu vracela vzpomínka na osud Rudolfa Slánského; vybavovalo se mu, jak za války v Moskvě kvůli častým vzájemným návštěvám obou rodin s ním uražený Kopecký někdy ani nemluvil.[120] Děly se arciť věci podivné. Nejedlý v roce 1952 svěřil Jaroslavu Kojzarovi, že při otevření alšovské výstavy v Jízdárně Pražského hradu za ním přišel neznámý muž (v němž prý později odhalil zaměstnance ministerstva národní bezpečnosti) a informoval jej, že má deník malířky ze Švédska, která v něm prý popisuje, jak zprostředkovávala pro Nejedlého korespondenci se zahraničím.[121] Podezření z nekontrolovaných styků se zahraničím, to ovšem v té době mohla být vstupenka pod šibenici...
Zdeněk Nejedlý přenášel postupně svou nedůvěru i na nejbližší spolupracovníky. Mrzelo ho, že nedokázal vychovat nástupce, kteří by pokračovali v jeho díle.

119 *A AV ČR*, J. Kojzar, deníkový záznam z 31.8.1953.
120 *Tamtéž*, záznamy z konce září a začátku října 1953.
121 *Tamtéž*, záznam z 30.9.1952.

Nejvíce strádal tím, že vývoj v hudební vědě i v hudbě samotné šel jiným směrem, než předpokládal. Na sjezdu hudebních skladatelů v září 1949 například prohlásil, že současný stav naší hudby pokládá za „nejvíc neuspokojivý za sto let života a vývoje".[122] Tento pochmurný názor si uchoval i v pozdějších letech. Stále kritičtěji se stavěl rovněž k výsledkům své vlastní práce – v roce 1953 například dal rozmetat již vysázený druhý díl *Dějin národa českého* a chystal se jej potřetí přepracovat.[123] Sebevědomí si dodával způsoby často dětinskými. Jednoho říjnového dne roku 1952 připravil například náhodným chodcům zážitek jak z Chaplinovy grotesky, neboť tvrdošíjně odmítal podlézt hadici nataženou přes chodník a trval na tom, že ji překročí: „V celém životě jsem nepodlezl, nikdy jsem nepodlezl..."[124] Jeho blízcí jej v soukromí nacházeli stále častěji zamlklého, kdy byl „zatoulán v sobě někam daleko".[125] Nacházel alespoň v těchto chvílích konejšivé uklidnění?

Buď jak buď, Zdeněk Nejedlý se šinul k bráně pekelné (či snad nebeské?) s duší rozechvělou a zraňovanou bolestnými vzpomínkami a obavami z budoucna. Nastojte: „poslední husita" se bál...

Zdeněk Nejedlý – non redivivus?

Reformní komunismus na konci šedesátých let minulého století hledal své opodstatnění a legitimitu mimo jiné také v tom, že se snažil nalézt své historické předchůdce. Objevují se odkazy na Bohumíra Šmerala, Karla Kreibicha, vzrůstá zájem o osobnost Jana Švermy, občas se mihnou i připomínky těch, kdož byli ze strany pro konflikt s linií Kominterny vyobcováni. Potenciálně vážnou výzvu pro intelektuály z období „pražského jara" pak představovala takzvaná koncepce specifické cesty k socialismu, jak se projevila na sklonku války a doznívala koncem čtyřicátých let. Heslo specifické cesty k socialismu se objevuje ve slovníku reformátorů. Jana Neumannová ve své studii o proměnách kulturní politiky KSČ po roce 1948 dokonce spojovala odvrat od specifického pojetí československého vývoje, který podle ní přes všechna omezení přece jen respektoval určitou míru autonomie kultury, s výrazným obratem v kulturní politice, která od podzimu 1948 s použitím mocenských nástrojů a podle jednotné ideologické šablony začala jasně usilovat o homogenizaci kultury a vytvoření nové, režimu oddané inteligence.[126] Jak o tom již padla zmínka, k hodnocení Zdeňka Nejedlého přistupovala Neumannová velmi rozpačitě, či spíše kriticky, neboť v něm viděla ohlašovatele tohoto represivního politického kurzu.

Nahlédněme nyní do pramene historiky prakticky nevyužitého. V dosud nezveřejněných vzpomínkách Marie Švermové se lze dočíst, že již za války v exilu diskutovala s Janem Švermou a dalšími komunisty o poválečném vývoji v Česko-

122 NEJEDLÝ, Zdeněk: Slovo o dnešní naší hudbě. In: *Var*, roč. 1, č. 12–13 (15.10.1948), s. 359.

123 PEKÁREK, V: Sebrané spisy Zdeňka Nejedlého. In: *Tamtéž*, roč. 4, č. 15–16 (1.3.1953), s. 512. Druhý díl *Dějin národa českého* byl nakonec publikován až v roce 1955.

124 *A AV ČR*, J. Kojzar, deníkový záznam z 22.10.1952.

125 GLAZAROVÁ, J.: Kde smrti již není..., s. 177.

126 NEUMANNOVÁ, J.: K poúnorovým proměnám kulturní politiky, s. 822.

slovensku, a došli při tom k závěru, že se musí ubírat jinými cestami než v Sovětském svazu: „Pojem naší samostatné cesty k socialismu byl ve mně pevně zakořeněn a byl pro mne rozhodující. Nedovedla jsem si ani představit, že bychom měli přebírat všecko, co přicházelo z SSSR. Měli jsme přece jiné podmínky, jiné zkušenosti, jiné tradice."[127] Pojetí specifické cesty k socialismu konkretizuje Švermová především v politice (vytvoření širokého svazku stran a organizací v rámci Národní fronty) a v oblasti sociální (spojenectví dělnictva s drobnými a středními rolníky, živnostníky a inteligencí spolu s tolerancí vůči soukromému podnikání a uměřeným znárodňováním). Za odpůrce této cesty označuje jmenovitě Václava Kopeckého, který již v roce 1946 tlačil v tomto směru na Gottwalda, a později Alexeje Čepičku. Marie Švermová dokonce své odsouzení ve vykonstruovaném politickém procesu spojuje s tím, že byla „velkým zastáncem" samostatné československé cesty k socialismu.[128]

Potíž s touto koncepcí, jak se projevila v poválečném období a jak znovu ožila na konci šedesátých let, je v tom, že v obou případech nepřekročila rámec stalinské ideologie a celkem úzkostlivě lpěla na zachování loajality vůči Moskvě.[129] Závislost na toleranci Moskvy vedla k tomu, že koncepce „specifické cesty" nebyla v podstatě nikdy v ucelené podobě zformulována. Není důvodu nevěřit Marii Švermové, že za války si mladí členové zahraničního vedení KSČ slibovali, že řadu věcí budou dělat jinak, než jak to viděli na vlastní oči v Sovětském svazu. Faktem ovšem zůstává, že v sovětsko-jugoslávském konfliktu, jak se vyostřil v letech 1948 a 1949, se nakonec všichni postavili na stranu Stalina a prakticky nikdo z významnějších představitelů KSČ se v té době ani nepokusil o samostatné zhodnocení situace. Přes přátelské styky, které mnozí z nich udržovali s jugoslávskými komunisty, si nejspíš vůbec nepřipustili myšlenku roztržky se Sověty a apelovali do poslední chvíle na vzpouzející se Jugoslávce, aby se podvolili.[130] Obdobné úvahy o autonomním československém vývoji v době „pražského jara" byly pak násilně potlačeny vnějším zásahem, což vyústilo v krizi důvěry v samotnou myšlenku socialismu.

Navíc lidé, kteří vedli úvahy o specifické cestě k socialismu, je nedokázali či neměli potřebu ani *ex post* zasadit do širšího kulturně-politického rámce. Propracovaná úvaha Čestmíra Císaře, která reprodukuje jeho způsob myšlení po roce 1945, kdy dával tento model do souvislosti s využitím osobitých národních tradic a objektivních možností vyspělé země,[131] je myslím dosti ojedinělá a vyplývá

---

127 *NA*, fond Marie Švermová, neinventarizované dodatky – Vzpomínky (rukopis), s. 169. Za možnost využít tohoto pramene vděčím laskavému pochopení manželů Jiřiny a Bedřicha Kopoldových.

128 *Tamtéž*, s. 183.

129 Jaroslav Kladiva koncem 60. let pečlivě registroval, kdy s touto koncepcí vyjádřil souhlas Stalin či Gottwald (KLADIVA, J.: *Kultura a politika 1945–1948*, s. 217–219).

130 Zdeněk Nejedlý v roce 1948 např. vyzval „milované bratry Jugoslávce", aby se vyvarovali chyb a disciplinovaně se podřídili sovětské „učitelce všech ostatních komunistických stran" (NEJEDLÝ, Zdeněk: O Jugoslavii. In: *Var*, roč. 1, č. 9 (1.9.1948), s. 273). O rok později již požadoval Jugoslávii, kterou charakterizoval jako „rozvratníka", „izolovat a zneškodnit" (TÝŽ: K resoluci Informačního byra. In: *Tamtéž*, roč. 2, č. 18–19 (15.12.1949), s. 550).

131 CÍSAŘ, Č.: *Člověk a politik*, s. 88 a 105.

z nevšední kultivovanosti tohoto politika. Císař zaznamenává jako jeden ze zdrojů svého uvažování i tehdejší působení Zdeňka Nejedlého, přičemž se ovšem netají jistým kritickým odstupem.

Úloha, kterou Zdeněk Nejedlý po roce 1945 hrál, by byla obtížně pochopitelná bez jeho předchozího vývoje. Alexej Kusák oprávněně upozorňuje na jeho poměrně výjimečné postavení v kontextu komunistické ideologie v meziválečném Československu (je třeba znovu připomenout, že členem KSČ se stal až v roce 1939 v Moskvě).[132] Jeho myšlenkový svět, navazující na tradici pozdního obrozenství a nesoucí v sobě rysy nacionální a konzervativní (narozdíl od Kusáka bych ovšem váhal přímo označit v dobových souvislostech Nejedlého linii za nacionalistickou a konzervativní), byl odsouzen po dlouhou dobu setrvávat na okraji levicového myšlení volně spjatého s komunistickou stranou. Obrat nastal v druhé polovině třicátých let, a zejména pak v letech válečných. Tehdy pod tlakem německého nacismu, ohrožujícího samo české národní bytí, se jako by obnovila dilemata, jimiž národ žil ve druhé polovině 19. století a na počátku století dvacátého.



Nejedlý ve svém ideově-politickém směřování šel cestou od masarykovského realismu k marxismu, což vystihuje i karikatura Adolfa Hoffmeistra ze 30. let (repro viz Alexej Kusák: Kultura a politika v Československu 1945–1956. *Praha, Torst 1998)*

Na aktuálnosti znovu nabyly národněosvobozenecké a obrozenecké ideály, znovu se objevila naléhavá potřeba (svého času pociťovaná například Aloisem Jiráskem, ale i Masarykem) dovršit národní obrození. Má pravdu Petr Čornej, když píše, že „Nejedlého důraz na husitskou, obrozenskou a romantickou tradici se ... mohl aktualizovat nikoli v relativně klidných dobách, nýbrž pouze ve vzrušených časech, kdy šlo národu o přežití nebo o brzké dosažení náročných cílů".[133] Dá se říci, že v Nejedlém nalezla komunistická strana zprvu spřízněného myslitele, později pak přímo stranického ideologa, který byl mimořádně dobře disponován skloubit v takto vypjaté situaci její ideové potřeby plynoucí z mocenských aspirací s vlasteneckými a osvobozeneckými ideály.

Zdeněk Nejedlý určitě svým způsobem ovlivnil měnící se postoje KSČ od nacionálního nihilismu či lhostejnosti

132 KUSÁK, A.: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*, s. 71 a 153.

133 ČORNEJ, P.: Podivná cesta „vzhůru". Inklinaci k národním inspiracím i radikálním řešením můžeme zvažovat také v širší souvislosti s jistou nezakotveností demokratických principů ve střední Evropě.

k patriotismu či později nacionalismu a zasazení protifašistického boje do dějinných souvislostí národního vývoje. Idea dovršení národního obrození si podržela svůj klíčový význam i v letech 1945 až 1948. Připomeňme, že v provolání z 25. února 1948 se celá plejáda komunistických a dalších levicových intelektuálů přihlásila k národnímu dílu „na československé cestě k socialismu", k obnovení „pokojného vývoje k nové, vyšší formě národní i lidské svobody", k „novému slovanství".[134] Zdálo by se, že existovaly všechny předpoklady k tomu, aby Zdeněk Nejedlý se svým pevným zakotvením v národní tradici mohl být chápán jako přední hlasatel národní cesty k socialismu a později obhájce národních specifik a kulturní svébytnosti proti vlně porevolučního radikalismu. Bezvýhradné přitakání takové představě by však bylo problematické.

Především, jak již bylo řečeno, Zdeněk Nejedlý ani nikdo jiný před rokem 1948 nezformuloval ucelenou koncepci československé cesty k socialismu. Koneckonců nebyla vlastně zformulována ani jednotná koncepce kulturní politiky KSČ stejně jako autoritativní stanovisko k národnímu kulturnímu dědictví. Právě v jistém „rozostření" politického záběru KSČ – v absorbci prvků demokratické politické kultury i autoritářské, minoritní kontrakultury, národní reality a kulturních tradic i prosovětského internacionalismu – po roce 1945 můžeme spatřovat ve shodě s Jacquesem Rupnikem jeden ze zdrojů síly a přitažlivosti Komunistické strany Československa.[135] Také je třeba vidět, že Zdeněk Nejedlý se nestal tvůrcem ucelené koncepce vývoje českého národa k socialismu i z toho důvodu, že mu chybělo hlubší filozofické promyšlení této otázky (často se opakující výtka „nehlubokosti" jeho myšlenkových konstruktů ze strany Václava Černého a jiných autorů je zcela namístě), že se sám ani necítil být budovatelem nových řádů a nositelem revoluční diskontinuity, ale spíše obhájcem a dovršitelem tradičních ideálů a strážcem kontinuity národního vývoje.[136] Chtěl vztyčovat nové kvádry na základech národních tradic, a nikoli projektovat smělé nezakotvené konstrukce.

Další důvod, proč nemůžeme označit Zdeňka Nejedlého za předního hlasatele koncepce socialismu kořenícího v národní půdě a za významného „zhoubce radikalismu", tkví v jeho značné ochotě ustupovat konceptům, které vznikaly v závislosti na aktuální linii ve vedení KSČ. Zde se již dotýkáme sféry politických

---

134 Kupředu, zpátky ni krok! In: *Tvorba*, roč. 17, č. 8 (25.2.1948), s. 150. Signatářem výzvy byl pochopitelně také Zdeněk Nejedlý. Dále ji podpořili Theodor Bartošek, E. F. Burian, Jiří Frejka, Jarmila Glazarová, František Götz, František Halas, Bohuslav Havránek, Antonín Hobza, Adolf Hoffmeister, Vladimír Holan, Jindřich Honzl, Karel Konrád, Václav Kopecký, Jiří Kotalík, Vincenc Kramář, Otomar Krejča, Jiří Kroha, Herberta Langová-Masaryková, Lubomír Linhart, Saša Machov, Marie Majerová, Bohuslav Mathesius, Dana Medřická, Jan Mukařovský, Josef Munclinger, Miloš Nedbal, Vítězslav Nezval, Mirko Očadlík, Ivan Olbracht, Vladimír Outrata, Vojtěch Pavlásek, Jan Pivec, Jindřich Plachta, Vladimír Procházka, Ferdinand Pujman, Václav Rabas, Ladislav Rieger, Václav Řezáč, Ladislav Štoll, Jiří Taufer, Josef Toman, Géza Včelička, Jaroslav Vojta, Václav Voska, Jiří Voskovec, Václav Vydra st. a ml., Jan Werich, Otakar Zich a další.

135 RUPNIK, Jacques: *Dějiny Komunistické strany Československa: Od počátků do převzetí moci*. Praha, Academia 2002, s. 252 a 262.

136 K tomu srv. vyvážené hodnocení v knize M. Ransdorfa *Zdeněk Nejedlý*, s. 8.

zájmů (Nejedlý si uvědomoval, že není silným mocenským hráčem) a dospíváme konečně i do sféry výsostně „osobních motivů", jak k tomu vybízí Karel Hrubý ve své recenzi Kusákovy knihy.[137] Nalezneme tam kdesi v koutku také strachy schouleného starce, odvažujícího se odporu často jen z důvodu náhle vyvstalé svéhlavosti a ochotného k dalekosáhlým koncesím.

Na konci šedesátých let nemohl Zdeněk Nejedlý dost dobře působit jako zdroj inspirace už i proto, že jeho estetické cítění bylo hluboce antikvované, obrozenský koncept hodnot i jeho „jazyk" by tvořily omezující krunýř pro vývoj, který se dral vpřed (a do stran) velmi bouřlivým způsobem.[138] Na váhu mohou padat i ryze osobní motivy, respektive subjektivní historická zkušenost, tehdejších aktérů: nejeden reformátor ze šedesátých let „prozřel" vlastně až poté, co přešel nedobrovolně z fáze komunistického radikalismu přes katarzi, prožitou v zavržení, až ke kriticismu vůči stalinským dogmatikům. Na tuto dráhu byli leckteří bývalí radikálové „postrčeni" (nejednou velmi brutálním způsobem) Kopeckého „umírněnou" skupinou, jíž se svými názory obvykle blížil i Zdeněk Nejedlý a „jeho lidé". Je jasné, že ze svých přemožitelů nemohli později udělat své učitele a předchůdce. Nakonec je pak třeba zmínit asi nejpodstatnější důvod, proč se dosavadní autority v šedesátých letech ocitly „v téměř všeobecné neoblibě".[139] Milan Drápala to ilustruje na příkladu Vítězslava Nezvala, který se přitom v řadě případů choval velmi statečně a zastával se svých proskribovaných druhů. Jak Nezval, tak Kopecký či Nejedlý, se totiž stali symbolem režimu v době jeho nejhlubšího mravního poklesu, jehož nejzřetelnějším projevem byly pak inscenované politické procesy.

Zdeněk Nejedlý neváhal použít svou autoritu pro zdůvodnění procesů, byť tak učinil nesporně s vnitřními pochybami. Lidé s takovými skvrnami na štítě jako on přestali být pro hlasatele nových obzorů socialismu u nás ve druhé polovině šedesátých let přijatelní. Byli obklopeni zdí chladného mlčení, či přímo opovržení. Historik František Červinka, který jako jeden z mála duchovních vůdců „pražského jara" dlouhodobě hledal trvalé hodnoty v Nejedlého díle,[140] vyjádřil – patrně jako jediný v ucelené podobě – názor, že Nejedlý se svým obdivem k Masarykovi a k ruské revoluci pokusil překlenout teoretické spory mezi „levicemi" v Československu, a tak se stal průkopníkem „víry ve specifickou československou cestu k socialismu".[141] Současně musel ovšem objektivně konstatovat téměř naprostý úpadek zájmu o Nejedlého dílo u svých žáků[142] a uvažovat dokonce o tom, zda „generační úraz" „kultu osobnosti" a politických procesů, během nichž Nejedlý osudově selhal, vůbec umožní následujícím generacím pochopit

137 HRUBÝ, Karel: Kultura ve službě politiky: Sahají kořeny „pražského jara" do počátků padesátých let? In: *Soudobé dějiny*, roč. 9, č. 3–4 (2002), s. 590.

138 Viz MACURA, V.: Obrozenecký model v Nejedlého koncepci socialistické kultury, s. 303.

139 DRÁPALA, M.: Iluze jako osud, s. 176.

140 ČERVINKA, František: Budeme se s ním setkávat. In: PEKÁREK, V. – KUBÁT, J. (ed.): *Na paměť Zdeňka Nejedlého*, s. 168 n.

141 ČERVINKA, F.: *Zdeněk Nejedlý*, s. 268.

142 *Tamtéž*, s. 8. František Červinka působil v letech 1951–1971 na Filozofické fakultě UK v Praze.

jeho duševní svět a smysl celoživotního snažení.[143] „Poslední husita" jako by odcházel neodvratně do říše zapomnění...

Jacques Rupnik v analýze československého vývoje po roce 1948 připoměl, že „komunisté ovládli ve státě víc než pouze mocenský aparát; ovládli také systém hodnot, symbolickou strukturu smyslu v očích jedinců i celé společnosti".[144] Zdeněk Nejedlý měl určitě svůj podíl na utváření systému hodnot, který komunistická strana úspěšně představila společnosti po druhé světové válce, a nezanedbatelně se zasloužil také o jejich masovou implementaci. Zhodnotit jeho roli, jakož i úlohu dalších prominentů komunistického režimu, ovšem vyžaduje vážit jednotlivé skutky v každém konkrétním okamžiku, posoudit, do jaké míry si dokázali uchovat vlastní rozum, nakolik byli schopni odvahy a neohroženosti, zda projevili alespoň ochotu jednat lidsky slušně.

Zdeněk Nejedlý a jiní intelektuálové byli přitahováni komunistickou stranou z různých příčin, které měly u každého z nich jinou váhu. Přitažlivost moci a korumpovatelnost tvůrců, hledání pevné opory v rozkolísaném světě, touha najít jednoznačný a jednoduchý recept proměny společnosti, iluze o sovětské skutečnosti, víra v „sociální inženýrství", touha po rovnosti a sociální spravedlnosti, strach z vybočení z řady, to vše a mnohé další hrálo roli při rozhodování v každé jednotlivé situaci. Nemohl-li jsem pod drobnohledem podrobit působení Zdeňka Nejedlého po roce 1945 vyčerpávající analýze, nepokusím se u „posledního husity" ani o součet plusů a minusů. Ostatně kladení otázek považuji pro sebe momentálně za důležitější než formulování spěšných závěrů. Laskavý čtenář snad promine.

143 TÝŽ: *Česká kultura a okupace*. Praha, Torst 2002, s. 61 n.

144 RUPNIK, Jacques: Intelektuálové a moc v Československu. In: *Soudobé dějiny*, roč. 1, č. 4–5 (1994), s. 541.

„Česká otázka“ ve světle stalinismu

Karel Kosík a koncept levicového radikalismu

Petr Šámal

Sborník připomínající pětasedmdesáté výročí narození Karla Kosíka nazvali pořadatelé *Rozjímání vpřed i vzad*.[1] Název programové úvahy Josefa Václava Friče se na obálce knihy neobjevil náhodou. Česká radikální demokracie, politický proud, mezi jehož nejvýraznější představitele známý spisovatel a profesionální revolucionář náležel, zaujala jubilujícího filozofa již v době studií a soustavnou pozornost jí věnoval po celá padesátá léta. Hlavním cílem přítomného textu však není popis toho, jak Kosík vykládal toto politické hnutí. Nejde ani o polemiku s jeho výrazně ideologickým přístupem, jenž se zejména v první polovině dekády vyznačoval spojováním odborného stylu s prvky politické žurnalistiky a v některých případech nesl dokonce rysy agresivní komunistické propagandy (včetně jejího nevybíravého slovníku). Naše pozornost bude primárně upřena k tomu, jakou pozici zaujímalo jeho pojetí radikální demokracie mezi marxistickými výklady českých dějin 19. století a jakou funkci plnilo v rámci formující se socialistické kultury přelomu čtyřicátých a padesátých let. Zajímá nás, jaké nové hodnoty Kosík u radikálních demokratů objevil a vyzdvihl jako mimořádně aktuální. Pokusíme se doložit tezi, že jedním z podstatných cílů jeho uvažování byla konceptualizace životního postoje, který v návaznosti na Jiřího Knapíka označujeme jako levicový radikalismus.

Levicový radikalismus: poznámky k pojmu

Většina současných prací věnovaných kulturnímu životu prvních poúnorových let soustřeďuje pozornost k institucionální rovině tehdejšího dění. Patrně první,

1 ŠNEBERGOVÁ, Irena – TOMEK, Václav – ZUMR, Josef (ed.): *Rozjímání vpřed i vzad: Karlu Kosíkovi k pětasedmdesátinám*. Praha, Filosofia 2001.

kdo se pokusil nový kulturní typ vyložit s ohledem na jeho ideová východiska, byl Alexej Kusák. V knize *Kultura a politika v Československu 1945–1956* označil kulturu období takzvaného stalinismu jako pokračování, respektive vyvrcholení obrozenské fáze české kultury, v níž podle něj umění plnilo především výchovné úkoly a svým způsobem nahrazovalo a kompenzovalo nedostatečné politické aktivity. Cennější než zjednodušující úvahy o charakteru národní kultury a o dějinách českého myšlení byl Kusákův popis tehdejšího kulturního a politického spektra. Svůj výklad založil na protikladu dvou názorových koncepcí, jejichž střetání chápal jako ústřední kulturněpolitickou problematiku let 1948 až 1953. První, podle Kusáka liberálnější linii reprezentovali zastánci takzvané teorie omezené kontinuity, kteří údajně usilovali o to, aby soudobá kultura navazovala na tu část meziválečného avantgardního umění, která byla spojena s komunistickým hnutím. Za hlavní reprezentanty této koncepce označil Ladislava Štolla, Václava Kopeckého, Zdeňka Nejedlého a několik mladších kritiků, kteří prý společně oponovali tehdejším „sektářským" snahám o naprosté přetržení dosavadní kontinuity české kultury. Jako druhý, dogmatičtější pól představil značně různorodý výčet komunistických a svazáckých funkcionářů, spisovatelů a novinářů, které chápal jako zastánce „*diskontinuity* nové, socialistické kultury s kulturou buržoazní". Za centrum tohoto dogmatického levičáctví či sektářství, jak tyto radikály nazýval, označil Kulturní a propagační oddělení ÚV KSČ v čele s Gustavem Barešem, na který byla napojena řada mladých komunistických intelektuálů, ponejvíce publikujících v týdeníku *Tvorba*. Samostatnou součást tohoto „uskupení" údajně představoval Kulturní kádr SČM se svým časopisem *Směna*. Všichni tito „dogmatici" podle Kusáka horlivě usilovali o vymazání minulosti české kultury a byli vlastními původci její extrémní ideologizace, čemuž se „umírnění" údajně snažili oponovat.[2]

V rámci svého srovnání se Kusák pokusil postihnout ideovou orientaci těchto linií. Do jisté míry uměle zkonstruované tábory chápal jako dobovou variantu dvou kulturních typů, jež v jeho pojetí prostupovaly celými moderními českými dějinami. Ten radikálnější a dogmatičtější podle něj rozvíjel tradice obrozenského historismu a utilitarismu, naopak „liberálové", přiznávající prý kultuře ve „struktuře společnosti autonomní postavení, v němž může plnit své emancipační poslání", údajně navazovali na tradice modernismu.[3] Krajně sporné bylo již toto schematizující rozdělení, avšak kritérium, podle nějž rozřadil jednotlivce do příslušných skupin, bylo ještě problematičtější. V podstatě se totiž omezovalo na to, jaký byl jejich aktuální postoj k poúnorové tvorbě Vítězslava Nezvala. Ten pak v knize vystupuje jako zosobnění prvorepublikové avantgardy, a to bez ohledu na to, zda, respektive jakým směrem, se jeho vlastní umělecká tvorba od někdejšího estetického programu vzdálila.

Práce Alexeje Kusáka vznikala v první polovině sedmdesátých let a představuje typický příklad snah o zpětné ospravedlnění a heroizaci vlastních aktivit. Tento myšlenkový postup výstižně popsal Petr Pithart v knize *Osmašedesátý*. Někdej-

2 Souhrnně viz KUSÁK, Alexej: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*. Praha, Torst 1998, s. 229–377.

3 *Tamtéž*, s. 60 n.

ší mladé budovatele socialismu v ní označil za generaci „profesionální avantgardy", jež mohla srpnovou okupaci prožívat jako okamžik, který „vrhl jakoby *osvobodivé* světlo zpět na minulé hříchy: mohlo se jim zdát, že vede souvislá linie od jejich původních představ až po obrodný proces".[4] Z metodologického hlediska představuje základní problém Kusákova zdánlivě objektivního pojednání nereflektovaná zaujatost, v níž se odráží osobní pohled účastníka popisovaných událostí.[5] Kromě toho kritika poukázala na sporné hodnocení některých osobností (zejména Václava Kopeckého a Ladislava Štolla) a celkově zpochybnila ústřední tezi práce, podle níž je třeba hledat počátky „obrodného procesu" již v letech 1951 a 1952.[6]

Kusákovu interpretaci počátků socialistické kultury podstatně revidoval Jiří Knapík. V knize *Únor a kultura* přijal a dále rozvedl tezi o dvou proudech v rámci poúnorové kulturní politiky, akcent však přenesl na mocenskou rovinu sporu mezi propagandistickým aparátem KSČ a ministerstvem informací. Knapíkův přístup byl diferencovanější, neboť se snažil reflektovat složitou provázanost mocensko-kompetenčních otázek s odlišnostmi ideologických východisek.[7] V této souvislosti je třeba připomenout, že další, dosud podrobněji nerozpracovaný okruh motivů mohly představovat osobní animozity mezi vůdčími činovníky vládního a stranického aparátu, které pramenily z konfliktů probíhajících uvnitř vedení KSČ ve třicátých letech a za války.[8] Autor pojednání o poúnorové kulturní politice se však od Kusáka liší v tom nejpodstatnějším – jako ústřední problém kulturní politiky přelomu čtyřicátých a padesátých let nevnímá střet dvou zájmových skupin, ale vytvoření nového, centrálně řízeného systému ovládání a kontroly kultury, na jejíž konkrétní podobu mohli mít jeho budovatelé do určité míry odlišné názory. Je si tedy vědom, že úsilí všech exponentů komunistické kulturní politiky směřovalo k podobnému horizontu – k vytvoření nové kultury přizpůsobené podmínkám totalitního režimu.

Kniha *Kultura a politika v Československu 1945–1956* měla přes všechny své limity nezanedbatelný význam. Ukázala totiž formování nového kulturního typu jako živý proces, který nebyl pouze nadekretován shora a pasivně přijat z cizího, totiž sovětského prostředí (což do jisté míry sugeruje Knapíkovo pojetí „sovětizace" české kultury). Tehdejší dění navazovalo také na domácí tradice a rozložení kulturního spektra v mnohém opakovalo a různým způsobem modifikovalo ten typické již pro meziválečnou marxistickou levici, jež navíc měly své paralely

4 PITHART, Petr: *Osmašedesátý*. Londýn, Rozmluvy 1990, s. 21.

5 O tomto rysu Kusákovy metody viz recenze jeho knihy *Tance kolem Kafky* (ŠÁMAL, Petr: Franz Kafka jako politikum. In: *Česká literatura*, roč. 52, č. 1 (2004), s. 121–126).

6 HRUBÝ, Karel: Kultura ve službě politiky: Sahají kořeny „pražského jara" do počátků padesátých let? In: *Soudobé dějiny*, roč. 9, č. 3–4 (2002), s. 579–592.

7 Souhrnně viz KNAPÍK, Jiří: *Únor a kultura: Sovětizace české kultury 1948–1950*. Praha, Libri 2003, s. 176–245.

8 Některé z nich zmiňuje např. Michal Reiman ve stati připomínající osudy jeho otce (REIMAN, Michal: O Poly Reimanovi (místo vzpomínek). In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (ed.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. 2. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Dokořán 2004, s. 63–83).

i v ostatních zemích sovětského bloku.[9] Kusák dále jako první pojmenoval některá témata, na nichž se ukazovala vnitřní diferencovanost nově se ustavující budovatelské kultury. Klíčové bylo upozornění na odlišnost postojů k meziválečné avantgardě (na něm postavil svůj výklad) a také charakteristika Kosíkova pojetí českých dějin 19. století, jež představil jako protipól koncepce Zdeňka Nejedlého. Právě na tento motiv jeho práce navazuje zde předkládaná stať.

Fenomén levicového radikalismu, s nímž názory Karla Kosíka z přelomu čtyřicátých a padesátých let spojujeme, by však neměl být omezován jen na jeden z výše vymezených názorových proudů. V přítomném textu tak označujeme životní postoj charakteristický pro relativně krátké období počátků totalitního režimu, postoj s nezanedbatelným generačním rozměrem. Termín „levicový radikalismus" postihuje dominantní směřování tehdejší budovatelské kultury, onen noetický a ideologický horizont, příznačný pro určité historické období, který je určen „povahou zainteresovanosti daného společenského subjektu".[10] V oblasti umění se tento utopický, normativně uzavřený koncept projevoval extrémně instrumentálním přístupem k uměleckému dílu, jehož primárním smyslem měla být spoluúčast na budování „nového" světa.[11] Za ideové i organizační centrum levicového radikalismu lze v návaznosti na závěry dosavadního bádání označit Kulturní a propagační oddělení ÚV KSČ, jež mělo na kulturní politiku sledovaného období klíčový vliv.

Do pozice jakéhosi oficiálního státního programu se levicový radikalismus dostal na podzim 1948, kdy došlo k vyhlášení takzvaného ostrého kurzu proti reakci.[12] Proces všeobecné radikalizace tehdy vyústil i do požadavku celkového přebudování české společnosti, jehož nedílnou součást mělo představovat vytvoření nové, socialistické inteligence. Nebyla náhoda, že původcem akce, jež měla za pomoci administrativních nástrojů vytvořit novou intelektuální elitu, byl právě stranický aparát. Charakteristické rovněž je, že její jádro neměli tvořit „převychovaní" příslušníci bývalé „buržoazní" inteligence, ale „kádry" vzešlé pokud možno z dělnictva, případně alespoň zformované novým školstvím.[13]

Pokud v souvislosti s Karlem Kosíkem hovoříme o levicovém radikalismu a jeho konceptualizaci, pak zejména proto, že ho chápeme jako čelného představitele generace mladých komunistů, který měl zásadní podíl na založení nového

---

9 Viz proměny postojů polské marxistické levice k národnostní otázce, jež popsal Marcin Zaremba v teoreticky zaměřené části své práce *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm: Nacjonalistyczna legitymizacja władzy w Polsce* (Warszawa, Trio 2001). Postavení modernismu v poválečné polské kultuře, jež rovněž nese některé obdobné rysy s českým kontextem, popisuje Grzegorz Wołowiec v knize *Nowocześni w PRL: Przyboś i Sandaur* (Wrocław, Ossolineum 1999).

10 PEŠKOVÁ, Jaroslava: *Role vědomí v dějinách*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, s. 31.

11 Výstižnou charakteristiku tehdejšího nejvýše ceněného žánru, jímž byl budovatelský román, podává Pavel Janáček v příslušném hesle in: MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Josef (ed.): *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha, Paseka 2004, s. 68–74.

12 KNAPÍK, J.: *Únor a kultura*, s. 120 n.

13 MAŇÁK, Jiří: Orientace KSČ na vytvoření nové socialistické inteligence. In: KÁRNÍK, Z. – KOPEČEK, M. (ed.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. 2, s. 110–155.

filozofického diskurzu a který navíc formuloval nové výkladové paradigma dějin českého politického a filozofického myšlení 19. století. Současně je třeba zdůraznit, že teze o programovém rozměru jeho textů věnovaných radikální demokracii neznamená, že se omezovaly jen na rovinu politizující aktualizace či agitky. Většinou se jednalo o odborná pojednání, jež přispívala k poznání svého předmětu (zejména to platí o objevné antologii *Čeští radikální demokraté*). Avšak jistý ahistorismus a politizace tématu v nich byly zpravidla přítomny. Tento aktualizační přístup vycházel z tehdejší představy o filozofii jako součásti politické propagandy. (Ne náhodou si redakční rada *Filozofického časopisu*, jejímž členem byl i Kosík, zvolila za motto úvodníku vůbec prvního čísla známý Marxův citát: „Filozofové svět jen různě *vykládali*: jde však o to jej *změnit*.") Ačkoli se v druhé polovině padesátých let Kosíkův postoj k otázce vzájemného vztahu filozofie a propagandy změnil a byl to právě on, kdo spolu s Ivanem Svitákem i dalšími autory nově promýšlel problém vztahu vědy a ideologie a usiloval o jejich oddělení, zůstal jistý aktualizační, k přítomnosti orientovaný zájem trvalým rysem jeho filozofujících úvah o českých, respektive středoevropských dějinách.[14]

Radikální demokracie jako program?

Patrně první text, v němž Karel Kosík vyzvedl význam české radikální demokracie, vyšel v září 1948 na stránkách ústředního komunistického týdeníku *Tvorba*.[15] Redakce časopisu zřejmě přikládala článku zvláštní význam. Již v úvodní poznámce totiž upozorňovala, že v soudobých historických pracích nadále přetrvává nesprávné hodnocení událostí roku 1848, jež by v důsledku mohlo vést k „mylnému hodnocení historie našich politických stran".[16] Politicky aktuální rozbor revoluce z roku 1848, a zejména nové hodnocení české politické reprezentace vedené Palackým, Riegerem a Havlíčkem, měla podle redaktorů zprostředkovávat právě studie tehdejšího studenta filozofie, který v danou chvíli získával nové zkušenosti na stáži v Sovětském svazu.[17]

Kosíkův článek o revoluci roku 1848, v němž byli Palacký s Havlíčkem označeni za ideology spojenectví buržoazie s velkostatkem a monarchií, nebyl v kontextu soudobé publicistiky ojedinělý. Představoval součást rozsáhlého procesu přehodnocování českých dějin, který naplňoval Leninovu tezi o existenci dvou kultur, pokrokové a reakční, v rámci každé národní kultury. Podobné snahy se ode-

14 Podrobnou analýzu této problematiky podal Michal Kopeček ve studii „Za čistotu marxisticko-leninského myšlení": K problematice revizionismu v české marxistické filozofii ve druhé polovině padesátých let. In: *Tamtéž*, s. 172–212.

15 KOSÍK, Karel: Třídní boje v české revoluci 1848. In: *Tvorba*, roč. 17, č. 35 (1948), s. 693 n.; č. 36, s. 716 n.

16 *Tamtéž*, s. 693.

17 Viz ŠNEBERGOVÁ, Irena: Základní životopisné údaje. In: *Karel Kosík (1926–2003)*, *http://volny.cz/enelen/kkosik.bio*. Na této internetové adrese je dále k dispozici elektronická verze Kosíkovy výběrové a autorizované bibliografie, sestavené Karlem Uriankem, jež knižně vyšla ve sborníku *Ohlédnutí vpřed i vzad*. Většina časopisecky publikovaných statí z přelomu 40. a 50. let, z nichž z převážné části čerpá tato stať, však není v bibliografii zaznamenána.

hrávaly i v dalších oblastech a jejich cílem bylo stanovit jediný oficiálně platný názor na veškeré skutečnosti života. Výstižně tento přístup k dějinám pojmenoval Boris Groys v článku srovnávajícím sovětské a nacistické výtvarné umění třicátých let. Upozornil, že jedním z typických rysů totalitní ideologie je potřeba obsáhnout celou skutečnost, zhodnotit ji – a tím se jí zmocnit, zařadit ji do systému. V rámci takového postupu nemohly být ani dějiny nahlíženy z neutrální perspektivy, neboť každý historický popis byl chápán jako vyjádření současné pozice v neustále trvajícím zápasu protikladů.[18]

V této souvislosti vyvstává otázka, zda vůbec má smysl přikládat Kosíkovým textům o radikální demokracii nějaký širší význam. Neznamenaly pouze jeden z řady obdobných, často ještě radikálnějších pokusů o nový výklad národních dějin?

Nabízí se několik důvodů, proč jim přisuzovat specifické postavení. Již Alexej Kusák upozornil, že Kosíkův výklad představoval alternativu vůči tradicionalistické, nacionálně zabarvené koncepci Zdeňka Nejedlého. Ta se sice po únorovém převzetí moci stala základem masové propagandy, avšak (jak ukázal Petr Čornej na příkladu husitologického bádání) část mladých komunistických intelektuálů se k ní stavěla spíše rezervovaně, neboť Nejedlého intuitivně psychologický přístup neodpovídal jejich představám o správné podobě marxistické historiografie.[19] Ostře kritické hodnocení Palackého, a zejména Havlíčka, se navíc od Nejedlého názorů lišilo zřetelněji než například Mackovy práce o husitství. Kosíkův výklad radikální demokracie však nelze chápat jako nějakou „antioficiální" alternativu, jež by stála na okraji soudobého diskurzu. Mladý filozof svým neustálým zdůrazňováním třídního hlediska důsledněji než Nejedlý naplňoval představy mladých radikálních komunistů o marxistickém přístupu k dějinám, a to, že jeho statě vycházely v ústředních tiskových orgánech KSČ, ukazuje na jeho silnou pozici mezi novou stranickou inteligencí.

Jistou výlučnost Kosíkova postavení v rámci soudobé filozofie naznačují i okolnosti otištění statě „Některé poznámky o vztahu radikálně demokratického myšlení k revolučnímu Rusku 19. století", již napsal spolu se svou manželkou Růženou Grebeníčkovou. Tento text vyšel v revue *Sovětská věda – Filosofie*, která na počátku padesátých let představovala vůbec jediný specializovaný filozofický časopis v Československu.[20] Při hodnocení prvního ročníku provedla redakce časopisu sebekritiku, když za nejzávažnější nedostatek označila to, že „nebyly opublikovány s jedinou výjimkou žádné původní práce".[21] Je příznačné, že textem, jenž měl jako první napravit nedostatky a ukázat tak „vyspělost" současné

18 GROYS, Boris: The Art of Totality. In: DOBRENKO, Evgeny – NAIMAN, Eric (ed.): *The Landscape of Stalinism: The Art and Ideology of Soviet Space*. Seattle – London, University of Washington Press, s. 97.

19 O postoji marxistické historiografie 50. let k Nejedlého pojetí husitství viz např. ČORNEJ, Petr: K některým otázkám Nejedlého výkladu husitství. In: *Jihočeský sborník historický*, č. 2 (1980), s. 92.

20 KOSÍK, Karel – GREBENÍČKOVÁ, Růžena: Některé poznámky o vztahu radikálně demokratického myšlení k revolučnímu Rusku 19. století. In: *Sovětská věda – Filosofie*, roč. 2, č. 1 (1952), s. 111.

21 K zahájení druhého ročníku Sovětské vědy – Filosofie. In: *Tamtéž*, s. 56–62.

české filozofie a její přibližování k sovětskému vzoru, bylo právě Kosíkovo a Grebeníčkové pojednání, jež navíc vyšlo v rámci prestižní rubriky „Studie".

Snahu prosadit nové výkladové paradigma dějin 19. století, v němž měli radikální demokraté klíčové postavení, dále prokazovala systematičnost a komplexnost, s níž se Kosík tomuto dějinnému údobí věnoval. Připravil obsáhlou antologii z publicistiky vůdčích osobností tohoto politického proudu,[22] k níž neméně podstatný *pendant* tvořil výbor ze statí radikálních demokratů o literatuře sestavený Růženou Grebeníčkovou.[23] Aktivity a tvorbu radikálních demokratů soustavně mapoval v četných pojednáních odborných i popularizačních, a navíc se organizačně podílel na výzkumu věnovaném této oblasti.[24] Jeho úsilí navíc posléze završila práce syntetická, jež však vyšla až v roce 1958.[25] Zde již autor omezil přímočaře politizující kritiku liberálních demokratů a naopak posílil důraz na metodologickou propracovanost a odlišnost svého konceptu od Nejedlého, ale i Masarykova pojetí českých dějin 19. století. *Českou radikální demokracii* označil Alexej Kusák za „hlavní filozoficko-historické dílo levičáckého komunismu".[26] V jeho výkladu je však obsažen jistý rozpor – na jiném místě téže knihy totiž naopak uvádí, že právě Karel Kosík byl typickým příkladem levicového radikála, jemuž negativní zkušenost let 1948 až 1952 odhalila meze stalinismu a přivedla ho k novému promýšlení předpokladů socialismu.[27] Zdá se, že tento Kosíkův „příspěvek k dějinám názorových sporů", v němž se přihlásil k jednomu z ústředních pojmů György Lukácse – „totalita" –, spíše odhaluje cestu levicového radikála k antropologickým otázkám, jimž se věnoval ve svých pozdějších, známějších dílech.[28]

---

22 KOSÍK, Karel (ed.): *Čeští radikální demokraté: Výbor politických statí.* Praha, SNPL 1953.

23 GREBENÍČKOVÁ, Růžena (ed.): *Čeští radikální demokraté o literatuře: Výbor ze statí K. Sabiny, J. V. Friče, V. Vávry Haštalského, J. Knedlhanse Liblínského, J. E. Sojky a E. Vávry.* Praha, Československý spisovatel 1954.

24 Viz reprezentativní sborník, uspořádaný Karlem Kosíkem a Václavem Žáčkem, *Josef Václav Frič a demokratické proudy v české politice* (Praha, ČSAV 1956).

25 KOSÍK, Karel: *Česká radikální demokracie: Příspěvek k dějinám názorových sporů v české společnosti 19. století.* Praha, SNPL 1958.

26 KUSÁK, A.: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*, s. 269.

27 *Tamtéž*, s. 396.

28 Na další možný rozměr Kosíkovy knihy upozornil Petr Čornej, který přirovnal Kosíkův výklad událostí roku 1848 ke Kalivodovu hodnocení radikálních složek husitského hnutí. Kosík podle něj „mladé radikální demokraty ... interpretoval jako progresivní protiklad politiky Františka Palackého", přičemž jeho (a Kalivodovy) jinotaje měly plnit především aktuální politickou a společenskou funkci. Rozpor mezi radikálními demokraty a konzervativním táborem vedeným Palackým, Riegerem a Havlíčkem mohl být v druhé polovině 50. let vnímán jako historická paralela k soudobým svárům mezi komunistickými funkcionáři typu Ladislava Štolla s mladými stoupenci revizionismu. Ovšem ambice Kosíkovy práce o radikálních demokratech nelze omezovat na aktuálně politickou rovinu. Vycházely z důkladné znalosti pramenů a přispívaly k poznání dějin českého politického myšlení. (Viz ČORNEJ, Petr: Husitský tábor v kontextu české historiografie 70. a 80. let minulého století. In: OLŠÁKOVÁ, Doubravka – VYBÍRAL, Zdeněk (ed.): *Husitský Tábor: Sborník Husitského muzea. Suplementum II.* Tábor, Husitské muzeum v Táboře 2004, s. 32.)

V této souvislosti se jako téma pro samostatné pojednání otevírá otázka po vzájemném vztahu levicového radikalismu a takzvaného revizionismu, za jehož hlavního československého představitele je Kosík od poloviny padesátých let tradičně považován. Michal Kopeček ve své analýze tehdejších filozofických diskusí charakterizoval poválečný marxismus jako „mnohovrstevnatý myšlenkový proud s univerzalistickými nároky na vytvoření ‚nového světa' „.[29] Tato charakteristika, tematizující jeden z prvků modernistických konceptů (přítomný též v programech české avantgardy), postihuje i typ Kosíkova myšlení. A právě tento úplnostní, totalizující rys modernismu (s jeho „ideologií stupňování, inovace, předhánění a překonávání")[30] by mohl být motivem, který spojuje levicový radikalismus s takzvaným revizionismem a v němž se ukazuje kontinuita mezi oběma dekádami.

Na podporu teze o konceptualizačním rozměru textů o radikální demokracii by bylo možno uvést i to, že programní ambice představovaly trvalý rys Kosíkova uvažování. Když například s odstupem čtyřiceti let hovořil o svém slavném eseji „Hašek a Kafka", upozornil, že se nejednalo o literární studii, ale o „programové vyhlášení, které zdůrazňovalo, že střední Evropa je dějinný, kulturně duchovní prostor, místo *stýkání*, *střetání a ovlivňování* mnoha národů a národností, a nemůže se proto redukovat či transformovat, nechce-li ztratit svůj tvořivý a syntetizující charakter, na monopolní panství jednoho národa nad ostatními".[31] Vzhledem k tomu, jak často se v jeho výkladech opakovaly odkazy na to, že Arnold, Sabina či Frič pokládali základy dnešku, lze předpokládat, že i jim přikládal podobný význam.

Doposud zmíněné argumenty jsou však do určité míry podružné. Naše teze o programním charakteru Kosíkových textů se opírá především o fakt, že se jimi dotýkal tématu, jež mělo v kontextu české moderní kultury ústřední postavení. Lze je totiž spolu s názory Zdeňka Nejedlého pokládat za nejvýraznější dobovou tematizaci „české otázky", již Miloš Havelka označil za jedno z hlavních „symbolických center" národní historické, kulturní a politické paměti.[32] V úvodu k antologii *Spor o smysl českých dějin* její pořadatel konstatoval, že hlavním znakem většiny shromážděných příspěvků byl zájem o „českou přítomnost, která má být pochopena z pohledu zabírajícího minulost. Z ní pak má být orientována i česká budoucnost."[33] A právě tato slova charakterizují Kosíkovo uvažování o radikální demokracii mimořádně výstižně.

---

29 KOPEČEK, M.: „Za čistotu marxisticko-leninského myšlení", s. 211.

30 WELSCH, Wolfgang: *Naše postmoderní moderna*. Praha, Zvon 1994, s. 15.

31 Všechna moc pochází z imaginace. [Rozhovor Antonia Cassutiho s Karlem Kosíkem.] In: *Právo*, literární příloha „Salon", (18.9.1997), s. 1.

32 Termínem „symbolické centrum" autor rozumí specifické vnímání historických událostí, jež mohou být naplňovány „symbolickými významy, které jim historicky neodpovídají". Tyto významy se pak stávají „výraznou kulturní charakteristikou doby a jejích ideologií". (Viz HAVELKA, Miloš: *Dějiny a smysl: Dějiny, akcenty a posuny „české otázky" 1895–1989*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2001, s. 17.)

33 TÝŽ: „Úvod". In: TÝŽ (ed.): *Spor o smysl českých dějin 1895–1938*. Praha, Torst 1995, s. 9 n.

„Česká otázka" ve světle marxismu

Dosavadní reflexe debat o „české otázce" období stalinismu zpravidla opomíjely. Již zmíněný Miloš Havelka označil v přehledové části knihy *Dějiny a smysl* padesátá léta za období mlčení o „české otázce", z nějž se vymykali někteří autoři žijící v exilu, dále Ladislav Hejdánek a Zdeněk Nejedlý. Absenci důkladnějšího rozboru Nejedlého názorů stejně jako faktické opomenutí Kosíkova konceptu lze vysvětlit patrně tím, že texty z počátku padesátých let měly výrazně ideologický a přímočaře politizující charakter a že v nich byla „česká otázka" označována za problém, který po svržení kapitalismu a vytvoření lidovědemokratického Československa přestal reálně existovat. Avšak taková okázale sebevědomá vyhlášení představovala spíše stylizační gesto, které vyzývá k interpretaci. Jako by se tím říkalo: Byli jsme to my – komunisté – kdo problém vyřešil.

Dříve než shrneme, v čem Karel Kosík spatřoval historický význam radikálních demokratů, připomeňme, jak se jeho pojetí vztahovalo k předchozím marxistickým výkladům českých dějin 19. století. Nejedná se přitom o problém okrajový, neboť se dotýká komplexu otázek kontinuity; k charakteristice levicového radikalismu nepochybně přispívá i to, které momenty meziválečného marxismu nově aktualizoval a jaká témata či osobnosti naopak ignoroval.

Když v září 1948 vyšlo již zmíněné Kosíkovo pojednání o revoluci roku 1848, začínal se jako oficiální výklad českých dějin prosazovat koncept Zdeňka Nejedlého, jehož základním znakem byla kombinace třídního hlediska s obrozenským nacionalismem.[34] Jádro této koncepce názorně ilustruje brožura *Komunisté, dědici velikých tradic českého národa*, v níž historik a jeden z vůdčích ideologů nového režimu vylíčil svou představu pokrokové linie českých dějin. Za „vlastní národ" Nejedlý označoval především „lidové vrstvy", z české historie pak explicitně vyzdvihl radikální složky husitství, dobu pobělohorskou naopak označil za období největšího úpadku a zvláštní pozornost zaměřil k národnímu obrození, když komunisty označil za „právoplatné dědice krásných těch obrozenských bojů".[35] Je charakteristické, že Nejedlého tradicionalistické představy o umění nebyly hned v roce 1945 chápány jako oficiální požadavek komunistické kulturní politiky. Představitelé KSČ se po určitou dobu naopak snažili vystupovat vůči intelektuálům pokud možno vstřícně a nekonfrontačně, aby zahladili někdejší obraz komunistů jako radikální sekty řízené z moskevského centra. Názorně tuto strategii dokládá osud dvou projevů přednesených v květnu 1945 na takzvaném večeru kulturních pracovníků v pražské Lucerně. Zatímco vystoupení Zdeňka Nejedlého, obsahující řadu výpadů vůči „formalismu" (a tedy avantgardě), vyšlo až v dubnu 1948 jako úvodní stať obnoveného časopisu *Var*, projev ministra informací Václava Kopeckého, který se vyslovoval pro autonomii umělecké tvorby, byl naopak uveřejněn již v květnu 1945 v *Ru-*

34 Poúnorovou aktualizaci obrození výstižně charakterizoval Vladimír Macura v knize *Šťastný věk: Symboly, emblémy, mýty* (Praha, Pražská imaginace, s. 58–64).

35 NEJEDLÝ, Zdeněk: *Komunisté, dědici velikých tradic českého národa*. Praha, Československý spisovatel 1953, s. 28.

dém právu.[36] Skutečnost, že teprve poúnorová kulturní politika vycházela z Nejedlého koncepce, má svou logiku. Vyzdvihování „lidovosti" a „demokratismu" jako typických rysů českého charakteru totiž potvrzovalo zažité stereotypy spojované s národní povahou, v padesátých letech pak v tomto obrazu docházelo spíše jen k posunu některých akcentů. Ostatně Nejedlý byl sám o sobě přesvědčen, že svým způsobem na Masaryka navazuje, a jeho ambicí bylo, jak na to poukázal Jiří Křesťan, Masaryka „domyslet" s ohledem na současné poměry.[37]

Kosíkův přístup k dějinám byl nejedlovskému tradicionalismu do značné míry vzdálený a mnohem spíše navazoval na marxistické práce z přelomu dvacátých a třicátých let. Navracel se tak k období, kdy v komunistické straně dominovaly ty nejradikálnější tendence a kdy se vymezovala vyhraněně konfrontačně. Mladí zastánci bolševizace, kteří tehdy tuto stranu ovládli, se mnohem výrazněji inspirovali aktuálním vývojem v Sovětském svazu a snažili se tamní zkušenosti aplikovat i v českém prostředí. Výrazně se to projevilo například v oblasti umění a kulturní politiky, kde přední literární kritikové (například Bedřich Václavek) začali na počátku třicátých let v Československu prosazovat estetický program Ruské asociace proletářských spisovatelů (RAPP), v němž byla představa nového umění spojována prakticky výhradně s tvorbou dělníků.[38]

Podobně se v období takzvané bolševizace KSČ radikalizoval postoj stranických teoretiků k dějinám 19. století. Národnostní otázka totiž v prostředí marxistické levice tradičně představovala ožehavé téma. Marxovy a Engelsovy ostře kritické výroky na adresu české politické reprezentace z roku 1848 a zařazení Čechů mezi reakční národy, jež nemají budoucnost, byly v českém prostředí známé a obsáhle se s nimi vyrovnával zejména Tomáš Garrigue Masaryk v *Otázce sociální*. Dlouhou dobu se objevovaly pokusy tyto odsudky oslabovat či je vysvětlovat tím, že komunističtí klasikové nadřazovali potřeby revoluce národním zájmům.[39] Tyto snahy však mladí radikálové rázně odmítli. Přelomový význam měla v této souvislosti série článků Jana Švermy, jež se v roce 1928 objevovaly na stránkách *Komunistické revue*. Knižně, v rozšířené podobě vyšlo toto pojednání v roce 1933 pod názvem *Česká otázka ve světle marxismu*[40] a kromě toho se stalo součástí reprezentativního sborníku vydaného u příležitosti padesátého výročí Marxovy smrti, do nějž editoři Pavel Reiman a Gustav Bareš soustředili úryvky z Marxových, Engelso-

---

36 Srovnání obou projevů viz BROŽOVÁ, Věra: Od strážců mravních hodnot k inženýrům lidských duší: Literární život mezi květnem 1945 a únorem 1948. In: *Soudobé dějiny*, roč. 9, č. 3–4 (2002), s. 433.

37 KŘESŤAN, Jiří: *Česká otázka v pojetí Zdeňka Nejedlého*. Praha, Státní ústřední archiv v Praze 1996.

38 O programu a fungování skupiny RAPP viz DOBRENKO, Jevgenij: *Formovka sovetskogo pisatělja: Socialnyje i estětičeskije istoki sovetskoj litěraturnoj kultury*. Sankt-Petěrburg, Akaděmičeskij projekt 1999. K ohlasu rappovských teorií v české kultuře 30. let a o jejich poúnorové aktualizaci viz ŠÁMAL, Petr: Beletrie, ženský komunistický tisk a problém kontinuity: Na příkladu „Rozsevačky". In: JANÁČEK, Pavel – JAREŠ, Michal (ed.): *Beletrie a periodický tisk* (v tisku).

39 O proměně komunistických postojů k dějinám 19. století viz MACURA, V.: *Šťastný věk*, s. 58 n.

40 ŠVERMA, Jan: *Česká otázka ve světle marxismu*. Praha, K. Borecký 1933.

vých, Leninových a Stalinových textů, které se dotýkaly Čechů a Rakouska.[41] Polemicky se Šverma vymezoval právě vůči Masarykovi: česká politika se podle něj nikdy neřídila ideou humanity, ale byla odrazem třídního boje a daných ekonomických poměrů. Marx pak prý jako jediný nabízel důsledné řešení národnostní otázky („Itálie Italům, Polsko Polákům a Čechy Čechům"), jež měla přinést revoluce. Česká politická reprezentace vedená Palackým a Havlíčkem se však k revoluci postavila negativně, a proto Šverma chápal odmítavé hodnocení těchto politiků jako oprávněné: „Marx byl nucen se postavit proti Čechům, neboť se Češi po červnové porážce postavili jako jednolitá síla proti revoluci."[42] Vedle dělníků nalezl Šverma na české straně ještě jeden pozitivní subjekt – radikální křídlo představované studenty. To však označil za organizačně i ideologicky velmi slabé a věnoval mu jediný odstavec svého textu.

Postoj československých komunistů k národnostní otázce, nejvýrazněji symbolizovaný již zmíněným sborníkem *O Rakousku a české otázce*, se však v dalších letech posouval. Ostatně i v této oblasti se mohli inspirovat aktuální situací v Sovětském svazu.[43] S ohledem na téma tohoto příspěvku vystoupí zmíněná proměna zvláště výrazně při srovnání citované Švermovy statě s jeho pojednáním „Slovanská otázka v české politice", jež napsal v době válečného pobytu v Sovětském svazu. V práci věnované historii vzájemných česko-ruských styků již byly Marxovy a Engelsovy odsudky Palackého zapomenuty a z historika se naopak stal oceňovaný politický vůdce, jenž si zaslouží uznání za to, že se v roce 1848 postavil rozhodně proti Německu. Dokonce i Masaryk najednou vystupoval u Švermy jako osobnost, pod jejímž vedením „český národ dovršil svou strastiplnou pouť, zahájenou národním probuzením".[44]

Je pochopitelné, že z taktických důvodů vyšla bezprostředně po skončení války právě Švermova „Slovanská otázka", a nikoli stať napsaná na konci let dvacátých. Ale nejen to – přestože se její autor stal jednou z ikon komunistické propagandy, nedostalo se pojednání o „české otázce" ani do prvního vydání jeho vybraných spisů.[45] Podle poznámky redaktorů (tým vedl Pavel Reiman) měla sice stať vyjít spolu s dalšími podobně zaměřenými texty v samostatném svazku,

41 REIMAN, Pavel – BREITENFELD, Gustav (ed.): *O Rakousku a české otázce*. Praha, K. Borecký 1933. Vladimír Macura v citované studii upozornil na rejstřík tohoto sborníku, v němž se objevilo např. toto hodnocení Františka Palackého: „Český učenec a dějepisec. Politicky krajní reakcionář. Tvůrce myšlenky tzv. austroslavismu." (*Šťastný věk*, s. 60.) Je svým způsobem příznačné, že právě Reiman a Bareš působili na přelomu 40. a 50. let v Kulturním a propagačním oddělení ÚV KSČ a měli zásadní podíl na formování tehdejší kulturní politiky.

42 ŠVERMA, Jan: Česká otázka ve světle marxismu. In: HOLÁ, Věra – KALVÍNSKÁ, Blažena (ed.): *Výbor z díla Jana Švermy*, sv. 1. Praha, Svoboda 1981, s. 430 n.

43 Proměnu historického vědomí v SSSR ukázal např. Vladimir Perchin v knize *Russkaja litěraturnaja kritika 30. godov*. Sankt Petěrburg, Akaděmičeskij projekt 1997, s. 188 n. Zesílení ruského nacionalismu označil za charakteristický rys sovětské kultury 30. let Leszek Kołakowski ve 3. svazku svého díla *Główne nurty marksizmu: Powstanie – rozwój – rozkład* (Paryž, Instytut literacki 1978, s. 109).

44 ŠVERMA, Jan: Slovanská otázka v české politice. In: HOLÁ, Věra (ed.): *Výbor z díla Jana Švermy*, sv. 2. Praha, Svoboda 1981, s. 415.

45 ŠVERMA, Jan: *Za socialistickou vlast*, sv. 1 a 2. Ed. Pavel Reiman a kol. Praha, Svoboda 1949 a 1950.

avšak tento díl vůbec nevyšel a oba texty byly vydány až v roce 1955 v dalším výboru.[46]

Také druhý případný zdroj inspirace, z nějž mohl Kosík vycházet, nebyl na přelomu čtyřicátých a padesátých let otevřeně připomínán. Marxisticky orientovaná Historická skupina, jejíž členové se většinou bez problémů etablovali v poúnorové historické obci, byla totiž příliš jednoznačně vázána na metodologické směřování Jana Slavíka, jehož knihy byly po únoru 1948 stahovány z knihoven. A právě na stránkách prvního čísla *Dějin a přítomnosti*, publikační platformy Historické skupiny, jejíž název odkazoval k Slavíkovu známému textu,[47] vyšla stať „Čeští radikálové v revoluci 1848–1849". Václav Čejchan v ní jako jeden z prvních historiků vyzdvihl politické aktivity radikálů, a dokonce konstatoval, že někdejší Marxovo a Engelsovo hodnocení české revoluce bylo oprávněné jen zčásti, neboť jim „unikla radikální složka jako vlastní nositelka našeho revolučního hnutí, jež nutně potřebovala ještě dalšího zesílení, aby mohla dosáhnout rozhodnějšího vítězství".[48]

V Čejchanově provokativním pojednání, jež vyvolalo polemickou reakci ostatních historiků, se objevilo upozornění na osobnost, jež měla poskytnout „klíčový impulz" pro nové hodnocení radikálů. Také tento možný podnět je v souvislosti s Kosíkovými texty třeba připomenout – přestože jeho autor hrál na počátku padesátých let roli negativního symbolu. Onu novou cestu měl ukazovat esej Záviše Kalandry „Mácha a Palacký", uveřejněný v roce 1936 v surrealistickém sborníku *Ani labuť, ani lůna*. Právě zde totiž vystupoval František Palacký v roli konzervativního zastánce klasicistní harmonie, jemuž je cizí jakákoli revolta. Kalandru navíc s Kosíkem sbližoval aktualizační styl a užívání slovníku soudobé politické publicistiky (Palacký například podle něj hledal pro svůj politický program podporu u „kulackých" vrstev, jež mu měly poskytovat záštitu jak proti „měšťáckému liberalismu, tak proti komunismu").[49] Oba autory navíc spojovala zástupnost kritiky Palackého, která ve skutečnosti směřovala spíše k Masarykovu pojetí českých dějin 19. století.

Naznačené paralely a mnohdy zastřená spřízněnost se staršími marxistickými výklady národních dějin ukazují, že ani v oblasti historiografie a filozofie nelze poúnorovou budovatelskou kulturu chápat jen jako nápodobu sovětského vzoru. Levicový radikalismus také v těchto oblastech navazoval na tendence aktuální v české kultuře již v předchozích letech, avšak podstatná byla zásadní proměna historického kontextu. V podmínkách totalitního režimu se kulturní a vědecký provoz řídil úplně jinými pravidly. Zatímco citovaná stať Václava Čejchana vyvolala polemické hlasy Josefa Matouška a Karla Kazbundy, na které mohl historik

46 TÝŽ: *Výbor z díla: Sborník článků a projevů*. Praha, SNPL 1955. Nedokončení Švermových spisů mohlo být důsledkem tehdejších politických procesů. Zatčena a v roce 1954 odsouzena byla Marie Švermová a z významné funkce ve stranickém aparátu byl odvolán i Pavel Reiman.

47 SLAVÍK, Jan: *Dějiny a přítomnost: Víra v Rakousko a věda historická*. Praha, Svaz národního osvobození 1931.

48 ČEJCHAN, Václav: Český radikalismus v letech 1848–1849. In: *Dějiny a přítomnost*, roč. 1, č. 1 (1937), s. 32.

49 KALANDRA, Záviš: Mácha a Palacký. In: TÝŽ: *Intelektuál a revoluce*. Ed. Jiří Brabec. Praha, Československý spisovatel 1994, s. 50.

vzápětí reagovat, na přelomu čtyřicátých a padesátých let se již podobná veřejná diskuse nejenže neodehrála, ale ani odehrát nemohla.

Nový koncept českých dějin 19. století

Kosíkův výklad českých dějin se však neomezoval na opakování toho, k čemu došli jeho předchůdci. Na příkladu referátu předneseného na konferenci o významu Stalinova díla pro současnou filozofii se pokusíme ukázat, v čem na ně navázal a jakým směrem celou problematiku posunul.

Stať „K některým otázkám národně osvobozeneckého boje" vycházela ze starších Kosíkových textů a svým způsobem završovala jednu etapu jeho názorového vývoje.[50] (Obrys této koncepce autor nastínil již o dva roky dříve na stránkách *Tvorby*, dotyčný článek[51] tehdy redakce označila za podnět k další diskusi, ale následná debata se již nekonala. Další číslo týdeníku totiž nevyšlo, neboť byl v návaznosti na vnitrostranické čistky zastaven.) Aktivity a politický program radikální demokracie zde autor začlenil do širšího rámce českých dějin 19. století, takže výrazněji vynikl jeho konstrukt „pokrokové" linie. V soudobém diskurzu text navíc aspiroval na normotvornou roli. Krátce po prezentaci na relativně uzavřeném vědeckém fóru totiž vyšel na stránkách stranického teoretického měsíčníku *Nová mysl*. Zde jej redaktoři označili za mimořádně podnětné pojednání, jež by mohlo ostatním soudruhům pomoci k „ujasnění národnostní otázky v minulém století".[52] Okolnosti zveřejnění nemusejí být pouhou nevýznamnou kuriozitou tehdejšího vědeckého provozu, naznačují totiž jistou exkluzivnost Kosíkova postavení. Zdá se, že pozdější autor *Dialektiky konkrétního*, který představoval jednu z klíčových osobností intelektuálního kvasu šedesátých let, mohl mít v prostředí mladé komunistické inteligence podobnou pozici již na počátku dekády předcházející.

Pro naše téma je však podstatné, co Kosík rozuměl pod označením „česká otázka" a v čem byl jeho výklad nový. Centrální termín zdánlivě zúžil – vymezil jej jako komplex problémů spjatých se snahou o získání národní samostatnosti, v němž se odráží svéráznost klíčových problémů a událostí českých dějin. Podobné postavení podle něj měla v Rusku „rolnická otázka" a v Německu problém národního sjednocení. Poukazem na dovršenost, a tedy ukončenost, celé problematiky jako by Kosík překonal starší „idealistické a reformistické" přístupy. Ovšem snaha o vystoupení z dosavadního diskurzu tím, že se autor postaví do zdánlivě nezaujaté (a tedy nadřazené) pozice historika, který se věnuje „otázkám *prehistorie* tohoto vítězství" (českého lidu – pozn. PŠ),[53] byla jen obratnou

50 Původní název textu zněl „J. V. Stalin a některé otázky národnostního osvobozovacího boje" (srv. ŠNEBERGOVÁ, I.: Základní životopisné údaje. In: *Karel Kosík (1926–2003)*, *http://volny.cz/enelen/kkosik.bio*.

51 KOSÍK, Karel: Příspěvek k dějinám české demokratické kultury 19. století. In: *Tvorba*, roč. 21, č. 7 (1952), s. 159–161.

52 Redakce: „Tento článek..." In: *Nová mysl*, roč. 7, č. 1 (1954), s. 37.

53 KOSÍK, Karel: K některým otázkám národně osvobozeneckého boje. In: *Tamtéž*, č. 1, s. 37–52; č. 2, s. 162–182; cit. s. 37.

komunikační strategií. Vzhledem k tomu, že usiloval o legitimizování vlastního konceptu za pomoci aktualizačního výkladu národních dějin, totiž naopak pravidla diskurzu „české otázky" přijal.

Celému textu dominovaly dva vzájemně související motivy. První a nejpodstatnější byl Kosíkův důraz na teoretický, tedy metodologicky koncepční, přístup k „české otázce"; druhé klíčové téma představovala kritika „přežívajícího masarykismu" v pohledu na tuto problematiku. Již v úvodu se autor přihlásil k podnětům Jana Švermy, který podle něj doposud nejvýrazněji pokročil k „jasně vědeckému pojetí problematiky národněosvobozeneckého hnutí českého lidu".[54] V návaznosti na tuto údajnou „vědeckost", jež však spočívala v důsledně třídním výkladu českých dějin, formuloval Kosík i svou výchozí tezi, podle níž je třeba neustále zdůrazňovat existenci dvou základních linií v celém procesu národněosvobozeneckého hnutí (podobně jako Šverma se snažil vyhýbat termínu „národní obrození"). „Česká otázka" měla být správně vykládána pouze tehdy, pokud byla národní svoboda „spojována s věcí lidu, dějinného pokroku a revoluce, jestliže byla součástí evropské demokracie a světové revoluční fronty".[55]

Masarykovo údajné falšování pokrokových tradic podle Kosíka spočívalo v prosazování takzvané teorie jednoho proudu, jejímž cílem prý bylo jednak vyloučení dělnické třídy z účasti na osvobozovacím boji, jednak vyzdvihování „reformistů" a „nepřátel revoluce" jako jediných obhájců národních zájmů. (Patrně nejradikálnější kritiku Masaryka podal Kosík ve stati „O sociálních kořenech a filosofické podstatě masarykismu", jejíž tón plně souzněl z agresivním stylem a slovníkem soudobé politické žurnalistiky. Příznačný byl v této souvislosti zejména vznesený požadavek na „odhalení" a následné „*rozdrcení* ... filozoficko-metodických základů masarykismu" (zvýraznil P.Š.), v němž se zřetelně ukazovalo nejen přejímání terminologie, ale i celkového způsobu uvažování komunistické propagandy.)[56] Kosíkovy sympatie naopak směřovaly k příznivcům radikálních řešení. Podobně jako Šverma odmítl Masarykův koncept postavený na ideji humanity a na jeho místo postavil hodnotu jinou: revolučnost. A právě na tomto motivu následně zkonstruoval vlastní model pokrokové linie českých dějin 19. století: „V dějinách českého národněosvobozeneckého hnutí existuje *souvislá* revoluční linie od Kollára přes Máchu, revolucionáře r. 1848 až k Nerudovi, linie, o jejíž existenci nepochybovali její průkopníci, nýbrž až česká buržoazie druhé poloviny 19. století."[57]

Kosík v přímé polemice s Masarykem vyzdvihl Jungmannovy zásluhy, jež měly spočívat v tom, že „osvobozenecký boj" orientoval na venkovský lid. Jako pokrokové hodnotil i historiografické dílo Františka Palackého, jehož koncepce husitství podle něj odrážela předbřeznové poměry a již prý historik sám v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století „znehodnocoval". Podstatnou část svého pojednání věnoval činnosti radikální demokracie, neboť podle něj buržoazní historikové (za pomoci „umlčovací a pomlouvačné kampaně") systematicky snižovali

54 Tamtéž, s. 40.

55 Tamtéž.

56 TÝŽ: O sociálních kořenech a filosofické podstatě masarykismu. In: *Filosofický časopis*, roč. 2, č. 3 (1954), s. 201.

57 TÝŽ: K některým otázkám národně osvobozeneckého boje, s. 52.

její význam. Politický program formulovaný v Arnoldově, Sabinově a Fričově publicistice vykládal jako alternativu k Palackého austroslavismu, jejž označil za „krajně reakční". Pouze radikální demokraté se prý pokoušeli o formulaci požadavků, jež vyjadřovaly sociální zájmy „lidových mas" a současně naplňovaly jejich touhy po národní samostatnosti. Právě oni také hledali spojence mezi revolucionáři v okolních zemích, a tak dávali přednost třídní sounáležitosti před omezenými útoky vůči okolním národům (Němcům a Maďarům). Tímto překonáváním nacionálních předsudků vlastně jistým způsobem naplňovali představu „socialistického internacionalismu", vyhlašovaného jako program v padesátých letech století dvacátého: „Šlo o velmi reálný pokus navázat spolupráci českých demokratů s německými, založenou na principu revoluční solidarity a na úplném přiznání práva českému národu na samostatnost."[58]

Podobně přelomovou roli údajně radikální demokraté hráli ve vztahu k slovanské otázce. Jejich zásluhy Kosík nacházel v tom, že jako vůbec první objevili pro české prostředí demokratické a revoluční Rusko. Tomuto momentu iniciace, jenž měl v poúnorovém kulturním diskurzu mimořádnou váhu, věnoval Karel Kosík (spolu s Růženou Grebeníčkovou) zvláštní pozornost. Také zde prý radikální demokraté stáli na počátku současnosti. Byli to opět oni, kdo jako první rozpoznal, kde hledat oporu pro své snahy: *„Avšak největší, nejtrvalejší a nejrozsáhlejší pomoc, jakou Gercen Fričovi po léta prokazoval, bylo jeho politické a ideové vůdcovství*, které Fričovi neobyčejně pomáhalo při vytváření pokrokového programu české politiky v 60. letech."[59]

Případným výhradám, jež by (oprávněně) upozorňovaly na omezený politický dosah radikálnědemokratických aktivit, Kosík odpovídal poukazem na zásadní roli, již podle něj v české společnosti hrála kultura, a zvláště literatura. Nešlo však jen o to, že řada příslušníků pokrokové inteligence (jmenoval Jana Nerudu, Boženu Němcovou, Prokopa Chocholouška, Bedřicha Smetanu a další) údajně sdílela „osvobozenecký program" radikálních demokratů. Hlavní zásluhu spatřoval v tom, že právě oni vytvořili pro českou demokratickou kulturu „solidní teoretickou výzbroj, orientující umělce k realismu, demokratismu a ideovosti", a tak jí pomohli vypořádat se s konzervativním nacionalismem.[60] Tato část argumentace objasňuje důležitost, jakou měly při formulaci nového paradigmatu práce Růženy Grebeníčkové. Její antologie *Čeští radikální demokraté o literatuře* nepředstavovala pouhý doplněk Kosíkova „politického" výboru, ale měla ukazovat, že i v oblasti kritiky a teorie stáli Sabina, Frič a další u samotných počátků moderní české kultury. V doslovu k této antologii spatřovala editorka přínos radikálních demokratů v tom, že narozdíl od „osamělého jedince" Havlíčka, který sice měl „zdravý smysl pro potřeby umění", hledali řešení „z jedné společné pozice" a za pomoci „krystalizujících politických a sociálních názorů ... zasahovali do literatury skutečně uvědoměle".[61] Toto srovnání individuálního a živelného úsilí talentovaného jednotlivce s teoreticky reflektovaným úsilím skupiny mělo v soudo-

58 Tamtéž, s. 166.

59 KOSÍK, Karel – GREBENÍČKOVÁ, Růžena: J. V. Frič a ruští revoluční demokraté. In: *Praha – Moskva*, roč. 3, č. 10 (1953), s. 81.

60 KOSÍK, K.: K některým otázkám národně osvobozeneckého boje, s. 168.

61 GREBENÍČKOVÁ, R. (ed.): *Čeští radikální demokraté o literatuře*, s. 246 n.

bém kontextu jednoznačný hodnotící příznak – oceňovanou hodnotou přece byla kolektivnost.

Odkud jdeme, kam patříme, jací jsme a co nás spojuje?

Když Miloš Havelka vymezoval význam termínu „symbolické centrum", pojmenoval několik základních tematických okruhů, k nimž se obvykle filozofující debaty o českých dějinách přibližovaly a k nimž se diskutující v různé míře a z odlišných úhlů vyjadřovali. Tyto problémy pak shrnul do několika klíčových otázek. Závěrem se pokusíme naznačit, jaké odpovědi k nim nabízejí Kosíkovy texty ze sledovaného období.

Odkud jdeme? Opakované zdůrazňování Leninovy teze o dvou kulturách v každé národní kultuře představovalo na přelomu čtyřicátých a padesátých let dobovou variantu otázky po historické a kulturní identitě nové budovatelské kultury. Kosíkova odpověď na to, k jakým tradicím, hodnotám a osobnostem se hlásit, byla jednoznačná. Z českých dějin 19. století nevyzvedl Palackého, Tyla, Havlíčka či Hálka; na piedestal naopak postavil radikály roku 1848. Právě jejich životní postoj pokládal za inspirativní a trvale aktuální. Na úvodní otázku však jeho texty odpovídaly i méně přímočaře. Návaznost na radikální marxismus přelomu dvacátých a třicátých let a blízkost úvahám surrealistického publicisty naznačují, že cesta levicového radikalismu mohla začínat i u těchto kořenů.

Kam patříme? Problém politické a kulturní orientace náležel k základním tématům diskutovaným v poválečném Československu. Představitelé KSČ měli v tomto bodě vždy jasno a poúnorové názory levicových radikálů této skutečnosti odpovídaly. Také Kosíkův a Grebeníčkové důraz na to, že radikální demokraté objevili pro českou kulturu to „pravé" Rusko, tedy Rusko revoluční a demokratické, dával na tuto otázku jednoznačnou odpověď. Skutečnost, že na počátku padesátých let věnovali vzájemnému vztahu českých radikálů a ruských revolučních demokratů tak soustavnou pozornost, naznačuje, že tento motiv plnil i funkce legitimizační. Nové paradigma moderních českých dějin zaštiťoval argument, který nabýval v soudobém kulturním i politickém diskurzu mimořádné váhy. Postupem času začal Kosík spíše než sounáležitost s ruskou revoluční demokracií připomínat univerzálně evropský rozměr revoluční demokracie (tato tendence se nejvýrazněji ukázala v syntetickém pojednání z roku 1958) a české radikály vykládal spíše v "evropském" kontextu.

Jací jsme? V podtextu úvah o českém národním charakteru je vždy přítomen výhled do budoucnosti. V případě Kosíkova konceptu by podobně jako u Masaryka či jiných autorů měla výchozí otázka spíše znít: *Jací máme být?* Jeho konstrukt pokrokové linie byl obdobně bipolární jako v pojetí Zdeňka Nejedlého. U Kosíka však v základech nestála „lidovost" či „demokratismus", ale „revolučnost". Radikální demokracie poutala filozofovu pozornost právě tímto svým rysem, jenž ho ostatně přitahoval i později. Tak v úvodu své syntézy z roku 1958 vyzdvihoval skutečnost, že Emanuel Arnold a Josef Václav Frič byli jedinými profesionálními revolucionáři v české společnosti 19. století, a ještě i v *Dialektice konkrétního* označil za jednu z variant procesu destrukce pseudokonkrétnosti revolučněkritickou praxi lidstva, již s odvoláním na Arnošta Kolmana označil jako proces „polidšťování člověka".

Co nás spojuje? Odpověď na závěrečnou otázku předpokládá jasné vymezení objektu. Trvalý rys Kosíkových výkladů o radikální demokracii představovalo zdůrazňování dvou protikladných linií v českých dějinách. Ono „my", kolektiv, o který běží, byl definován přináležitostí k "pokrokovému" táboru. Proto ustupovaly pojmy a témata, které stály v centru dřívějších úvah o českých dějinách (například národní povaha, humanita, náboženská konfese atd.), do pozadí a nahrazovala je požadovaná „revolučnost".

Cílem přítomného textu nebyla polemika s názory předního českého filozofa ani se nemělo jednat o banální připomínku „zapomenutých hříchů". Mladické práce Karla Kosíka nás zajímaly z toho důvodu, že představují reprezentativní součást filozofického diskurzu období stalinismu a podstatně o této etapě českých dějin vypovídají. Postupem času se Kosíkovo negativní hodnocení takových autorů, jako byli Karel Havlíček Borovský či František Palacký, podstatně proměňovalo a on sám se v mnohém přiblížil názorům autora, jehož kdysi označoval za idealistického eklektika a ideologa české buržoazie. Ostatně svým aktualizačním přístupem k dějinám a snahou vytvořit jejich ucelený koncept mu stál paradoxně nablízku již počátkem padesátých let.[62]

62 Studie vznikla v rámci grantového projektu KJB9056304 „Kapitoly z literární kultury padesátých let".

Od korektury k ideologické normě

Ze zákulisí vzniku „Třiceti let bojů" Ladislava Štolla

Jiří Knapík

Referát Ladislava Štolla (spolu s koreferátem Jiřího Taufera) pronesený na plenárním zasedání Svazu československých spisovatelů v lednu 1950, který krátce na to vyšel knižně pod názvem *Třicet let bojů za českou socialistickou poesii*,[1] bývá všeobecně vnímán jako jeden z nejzřetelnějších projevů kulturního stalinismu u nás po únoru 1948. Jeho důsledky pro kulturní politiku a stín, který dlouhodobě vrhal na literární vývoj, byly již podrobně zkoumány, a zejména literární historikové se k nim stále vracejí. Nepoměrně menší pozornost však zatím byla věnována bezprostředním podnětům a vlastní koncepční přípravě Štollových tezí. Tato studie se snaží alespoň částečně osvětlit zasuté vazby Štollova referátu s předchozím kulturněpolitickým vývojem v Československu, pokouší se vrstvu po vrstvě odkrýt a rekonstruovat proces vzniku těchto tezí a konečně chce poukázat na skutečnost, že Štollův proslulý referát měl podle představ komunistického vedení plnit více funkcí než jen navenek definovat vývojovou osu „socialistické poezie", včetně jejích „rušivých" momentů.

Kritické reflexe Štollova referátu

Chceme-li sledovat proces vzniku Štollových tezí, je nutné se vrátit o zhruba deset měsíců nazpět od okamžiku, kdy proslulý referát zazněl. Mým cílem je upozornit, že myšlenka lednového plenárního zasedání svazu spisovatelů, a především potřeba zásadním způsobem vyjasnit řadu klíčových zásad kulturní politiky nového režimu, se rodila v nejvyšších stranických grémiích (zvláště Kulturní radě ÚV KSČ) již ve vzrušeném období jara 1949 a zrála a proměňovala se po několik následujících měsíců. Tehdy, na jaře 1949, muselo komunistické vedení

1 Praha, Orbis 1950.

bezprostředně reagovat na aféru s takzvaným protistranickým pamfletem na Vítězslava Nezvala a související problémy s hodnotovými kritérii mladých marxistických kritiků – pamfletovou aféru můžeme v této souvislosti vnímat jako *první kulminační bod*, který obnažil některá závažná úskalí poúnorové kulturní politiky.[2] Zatímco však za vlastní pamfletovou aférou učinilo politickou tečku plenární zasedání Základní organizace KSČ na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy koncem října 1949, zásadní referát o poezii na plenárním zasedání svazu spisovatelů o tři měsíce později již měl mít význam širší: na přelomu let 1949 a 1950 se pomalu dobudovával mechanismus řízení a kontroly poúnorové kulturní politiky, proto vznikla i nutnost zformulovat jakousi výkladovou „generální linii" vývoje umění, která by nový systém naplnila také novým obsahem. A protože se neujasněnost aktuálních hodnotových měřítek nejzřetelněji projevila v poezii, byla za prubířský kámen takového experimentu vybrána právě tato sféra. „Generální linie" měla ovšem v ideové rovině určovat základní metodologický postup a aplikaci „třídních kritérií" nejen v literatuře, ale také v ostatních oblastech umělecké tvorby. Ladislav Štoll, s nímž se s největší pravděpodobností již v létě 1949 počítalo jako s autorem zásadního referátu, měl tedy splnit dva klíčové úkoly: vymýtit „ideové kořeny", v nichž komunistické vedení spatřovalo podhoubí „trockistických tendencí" v literatuře („protinezvalovský pamflet", maloměšťáctví a podobně), a současně ukázat cestu novému socialistickému umění. Chtěl bych však poukázat ještě na jeden doposud nedoceněný aspekt, který patrně hrál při vzniku referátu roli: i vedoucí činitelé kulturní politiky si potřebovali *sami mezi sebou* vyjasnit vztah k významným postavám meziválečné levicové kultury a definovat místo, jež zaujmou v poúnorovém kulturním panteonu.

Jako první na skutečnost, že se Štollova koncepce (oživující mimo jiné literární spory třicátých let 20. století) dostala do *politických* souvislostí už v době vyšetřování takzvaného protistranického pamfletu v červnu 1949 (Štoll koncipoval „literárně-ideologickou" část zprávy o výsledcích vyšetřování), upozornili koncem šedesátých let členové komise pro dokončení stranické rehabilitace Květa Jechová a Jaroslav Šimůnek.[3] Další autoři ovšem tuto „stopu" již nesledovali a omezovali se na spíše spekulativní předpoklady. Jaromír Hořec o dvě desítky let později bez opory v konkrétních pramenech pouze podotkl, že sekretariát ÚV KSČ pověřil Ladislava Štolla a Jiřího Taufera připravit referáty, v nichž by zhodnotili dosavadní stav české poezie a vytyčili další směry. Poukázal jen, že poezie byla vybrána jako odrazový můstek k víceúčelové kampani za socialistický realismus, protože se zde podle komunistického vedení soustředilo nejvíce

---

2 Rozboru této aféry a jejímu významu se věnuji v kapitole „Útok na Vítězslava Nezvala jako mezník kulturní politiky" v knize: KNAPÍK, Jiří: *Únor a kultura: Sovětizace české kultury 1948–1950*. Praha, Libri 2004, s. 217–236. V tomto smyslu přítomná studie navazuje na uvedenou kapitolu. Na s. 357 knihy je přetištěn text veršované parodie na Nezvala, sepsané studenty FF UK Rudolfem Matysem a Zdeňkem Pachovským, na s. 264 jsou pak uvedeny další práce, které „pamflet" citují.

3 *Národní archiv* (dále *NA*), Praha (dříve *Státní ústřední archiv v Praze*), Archiv ÚV KSČ, fond Rehabilitační komise ÚV KSČ 1968–1969, JECHOVÁ, Květa – ŠIMŮNEK, Jaroslav: Kulturní fronta v období procesu, s. 13.

„duchovního zmatku".[4] I Alexej Kusák se obsáhle zabýval spíše rozborem samotného Štollova referátu než motivy jeho vzniku. Mimo konstatování, že byl koncipován na konci roku 1949, se z jeho práce zdá, jako by se Štoll *sám* rozhodl pronést svůj referát a „strana" (navíc vnitřně rozdělená do několika ideových proudů) mu tento úmysl schválila. Reálné kulturněpolitické pozadí i zde chybí, pomineme-li zjednodušený Kusákův názor, že se Štoll takto rozhodl „oponovat stranické většině", tedy radikalistickým koncepcím spjatým s kulturně-propagačním aparátem ÚV KSČ.[5] Naposledy se přípravy proslulého plenárního zasedání dotkl Michal Bauer, když vyslovil předpoklad, že Štoll s Tauferem na koncepci svých referátů úzce spolupracovali.[6] V monografii o Gustavu Barešovi jsem pak pouze upozornil na skutečnost, že Ladislav Štoll referát psal ještě za Halasova života, tedy již někdy v říjnu 1949.[7] Jak jsem se zmínil úvodem, početnější jsou kritické reflexe Štollových postulátů z literárněhistorického hlediska.[8]

Prubířský kámen poezie

Celková radikalizace kulturní politiky uskutečňovaná komunistickým vedením od podzimu 1948 s sebou nesla i určité prvky živelnosti, neboť se na ní podílelo více kulturněpolitických proudů. Tyto proudy (vrcholné stranické struktury, kulturní redakce novin a časopisů, odborové hnutí) spolu ne vždy spolupracovaly, což vytvářelo poněkud nestabilní situaci i ohniska napětí plynoucího z některých názorových rozdílů.[9] Komunistické vedení proto pociťovalo potřebu vyjasnit základní ideové problémy v kultuře, které se koncentrovaly na pojetí umělecké kritiky, podobu takzvané nové tematiky v socialistické tvorbě a vztah ke starší generaci komunistických autorů.

---

4 HOŘEC, Jaromír: *Doba ortelů*. Brno, Scholaris 1992, s. 38 n.; viz také TÝŽ: Antištoll. In: *Kmen*, roč. 3, č. 8 (22.2.1990), s. 1 a 4 n.

5 KUSÁK, Alexej: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*. Praha, Torst 1998, s. 306.

6 BAUER, Michal (ed.): Referát Jiřího Taufera na konferenci SČSS 22.1.1950. In: *Česká literatura*, roč. 47, č. 3 (1999), s. 302.

7 KNAPÍK, Jiří: *Kdo spoutal naši kulturu: Portrét stalinisty Gustava Bareše*. Přerov, Šárka 2000, s. 97.

8 Připomenu alespoň ty nejucelenější: KUNDERA, Ludvík: Ještě k Třiceti letům. In: *Literární noviny*, roč. 5, č. 22 (19.5.1956), s. 4 (úplné znění tohoto nepředneseného diskusního příspěvku z 2. sjezdu Svazu československých spisovatelů, s vyznačením cenzurou vypuštěných míst, vyšlo v *Listu pro literaturu*, roč. 1, č. 1 (duben 1990), s. 1–14); BRABEC, Jiří: Třináct let po Třiceti letech. In: *Literární noviny*, roč. 12, č. 24 (15.6.1963), s. 4 (Štollova odpověď pod názvem „O kritice a socialistických vztazích mezi lidmi" vyšla *tamtéž*, č. 25 (22.6.1963), s. 4); BAUER, Michal: *Proměna recepce díla Františka Halase na přelomu 40. a 50. let* (vyšlo jako příloha časopisu *Tvar*, roč. 7, č. 16 (3.10.1996)); JUSTL, Vladimír: Několik slov o Františku Halasovi: Kritický rozbor knihy Ladislava Štolla „Třicet let bojů za českou socialistickou poezii". In: *Česká literatura*, roč. 47, č. 4 (1999), s. 418–441 (text přednášky proslovené v rámci školení redaktorů v SNKLHU v listopadu 1956); poslední publicistická reflexe: KOSATÍK, Pavel: Ladislav Štoll likviduje Františka Halase. In. *Týden*, roč. 12, č. 3 (17.1.2005), s. 60 n.

9 Viz KNAPÍK, J.: *Únor a kultura*, s. 132–216.

Tato přirozená potřeba se stala *nutností* v dubnu 1949, kdy byl zvláště v *Mladé frontě*, *Kulturní politice* a *Lidových novinách* mladými kritiky napaden Vítězslav Nezval za svou první poúnorovou sbírku *Veliký orloj*. Stranické vedení se tímto útokem na prominentního komunistického básníka a vysokého činitele kulturní politiky (Nezval byl donedávna přednostou filmového odboru ministerstva informací) cítilo zaskočeno a začalo uvažovat o zformulování nových ideologicko-estetických směrnic literární kritiky, které by podobným případům zamezily. Bezprostředně po uveřejnění všech zásadních kritik Nezvala, 28. dubna 1949, se sešla k jednání Kulturní rada ÚV KSČ. Vladimír Koucký (mimo jiné vedoucí kulturní rubriky *Rudého práva*) na něm přednesl referát o „výchovném poslání literatury" i umění obecně, který sice mohl souviset s přípravou tezí pro nadcházející devátý sjezd KSČ, poté se však mezi přítomnými rozproudila důkladná diskuse právě o kritice. Kulturní rada se nakonec usnesla, že vedoucí činitelé kulturní politiky budou v brzké době publikovat statě, které se stanou „direktivou strany".[10] První takovou „direktivu" měl napsat Jiří Hendrych, který v té době (do ledna 1950) řídil Kulturní a propagační oddělení ÚV KSČ místo nemocného Gustava Bareše.



Ladislav Štoll (1902–1981) se po roce 1945 vyšvihl na jednu z hlavních autorit komunistické kulturní politiky v Československu (foto viz Ladislav Štoll: Z kulturních zápasů. *Praha, Odeon 1986)*

Jiří Hendrych sice podobný text do léta 1949 nenapsal,[11] počátkem května však stylizoval svůj sjezdový referát Václav Kopecký a tyto poslední události se do jeho vyznění výrazně promítly. Výpady proti jednomu z Nezvalových kritiků – Oldřichu Kryštofkovi – se ovšem objevily již krátce po zmiňované schůzi Kulturní rady ÚV KSČ v *Tvorbě*, když tento týdeník 4. května 1949 otiskl sloupek Donáta Šajnera obsahující teze „ke skutečné kritice některé naší poezie",[12] které byly pak rozvinuty v pozdějším sjezdovém projevu Kopeckého.

Stranou dění nezůstával ani nedávno (4.–6. března 1949) ustavený Svaz československých spisovatelů, jehož vedoucí orgány se od počát-

10 *NA*, A ÚV KSČ, fond 19/7 (Kulturní a propagační a ideologické oddělení ÚV KSČ), inv. č. 759.

11 Až v červenci 1949 publikoval stať komentující na pozadí protinezvalovských kritik a „pamfletu" Kopeckého projev na 9. sjezdu KSČ (HENDRYCH, Jiří: K některým otázkám naší nové literatury. In: *Tvorba*, roč. 18, č. 30 (27.7.1949), s. 693 n.).

12 ŠAJNER, Donát: Úvodník nebo báseň? In: *Tamtéž*, č. 18 (4.5.1949), s. 428. Na Šajnerovy poznámky navázali v dalších předsjezdových číslech *Tvorby* K. Bradáč a M. Tomášková (BRADÁČ, Karel: Básníkem snadno a rychle. In: *Tamtéž*, č. 20 (18.5.1949), s. 476; TOMÁŠKOVÁ, M.: Úvodník nebo báseň? In: *Tamtéž*, č. 21 (25.5.1949), s. 500). Počátkem června, již s využitím sjezdových tezí V. Kopeckého, kritizoval poezii Oldřicha Kryštofka a básníků okolo *Mladé fronty* Jan Štern v článku „Proti likvidátorům poesie" (*tamtéž*, č. 23 (8.6.1949), s. 546 n.).

ku zaobíraly myšlenkou uspořádat plenární schůze k různým oblastem literární tvorby, na nichž by se zhodnotily dosavadní výsledky a případně rozvrhly perspektivy dalšího vývoje (ustavující sjezd se usnesl zorganizovat „plenárky" o dětské literatuře,[13] výbor české sekce svazu se na své první schůzi 1. dubna 1949 mimoto shodl na realizaci „diskusních večerů" o dramatu a poezii do konce roku).[14] Devátého května, nepochybně v reakci na rozruch kolem kritik Vítězslava Nezvala i v souvislosti s přípravou devátého sjezdu KSČ, vystoupil na schůzi předsednictva Ústředního výboru SČSS Jan Drda. Předseda svazu přítomné informoval o přípravě plenárního zasedání o poezii, na němž měl přednést zásadní referát Ladislav Štoll.[15] Jak máme tomuto Drdovu vyjádření rozumět? Nepochybně neměl na mysli referát v podobě, v jaké nakonec zazněl v lednu 1950. Spíše byla jeho ústy ohlášena další z „direktiv", které požadovala kulturní rada koncem dubna.

Na přelomu května a června 1949 se situace nečekaně zdramatizovala. Takzvaný pamflet na Nezvala, jehož autory byli dva studenti Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, za sebou strhl lavinu: od vyšetřování zúčastněných přes postihy řady z nich až po revizi směrnic kulturní politiky. I když již před vypuknutím takzvané pamfletové aféry se snažili kulturní činitelé omezit rizika vyplývající ze spontánních kritik uměleckých děl či osobností a upevnit tak váhu „autorizovaných" mluvčích kulturní politiky (v této souvislosti padaly výroky i o nebezpečí trockismu), vyšetřování okolo vzniku a šíření „pamfletu" všechny tyto tendence postavilo do nového světla a dodalo jim vysloveně *politický* rozměr. Komunistické vedení se cítilo zaskočeno rozsahem případu (vyšetřováno bylo sedm desítek osob), v duchu koncepce „zostřování třídního boje" jej zhodnotilo jako protistranickou provokaci a požadovalo vyvodit z něj účinné závěry. Zatímco Václav Kopecký hovořil koncem května 1949 z tribuny devátého sjezdu KSČ o nebezpečí zužování pojetí socialistického realismu levicovými radikály, za něž označil (po dohodě v kulturní radě)[16] skupinu okolo *Mladé fronty*,[17] ukazovalo se nyní jasně, že bude nutné formulovat obecnější, a zároveň i přesnější kritéria.

Koncem června 1949 vznikla v sekretariátu ÚV KSČ tajná závěrečná zpráva nazvaná „Výsledek šetření ve věci protistranického pamfletu a návrhy na řeše-

---

13 Srv. Pracovní plán SČSS. In: KRYŠTOFEK, Oldřich – NOHA, Jan (ed.): *Od slov k činům: Sjezd československých spisovatelů 4.–6. března 1949*. Praha, Orbis 1949, s. 175.

14 Za informaci a poskytnutí následujících záznamů ze schůze předsednictva ÚV SČSS děkuji Milanu Drápalovi.

15 *Literární archiv Památníku národního písemnictví* (dále *LA PNP*), pobočka Staré Hrady, fond Svaz československých spisovatelů, záznam ze schůze předsednictva ÚV SČSS z 9.5.1949. Fond SČSS není uspořádaný.

16 *NA*, A ÚV KSČ, f. 19/7, inv. č. 759, záznam ze schůze Kulturní rady ÚV KSČ 19.5.1949. Přítomni byli mj. Václav Kopecký, Jiří Hendrych, Gustav Bareš, František Nečásek, Ladislav Štoll a Vladimír Koucký. Na schůzi se diskutovalo o tezích Kopeckého sjezdového referátu, jež se zde setkaly se všeobecnou podporou.

17 KOPECKÝ, Václav: Vedeni nepřemožitelným učením marxismu-leninismu vybudujeme socialismus v naší vlasti. In: *Protokol IX. řádného sjezdu Komunistické strany Československa 25.–29. května 1949*. Praha, Svoboda 1949, s. 345–390.

ní".[18] Její podstatnou část formuloval Ladislav Štoll, který především „teoreticky" zdůvodnil příčiny vzniku „pamfletu"; právě zde již můžeme vysledovat základní obrysy koncepce budoucího Štollova referátu proneseného na plenárním zasedání svazu spisovatelů v lednu 1950. Zatímco kritické recenze *Velikého orloje* označil za organizovanou kampaň proti Nezvalovi, „pamflet" podle něj demonstroval, že tento útok nakonec směřuje „přes Nezvala proti straně". Do vývoje české poezie posledních třiceti let zároveň vnesl osudovou černobílou dvojlomnost, když napsal, že „tyto kritiky jsou v celkovém pojetí jen prodloužením falešné kritické koncepce Kryštofkovy ... která proti smyslové nezvalovské linii v poezii staví spiritualistickou linii halasovskou". Zpráva si rovněž všímala generačního rozměru aféry; odsoudila přezírání starší básnické generace (Nezvala, Biebla, Závady, S. K. Neumanna a jiných) mladými, kteří „ctí jen Halase"; „k těmto kruhům se připojují víceméně nejasně i někteří pokvětnoví literáti-soudruzi, kteří nejsou náležitě socialisticky uzrálí..." Závěrem Štoll konstatoval, že „nemůže být sporu o tom, že pamflet představuje zákeřný útok na stranu. (...) I když šetření neukázalo, že autoři sledovali vědomě úmysl poškodit stranu, je třeba vidět, že se tak stalo. (...) Je třeba hlavně vidět to, že krajně cynický protistranický pamflet byl rozšiřován, že se jím soudruzi bavili, že promluvil řadě mladých členů ‚ze srdce' – to je výstražný zjev."[19]

Interní Štollova analýza stavu literární kritiky a poezie se od té doby začala postupně měnit v *prvořadou kulturněpolitickou směrnici*. Právě Štoll vystoupil 25. června 1949 na společné schůzi předsednictva české sekce a ústředního výboru spisovatelského svazu s programem kritické diferenciace současné (tedy poválečné) poezie s ohledem na potřeby budování komunistických zítřků („je nutno se podívat na dnešní poezii historicky, tj. z hlediska vývoje za několik příštích desetiletí"), přičemž jistě využil zkušenosti, které vyplynuly z vyšetřování pamfletové aféry. Když v negativním duchu hovořil o existenci „kliky" mladých básníků a kritiků, která se vzájemně podporuje, postavil literární kritiku před úkol, „aby zvážila celou mladou poezii a rozeznala, co v ní je zkaženost a nenapravitelnost, a proti tomu zasáhla ostře, a kde jde o lidi svedené, které musíme zachránit". V tomto programu oddělování zrna od plev si měla kritika zvláště posvítit na Jindřicha Chalupeckého a okruh jeho sympatizantů, neboť „jejich vliv je naprosto neblahý a rozkladný a je nutno z jejich vlivu vyrvat některé členy starší i mladší básnické generace" (řečník mezi nimi uvedl i Vladimíra Holana).[20] Naznačeným směrem se vydal na konferenci o poezii v lednu 1950 ve svém vystoupení Jiří Taufer. Zdá se proto pravděpodobné, že Štollovi posluchači v červnu 1949 se v jeho proslovu seznámili s klíčícími zárodky Tauferova pozdějšího referátu; respektive tato příbuznost nasvědčuje hypotéze, že Štollův a Tauferův referát krystalizovaly v těsné vzájemné součinnosti obou kulturních ideologů.

---

18 *NA*, A ÚV KSČ, f. 100/45 (Václav Kopecký), sv. 5, inv. č. 154; též f. 100/24 (Klement Gottwald), sv. 66, inv. č. 967.

19 *Tamtéž.*

20 *LA PNP*, f. SČSS, záznam ze společné schůze předsednictva české sekce a předsednictva ÚV SČSS 25.6.1949, proslov L. Štolla. Za poskytnutí dokumentu děkuji M. Drápalovi.

Štoll vystoupil ve vedení spisovatelského svazu mezi dvěma červnovými schůzemi Kulturní rady ÚV KSČ, jejichž závěry nepochybně zapracoval i do své výše citované vyšetřovací zprávy. Tyto schůze představují podle mého soudu klíč k pochopení dalšího směrování celé poúnorové kulturní politiky. Obraťme k nim tedy další pozornost.[21] Na jednání 13. června 1949 se odpovědní činitelé především věnovali okolnostem vzniku a rozšiřování „protistranického pamfletu", přesto zde můžeme zaznamenat snahu začít z aféry vyvozovat i určité obecnější závěry. Pozoruhodné jsou především výroky Václava Kopeckého. Ten sepsání a distribuci veršované parodie ztotožnil s projevy levicového radikalismu a nebezpečím průniku trockismu a „titovštiny" do kulturní politiky. Kopecký zřejmě jako první v této souvislosti vyslovil Halasovo jméno a jeho údajnou odpovědnost: „Halas má pravda kladný poměr, ale zakolísal v případě Zoščenka a Achmatové. V podstatě se kryli za Halase."[22] Kopecký rovněž jako první uplatnil „historizující" přístup, když „poukázal ještě na to, že je zajímavé zjistit, z jakých rodin tito lidé pocházejí". Tím chtěl nepochybně naznačit, že z hlubšího zkoumání „třídního" původu účastníků, jejich dřívějších politických i jiných postojů, bude možné vyvodit obecnější poznatky a důsledky do budoucna. Pokud však Kopecký označil Halase za jakéhosi „muže v pozadí", dalo se předpokládat, že předmětem podobného „zkoumání" by se měl stát i on sám.

Na schůzi 27. června 1949 již zazněl obsáhlý referát Jiřího Hendrycha, který se svým hodnocením v podstatě kryl se závěrečnou zprávou vyšetřovací komise. Konstatoval, že „protistranický pamflet nelze považovati za záležitost izolovanou, nýbrž vyplývá z celkové situace a stavu na naší literární frontě". V návaznosti na Kopeckého „postřeh" z předchozí schůze široce rozebíral minulost účastníků aféry, přičemž vydělil v zásadě dvě skupiny – ty, kteří „měli co dělati s různými úchylkami, měli různé pochybnosti o politice strany a kolísali, anebo to byli lidé s trockistickými tendencemi anebo trockisté" (například Stanislav Budín); a ty, kteří byli „poznamenaní protektorátem" (Oldřich Kryštofek a další). Skutečnost, že tito lidé získali poměrně značný prostor v kulturní politice, vnímal Hendrych jako výzvu k zásadnímu přehodnocení dosavadního postupu, které se mělo dotknout i literární oblasti: „...zdaleka jsme ještě neodvalili ... všechny balvany minulosti, které leží na další cestě rozvoje literatury. Je třeba viděti, že jde v podstatě o jeden společný kořen, to je [o] měšťácký individualismus ... neupřímnost, cynismus a vůbec o negativní postoj k našemu vývinu." Hendrych dále vyvozoval, že „většina lidí neprožila novou skutečnost, formálně nahrazuje staré novým jen ve slovech a frázích".[23]

Účastníci jednání se shodli, že přední činitelé komunistické strany nevěnovali stavu literatury náležitou pozornost a přenechávali volné pole redaktorům kulturního tisku. Hendrych v tomto ohledu kriticky hodnotil i činnost Kulturního a propagačního oddělení ÚV KSČ, týdeníku *Tvorba* a *Rudého práva*: „Nedostateč-

21 Průběhu a rozboru obou schůzí Kulturní rady ÚV KSČ se z hlediska pamfletové aféry podrobně věnuji v práci *Únor a kultura*, s. 228–232 a 234–236.

22 *NA*, A ÚV KSČ, f. 19/7, inv. č. 759, záznam ze schůze Kulturní rady ÚV KSČ 13.6.1949. Přítomni byli mj. Václav Kopecký, Jiří Hendrych, Ladislav Štoll, Jiří Taufer, František Nečásek.

23 *Tamtéž*, záznam ze schůze Kulturní rady ÚV KSČ 27.6.1949.

ně ukazovaly cestu a nevyjasňovaly tyto problémy ... strana musí vykonávati vedoucí vliv." Své úvodní vystoupení uzavřel souhrnem kroků, které bude nutné podniknout. Volal po soustředění všech sil k politickému řešení literárních záležitostí. „Přimlouvám se vřele za to, i když soudruzi mají celou řadu jiných úkolů, aby je odložili a soustředili se po určitou dobu na vyřešení všech těchto otázek ve Svazu čs. spisovatelů. Mám na mysli s. Štolla, Nečáska a Taufera." Požadoval uskutečnit „soustavnou kampaň" ve stranickém tisku ke stavu a dalšímu vývoji literatury, jejíž příspěvky měly v podstatě rozpracovávat teze Kopeckého sjezdového projevu. Jiří Hendrych své vystoupení uzavřel výzvou ke svolání plenárního zasedání svazu spisovatelů na podzim 1949, které by se namísto původně plánované debaty o dětské literatuře důkladně zabývalo problematikou nové poezie. Kulturní rada tak schválila záměr, který obecně krystalizoval již od počátku dubna 1949 a v tomto grémiu nabyl na aktuálnosti po negativních recenzích na Nezvalovu sbírku, kdy vyvstala nutnost řešit záležitosti literární kritiky.

Byl to Ladislav Štoll, právě dokončující své teze pro závěrečnou vyšetřovací zprávu o pamfletové aféře, kdo navázal na Hendrychův požadavek slovy, že tento případ není žádným překvapením. „Chyba jest, že naše kritika nefunguje, ale to je zjev, který se dá vysvětliti." Nebezpečnost situace spatřoval zvláště v tom, že například Kryštofkovy básně byly vnímány jako vzor nové poezie, což si vynucovalo energický zásah. „Je nutno probrati zásady a problematiku nové české poezie. (...) Je zde celá oblast problematiky, která musí býti náležitě teoreticky objasněna. (...) Byla to poezie hnusu; začalo to dávno v Tvorbě. Je to poezie existencialismu. Apolitičnost se zde projevuje v levé frázi. Znamená to odpuzovat českého čtenáře. To je složitý psychologický proces. Básníci jsou pak otráveni, není-li jejich báseň otištěna. (...) Vyřešení těchto věcí bude pro mnohé lidi znamenat osvobození a nový tvůrčí rozmach." Štoll nakonec podpořil Hendrychovu myšlenku uspořádání plenárního zasedání svazu spisovatelů: „Je to nutno rozvinouti na aktivu spisovatelů s celou kritičností."[24]

Zásah mocenských orgánů do literárního života přijímali pozitivně všichni ostatní účastníci schůze. Lumír Čivrný jej s odvoláním i na Kopeckého projev na devátém sjezdu KSČ velmi přivítal: „Vyřeší-li se věci na frontě literární, přinese to ozdravění i v druhých oblastech," přičemž uvedl příklad některých výtvarníků, jež poslední vývoj údajně odrazoval, „ale věrně s námi jsou." František Nečásek dokonce hovořil o nutnosti zabránit „diskreditaci socialistického realismu" a odstranění „chaosu v kulturních věcech". Zároveň ale vyjádřil přesvědčení, že „jsme přispěli k tomuto diktátorskému gestu mládeže, levičáckému radikalismu, tím, že jsme mlčeli". Nečásek ovšem poukázal – se zjevnou narážkou na Nezvalovu současnou poezii – na dvě nebezpečí v literatuře: „radikalistický nihilismus" a „nebezpečí kapitulantství před buržoazní kulturou". Žádal tedy konkretizaci tezí Kopeckého sjezdového projevu: „Máme-li potírati nejrůznější ‚ismy' a máme-li bojovati proti všem projevům kosmopolitismu, musíme se zamýšleti, jak dělati politiku s reprezentanty dřívějších tradic naší literatury." Tomuto pohledu (opět s odkazem na Nezvala) však oponoval Jiří Taufer: „...u Nezvala toho poklonkování před Západem bylo méně než u Holana, u kterého si to nikdo ne-

---

24 *Tamtéž.*

všiml. Holan jest představitelem existencionalismu v poezii. (...) Není možno to rozdělovati, ale po stalinsku vidět to nebezpečí, které je právě aktuelní. (...) Případ by měl býti hluboce využit mezi spisovateli."

Zajímavým způsobem reagoval Ladislav Novomeský. Pamfletovou aféru vnímal jako projev „zostřeného třídního boje". Případ se neměl omezit jen na postihy; podle něj bylo nutno „důkladně rozebrat problém a rozvést škodlivost a nepřátelství vůči straně a všech těch vlastností, které umožnily rozšiřování pamfletu. (...) Přimlouvám se za to, abychom na tomto kuse horkého železa vykuli vše to, co se týká i ostatních oblastí našeho kulturního života, abychom to nerozmělňovali, ale soustředili se na ideologickou žumpu, ze které to vyrostlo. Více než na organizační opatření kladu důraz na ideologické řešení." V této souvislosti rovněž podpořil vypracování referátu pro plenární zasedání svazu spisovatelů, který „by musel obsáhnouti celé třicetileté období vývoje" (paradoxně to tedy byl Novomeský, kdo takto předznamenal časové vymezení a název Štollova referátu). Nezvalovu tvorbu, na níž se v podstatě problémy v literární oblasti exponovaly, ovšem žádal „ponechati stranou", neboť nepředstavovala „hlavní problém" (i když to nemělo znamenat dát mu ve všem „za pravdu").[25]



Ladislav Štoll patřil po únoru 1948 ke spojencům Vítězslava Nezvala na „kulturní frontě", s jeho odsouzením Františka Halase se však Nezval v lednu 1950 neztotožnil. Na snímku Štoll gratuluje Nezvalovi k převzetí zlaté medaile Světové rady míru v roce 1953 (foto z publikace Z kulturních zápasů*)*

25 *Tamtéž.*

Nová, nebo i meziválečná poezie?

Na Novomeského požadavek zhodnotit celých *třicet let* literárního vývoje však na této schůzi nikdo nereagoval a po celé léto 1949 zůstával v platnosti záměr ideologicky rozebrat *novou* poezii, tedy období po roce 1945. Přesto však zde existovaly jisté předpoklady pro „historizující" analýzu: například Kopeckého zmínky na schůzi kulturní rady o Halasovi, preparování dvou linií literárního vývoje, které Štoll vtělil do závěrečné vyšetřovací zprávy, i poznámka Jiřího Hendrycha, který diskusi v kulturní radě uzavřel mimo jiné slovy o nutnosti rozpracovat plán „zhodnocení kulturního dědictví".[26]

Právě tato Hendrychova poznámka nás odpoutává od pamfletové aféry jako výhradního podnětu Štollova referátu z ledna 1950. Skutečně nešlo jen o Nezvala a jeho kritiky, referát měl přinést komplexní odpověď i na další vzniklé problémy v kulturní politice, zahájit jistou stabilizaci kulturní oblasti po hodnotovém otřesu, který znamenal únor 1948, popřípadě odstranit i určité nejasnosti mezi samotnými vedoucími činiteli. V této souvislosti stojí za zmínku například interní diskuse o díle Josefa Hory, která se odehrála pár měsíců před pamfletovou aférou.

Již v únoru 1949 se debatovalo mezi kulturními byrokraty o tom, zda znovu vydávat publicistický román Josefa Hory *Socialistická naděje* z roku 1922. Námitky, které vznesl předseda Lektorské rady ÚV KSČ Pavel Reiman na schůzi tohoto grémia 15. února 1949, se koncentrovaly na otázku, zda má smysl, aby stranické nakladatelství Svoboda (respektive Lidová knihovna) vůbec vydávalo Horovo dílo. Šéfredaktorka nakladatelství Svoboda Jarmila Prokopová tehdy vydání podpořila a sdělila, že věc současně konzultovala s Ladislavem Štollem i Jiřím Tauferem. Reiman však trval na svém.[27] Prokopová pak koncem února 1949 dopisem informovala Gustava Bareše, který se již léčil v sanatoriu, a připojila i své argumenty. Podle ní by v zásadě neškodilo, když si lidé přečtou „o oportunismu v KSČ" před rokem 1929 v Horově románu, a reprodukovala Reimanovu „pochybnost", „zda máme ve Svobodě tisknout Horu. Že prý přece jen se choval ke komunistické straně nepřátelsky. Já si soukromě myslím, že nebyl nějaký valný rozdíl mezi tím, co dělal Hora a co ostatní (až na Neumanna ovšem), a že velikým handicapem Horovým bylo, že umřel dříve, než se mohl kát, jak to udělal třeba Olbracht.[28] A Majerová vplula do nových poměrů lehce, jako rybka, a nikdo se jí na staré hříchy neptal. Jestliže Hora byl přímo v redakci Melantrichu a oni v Melantrichu jenom vydávali knížky, pak nutno uvážit i to, že Olbracht a Majerová jsou prozaici a ze svých knih měli dosti značný příjem,

---

26 Z textu zápisu je zároveň patrné, že tento plán Hendrych neztotožňoval s tiskovou kampaní, která měla rozvádět teze Kopeckého sjezdového projevu.

27 *Tamtéž*, inv. č. 567, zápis ze schůze užší Lektorské rady ÚV KSČ 15.2.1949. Pavel Reiman na schůzi sdělil, že „proti dílu samému není námitek", je však proti tomu, aby nakladatelství Svoboda vydávalo dílo spisovatele, který v roce 1929 „se postavil proti straně".

28 Citovaný zápis ze schůze Lektorské rady formuluje vyjádření Jarmily Prokopové v tom smyslu, že „ve 30. letech se kromě S. K. Neumanna všichni spisovatelé zachovali vůči straně stejně, jenže Hora za květnové revoluce zemřel a neměl čas se vrátit, po případě se vyzpovídat, jako to udělali jiní" (*tamtéž*).

kdežto Hora se básničkami neuživil (Neumann taky ne, proto napsal ‚Dějiny ženy'). " Prokopová proto žádala Bareše o názor na věc s tím, že „před časem" o celé záležitosti hovořila s Ladislavem Štollem – „neměl žádné námitky toho druhu jako Poly, souhlasil s vydáním".[29] Horovo dílo nakonec vyšlo,[30] diskuse se však v zásadě dotýkala otázek, které řešil i Ladislav Štoll ve svém pozdějším referátu.

Vraťme se však zpět do léta 1949. V červenci 1949 publikoval Jiří Hendrych v *Tvorbě* již zmíněnou stať „K některým otázkám naší nové literatury", v níž vyzdvihl příklad realistických spisovatelů 19. století (Aloise Jiráska, Boženy Němcové, Jana Nerudy), Stanislava Kostky Neumanna, Jiřího Wolkera, Julia Fučíka a samozřejmě sovětské literatury, ani slovem se však nedotkl přípravy „plenárky" o poezii a jejího obsahu. Asi měsíc poté, v polovině srpna 1949, komentoval Miroslav Galuška rovněž v *Tvorbě* aktuální sovětskou kampaň proti „kamarádské" literární kritice.[31] V zásadě přinesl komentář ke dvěma článkům Alexandra Fadějeva na toto téma, v nichž byl mimo jiné odsouzen kosmopolitismus jako zdroj přežívání „měšťáckých" a „bezpáteřných" kritiků.[32] Galuška podtrhl, že tato sovětská kampaň „přichází jako na zavolanou" a potvrdila správnost Kopeckého zásahu na devátém sjezdu KSČ. Mohlo se tedy zdát, že stranický tisk odstartuje tiskovou kampaň, kterou Kulturní rada ÚV KSČ požadovala, Galuškův příspěvek byl však na dlouhou dobu poslední. Stranické vedení začalo – paradoxně v rozporu se závěry z jednání kulturní rady – přenášet další aktivity v tomto směru spíše na interní půdu svazu spisovatelů.

V té době došlo ke schůzce Jiřího Hendrycha, Ladislava Štolla, Františka Nečáska a Jiřího Taufera s Janem Drdou, Pavlem Bojarem, Konstantinem Biebiem, Marií Majerovou, Josefem Rybákem a Václavem Řezáčem (tedy rozšířené stranické skupiny – „partgrupy" – ve vedení svazu), jejíž svolání v tomto složení bylo dohodnuto na schůzi kulturní rady. Hendrych zástupce svazu informoval o rozhodnutí svolat na *konec září 1949* plénum svazu jako tvůrčí konferenci o problémech nové poezie. O postupné krystalizaci její náplně svědčí, že zde již figurovali *dva* referenti – vedle Štolla i Jiří Taufer, který se měl zabývat i poezií S. K. Neumanna a Vladimira Majakovského. Hendrych současně přiblížil i důvody, které k tomuto rozhodnutí vedly, přičemž vycházel z argumentů diskutovaných na schůzi kulturní rady 27. června 1949.[33] Koncem léta se

---

29 *Archiv Národního muzea* (Praha), pozůstalost Gustava Bareše, karton 50, dopis J. Prokopové G. Barešovi z 21.2.1949. Pavel Reiman byl ve stranických kruzích oslovován jako „Poly".

30 HORA, Josef: *Socialistická naděje a jiné prózy: Socialistická naděje, Probuzení, Smrt manželů Pivodových*. Brno, Fr. Borový 1949. Předmluvu napsal Vlastimil Borek.

31 GALUŠKA, Miroslav: O vyšší kvalitu literatury. In: *Tvorba*, roč. 18, č. 33 (17.8.1949), s. 787.

32 Fadějevovu stať o nedostatcích sovětské literární kritiky, publikovanou v moskevské *Pravdě*, otiskla *Tvorba* až v polovině prosince 1949 (FADĚJEV, Alexander: O literatuře a literární kritice. In: *Tamtéž*, roč. 18, č. 50 (14.12.1949), s. 1192–1194).

33 Vycházím z rukopisných poznámek J. Hendrycha z tohoto setkání – *NA*, A ÚV KSČ, f. 19/7, inv. č. 765. Dokument není datován, schůzka „partgrupy" se však konala nejspíš v červenci 1949. U Štollova diskusního příspěvku si Hendrych poznamenal: „Škody natropil protektorát, ale také Benešova republika (Pekař). Mládež musí projít výchovou emocionality / republ[ikánských] demokr[atických] tradic."

však termín plánované konference začal oddalovat. Ve fondu svazu spisovatelů byl nalezen nedatovaný Hendrychův rukopisný koncept, v němž byla řeč o chystaných opatřeních v důsledku pamfletové aféry – rozhodnutí zastavit týdeník *Kulturní politika* a změnách v řízení měsíčníku *Nový život* – jakož i o úmyslu namísto plenárních schůzí o dětské a dramatické literatuře připravit na konec září či začátek října „plenárku o situaci naší poezie od roku 1945 do dneška... Konkrétními výsledky všech diskusí pak bylo, že soudruzi Štoll a Taufer se připravují jako referenti pro plenárku o poezii, redakční praxe a redakční kruh Nového života byly podstatně změněny...“[34]

Štollovy říjnové teze

Ani posledně uvedený termín však nebyl dodržen. Na přelomu září a října 1949 se přípravy plenárního zasedání nehýbaly z místa, přičemž důvod průtahů – s ohledem na aktuálnost, která se řešení problémů v literatuře připisovala – není doposud uspokojivě vysvětlen. Pokusme se přesto o hypotézu. Právě v té době totiž začaly akcelerovat ideové i mocenské tlaky ve vedení Československého státního filmu, které stranické vedení až do konce roku 1949 dosti zaměstnávaly a také rozdělovaly.[35] Termín a samotná příprava plenárního zasedání proto mohly být odloženy. Připomeňme v této souvislosti, že vnitřní rozpory mezi vedoucími činiteli mohly mít také za následek, že se v podstatě neuskutečnila ani tisková kampaň, která měla rozvádět myšlenky Kopeckého sjezdového referátu. Ve skutečnosti se totiž stal pravý opak, Kopeckého teze odsuzující „zkreslování“ socialistického realismu byly zakonzervovány a ve druhé polovině roku 1949 získávaly charakter kanonizované pravdy.

Za této situace se až ve druhé polovině října 1949 příprava plenárního zasedání o poezii dostala na program jednání Kulturní rady ÚV KSČ. Zprvu bylo určeno, že věc projedná 31. schůze kulturní rady 17. října 1949, přičemž jejími referenty byli určeni Ladislav Štoll s Jiřím Tauferem. Tento bod však kulturní rada odložila na další schůzi.[36] Zápis z následující (32.) schůze kulturní rady však v archivních materiálech nepochopitelně chybí, přičemž foliace písemností na sebe plynule navazuje z 31. na 33. schůzi kulturní rady, která se pak konala 24. října 1949. Zdá se, že materiál z klíčového jednání o plenárním zasedání svazu spisovatelů byl vyňat ještě před předáním do archivu, což je dosti neobvyklé a vyvolává to další otazníky. Inkriminovaná 32. schůze, na níž byly dis-

34 *LA PNP*, f. SČSS, nedatovaný a nesignovaný rukopisný koncept J. Hendrycha (2 s.). Ze souvislostí lze vyvodit, že vznikl nejspíše koncem léta 1949. Časově by bylo možné, že byl prezentován na schůzi výboru české sekce 14.9.1949, ovšem v zápisu z této schůze o tom není žádná zmínka (pokud by Hendrych na schůzi sám hovořil, byl by navíc s největší pravděpodobností pořízen stenografický záznam jeho vystoupení). Za poskytnutí dokumentu děkuji M. Drápalovi.

35 Blíže KNAPÍK, Jiří: Filmová aféra L. P. 1949. In: *Iluminace*, roč. 12, č. 4 (40) (2000), s. 97–120.

36 *NA*, A ÚV KSČ, f. 19/7, inv. č. 759.

kutovány Štollovy teze, se tedy konala někdy mezi úterým 18. a sobotou 22. října 1949 (pomineme-li neděli).

Naštěstí však nejsme odkázáni pouze na spekulace. Dochovaly se totiž, snad nedopatřením, rukopisné poznámky Jiřího Hendrycha, jejichž edice tvoří přílohu k této studii.[37] Zachycují teze Štollova referátu pro připravované plenární zasedání a nalezl jsem je ve fondu Kulturního a propagačního oddělení ÚV KSČ v Národním archivu v Praze. Volné listy však byly zjevně chybně uloženy jako podkladový materiál pro 66. schůzi Kulturní rady ÚV KSČ 4. prosince 1950.[38] Jedná se o soubor několika listů (folianty 151–157), z nichž foliant 151 obsahuje právě Hendrychovy poznámky k přípravě plenárního zasedání svazu spisovatelů o poezii; zbylé poznámky zachycují zmiňovaná jednání kulturní rady z 27. června 1949 a „partgrupy" svazu spisovatelů počátkem léta 1949.

Hendrychovy poznámky jsou pozoruhodné z několika hledisek. Jedná se patrně o první dokument, který nám představuje Štollův proslulý referát v zárodečné, ale zároveň ucelené podobě, a který lze současně bezpečně datovat.[39] Přestože elementární myšlenkové konstrukce obsahuje již například závěrečná zpráva o vyšetřování takzvaného protistranického pamfletu z června 1949, poznámky reprodukující teze souvisejí už přímo s přípravou plenárního zasedání o poezii a zdá se z nich pravděpodobné, že Ladislav Štoll své teze na schůzi kulturní rady již četl jako celistvý koncept. Přestože nemáme k dispozici dotyčný zápis, můžeme se pokusit určit, kdo se schůze zúčastnil. Kromě Ladislava Štolla a Jiřího Taufera lze s naprostou jistotou jmenovat jen Jiřího Hendrycha, autora poznámek. Patrně nechyběl ani Václav Kopecký, který byl nejen předsedou kulturní rady, ale také si jako vrcholný představitel kulturní politiky jistě uvědomoval mimořádnou závažnost tématu, o němž se zde jednalo. Naproti tomu Gustav Bareš se tehdy stále ještě léčil v ozdravovně na Krnovsku; Kulturní a propagační oddělení ÚV KSČ zde zastupoval Hendrych. Pokud bychom vycházeli z toho, kdo další se účastnil diskusí o „pamfletiádě" na červnových schůzích kulturní rady, připadal by v úvahu ještě minimálně František Nečásek.

Bez ohledu na možné korektivy během diskuse je možné konstatovat, že Hendrychovy poznámky již obsahují základní teze a osnovu Štollova referátu: většinu bodů je totiž možné srovnat, či přímo ztotožnit s konkrétními pasážemi z knižního vydání Štollova projevu z dubna 1950. Některé zde zaznamenané myšlenky (ovšem ve výrazné menšině) se kromě toho objevily ve vystoupení Jiřího Taufera.[40] V této souvislosti je však nápadné, že dochované poznámky neobsahují podstatnější koncepční tvar právě Tauferova koreferátu. Znamená to, že v polovině října 1949 ještě neexistoval?

---

37 Odkazuji zde na archeografický úvod k edici citovaného dokumentu, který tvoří nedílnou součást této studie.

38 *NA*, A ÚV KSČ, f. 19/7, inv. č. 765, záznam schůze Kulturní rady ÚV KSČ ze 4.12.1950. Na programu byl tehdy návrh organizačního a jednacího řádu komise pro státní ceny, některé otázky osvětové práce a bod „různé".

39 Citované poznámky sice nejsou datovány, výslovně však odkazují na jednání Kulturní rady ÚV KSČ; žádná jiná schůze tohoto grémia o plenárním zasedání svazu spisovatelů nejednala.

40 Srv. BAUER, M. (ed.): Referát Jiřího Taufera na konferenci SČSS 22.1.1950, s. 302.

Nabízí se možnost srovnání Štollových tezí z října 1949, jak je Jiří Hendrych zachytil, s červnovými diskusemi vedoucích stranických činitelů, se závěrečnou zprávou o vyšetřování takzvaného protistranického pamfletu a současně s definitivním zněním koncepce zveřejněné v dubnu 1950. Shledáváme přitom základní styčné body i závažné odlišnosti, jež obojí vypovídají o směru, kterým se vyvíjelo Štollovo uvažování. Lze říci, že Štollovy „říjnové teze" se mnohem více prolínají s pozdějším referátem než s formulacemi ze závěrečné vyšetřovací zprávy – přestože ideologický konstrukt z června 1949 tvoří hlavní osu lednového referátu.

V Hendrychem zapsaných tezích je především dobře patrný antagonismus, do nějž Štoll postavil tvorbu Vítězslava Nezvala a Františka Halase.[41] Zároveň můžeme vypozorovat, jak Štoll interpretoval literární projevy a politické postoje spisovatelů jakožto hlubší „psychologický" problém, jímž byl nepochybně fascinován; hovořil dokonce o „formě třídního boje v psychologii". V rámci myšlenkových konstrukcí, které mu umožňovala vyznávaná ideologie, se snažil zodpovědět pro něj i ostatní komunistické činitele „dráždivou" otázku: proč lidé komunistického smýšlení mohou sklouznout k „protistranickým projevům" („pamflet") a radikalismu, který může vyústit až v trockismus. Odpověď nalezl v „měšťáctví", respektive jejich „třídním původu". Tím spíše ho však provokovalo dílo Františka Halase, jehož „třídní původ" byl z jeho pohledu bezchybný. Vysvětlení Štoll viděl dílem v „mentální příbuznosti" s oněmi problematickými elementy, jež se projevovala údajně v jeho „neupřímnosti ke straně, ješitnosti", a dílem v „třídním odcizení".[42] U Nezvala naopak vyzvedával jeho dlouhodobý, „upřímný a neproblematický postoj ke straně". Narážky na poezii existencialismu, které pronesli Štoll s Tauferem na schůzi kulturní rady 27. června 1949, pak v říjnových tezích dostaly zcela konkrétní podobu: v Halasových *Starých ženách* Štoll viděl „začátky českého existencialismu" a postavil proti nim jako ideový antipod Neumannovy *Staré dělníky*.[43] Tím se také dotýkáme klíčového rozdílu Štollových říjnových tezí oproti naprosté většině všech diskusí o programu plenárního zasedání svazu spisovatelů z jara a léta 1949: Štoll se v nich zabýval výlučně meziválečnou poezií, ačkoli zadání kulturní rady znělo zcela jasně, že referát měl řešit problémy poezie po roce 1945.

Jak si vysvětlit tak významný posun tématu? Jisté tendence hledat řešení komplikací v kulturní politice na jaře 1949 v přehodnocování meziválečného období české poezie můžeme vypozorovat již v červnu 1949, přesto se do září výslovně hovořilo o *nové poezii*. S tím se ztotožňoval i Ladislav Štoll. Je možné, že *politické* řešení literárních problémů samo o sobě vyžadovalo podporu v „historizující" interpretaci, již bylo možné současně ve shodě s marxisticko-leninskou ideologií

41 Připomeňme, že již v závěrečné zprávě Štoll obvinil mladé literární kritiky, že proti „smyslové nezvalovské linii" v poezii stavějí „spiritualistickou linii halasovskou".

42 Srv. Hendrychovy poznámky se Štollovou knihou *Třicet let bojů za českou socialistickou poesii*, s. 70–72.

43 V závěrečné zprávě Štoll hovořil o přezírání starší básnické generace, „nejen Nezvala, Biebla, Závady, Karla Konráda, ale i S. K. Neumanna a koneckonců i Fučíka" (*NA*, A ÚV KSČ, f. 100/45, sv. 5, inv. č. 154; též f. 100/24, sv. 66, inv. č. 967, Výsledek šetření ve věci protistranického pamfletu a návrhy na řešení).

prezentovat jako „zákonitost" procesu literárního vývoje. Důvod takovéhoto *rozšíření programu* plenárního zasedání o meziválečnou poezii můžeme ovšem spatřovat i ve zvyšujícím se napětí mezi vedoucími činiteli kulturní politiky a iniciativě Kopeckého spolupracovníků. Již při diskusi v kulturní radě koncem června 1949 například František Nečásek vyjádřil pochybnosti o účinnosti Kopeckého referátu na devátém sjezdu KSČ, neboť ministr informací se podle něj (s narážkou na Nezvala) nevěnoval zkreslování socialistické tvorby „zprava". Pokud měl Štollův referát přinést prohloubení či konkretizaci Kopeckého tezí – a tak byl tehdy často vnímán – pak Kopeckého spolupracovníkům se zde nabízela příležitost podpořit Nezvalovu pozici v kulturní politice proti reprezentantům ústředního stranického aparátu, neboť do referátu o vývoji meziválečné poezie bylo možné zakomponovat řadu pronezvalovských prvků.[44]

Po projednání v kulturní radě a pravděpodobném souhlasu jejích členů s předloženou koncepcí se Ladislav Štoll dále intenzivně věnoval přípravě svého referátu. Precizoval svou argumentaci a dokládal ji konkrétními citacemi z básnických sbírek. A právě v té době, 27. října 1949, zemřel v Praze František Halas. Desítky kulturních osobností i vrcholní představitelé komunistického režimu tehdy vyjádřili upřímný či povinný zármutek nad básníkovým odchodem, jeho smrt všichni vnímali jako velkou ztrátu pro českou kulturu.[45] Příprava plenárního zasedání svazu spisovatelů zůstávala stále před veřejností utajena, o jeho konkrétním obsahu věděl jen úzký kruh zasvěcených. K tomu se váže příznačná vzpomínka tehdejšího kulturního redaktora *Tvorby* Jana Šterna: „Když Halas zemřel, napsal jsem nekrolog pro Tvorbu. Měl vyjít jako anonymní úvodník. Tehdejší vedoucí kulturního odboru[46] telefonoval Galuškovi, že není možné, aby Tvorba otiskla tak nekritický paján na básníka, o němž s. Štoll chystá zásadní referát. Úvodník byl zrušen, musel jsem ho zkrátit na sloupek, který se však i po ‚opravách' zásadně liší od Štollova referátu, neboť chválí v závěru básníkovo ‚ušlechtilé, mužné a láskyplné srdce', ačkoliv Štoll básníka o dva měsíce později vylíčí jako chorobného neurastenika."[47] Šternův nekrolog lze skutečně stále vnímat jako přihlášení k básníkovi a uznání jeho místa v socialistické kultuře, byť v něm také psal o „přísné lásce", již budou k Halasovi chovat „budovatelé socialismu", kteří „odsoudí vše, co je v jeho díle a cestě starého a umírajícího".[48] Jeho reflexe Františka Halase v zásadě odpovídala obecnějšímu modelu „rozdvojení", který komunistická strana například aplikovala na osobnost a dílo T. G. Masaryka, z jehož historického odkazu stále ještě velkou část přijímala vcelku pozitivně ve svém ideologickém obrazu moderních českých dějin. Tento přístup se však zjevně na přelomu let 1949 a 1950 začal přežívat – „případ Halas" jako první tuto v zásadě ještě *předúnorovou* ideologickou taktiku zbořil, respektive začal vytyčo-

44 Blíže KNAPÍK, J.: *Únor a kultura*, s. 290–292.

45 Blíže BAUER, Michal: Úmrtí Františka Halase jako počátek období ztrát. In: *Aluze*, roč. 6, č. 1 (2002), s. 222–230; též KUSÁK, A.: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*, s. 307 a 551.

46 Rozumí se Kulturního a propagačního oddělení ÚV KSČ. Tuto funkci vykonával od jara 1949 Jiří Pelikán.

47 Vzpomínka Jana Šterna, v osobním fondu autora.

48 ŠTERN, Jan: Vítězství básníka. In: *Tvorba*, roč. 18, č. 44 (2.11.1949), s. 1042.

vat novou. V budoucnu již komunistické vedení hodlalo v podobných případech přistoupit pouze na kladné nebo na veskrze záporné hodnocení.

Když ve druhé polovině listopadu 1949 vyšly dvě statě šéfredaktora nakladatelství Mladá fronta Jaroslava Boučka o problémech literární kritiky,[49] v nichž otevřeně konstatoval, že od Hendrychova „zásadního článku" *Tvorba* nepublikovala žádný příspěvek na téma nové poezie, mimo jiné tak vlastně nepřímo potvrdil, že se tisková kampaň schválená Kulturní radou ÚV KSČ nekonala. V té době to však znamenalo již ticho před bouří; ačkoli zde nepadlo ani slovo o připravovaném plenárním zasedání o poezii, přece jen něco mohlo naznačovat jeho konstatování, že poezie je nejzanedbanější oblastí literární kritiky. Právě proto Bouček požadoval, aby se touto situací začaly zabývat „všechny odpovědné instituce, jako organizace spisovatelů, příslušná sekce svazu novinářů" a tisk. Předzvěstí věcí příštích bylo jeho tvrzení, že „s otázkou literární kritiky také stojí a padá otázka poměru ke kulturnímu dědictví".[50] Velký kulturněpolitický manévr mohl začít...

Od korektury k normě

Záměry klíčových členů Kulturní rady ÚV KSČ korigovat poměry v kultuře prošly od jara do podzimu 1949 pozoruhodným vývojem. Jestliže původně měli v úmyslu jen přitáhnout uzdu příliš svévolným literárním kritikům, po takzvaném protistranickém pamfletu připustili eminentní zpolitizování literárních problémů (na půdorysu teze o „zostřování třídního boje") a začali řešit naléhavou otázku, jaké hodnoty meziválečné české kultury vtělí do základů své stavby nová, socialistická kultura. Poúnorová kulturní politika tak stála ve druhé polovině roku 1949 na prahu hluboké ideové revize, rozhodovalo se o hodnocení klíčových představitelů československé levicové kultury. Tato revize se zároveň vřazovala do souběžného přehodnocování skladby dosavadních opor kulturní politiky. Se složitostí celého normotvorného procesu koresponduje i postupná obsahová proměna referátu Ladislava Štolla, v níž se také odrážely rozpory a rozdílné ideové odstíny mezi jednotlivými orgány a osobnostmi ve vedení kulturní politiky.

Je však zřejmé, že Štollův referát již v polovině října 1949 obsahoval hlavní teze, jak zazněly v lednu 1950 na plenárním zasedání svazu spisovatelů. Můžeme samozřejmě pouze spekulovat, jak důrazný formulační akcent by Ladislav Štoll ve svém referátu zvolil, pokud by tehdy František Halas ještě žil. Přestože jasná protihalasovská tendence by nepochybně zůstala zachována,[51] možná by

---

49 BOUČEK, Jaroslav: K úkolům literární kritiky v lidové demokracii. In: *Tamtéž*, č. 46 (16.11.1949), s. 1097; č. 48 (30.11.1949), s. 1145.

50 *Tamtéž*, s. 1145.

51 Zde je možné diskutovat o závěru Rudolfa Vévody, že „dokud byl Halas na živu, nová moc si na něj netroufala zaútočit přímo" (VÉVODA, Rudolf: „Nechci být kůlem vyhlášek": František Halas a jeho politická cesta po roce 1945. In: HRUŠKA, Petr (ed.): *Rok 1947: Česká literatura, kultura a společnost v období 1945–1948. Materiály z konference, pořádané Ústavem pro českou literaturu AV ČR 11.–13.6.1997 v Praze.* Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR 1998, s. 49–66).

některé formulace byly s ohledem na dosud žijícího básníka poněkud zmírněny. Vycházím z jednoduché analogie: pokud srovnáme lednový referát s jeho tištěnou podobou z dubna 1950, zjistíme, že Štoll v ní protihalasovské ostny ještě přiostřil.[52] Domnívám se, že dalšímu výzkumu by prospěla ucelená edice dokumentů (včetně „Výsledku šetření ve věci protistranického pamfletu a návrhů na řešení"), která by mapovala takzvanou pamfletovou aféru spolu s následnou přípravou plenárního zasedání svazu spisovatelů a také poskytla impulz pro vyhledání dalších souvisejících pramenů.

Několik málo ideologických floskulí, které Ladislav Štoll v roce 1950 vnesl do dobových rozprav o kultuře, mělo v myslích komunistických činitelů podivuhodnou životnost. Když Václav Kopecký v roce 1960 zveřejnil své pověstné „pamětní výpisy", jeho pohled na Františka Halase[53] byl téměř identický s tím, který mimoděk předestřel počátkem roku 1951 na schůzi Kulturní rady ÚV KSČ. Ve všeobecné diskusi totiž náhle stočil řeč na takzvanou Halasovu závěť („určitě to udělal Peroutka") a podotkl, že Halas „patřil do našich řad, ale měl jinou mentalitu. S. Štoll dobře zhodnotil jeho poezii; byla to poezie negativní, vlažná, abstraktní, nihilistická. Jest opravdu nepochopitelné, že člověk dělnického původu, syn dělníka, padnul na kolena před Benešem a před katolickou církví." K tomu poznamenal Nečásek, že Halas sice „nenapsal nic o Benešovi, ale byl první, který napsal o Gottwaldovi. Tlačil se do našich řad." Tyto známé verše však Halas podle Kopeckého „nepokládal za báseň a nazýval to agitkou. Rozhodně patřil k nám. Řekl, že nemůže být u nár[odních] soc[ialistů] nebo u soc[iálních] dem[okratů]. Mohl být jen u katolíků. Hlásil se do našich řad, ale měl jinou mentalitu, marodérskou. (...) Duší nám cele nepatřil; k nám patřil osudem; neměl orientaci, filozofoval, jeho poezie jest negativní spletenina, ale byl veliký talent." Dalšího hodnocení básníka se ujal opět Nečásek, když prohlásil, že Halas „měl jaksi rozdělenou tvorbu. Když ho tlačilo svědomí, napsal pro nás něco, např. plakát pro 2PL."[54]

Odborníci se shodují na tom, že Štollův referát a celé plenární zasedání Svazu československých spisovatelů v lednu 1950 znamenaly pro českou kulturu významný mezník. Umělecké svazy v roli převodových pák dostaly závaznou směrnici k přehodnocování kulturních tradic všech oborů, což mimo jiné specifickým způsobem obohatilo rozbíhající se kampaň proti kosmopolitismu v sovětském bloku. Zároveň se tím završila jedna etapa poúnorové kulturní politiky. V souladu se záměry kulturní rady Štollův referát snad přinesl stabilizaci kulturně-

52 Srv. BAUER, Michal: Vytyčování a kodifikování esteticko-ideologické normy na přelomu 40. a 50. let 20. století. (Rukopis.) M. Bauerovi také děkuji za osobní konzultaci v otázce srovnání lednové a dubnové podoby referátu.

53 KOPECKÝ, Václav: *ČSR a KSČ: Pamětní výpisy k historii Československé republiky a k boji KSČ za socialistické Československo*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1960, s. 463–467.

54 *NA*, A ÚV KSČ, f. 19/7, inv. č. 766, zápis ze schůze Kulturní rady ÚV KSČ 8.1.1951. Přítomni mj. Václav Kopecký, Jiří Hendrych, Vojtěch Pavlásek, Ondrej Pavlík, Ladislav Novomeský, Kazimír Stahl, František Nečásek, Ladislav Štoll, Valter Feldstein, Karel Marvan, Marie Majerová, Lumír Čivrný, Miroslav Kouřil, Jiří Pelikán, Vilém Kún. „2PL" – nejspíš míněn dvouletý plán.

politických pozic jejích vedoucích činitelů, když upevnil jejich autoritu jako mluvčích komunistické strany v kulturních otázkách. V žádném případě však nedošlo k „ozdravění" poměrů, jak se o tom rovněž na schůzích kulturní rady často hovořilo. Naopak, rychle postupující proces byrokratizace české kultury vyvíjel tlak na bezvýhradný souhlas všech účastníků kulturního (zvláště literárního) provozu se Štollovými dogmaty, což v nejednom případě přispělo k lámání charakterů. Již od pamfletové aféry se dále rozmáhalo všeobecné ovzduší nedůvěry, podezřívání a nejistoty. Na takovémto podkladě se konstituoval nový model chování, který byl od veřejně aktivních osob vyžadován. Udavačství se skrylo za stranickou disciplínu, racionální úvahu překryla bezvýhradná poslušnost a kult „věrnosti straně". Na přátelská pouta i prostou výměnu názorů padl stín „klikaření". V řeči symbolů v období mezi jarem 1949 a lednem 1950 byl zavržený „halasovský" typ komunisty nahrazen vzorem, který reprezentoval Klement Gottwald.[55] I tak bychom mohli vnímat, s jistou ironií, volání po „konkretizaci" Kopeckého projevu na devátém sjezdu KSČ.



Štollův projev z ledna 1950, o tři měsíce později vydaný knižně, se stal normotvorným mezníkem v české poúnorové literatuře

55 KOPECKÝ, V.: Vedeni nepřemožitelným učením marxismu-leninismu vybudujeme socialismus v naší vlasti, s. 388 n.; srv. KUSÁK, A.: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*, s. 311.

Poznámky Jiřího Hendrycha k tezím Ladislava Štolla pro plenární zasedání SČSS o poezii z října 1949

Editovaný dokument je uložen v Národním archivu v Praze ve fondu 19/7 (Kulturní a propagační a ideologické oddělení ÚV KSČ), který je součástí bývalého Archivu ÚV KSČ. Nedopatřením byl založen jako podkladový materiál pro 66. schůzi Kulturní rady ÚV KSČ 4. prosince 1950. Jedná se o oboustranně popsaný list formátu A4, foliovaný číslem 151. Na foliantu 151b je v pravém horním rohu napsáno tučně „Šefl" bez zjevné souvislosti s ostatním textem; je tím míněn Bohumil Šefl, přednosta osvětového odboru ministerstva informací a osvěty. (Šefl zemřel 7. března 1950, což také naznačuje nepatřičnost založení dokumentu mezi písemnosti z prosince 1950.)

Při edičním zpracování jsem se snažil zachovat grafické rozvržení zachycených poznámek (včetně slov podtržených v originále). Zkrácená slova jsou rozepsána v hranatých závorkách. Dále jsem se přiklonil k dnešním gramatickým pravidlům při psaní písmen *s/z* (například poesie – poezie). V edičním aparátu pak systematicky porovnávám podobnost Hendrychových poznámek s publikovaným zněním Štollova projevu z dubna 1950 a zároveň se pokouším v nejnutnější míře osvětlit jejich věcné souvislosti.

Na autorství Jiřího Hendrycha usuzuji především ze dvou okolností. Tou první je porovnání rukopisu poznámek s vlastnoručně psanými dopisy Jiřího Hendrycha Gustavu Barešovi z prosince 1948 – oba zdroje vykazují celou řadu grafologicky shodných znaků. Neméně důležité je i věcné hledisko, plynoucí z aktuální Hendrychovy pozice.

Jiří Hendrych (1913–1979) byl tehdy významným představitelem kulturní politiky z řad stranického aparátu. Již od roku 1945 působil jako zkušený funkcionář v sekretariátu ÚV KSČ – zprvu jako šéf odboru agitace kulturního a propagačního oddělení, a od léta 1946, kdy v čele oddělení stanul Gustav Bareš, k tomu získal funkci zástupce vedoucího oddělení.[1] Na počátku roku 1952 jeho politickou kariéru přerušily čistky na vedoucích postech sekretariátu ÚV KSČ v důsledku „odhalení" Rudolfa Slánského, nicméně na jaře 1954 tohoto velmi schopného ideologa a praktika vyreklamoval z českobudějovického „exilu" Antonín Novotný. Opětovné zvolení do funkce tajemníka ÚV KSČ Hendrycha nejenže vrátilo zpět do vysoké politiky, ale také mu otevřelo cestu k ještě významnějšímu mocenskému postavení, které časem dalece přesáhlo rámec kulturní politiky.

Po celý rok 1949 působil Hendrych jako jeden z klíčových členů Kulturní rady ÚV KSČ, neboť od prosince 1948 byl (spolu s Bruno Köhlerem) po dobu Barešovy nemoci pověřen prozatímním vedením „kultpropu". V tomto grémiu také v červnu 1949 pronášel zásadní referáty a rozbory týkající se poměrů v literatuře, výrazně se angažoval v „řešení" takzvané pamfletové aféry i v přípravě plenárního zasedání o poezii. To vše jej předurčovalo na inkriminované schůzi kulturní rady v říjnu 1949 k roli velmi pozorného Štollova posluchače.

Kult. Rada o plenárce spisovatelů 151

1. Taufer – o škodlivosti
o nebezpečí formalismu
(pod ji vinou boje proti f. v tvorbě nebezpečí tendenc
referát s. Fučíkova

2. Štoll – přistupuje k věci čistě třídně – úkoly o. poezie
dbát na věc estetiky
estetické normy si nenechat vypreparovat
Základní fakta celého vývoje o. poezie – P. K. nemusí
předvádět stalinismus

Okolo věcí se vyjadřovali – Seifert, Březina, Hora
účast zvýšeného členu SKN

člověk je průsečíkem třídních vztahů – to je psychologie

SKN individualismu je podmínečně 20 letech jeho nemůže
bránit vstup do voc. dem. – nemělo perspektivu

Rozbor talentů SKN – dialektika vývoje
bránit boky a nedůvěra
nad mystikou – př. dosl. výklad
přes přírodu – dost. uspěch
účast na ČSL – nevhodné

také dialektika je typická pro různé věci 319

2. nejvýznamnějším básníkem – Jiří Wolker

obdobím poetismu – souvisí s vývojem č. buržoazie
dět. kn. z období revoluce perspektivy
myslitelské středisko poezie odpadlé

poselství F. Halase – nalezení vřelou nevěrou – typický
subjektivismus

odtud výše číslo Boris Wolkera! – proti jeho níže
uvádějí vyjadřování Nezvalovo, Biebla, Halasovo – uvádí
– proto mnoho úvodů Halasů

Kult[urní] Rada o plenárce spisovatelů

s. Taufer – o škodlivosti
o nebezpečí formalismu
(pod firmou boje proti f[ormalismu] se skrývají nebezpečné tendence)

referát s. Fadějeva[2]

s. Štoll – přistupuje k věci historicky – vývoj č[eské] poezie[3]
dívat se na věc esteticky
estetické normy si nemůžem vyspekulovat[4]

Základní páteří celého vývoje v č[eské] poezii – S. K. Neumann[5]
přechodný zjev k socialismu
Okolo něho se sjednocují – Seifert, Biebl, Hora[6]
čistě znějícího hlasu SKN

Člověk je průsečíkem tisícerých vztahů – to je psychologie

SKN individualismus je podmíněn v 90. letech jeho osamoceností[7]
básníci nešli se soc[iální] dem[okracií] – neměli perspektivu

Rozsah talentu SKN – dialektika zjevu[8]
básník lásky a nenávisti[9]
mat[erialistická] smyslovost – vys[okého] duch[ovního] vzletu[10]
pěvec přírody – Soc[ialistickou(?)] mystiku
intimní cit – revoluční[11]

tato dialektika je typická pro všechny velké zjevy[12]

2. největším básníkem – Jiří Wolker[13]

období poetismu[14] – souvisí s růstem č[eské] buržoazie
děl[nické] hn[utí] ztráta revoluč[ní] perspektivy
myslitelská stránka poezie upadá

přichází F. Halas[15] – nakažen stálou nevírou – typické[16]
subjektivismus[17]

odtud vyšlo heslo Dosti Wolkera! – proti jeho víře[18]
mládež vychovávána Nikolauem, Dratvovou, Pekařem – nevidí východisko[19]
– proto mají rádi Halase[20]
to vedlo k formalismu (Dokořán)[21]
fyziologický naturalismus[22]
Staré ženy – tady jsou začátky č[eského] existencialismu[23]
1. SKN – proti H[alasovi] píše Staré dělníky[24]

2. boj o Wolkera (vale Šaldy)[25]
2 diferenc[ované] směry – SKN Nezval[26] forma třídního boje v psychologii[27]
– Halas

vtip – zabíjející pathos (Elektrofikace)[28]

SKN – „ve jménu života, radosti a krásy"

Problém
jak moudře na to jít, aby poezie byla nejv[yšší] ideovostí, viděla daleko – komunismus

výbor z básní Čivrný – Nezval, Seifert, Hořejší, Sova Biebl, Pujmanová,[29]

Národní archiv, fond 19/7 (Kulturní a propagační a ideologické oddělení ÚV KSČ), inv. č. 765 (zápisy ze schůzí Kulturní rady ÚV KSČ).

---

1 K podrobnějším údajům odkazuji na svou encyklopedickou příručku *Kdo byl kdo v naší kulturní politice 1948–1953* (Praha, Libri 2002, s. 98).
2 Srv. ŠTOLL, Ladislav: *Třicet let bojů za českou socialistickou poesii*. Praha, Orbis 1950, s. 136. Předseda Svazu sovětských spisovatelů Alexander Fadějev přednesl na schůzi stranické skupiny svazu referát, v němž rozebíral nedostatky sovětské literární kritiky. Referát otiskl svazový časopis *Litěraturnaja gazeta* dne 10.8.1949 a českou veřejnost s jeho tezemi seznámil Miroslav Galuška v článku „O vyšší kvalitu literatury" v *Tvorbě*, roč. 18, č. 33 (1949), s. 787.
3 ŠTOLL, L.: *Třicet let bojů...*, s. 9 n.
4 *Tamtéž*, s. 11 a 20.
5 *Tamtéž*, s. 17.
6 *Tamtéž*, s. 30–34.
7 *Tamtéž*, s. 15.
8 *Tamtéž*, s. 16.
9 *Tamtéž*.
10 *Tamtéž*.
11 *Tamtéž*.
12 *Tamtéž*, s. 17.
13 *Tamtéž*, s. 38.
14 *Tamtéž*, s. 54–56.
15 *Tamtéž*, s. 66 n. a 69.
16 *Tamtéž*, s. 73.
17 *Tamtéž*.
18 *Tamtéž*, s. 66 n. Krátký nepodepsaný článek „Dosti Wolkera!" (za jeho autory jsou považováni Artuš Černík, František Halas a Bedřich Václavek) vyšel v únoru 1925 v brněnském časopise *Pásmo*. Tento protest proti profanaci a rozmělňování Wolkerova odkazu, který zároveň deklaroval estetický rozchod s ním ve jménu „nového umění", vyvolal bouřlivou diskusi v kruzích levicové kultury.

19 *Tamtéž*, s. 117 n. Též BAUER, M. (ed.): Referát Jiřího Taufera na konferenci SČSS 22.1.1950. In: *Česká literatura*, roč. 47, č. 3 (1999), s. 304 – o Pekařovi se zmínil na lednovém plénu pouze Taufer.

20 ŠTOLL, L.: *Třicet let bojů...*, s. 117 n.

21 *Tamtéž*, s. 78 n. *Dokořán* se rozumí Halasova básnická sbírka z roku 1936.

22 *Tamtéž*, s. 106.

23 *Tamtéž*, s. 105. *Staré ženy* – Halasova básnická skladba z roku 1935.

24 *Tamtéž*, s. 109. Neumannova poéma *Staří dělníci* vznikla jako básnicko-ideologická polemika s Halasovou skladbou.

25 *Tamtéž*, s. 89–97. „Boj o Wolkera" vzplál poté, co v melantrišských *Listech pro umění a kritiku* v lednu 1934 vyšel článek „Jiří Wolker po desíti letech", podepsaný kolektivní šifrou „F. Hlz" (Bedřich Fučík, František Halas, Pavel Levit, Vilém Závada). Text, namířený proti wolkerovskému kultu, vyvolal prudkou polemiku. Narážka na F. X. Šaldu může souviset jednak s tím, že vysoce oceňoval tehdejší Halasovu poezii (např. *Staré ženy*), jednak s tím, že se narozdíl od dřívějška Wolkerova odkazu nezastal.

25 Srv. BAUER, M. (ed.): Referát Jiřího Taufera na konferenci SČSS 22.1.1950, s. 315, zvláště výrok: „Nezval by nikdy nedovedl napsat Staré ženy."

27 ŠTOLL, L.: *Třicet let bojů...*, s. 139.

28 Srv. BAUER, M. (ed.): Referát Jiřího Taufera na konferenci SČSS 22.1.1950, s. 313; k osvětlení poznámky o „elektrofikaci" viz KNAPÍK, J.: *Únor a kultura*, s. 233, citovaná vzpomínka J. Honzíka.

29 Ve Svazu československých spisovatelů se v letech 1949–1950 připravoval projekt reprezentativní dvoudílné antologie české poezie (1. díl měl obsáhnout 20. století, 2. díl 19. století), která měla vyjadřovat přehodnocený vztah k literárnímu odkazu minulosti. Přípravami antologie byli pověřeni mj. Lumír Čivrný, L. Štoll a J. Taufer. Podtržena jsou v Hendrychových poznámkách patrně jména problematických autorů.

Memoáry

Třicet let bojů s Ladislavem Štollem

aneb Jak s tím můžete žít?

Martin Štoll

Dokumentarista Martin Štoll byl v prosinci 2002 hostem University of Glasgow a kromě filmových přednášek (Propaganda a totalita, Česká dokumentární škola, Co může Východ nabídnout Západu?) poprvé veřejně rozvedl osobní úvahu nad „problematikou předků" v jeho rodině. Mluvená přednáška se stala základem tohoto autorizovaného a doplněného textu, který si zachovává podobu ústního projevu. Poprvé v této podobě byl zveřejněn 19. ledna 2003 na internetových Britských listech.

Na konci listopadu roku 2002 jsem jako nakladatel domlouval počet kusů naší nové knížky na vánoční trh v náchodském knihkupectví. Paní vedoucí využila přítmí a intimní atmosféry k důvěrnosti: „Chtěla bych se Vás na něco zeptat..." Přiznám se, tušil jsem, co přijde. „Že nemáte nic společného s tím Ladislavem Štollem?" Odpověděl jsem: „Společného nevím, ale jsem vnuk." Ona ztuhla, výraz tváře se zatřal, a mě osvítil duch svatý a řekl jsem jakoby nic: „Takže měníte objednávku?" – „Ne, ale jak se – jak se s tím vyrovnáváte? Jak s tím můžete žít?" A tak bezděky zformulovala otázku, kterou mi za posledních deset let v různých podobách položila řada lidí z kultury, ve které se pohybuji.

Přemýšlel jsem nad ní a přijal nabídku Jana Čulíka být hostem semináře bohemistiky, kde se věnují literatuře v době komunismu, a pokusil se zformulovat svůj osobní postoj. To předesílám – nejsem literární historik a dědu jsem „nestudoval", nemám aparát na analýzu jeho díla, natož všech vlivů v naší kultuře posledních sedmdesáti let. Nechť je to úkol historiků, doktorandů a dalších badatelů, pro které mám dobrou zprávu: dědova pozůstalost je v Archivu Akademie věd České republiky již dvaadvacet let nerozbalená v krabicích.

Dovolte tedy několik osobních zastavení a drobných úvah nad fenoménem „vyrovnání se s předky".

Jak pozoruji, literární historie rozebírá Ladislava Štolla ve třech klíčových bodech:

Zaprvé: *Reportáž, psaná na oprátce* a Julius Fučík. Děda se znal s Fučíkem z redakce komunistických novin, před válkou byl s ním i v Moskvě, kde organizovali moskevské vysílání československého rozhlasu. Když za války Fučík z Pankráce posílal motáky s textem reportáže, pověřil ve své závěti jejich redakcí „poctivého kamaráda Láďu Štolla". Po roce 1989 vyšlo zrevidované vydání, kde je naznačeno, co všechno bylo v předchozích vydáních vypuštěno.

Zadruhé: Padesátá léta. „Nejslavnějším" dědovým projevem je ten, který pak vyšel knižně, *Třicet let bojů za českou socialistickou poesii*. Odsoudil v něm „nihilisty" a „naturalisty", vedle katolického Čepa a Durycha také Hořce a Halase, zato vyzdvihl význam Wolkera, Neumanna a Biebla. Referát přednesený na shromáždění spisovatelů roku 1950 byl přijat jako doktrína, jak se má přistupovat k poezii. Fakticky to znamenalo, že Halas a další jmenovaní nesplňují to, co se očekává od socialistického básníka.

Zatřetí: „Normalizace" sedmdesátých let, kdy byl dědeček ředitelem Ústavu pro českou a světovou literaturu.

Je nutné si připomenout některá fakta z dědova života, a to taková, která podle mne utvářela jeho osobnost a životní postoje.

Narodil se v roce 1902 v rodině sladovnického mistra, který byl nájemcem restaurace u zámku na Malé Skále. Jeho otec odešel do první světové války, stal se obětí tyfu v Maďarsku a maminka vedla hospodu sama až do své smrti. Ladislav vystudoval turnovskou reálku, ale protože měl ještě dva nezaopatřené sourozence, nemohl ve studiích pokračovat. Odešel do Prahy a nastoupil do Živnobanky jako úředník. Tam poznal zákulisí kapitalistického finančnictví a získal k němu osobní vnitřní nenávist – dle vlastních vzpomínek.



Otec Ladislava Štolla s malým Láďou v roce 1912 (foto z osobního archivu Martina Štolla)

V roce 1916 si dědeček přečetl čerstvě vyšlý Jiráskův román *Temno*. Ocituji jeho vzpomínku z oslavné knihy *Z kulturních zápasů*, sestavené z různých jeho textů, kterou v osmdesátých letech vydal Odeon: „A tak když jsem dočetl Jiráskovo Temno, když jsem obrátil poslední list knihy, uzrálo ve mně rozhodnutí. Napsal jsem Okresnímu úřadu v Semilech dopis tohoto znění: ‚Oznamuji vám, že vystupuji z církve. Podpis.' Dříve, než jsem dopis odeslal, dal jsem jej přečíst mamince. Vyhrkly jí slzy do očí a dopis roztrhala. Napsal jsem druhý dopis stejného znění a odeslal okresnímu úřadu, spoléhaje na to, že se to maminka nedoví. Netušil jsem ovšem, co bude. Za nějakou dobu v chrámu Páně Nejsvětější

Trojice ve Bzí (v nejbližším kostele), k němuž byla naše obec přifařena, farář Ignác Muzika z kazatelny oznámil, že stádo opustila opět jedna ovečka a vyslovil moje jméno. Známé sousedky si pospíšily, aby mé matce řekly, co slyšely z kazatelny. Vyčítavý matčin pohled mi všecko řekl. Podařilo se mi však maminku přesvědčit, že jsem to pro své svědomí musel učinit a že jsem to učinil v dobrém." Dědečkovi bylo tehdy čtrnáct let.

I to byl patrně jeden z kamínků mozaiky důvodů, proč v roce 1926, ve svých čtyřiadvaceti letech, vstoupil do komunistické strany. V té době se již zajímal o díla marxismu-leninismu.

Po vojně, kde sloužil jako letec-pozorovatel, okouzlen krásou letadel, mraků a létání, začal psát poezii a publikoval ji zejména v levicových časopisech. Jeho literární prvotinou byly však odborně zaměřené kapitoly o létání *Člověk v aeroplánu*. Měl patrně citlivou poetickou duši a snad i jistý básnický talent, iritovala jej vulgarita ve věcech intimního života a dojímala ho prostota „dělného" lidu. Mezi rodinné vzpomínky patří, jak později na Malé Skále četl Halasovu báseň *Staré ženy* a pobouřilo ho to k pláči. Stejně tak plakal, tentokrát dojetím, při četbě Neumannových *Starých dělníků*.

Často se připomíná jeho celoživotní přátelství s Jarmilou Glazarovou. Ta se narodila v rodině správce maloskalského zámku roku 1901. Ládíček běhal bosý jako synek hostinského a Jarmilka si hrála v šatečkách se zámeckými dětmi. Jejich vztah narušily až události roku 1968, kdy se Glazarová, nemocná a zbavená iluzí, stáhla do sebe. Nadneseně řečeno trval „až za hrob", protože ještě po smrti obou se v devadesátých letech tento vztah vytahoval na světlo a různě se rozebíral.

Děda byl ze Živnobanky „na hodinu" propuštěn za svůj článek o poměrech v bance. Stal se komunistickým novinářem, zapojil se do literární kritiky, psal také do *Rudého práva*, *Rudého večerníku* a *Tvorby*, později pomáhal organizovat Levou frontu. Vedl spory s Ferdinandem Peroutkou, Karlem Teigem a dalšími, k jeho blízkým přátelům vedle Fučíka patřil nakladatel Pavel Prokop, a dále Bedřich Václavek, Václav Křen, Eduard Urx a řada dalších, později nacisty umučených redaktorů.

V roce 1929 se oženil s mojí babičkou. Spolu s ní odjel v roce 1934 do Moskvy, kam ho vyslala Strana, aby překládal z němčiny vybrané Marxovy a Engelsovy spisy. Existovalo tam tehdy mezinárodní dělnické nakladatelství, kde působila řada překladatelů z různých zemí, a ti tuhle literaturu překládali do svých jazyků – mimo jiné v té době tam Tito překládal Lenina do srbochorvatštiny. Dědeček strávil v Moskvě dva roky a narodil se tam můj táta. Dostal jméno Ivan. Později se v Praze narodil ještě můj strýc, jmenuje se Vladimír.

Za první republiky děda chodil jako mimořádný student na filozofickou fakultu na přednášky Zdeňka Nejedlého a F. X. Šaldy. Postupem času se stal Nejedlého pokračovatelem a správcem jeho pozůstalosti. Od roku 1953 byl po něm, na Gottwaldovo přání, ministrem, ačkoliv lze stěží říci čeho – obrazně řečeno seděl na „jedné" židli a měnily se cedulky: ministr vysokých škol, ministr školství, ministr školství a kultury, ministr kultury... Byl také předsedou vládního výboru pro založení Československé akademie věd.

Ačkoliv sám neměl vysokou školu, hned po válce se stal profesorem Vysoké školy politické a sociální. Jeho přednášky, například o renesančním myšlení, navštěvovaly stovky těch, z nichž se mnozí posléze stali třeba i disidenty. Minulý

rok jsem se procházel s A. J. Liehmem po Paříži a vzpomínali jsme na jeho studentská léta u profesora Štolla. Dědovým nejbližším asistentem byl Jiří Pelikán, pozdější ředitel televize a emigrant.

V šedesátých letech dědův politický význam klesal, objevovaly se první polemiky a kritiky jeho zapřísáhlého dogmatismu. V roce 1972, když se situace „normalizovala", se stal ředitelem Ústavu pro českou a světovou literaturu a byl jím až do své smrti v roce 1981. Tehdejší zaměstnanci ústavu vzpomínají na povinné schůze a jeho referáty o „pravicovém oportunismu", „zrádcích a odrodilcích", „špinavcích literatury, kteří za jidášský groš...". Proti nim prý byl známý antichartovní projev Jiřiny Švorcové „úplným sladkým čajem". V roce 1968, pokud vím, sice považoval vstup vojsk za nutnost, aby byl zachráněn socialismus, ale souhlasil spíš s podstatou než s provedením. Odmítal vystupování některých ultralevičáků a sekerníků, například snahy po obnově předválečné Levé fronty. Své komunistické přesvědčení a neměnný kladný vztah k Sovětskému svazu si ovšem uchoval.

Vzhledem ke svému věku mohu stěží rekonstruovat, jak se jeho „kovanost" projevovala ve vlastní rodině, kde šlo o diskuse a kde o striktní dogmatismus. V manželce Vlastě, tedy mojí milé babičce, našel milující a obdivující partnerku, která jej přežila a zůstala mu i v idejích věrná. Podařilo se mi s ní pořídit ještě zvukové záznamy a zachytit vzpomínky na nejrůznější přátele a na jeho úlohu jako hlavy rodiny – musím říci velmi autoritativní.

Můj otec Ivan se díky své profesní volbě – i když možná jen podvědomě – částečně vymanil z přímého ideologického vlivu. Pěkně to ilustruje jeho vzpomínka, že když byl ještě na gymnáziu, připravoval referát o Wolkerovi, dědeček šel okolo a ptal se: „Co děláš?" – „Referát o Wolkerovi." A děda začal snášet knihy a říkat, co má o Wolkerovi psát, v čem je podstata Wolkerovy poezie. Když ale pak začal studovat jadernou fyziku, ptal se dědeček: „Co děláš?" – „No, integruju." – „Tak integruj," a šel pryč... Neskrýval však radost nad tím, že otcovy kroky vedly do Moskvy, do nového areálu Lomonosovovy univerzity na Vrabčích, tehdy Leninských horách – tam jedině bylo možné koncem padesátých let studovat nové obory fyziky.



Maturitní fotografie Ladislava Štolla (osobní archiv M. Štolla)

Tuto pětiletou zkušenost ve Chruščovově Moskvě mohl otec konfrontovat za dvouletého pobytu s rodinou na univerzitě v kanadském Saskatoonu, kam odjel zkraje léta roku 1968. Důsledkem této dvojí zkušenosti bylo, že já (narodil jsem se až po jejich návratu, v roce 1973) jsem ze strany rodičů cítil, pokud si pamatuji, minimální politický vliv, cosi jako politickou výchovu. Když mě cokoliv začalo zajímat, oba rodiče mě vždycky podporovali a nechali zcela na mně, kterým směrem půjdu.

Další vrstvou, která tvoří mé úvahy, jsou vlastní obrazy vzpomínek. Dědu Štolla pamatuji ze svých prvních osmi let života. Byl to

pro mě normální dědeček jako každý jiný, který mě houpal na koníčkovi, dával mi dobroty a byl hodný. Tyto pablesky nemají přílišnou vypovídací hodnotu, zejména v konfrontaci s interpretacemi médií a konkrétních lidí, kteří se k dědovi během celého mého života vyjadřovali. Lapidárně řečeno, nejpodstatnější pro mě mohlo být pouze to, co se ke mně „dostalo".

Odmalička vyrůstám v tom, že dědeček byl „slavný" – stačilo se podívat do nejbližší encyklopedie, kde byl i s fotografií; vyšla oslavná kniha k výročí KSČ (*Z kulturních zápasů*). Vzpomínám na státní pohřeb a na uložení jeho urny v Žižkovském památníku blízko prezidenta Gottwalda, a jak jsme tam s tátou jednou byli. Máme spoustu osmiček, starých filmů, na kterých se prochází Jarmila Glazarová, Marie Pujmanová, Zdeněk Nejedlý, Gusta Fučíková a další po zahradě na Malé Skále, a to byli všichni ti, o nichž jsem se učil ve škole. V osmi, devíti letech to člověk bere jako danost. Mimochodem, ve fotografické příloze té knihy lze nalézt přehlídku dalších slavných lidí – například ta, kde je dědeček jako člen delegace na sjezdu Komunistické strany Číny s Mao Ce-Tungem. Na jedné rodinné fotce jsem i já – ne s Mao Ce-Tungem.

Když jsem byl v druhém ročníku na gymnáziu, to bylo září 1989, přicházeli profesoři a kladli mi poprvé tu otázku: „Nejsi ty vnuk toho ministra školství? – „No, to jsem," odpovídal jsem. Starý profesor Brych dokonce říkal: „Za Ladislava Štolla to byla bezvadná doba, Štoll zavedl osm týdnů dovolené pro pedagogy!" (Ověřoval jsem si to a opravdu – asi se to moc neví a nikde neříká – děda razil myšlenku, že kromě odpočinku mají pedagogové právo na čas samostudia a sebevzdělání. Takže to nám, pedagogům, zůstalo.)

Po revoluci 1989 vyšel v tehdejším literárním časopisu *Kmen* obrovský článek „ANTIŠTOLL" – nápis byl palcovými titulky na první straně. Na mnoha stranách se rozebíralo, jaký to byl diletant, zloduch a hrobař české literatury. A to je, když je Vám šestnáct let, vlastně šok. Takových článků a knih bylo víc. Básník Jaromír Hořec, který předtím nemohl publikovat, se o dědovi obzvlášť rozepsal, v knize *Doba ortelů* nazval jednu kapitolu dokonce „Počátek Štolliády", v knize *Halasové* se jméno Štoll vyskytuje průměrně jednou na každé stránce. Je to, řekl bych, zákonité. Obrat názoru na dědu v kulturní a literární veřejnosti nebyl patrně takto náhlý, děda byl již od šedesátých letech posuzován jako dogmatik a zde se pouze uvolnila stavidla. Ale z interpretací, které se ke mně dostaly, to vypadalo jako náhlá proměna, mávnutí kouzelného proutku.

Asi v roce 1990 přišel můj bratr Pavel, baltista, který organizoval aktivity a demonstrace na podporu osamostatnění Pobaltí od Sovětského svazu, s nečekanou zprávou. Myslím, že mluvil o *Lidových novinách*, že mu pod jeho jménem nechtějí otisknout článek. Vyřešil to tehdy tím, že nějakou dobu používal pseudonym, a to Štol s jedním *l*. (Když asi po šesti letech nakladatelství Lidové noviny oslovilo kromě jiných také Pavla s Vladimírem Macurou, aby do *Dějin pobaltských zemí* napsali kapitoly o kultuře, nedopatřením redaktora se stalo, že na titulní straně je Pavel Štol napsaný s jedním *l*! Já jsem bratrovi v legraci říkal: „Vidíš, to se ti osud mstí za to, že jsi se tehdy na dva měsíce odrodil." On mi knížku potom dal s věnováním: „To by se za akademika Štolla stát nemohlo." To je rodinný humor.)

A já měl touhu přihlásit se na FAMU a stát se filmařem. „S tímhle jménem chceš jít do kultury? To ti každý omlátí o hlavu, bude se Tě na to ptát. Navíc ta mstivost, nepřejícnost a tupost. Co si počneš?" – říkal jsem si. Uvažoval jsem, že

až se budu ženit, vezmu si jméno manželky. Nebo se s ní domluvím na úplně jiném jménu, myslím, že jsem chtěl jméno Martin Svoboda. To jsem si tehdy opravdu zjišťoval, jestli to jde; ono to jde i normálně, ale za poplatek... Bylo mi osmnáct a nebyl zrovna nikdo, s kým bych se hned oženil, tak jsem tuto variantu zavrhl. A navíc, četl jsem vzpomínky Dustina Hoffmana, jak se styděl za svoje židovství, že si s ním děti nehrály, že mu nadávaly, že si z něj dělaly legraci a jak si chtěl změnit jméno, ale podíval se do zrcadla a zjistil, že by to nemělo smysl – že ho prozradí nos. Já jsem se taky podíval, na fotografii dědy, a řekl jsem si ze stejného důvodu, že to nemá smysl.

Dříve se mě na příbuznost lidé ptali okázale a hlasitě, po revoluci velmi tiše a pokoutně. Třeba na katedře dokumentu využil můj milý profesor Antonín Navrátil chvilky, kdy jsme byli sami, a nesmírně tiše se zeptal: „Nejseš ty...?" A to jsem odpověděl velmi rychle, skoro jsem mu skočil do řeči: „Jsem, jsem..." Neříkám to s žádným ironickým podtextem, pro mne to v tu chvíli bylo spíš potvrzení obav, že mi to bude kdekdo připomínat na každém kroku.

Postupem času začaly tyto otázky nabírat groteskní, až panoptikální charakter. A to jak u mne, tak u bratra. To když se mě spolužák z FAMU ptal tajně: „Nebyl náhodou tvůj táta ministr kultury?" – „Jak's na to přišel?" – „No ne, víš, já jsem čet' nějaký hrozný věci a slyšel jsem něco strašnýho..." Tak jsem řekl popravdě: „To tě můžu uklidnit, můj táta rozhodně ministrem kultury nebyl, on je fyzik." – „No tak to je dobře, to je dobře." Nebo když bratr volal do Ústavu pro českou literaturu, jehož byl Macura v devadesátých letech ředitelem. A Pavel říkal sekretářce do telefonu: „Dobrý den, tady je Štoll. Potřeboval bych mluvit s Vladimírem Macurou." Chvíli bylo ticho, než se to přepojilo, a pak se ozval Macura: „Pavle, to nám nemůžeš dělat! Představovat se jenom Štoll! Sekretářka se úplně lekla, že volá záhrobí...!"

Čekal jsem na okamžik, kdy se mě na to někdo zeptá, nebo alespoň to připomene, veřejně. Měl jsem „konflikt" s Vladimírem Justem, kterému se právem nelíbil můj film pro cyklus Fera Feniče. Přirovnal mě tehdy k Riefenstahlové, označil mě za fachidiota a v *Literárních novinách* kritiku ukončil parafrází: „Feniči, vzbuď se, Štoll se zbláznil!" A do *Revolver Revue* dodal: „Co by tomu řekl váš dědeček, pane Štolle?" Pokud vím z vyprávění, ročníkoví spolužáci se mě sami od sebe na Justově semináři zastali, a z toho jsem měl opravdu krásný pocit. Vladimír mi volal a chtěl adresu, aby mohl napsat omluvný dopis. Já jsem nechtěl, byl jsem rád, že jsme si to mohli později vyříkat, jen mě v tu chvíli mrzela ta jeho poznámka o dědovi. Od té doby si tykáme a jsme přátelé.

Trvalo asi tři roky, než jsem našel způsob, jak se s tím před sebou a před kulturní veřejností vyrovnat.

Tou příležitostí byla projekce filmů mých spolužáků Marka Najbrta a Theodory Remundové v paláci Akropolis. Jak je všeobecně známo, Theodora je dcera Ivy Janžurové a Stanislava Remundy a Marek Najbrt má bratra Aleše, českého grafika; na jeho filmu tehdy spolupracoval ještě Pavel Klusák, syn novinářky Jany Klusákové a skladatele Jana Klusáka. Marek vymyslel vtip, že pozve kulturní veřejnost, která tyto rodinné vazby samozřejmě zná, a moderátor, uvaděč večera, je bude laškovně do omrzení připomínat. Domluvili jsme se, že moderátorem budu já. Mým úkolem bylo říkat třeba před filmem: „Teď uvidíte film Theodory Remundové – mimochodem (spiklenecky do publika) Theodora je dcerou Ivy Janžurové a Stanislava Remundy..." A ono to fungovalo, lidé se

smáli. Kulminovalo to, u dalšího filmu jsem připomněl, koho je Najbrt bratr a koho je Klusák syn, a já si celou dobu v zákulisí říkal, že mám jedinečnou příležitost všem těm kritikům, kteří sedí v hledišti, zodpovědět jejich otázku, kterou mi zatím nepoložili. Nevím, jestli to nebyl trochu i Markův nápad, ale rozhodně jsem k tomu tehdy potřeboval odvahu. Když všechno skončilo, rozloučil jsem se: „Za pozornost Vám děkuje a hezký večer přeje Martin Štoll – (spiklenecky) – mimochodem vnuk Ladislava Štolla." Mělo to ohlas, dvakrát jsem musel zpátky na scénu. Ti, co nic netušili, se smáli tomu, že i já si musím přisadit nějakého příbuzného; a ti, kdo věděli, zkrátka věděli. Chodily za mnou proudy lidí, někteří to ocenili (třeba Roman Vávra), ale hodně reakcí bylo typu: „Vy jste opravdu vnuk? Tak pozdravujte babičku. My jsme k vám chodívali na Letnou..."



Ladislav Štoll a Václav Kopecký (druhý zprava) s Mao Ce-Tungem při návštěvě Čínské lidové republiky v roce 1956 (foto viz Ladislav Štoll: Z kulturních zápasů. *Praha, Odeon 1986*

Tolik něco z příběhu mého vyrovnávání.

Ale co z toho všeho vyplývá nebo může vyplynout?

Zmínil jsem krabice s dědovou pozůstalostí v archivu akademie věd (sloučila se s pozůstalostí Zdeňka Nejedlého). Předpokládám, že by se v nich nalezly jeho výpisky a kartotéky, podtrhané a komentované knihy, nějaké oficiální dopisy a další předměty. Studium korespondence, kterou máme doma, je nesmírně zajímavou sondou do doby a do člověka v ní se zmítajícího. A vlastně výletem do psychologie a sociologie. Lze z dopisů rekonstruovat, jaký vztah k dědovi měli ti, co mu je psali? Z jakých pohnutek napsali jiní jen jediný, co je přimělo k poděkování, k přímluvě či jen k pozdravu? Je lhostejné, jestli zrovna v dopise z roku 1945 (!) vysvětluje Štollovi Miroslav Horníček svoje nedorozumění s Gustou Fučí-

kovou nebo Jan Werich děkuje za možnost vystupovat v moskevském rozhlase nebo E. F. Burian dává Štollovi zapravdu v jejich sporu. Obrazem doby je i nepřeberné množství pohlednic se vřelými pozdravy od Jaroslava Skupy, Antonína M. Brousila, Martina Friče, Jaromíra Hanzelky s Miroslavem Zikmundem, Jaroslava Heyrovského... Kolik z nich bylo skutečnými přáteli? Jaká to byla přátelství? Proč či jestli tato přátelství neměla odvahu dědu mírnit, nebo mu alespoň něco naznačit? To se už nikdy nedozvíme.

Jedné vzácné archiválie si obzvlášť cením. Upozornila mě na ni přítelkyně, milovnice díla Josefa Škvoreckého, které jsem se jednou chlubil, že máme v knihovně *Zbabělce*. Ona je tehdy nábožně vzala do rukou a vyhrkla: „Ježíšmarjá, to je vydání – to je vydání, které bylo skartované! Je jenom pár exemplářů na světě...!!!" Podivil jsem se: „Fakt, jo?" Kniha je tužkou podtrhaná a vzadu jsou dědovy poznámky, typu: „Rusáci, znásilňování na str. 32", „Komunisti: str. 44, 46, 96", „str. 18: prdel", „18–19: řeč o prdeli", „45: z východu Rusové, ze západu Američani?", „Jak, zlatá mládež? str. 35", „str. 71: nebude se pateticky kecat", „76: hrdinovo náboženství". U hrdinova náboženství je největší záznam, dokonce soustava šipek, která myšlenka souvisí s kterou. Polilo mě tehdy horko, jestli ty poznámky nějak nesouvisejí s tím druhým, cenzurovaným vydáním. Další práce pro diplomanta.

Jedna pedagožka na FAMU mi předpověděla, že děda je moje životní téma a že o tom jednou natočím film. Já se tomu bráním, protože nejen korespondence, ale i archivy vytrhují z kontextu a vzpomínky lidí jsou zaplavené časem a živené emocemi. Musel bych začít bádat a v množství materiálu a s postupující hloubkou ponoru bych nutně upadl v zoufalství, že pravdy se dobrat nelze. Jen vztah dědy a Karla Teiga je na samostatnou disertační práci, na další by vydal rozbor „Štoll versus Šalda"... Bylo by potřeba probrat ročníky *Literárních novin* padesátých let, *Tvorby* let třicátých, interviewovat politické vězně a potomky katolických básníků. Neobešlo by se to bez kontextu prací Václava Černého, Bedřicha Fučíka nebo Alexeje Kusáka. A vytvoří taková koláž, byť sestavená z mnoha úhlů pohledu, pravdivý obraz osoby mého dědy? Vždyť kolik takových „analytických" koláží za posledních deset let v českém dokumentu vzniklo! A podle mého bych se k nepolapitelné pravdivosti nepřiblížil, pouze bych zachytil orální svědectví dosud žijících pamětníků a více či méně umně bych je usadil do souvislostí. Zaplať pámbů za to. Z principu jde však o iluzi objektivity.

Podle mého by musel být zvolen subjektivizující osobní klíč a pokoušet pravdivost skrze jinou než historickou pravdu – skrze tu uměleckou. Inspirativním pokusem v tomto směru byl film o Fučíkově kultu Heleny Třeštíkové. Porovnávala v něm hraný film *Reportáž psaná na oprátce* se sebekritickými komentáři herců, kteří tam tehdy hráli, a literárním rozborem Vladimíra Macury, již několikrát vzpomínaného. Byla to tedy kombinace osobní konfrontace a exaktnější analýzy. Podstatné bylo, že Třeštíková posunula téma od Fučíka k mýtu a principu mytizace. Od Macury to byl skvělý výkon, s nadhledem, s erudicí, se schopností vidět kontext, umět klást otázky z různých stran. Na něj bych se bohužel již obrátit nemohl. Smutným příkladem byl naopak film jiného autora o Halasovi, kde jakýsi hysterický literární kritik říkal téměř doslova: „A pak přišla ta zrůda, které ani nemůžu přijít na jméno," a podařilo se mu dědovo jméno skutečně nevyslovit. Takové „odborné" hodnocení je naprosto bezcenné. Kolik generací literárních kritiků bych musel počkat, abych se dobral macurovského vědo-

mí souvislostí a nadhledu? Tedy pokud bych se měl dědou zabývat, musel bych všeho nechat a věnovat mu celý život. Mám svůj.

Ale je podstatné zaujmout stanovisko a otevřít sám pro sebe a možná i pro veřejnost bolavé téma, skrze nějž se lze dostat ke společenským otázkám, jako je narušení kontinuity. A to nejen komunistickou érou jako takovou, ale i dnešní snahou se od komunistické éry distancovat a zakrývat, že se podepsala na našem myšlení, na našem chování a na našich vztazích.

Já jsem si například přečetl *Třicet let bojů* a i řadu dalších dědečkových prací, třeba o Šaldovi, nebo jeho novinové kritiky, nebo jeho přednášky o renesanci, které také vyšly. Mě zajímá odpověď na otázku, zda byl dědeček dobrým literárním kritikem. Jestli přes nános ideologie, které skutečně věřil, byla jeho orientace v literárněvědných problémech kompetentní. Snažil jsem se to rozluštit a musím říci, že od ideologie nejde oddělit jediná věta. A když jsem se přeci jen dostal k tomu, co ty věty říkají o literatuře jako takové, neubránil jsem se pocitu jednostrannosti, pevně zakotveného wolkerovsko-neumannovsko-nejedlovského úhlu. Zřejmě byla v dědových očích literatura služebnicí ideologie – a v jejích mantinelech se pohyboval bravurně a patrně i kompetentně. Ale nebyl zřejmě schopen přijmout jiné pravdy, jiné úhly pohledu nebo vůbec připustit jejich existenci. A do jaké míry to bylo jen dílo doby a atmosféry, do jaké míry to bylo osobními „klapkami na očích"?

Pro ilustraci uvedu kus kritiky, kterou dědeček napsal právě na *Zbabělce* v roce 1958: „Je to kniha Škvoreckého, kterou bych se nejraději vůbec nezabýval. Protože je celým svým duchem hluboce cizí naší krásné, demokratické a humanistické literatuře. Je to věc umělecky nepoctivá, nepravdivá a cynická. Nezavinilo to téma ani volba hrdiny ani forma vyprávění v první osobě, ale především autorovo ideové stanovisko, ideový zdroj, z něhož je napájen i jeho napodobivý provincionalismus výrazový. Velká historická událost národních dějin, kterou naše literatura zobrazila v řadě svých vynikajících děl s nejpravdivějším a nejkrásnějším patosem, mu posloužila jen jako křiklavě pomalovaná kulisa k líčení milostného tažení páskova. Na něm je založena celá koncepce románu. Výrazové hromadění hrubostí spolu s erotickým exhibicionismem" – to označují ty jeho poznámky – „příběhu dokazují, že neběží o žádnou uměleckou originalitu, ale o lacinou, pomlouvačnou senzaci, o cosi jako československý bestseller" – což je psáno zřejmě s velmi kritickým podtextem, ten bestseller. Skutečně odhlédnout nelze.

Nejbolestnější, co dědu pronásleduje, je nařčení z toho, že zavinil smrt Františka Halase a že existuje přímá souvislost mezi jeho referátem a Halasovou smrtí. Podívejme se na data: Halas zemřel v říjnu 1949, referát byl přednesen v lednu 1950. Jsou to zkratkovité bagatelizace, k nimž se nemohu stavět jinak než projevením lítosti nad těmi, kteří to tvrdí. Samozřejmě, důležitá je otázka úcty k nedávno zemřelému básníkovi – o tom je možné diskutovat. Je možné, nebo dokonce jisté, že Halase již za jeho života odsuzoval za totéž, co pak bylo obsahem referátu, a že citlivého Halase taková kritika zraňovala. Ale je potřeba probírat konkrétní data, konkrétní události. V souvislosti s Halasem bych pro vyváženost pohledu uvedl skutečnost, že k odsudku se děda vrátil ještě jednou, v roce 1975, v knize *Básník a naděje*, kde tón své kritiky zmírnil a kde mu v úvodu přiznává místo v české literatuře „jako tvůrci slovesného díla jednak umělecky, jednak dokladově velmi významného, jímž bude svědčit o tom, co prožíval

charakterní, avšak ideově nevyzbrojený slovesný umělec, člověk, který upřímně stál na pokrokovém křídle sociálního boje o šťastnou budoucnost..." Změnil svoji argumentaci, ale upozornil, že „na podstatných stanoviscích nic neměnil". Ano, i na těchto citátech je vidět uzavřený kruh dědova myšlení.

Pokud dědeček věděl, že jeho slovo má hodnotu „sekery", nelze to obhájit a je mi to opravdu líto.

Asi nikdy neuvidím souvislosti té doby, jaká byla atmosféra těsně po válce, jestli úcta k Sovětskému svazu a víra v něj byla skutečně spontánní a všeobecná, jestli lidé, kteří se pak stali vládními představiteli (dědečka nevyjímaje), skutečně neviděli, co jejich ideologický směr fakticky plodí, zda ztratili základní lidskou citlivost a neviděli, jak roubují neroubovatelné a vlastně se tak podílejí na zločinech... Anebo jestli to celé vidět nechtěli a byli čistí prospěcháři, kteří se dostali k moci. Beru to tak: historie vidí dědu jako stalinistu a jako hrobaře české literatury, poezie zejména, možná i Halasova hrobaře, možná nekritického obdivovatele Wolkera, Neumanna a Nejedlého, zkrátka čelného ideologa Strany. Dobrá. Každý ale žije v nějaké době a každý má nějaké osobnostní předpoklady. Co se bude psát o období raného kapitalismu devadesátých let? Toho jsem zase součástí já a moje generace.

Jsem za Ladislava Štolla rád. Je to dobrý vklad do mého života. Mám za sebou červený (rudý) vykřičník, který mě učí vyvarovat se jednostranných soudů a vidět velmi kriticky extremismus, tupost a hloupost. Děda Štoll je skvělý lakmusový papírek na lidi – protože za těch třicet let, co mně teď bude, sleduji lidi, jak reagují: vysílají jasné signály o sobě. A to mi velmi usnadňuje se v lidech orientovat, a to velmi osvobozuje. Kdo má takové štěstí?



Dokumentarista Martin Štoll, vnuk Ladislava Štolla (osobní archiv M. Štolla)

Memoáry

Skica pokusu o objektivaci zjevu Ladislava Štolla

Martin Kučera

Jádro sdělované promluvy, které ponecháváme na závěr jako „pointu", vyrůstá ze subjektivní zkušenosti. Autor byl od raného mládí fascinován poezií Laca Novomeského – a poměr k ní ho také přivedl na cestu uměleckého překladu ze slovenské poezie. Krátce po básníkově skonu se ve svých středoškolských letech začal uprostřed všeovládajícího oficiálního mlčení zajímat z důvodu daného rodinnou zkušeností o složitou problematiku stalinských procesů. Navštívil několik důležitých svědků, pokud ho byli ochotni přijmout. Roku 1980 se jedinkrát setkal také s Ladislavem Štollem.

Otevřenost, s jakou Ladislav Štoll přijal soukromého, stále ještě amatérského zájemce, překvapila. Dávka důvěrné bodrosti, nenadutost a přímočarost, ba skoro srdečnost, se nesrovnávaly se skandálně odpudivým obsahem pamfletu *Třicet let bojů za českou socialistickou poesii*, který zastínil pro několik generací vše další, co Štoll v životě udělal a napsal. I když autor se pročetl řadou jeho svazků, jako teoretik literatury ho na svou stranu – jež byla a vždy zůstala stranou církevně pojímané, nadosobní a institucionalizované Strany – nezískal. Avšak měl možnost nabýt o něm aspoň určité představy, což mu umožňuje implicitně (na víc zde není prostor) uplatnit i na něho interpretační metodu dialektické hermeneutiky, jejíž základní koncepty (na základě Diltheyova učení o dějinnosti, rozumění a vcítění, s pomocí Treitschkeho vymezení specifičnosti historického poznání i s ohledem na metodické výdobytky Hans-Georga Gadamera) autor rozvíjí ve své nejnovější pekařovské monografii[1] a v rozsáhlé studii k stému výročí narození Ladislava Novomeského.[2] Na tomto místě je možné pouze uvést,

1 KUČERA, Martin: *Rakouský občan Josef Pekař*. Praha, Karolinum 2005.

2 TÝŽ: Dialektika života a tvorby. In: *V tenkej koži básnika: Príspevky k storočnici Laca Novomeského*. Bratislava, Literárne informačné centrum 2004, s. 13–67.

že se opírá o čtveřici konstant – událost (individuální čin, život společensko-historického subjektu, epocha, dílo atd.), prožitek (nezbytný předpoklad interpretace), interpretaci (vždy se zřetelem k interpretově zkušenosti), odkaz (médium historikovy promluvy) – a že jakkoli usiluje o maximální možnou míru objektivizace minulého dění, nevylučuje, ba naopak předpokládá, subjektivní moment vcítění. To nepředesílá jako omluvu, že se pouští na tenký led interpretace „reálsocialistické", stále živě vnímané minulosti – a činí tak zčásti právem i povinností pamětníka, u mnohých vztahů a vazeb již jediného žijícího svědka –, avšak jako vysvětlení svého přístupu k osobnosti Ladislava Štolla. Tento kulturologický, ideologický a politický zjev je (a byl) zajisté nahlížen povýtce účelově, z pozic dnešního (někdejšího) ideologického a jiného statutu interpretů. Autor se pokouší vědomě o přístup protisměrný, a to i za cenu rizika, že osobní svědectví Jiřího Taufra a Lumíra Čivrného, případně dalších, jichž se dovolává, budou kvalifikována jako zaujatá. Ale lze dějiny interpretovat, byť se snahou o objektivitu, bez zaujetí?

Když se autor, už po Štollově smrti, spřátelil s básníkem Jiřím Taufrem, jehož žena byla vzdálenou sestřenicí jeho babičky a kterého se do roku 1984 zdráhal oslovit, dozvěděl se mimoděk leccos, co pomohlo zpětně objasnit i některé rysy Ladislava Štolla. Téměř všude můžeme číst, že Štoll a Taufer („Štollové a Taufrové", jak se občas uvádí po svůdném totalitním vzoru) vystupovali jednotně, takřka „synonymicky". A přitom mezi nimi byl velký rozdíl. Taufer byl vysokoškolsky vzdělaný intelektuál evropského rozhledu, básnické síly čerpal ze zdrojů levé avantgardy, disponoval obrovskou jazykovou kulturou a své nemalé nadání kladl podobně jako Laco Novomeský nebo Adolf Hoffmeister zarytě na oltář Strany, jejíž byrokracií v hloubi duše pohrdal, jakkoli k ní po určitou dobu paradoxně náležel a hrál své mocenské hry. Naproti tomu Štoll byl samouk, umělecký diletant, nesympatizoval s podezřelou intelektuálskou „avantgardou", celoživotně poctivě pronikal do otázek stranicko-marxistické teorie. Čím byl starší, tím úporněji se pokoušel zasazovat teoretická východiska takzvaného marxismu-leninismu do širších rámců, začínal tušit obzory za stranicky dekretovanou doktrínou, ale nikdy nechápal filozofické, estetické, poetologické a jiné subtility. Plně a pevně byl – tak jako Pavel Reiman či Gustav Bareš – spojen se stranickým aparátem a změnami jeho kurzu. Tyto změny („udarénija", sarkasticky glosovaná Taufrem) určovala Moskva. Taufer, maje své zkušenosti, Moskvě bezvýhradně nedůvěřoval a podroboval se jí pragmaticky, nerad. Ladislav Štoll se oproti tomu dobrovolně podřizoval jejímu diktátu, jakkoli – opět paradoxně – čas od času s vnitřní pochybou.

Myšlenkovou samostatnost ovšem Štoll projevil málokdy. Ne že by jí snad nebyl schopen, vždyť si veškeré své literární produkty psal sám, avšak školou Kominterny byl vychován k poslušnosti. V letech 1949 až 1956, dokud byl v řídících funkcích, Taufer se Štollem – hlavní ideologickou oporou Zdeňka Nejedlého a intimním spojencem Václava Kopeckého – vytvořil utilitární tandem. Vznikl vztah založený na vzájemných výhodách a podpoře jako obrana před nevyzpytatelností represivního aparátu: v pozadí se skrýval strach! Pod křídly tandemu se skryli Vítězslav Nezval, Emil František Burian, Jindřich Honzl, Karel Konrád, Adolf Hoffmeister, Lumír Čivrný, Jan Drda, Václav Dobiáš, ano i Jan Werich. Blok narušil roku 1954 Čivrný, když byl propuštěn z funkce Kopeckého náměst-

ka, a rozpadl se v roce 1955, když na jeho sklonku na vlastní žádost odešel z téže funkce Taufer. U obou to znamenalo rozchod s Kopeckým. Po roce 1956 Taufer zaujímal antistalinský postoj a jeho hledisko se sbližovalo s hlediskem přítele Čivrného. Společně se podle svědectví pamětníků z bývalé redakce stali cenzurovanými autory *Rudého práva* pro nekonformnost svých příspěvků (Taufer například psal o Gumiljovovi, Burljukovi a podobně, Čivrný o španělské avantgardě a poměrech na Kubě), zatímco Štoll věrně setrval po „stranotvorném" boku Václava Kopeckého a Viliama Širokého. S Ladislavem Štollem se Taufer znovu a trvale sešel na podzim 1968, ovšem za cenu definitivního rozchodu s Lumírem Čivrným, Janem Werichem, Jaroslavem Seifertem, Vladimírem Holanem a dalšími.

Autor měl příležitost zeptat se Jiřího Taufra na Štollův projev vyostřený proti Františku Halasovi a „halasovštině". Odpověděl příznačně v objasňujícím náznaku (všecky následující, téměř doslovné výroky cituje autor ze svých deníkových záznamů): „Láďa nikdy nerozuměl poezii. A Frantu měl v osobní nelásce, protože mu odmítl v Orbisu uveřejnit sbírku jeho epigonských veršů. Hrnul se do takto zaměřeného vystoupení. Varoval jsem ho, že pokud je nepostaví teoreticky, nebude to mít valný význam. Kulturní politika... A co to je? ptal jsem se vždycky. Sám jsem také cítil potřebu podrobit Halase kritice, ne osobní, byli a zůstali jsme přáteli do jeho smrti, nýbrž pro nebezpečí vlivu, který jeho sugestivní poezie má existenciálními a katolickými složkami na nastupující pokolení básníků." Dlužno říci, že Taufer vedle Štolla vystoupil s neméně dogmatickým referátem na adresu dynamoarchismu a některých členů bývalé Skupiny 42.

Protiklad mezi Taufrem a Štollem lze sledovat i na vztahu ke Karlu Teigemu. Edice takzvaných pamětí Ladislavu Štollovi nijak neposloužila.[3] Ukázalo se, že to byl on, kdo Teigemu znemožnil po osvobození veřejně se projevit: odmítl jeho žádost o vstup do KSČ! Taufer ho naproti tomu zaměstnal ve Svobodě jako externího knižního grafika a zajistil mu aspoň obživu. V kritických měsících podzimu 1951, za útoků *Tvorby* na avantgardu, měl Ladislav Štoll jako kritik reziduí avantgardismu bezpochyby blíž ke konzervativnímu antiavantgardistovi Zdeňku Nejedlému než k Jiřímu Taufrovi, jemuž objektivně, i když snad ne fakticky (díky Kopeckého ochraně), hrozil postih buď za odmítnuté svědectví proti Vladimíru Clementisovi nebo kvůli židovství po otci, zamlčenému během válečné emigrace v Sovětském svazu před NKVD. Připustíme-li jistou souvislost Teigova případu s Bieblovým (a Biebel ji tak vnímal, jak svědčila paní Marie Bieblová častokrát), pak Taufer vždy bránil Biebla a jeho prostřednictvím avantgardu a surrealisty. Oblibu si u mladé komunistické inteligence rozhodně nezískal. Mojmír Grygar se mu po letech pomstil nesmyslnou kritikou kongeniálního převodu Chlebnikovových básní. Osobitě se Taufer pokusil po dvacátém sjezdu KSSS (roku 1958) v nepublikovaném doslovu k připravovanému vydání torza Nezvalových memoárů *Z mého života* (knižně 1959) zahájit v duchu Nezvalových vzpomínek a jejich společné redakce *Prahy s prsty deště* před básníkovým skonem akci za Teigeho rehabilitaci. Ta po prvním neúspěchu, kdy Hlavní sprá-

---

3 ŠTOLL, Ladislav: *Z kulturních zápasů: Vzpomínky – rozhovory – portréty – stati – korespondence*. Ed. Štěpán Vlašín. Praha, Odeon 1986.

va tiskového dozoru nedovolila publikovat onen doslov (zachoval se v Taufrově pozůstalosti), vyvrcholila zanedlouho druhou klíčovou kapitolou – první byla halasovská – Taufrovy vzpomínkové knížky *Strana, lidé, pokolení.*[4]



Trojice, která výrazně ovlivňovala poměry v české kultuře v prvním desetiletí po únoru 1948. Ladislav Štoll s Jiřím Taufrem a Vítězslavem Nezvalem v březnu 1952 v Malé Skále (foto viz osobní archiv Martina Štolla)

Dialektická hermeneutika vybízí k otevřenému dialogu přes bariéry smrti a přikazuje, abychom nanesli prohlubující tahy na imaginární portrét člověka, který se z bankovního úředníka – ve dvacátých letech 20. století byli příslušníci tohoto stavu zálohou teoretických kádrů KSČ, jak dobře ukazují rukopisné paměti Pavla Reimana (Felix Kohn-Oliva, Georg Winternitz-Vít, Jaroslav Kabeš a jiní) – stal roku 1929 profesionálním komunistickým novinářem gottwaldovské garnitury. Ve třicátých letech se potom etabloval kromě účasti v Levé frontě i německé *Linksfront* jako kritik, mimo jiné nešťastnou polemikou s Bedřichem Václavkem nebo nepochopením geneze avantgard, najmě surrealismu. Nicméně se zastal původní myšlenky sokolství jako demokratické a v čas potřeby zdůraznil národní tradice i sepětí s německým humanismem. Do odboje se aktivně nezapojil, ač k němu příbuzenskými svazky měl blízko, a už po „Květnu" dával najevo ambice se prosadit jako literární teoretik. Štollova publikace vysokoškolských přednášek z dějin politických ideologií, ať formou skript[5] či v posthumní knížce se zaměře-

4 TAUFER, Jiří: *Strana, lidé, pokolení: Kapitoly o době a vrstevnících.* Praha, Československý spisovatel 1962.

5 ŠTOLL, Ladislav: *Z dějin politických ideologií*, sv. 1–3. Praha, Spolek posluchačů Vysoké školy politické a sociální 1946, 1948, 1950.

ním na renesanci,[6] dokazuje snahu vědomě akcentovat ideologické prvky masového působení v každém teoretickém systému, hledat cesty k „vědecké ideologii". V principu se jedná o pojetí nepůvodní i schematické, jakkoli jím ovlivnil zástup radikálnělevicového poválečného posluchačstva. Zaujal tu však obeznámeností s předmětem výkladu, který pomáhal KSČ upevňovat ideové pozice, a potvrdil své předpoklady k teoretické práci. Vrcholu se tehdy Štoll dobral brožurou *Politika a světový názor: Ke krizi myšlení 19. století*,[7] patřící k nejzdařilejším marxistickým pokusům o uchopení zjevu T. G. Masaryka v širším ideovém, respektive ideologickém, kontextu. Štoll vyšel z interpretace Zdeňka Nejedlého v jeho masarykovské biografii a Jaroslava Kabeše ve stati „Socialismus a Masaryk" v *Komunistické revue* z roku 1925. Nejedlého výchozí tezi o politicko-ideové krizi kapitalismu před první světovou válkou dokázal vhodně doplnit akcentem na světonázorovou diferenciaci v buržoazním táboře, což mělo kabešovský rodokmen. Brožura naznačila Štollovy autorské možnosti, jež zůstaly nenaplněny.

Když Ladislav Štoll přestal v roce 1962 politicky pracovat a věnoval se činnosti v ČSAV, částečně se své možnosti pokusil v několika případech rozvinout. Jako literární kritik a estetik nutně selhal pro malou míru porozumivosti vůči umění a jeho tvůrcům. O to intenzivněji se jako Moskvou vyškolený překladatel Marxových a Engelsových děl zabral do sociálně-gnozeologických kořenů literárního procesu. Štollova základní monografie *O tvar a strukturu v slovesném umění*[8] měla potvrdit jeho morální právo na členství v akademii. Avšak Štoll důkladné analýze metodologie a světonázorových aspektů ruské formální školy a strukturalismu Pražského lingvistického kroužku zůstal příliš mnoho dlužen. Kdyby byl svoji – legitimní – polemiku se strukturalismem postavil důsledně historicky, na bázi historismu a dějinnosti a funkcionálního rozboru tkáně literárních děl, mohl se dobrat adekvátnějších i konsekventnějších řešení. Stejně jako Pavel Reiman ve svých germanistických příspěvcích[9] byl i Štoll zajatcem bludného kruhu teorií sociálně-ekonomického determinismu, třídního vědomí s absolutizací třídního boje a role dělnictva, vědecko-ideologické objektivnosti a mechanické teorie poznání jako odrazu vnější reality, které předem odsoudily to, co o ruském formalismu a českém strukturalismu napsal, k nepoužitelnosti. Přitom například zaniklo, že se pokusil o náznak rehabilitace Záviše Kalandry jako teoretika, nebo že opravdu přinesl některá pozoruhodná zjištění a lapidárně vyslovené závěry o autonomnosti tvůrčího subjektu a jeho sociálněhistorické, to znamená vývojové, charakterizaci či o nutnosti komplexního pojímání uměleckého artefaktu jako „konkrétní totality" *sui generis*. Na těchto momentech se dala vystavět metametodologická kritika jednostranného strukturalismu, ovšem to se nestalo.

---

6 TÝŽ: *K dějinám politických ideologií v období renesance*. Praha, Svoboda 1983.

7 Praha, Svoboda 1946.

8 TÝŽ: *O tvar a strukturu v slovesném umění: K metodologii a světonázorovým východiskům ruské formální školy a pražského literárního strukturalismu*. Praha, Academia 1966; 2. vyd. Praha, Československý spisovatel 1972.

9 REIMAN, Pavel: *Hlavní proudy německé literatury: 1750–1848. Příspěvky k jejím dějinám a kritice*. Praha, SNPL 1958; TÝŽ: *Literární podobizny: Z dějin českých a německých literárních vztahů*. Praha, SNPL 1961.

Koncem roku 1973, s vročením 1974, vyšel výbor Štollových studií *Socialismus a osobnosti*.[10] V danou chvíli nejtužšího „normalizačního" tlaku působil pozitivně, neboť se přihlásil k Plechanovovu výkladu „osobnosti" (užitý pojem měl zjevně původ v sovětské psychologické škole) jako sebeprofilujícího a společenské klima spoluutvářejícího subjektu. Přinesl příkladně zajímavou úvahu o Heinrichu Mannovi i postřehy o jeho bratru Thomasovi a důkladný medailon právě dočasně zakázané, z KSČ vystoupivší a následně vyloučené Jarmily Glazarové, Štollovy první maloskalské lásky, již v květnu 1945 přivedl do stranických řad a nyní prosadil její tvůrčí rehabilitaci. Záhy však tento čin sám zdevalvoval rozšířenou a pře(do)pracovanou reedicí *Třiceti let* pod názvem *Básník a naděje*.[11] Štoll cítil nutnost očistit projev z roku 1950 a připomenout nevyhaslost jeho základní argumentace, adorující wolkerovsko-kvazinezvalovskou linii české poezie, v situaci poznamenané opět represemi vůči inteligenci a mentálně navazující na poúnorové údobí. Objektivnější přístup k Halasovi, Holanovi, Seifertovi měl zmírnit negativní obraz, který současníkům zůstal v paměti z četby *Třiceti let*; avšak tím spis, jenž opět zdůraznil otázky třídnosti, kauzální determinace a stranické ideovosti, na vědecké ceně nezískal. Reedicí Štoll otevřel polemiku o Halasův odkaz mezi estetikem Sávou Šaboukem a Jiřím Taufrem, která měla velmi emotivní průběh a Taufrovi lidsky hodně uškodila. Za to si mohl samozřejmě sám, nečekaně mu ale uškodila i ve Svazu českých spisovatelů, uvážíme-li, že Ivan Skála, Jan Pilař a Pavel Bojar byli Halasovými odchovanci – a hlásili se k němu!



Ladislav Štoll v polovině 70. let. Z ideového usměrňovatele „budovatelské" literatury se stal strážce čistoty literatury „normalizační" (osobní archiv M. Štolla)

Z aprioristického ideologického klimatu a „veleschématu" tematicky vybočila pouze poslední Štollova práce *Občan F. X. Šalda*.[12] Autor tohoto zamyšlení nesouhlasí s názorem, že Štoll záměrně pojal téma tak, aby mohl demonstrovat, jak a kde se Šalda blížil „marxismu", respektive v daném případě adekvátněji: filozofii dialektického a historického materialismu. Předně Šalda, zejména pozdní, se někde této filozofii vskutku přiblížil. Zadruhé se jeví, že v knize, zřejmě své nejlepší, Štoll vcelku zdařile osvětlil občanský postoj, světový názor a politicko-ideologický profil F. X. Šaldy mezi válkami a že se dobral poměrně celistvého, byť jednostrunného (Šaldu přece nelze vyčerpat politickými kontexty jeho díla!), profilu svého bývalého pedagoga z externích návštěv Filozo-

10 ŠTOLL, Ladislav: *Socialismus a osobnosti: Medailóny, studie, vzpomínky*. Praha, Práce 1974.

11 TÝŽ: *Básník a naděje: Z bojů za českou socialistickou poezii*. Praha, Československý spisovatel 1975.

12 Praha, Československý spisovatel 1977.

fické fakulty Univerzity Karlovy. Kvalifikovaně uchopil problém jeho společenské aktivity po vzniku Československa a prvořadě v třicátých letech, od velké krize po boj proti nacismu a nové válce – s jedinou výjimkou. Ideologicky ortodoxní Štoll zamlčel v zájmu Strany předsmrtnou Šaldovu nesmlouvavou kritiku moskevských procesů. Na ni z veřejné tribuny upozornil až profesor Jaromír Dvořák roku 1987 na celostátním šaldovském semináři v Karolinu. Na druhé straně Štoll správně pojal třeba Šaldův ambivalentní poměr k italskému fašismu nebo socialismu (nikoli k náboženství a TGM, ale to bychom žádali už příliš). Demonstroval složitou otázku Šaldova údajného aristokratického individualismu, jeho demokratismu a historicko-dialektických prvků v jeho kritickém myšlení. Mávnutím ruky nejde odbýt ani vymezení Šaldy jako objektivně idealistického myslitele hegeliánského typu.

Přišel jsem za Ladislavem Štollem na Strahov v předletí 1980. O politických procesech hovořil zjevně nerad, i když se nezávazné debatě o nich nebránil. „Vývoj světa a lidské společnosti přináší mnoho komplikací a nečekaných zvratů, Strana teprve musela hledat vhodný přístup k nim a někdy selhávaly poznávací možnosti soudruhů," pravil alibisticky. Litoval, že „Polly Reiman, Ada Hoffmeister, Jankovcová, Machačová, Bart nebo Káňa" se po srpnu 1968 ocitli mimo KSČ, a pronesl jakoby na okraj, že „prověrek po krizi se zmocnili dravci a začali si vyřizovat účty – nadělali víc škody než užitku". Kdyby však nebyl dodal závěrečnou větu, nezajistil by si podobnými vyhlášeními mezi čtyřma očima satisfakci. „Víte, v čem je naše největší chyba?" akademicky se otázal a sám si vzápětí odpověděl: „Že jsme socialismus nedokázali spojit s demokracií! Možná že znám příčinu..." Mnohovýznamně se zamyslel a jaksi nakvap jsme se rozloučili. Zhruba za půl roku poté zemřel. „Příčinou" docela určitě mínil podmínky v Sovětském svazu. Později jsem se dozvěděl, že o tom tenkrát diskutovávali s Jiřím Taufrem. Poslední věta určená autorovi předkládaného eseje dodává nezanedbatelný rys lidskosti Ladislavu Štollovi, stranickému teoretikovi, který oddaně sloužil „pravdě", o jejíž všemoci začal na konci života zřejmě pochybovat.

Materiály

Vytváření členské základny ČSAV v roce 1952

Jiří Beran

Dosavadní literatura věnovala již nemálo pozornosti výběru členů pro Československou akademii věd v období jejího zřizování. V této souvislosti objasňovala zejména problematiku kontinuity a diskontinuity naší vědy v čase tristního pokusu o velký přelom ve vývoji československé společnosti[1] a otázku formování nových elit.[2] Někteří autoři hodnotili výběr členů v jednotlivých disciplínách.[3] Díky těmto studiím a úvahám máme k dispozici přehled a do jisté míry i hodnocení členské základny ČSAV, avšak o tom, jak se zformovala, víme dosud málo.

---

1 SCHWIPPEL, Jindřich: ČAVU a ČSAV: Otázky kontinuity a diskontinuity, 1; MÍŠKOVÁ, Alena: ČAVU a ČSAV: Otázky kontinuity a diskontinuity, 2. Vytvoření sboru členů ČSAV a jeho vztah k členské základně ČAVU a KČSN. In: POKORNÝ, Jiří (ed.): *Česká akademie věd a umění 1891–1991: Sborník příspěvků k 100. výročí zahájení činnosti.* Praha, Historický ústav AV ČR 1993, s. 89–99 a 101–121.

2 SCHWIPPEL, Jindřich: Členové vědeckých společností a pojem elity: Otázky kontinuity a diskontinuity. In: KOUTSKÁ, Ivana – SVÁTEK, František (ed.): *Politické elity v Československu 1918–1948: Sborník.* (Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 20.) Praha, ÚSD AV ČR 1994, s. 65–71.

3 Soubor příležitostných statí hodnotících výběr prvních členů ČSAV pochází většinou z let devadesátých a pozdějších. V nich se někdy konstatovalo a na příkladech některých oborů dokládalo, že se ČSAV ve svých počátcích vyznačovala mnohem příznivějším složením členstva než v pozdější době, ba že např. v matematice nebo chemii byl výběr členů dokonce adekvátní situaci v tehdejší československé vědě. Některé autory cituje BERAN, Jiří: Perspektivy a dobová i dějinná omezení Československé akademie věd v období jejího vzniku. In: ZILYNSKÁ, Blanka – SVOBODNÝ, Petr (ed.): *Věda v Československu v letech 1945–1953: Sborník z konference. (Praha, 18.–19. listopadu 1998).* Praha, Karolinum 1999, s. 121–137; BERAN, Jiří: Počátky soupisu rukopisů v Československé akademii věd. In: *Studie o rukopisech*, č. 31 (1995–1996), s. 119–152.

Tato stať zaměřuje pozornost právě sem, ke vzniku první garnitury členů ČSAV. Snaží se přitom přihlížet i k širšímu dějinnému kontextu dotyčného procesu, postihnout jeho vnitřní rozpory, a zároveň syntetizovat dosavadní poznatky o zvoleném tématu.

Jestliže si dnešní bádání poměrně často klade otázku, zda právě instituce akademie věd – v podobě v podstatě převzaté podle sovětského modelu – byla po druhé světové válce nejvhodnějším nástrojem k rozvíjení české a slovenské vědy, a začíná brát v potaz jiné potenciality, pak je zapotřebí s tímto ohledem bedlivě zkoumat i tradiční atribut akademií, jímž byl právě systém jejich členství. Jak lze ukázat historickým srovnáním, vyznačovalo se především jistou ustrnulostí a nedostatečnou citlivostí vůči novým proudům a jevům ve vědě. V akademiích se nezřídka pěstovalo také skupinkaření, které jen stoupencům určitého směru anebo uskupení, jež si udržovaly ve vědě hegemonii, zajišťovalo vyhlídky na získání členství. I proto se akademie již od přelomu 18. a 19. století často stávaly terčem kritiky, Francouzská revoluce se po roce 1789 dokonce pokusila s nimi zcela skoncovat.

Česká akademie věd a umění se při zahájení své činnosti roku 1891 stala přičiněním Josefa Hlávky a konzervativních politiků (zejména ve své třetí třídě) oporou obhájců *Rukopisů*, v podstatě poražených již roku 1886. Reprezentanti moderní tvořivé filologie museli pak se svým uplatněním v této instituci vyčkávat bezmála dvě desetiletí, dokud „staří" ve třídě vyhrazené filologii nezemřou.[4]

Vzhledem k tomu, že Česká akademie věd a umění – podobně jako Královská česká společnost nauk – ve své výstavbě na přelomu osmdesátých a devadesátých let 19. století již nedržela krok s dobou a potřebami vědy a potýkala se ve svém dalším vývoji s rozmanitými vnitřními problémy, je zřejmé, že v úvahách o návaznosti ČSAV na tuto instituci nelze jednoduše přitakat všemu s ní spjatému, ale spíše je nutné zvažovat nedostatky obsažené v jejím „genetickém kódu", které by se patrně projevily i tehdy, kdyby nová akademie vznikla v mnohem příznivějších politických poměrech.

Vznik a složení Vládní komise pro vybudování ČSAV

Úkoly spjatými s konstituováním Československé akademie věd byla pověřena zvláštní komise zřízená usnesením vlády ČSR z 15. ledna 1952, jejíž oficiální název zněl „Vládní komise pro vybudování Československé akademie věd". Její úkoly měla původně splnit komise ustavená 2. února 1951 usnesením sekretariátu Ústředního výboru KSČ v rámci Kulturního a propagačního oddělení ÚV KSČ, řízeného Gustavem Barešem.[5] Stranická komise vyvíjela za předsednictví RNDr. Václava Procházky

4 BERAN, Jiří: I. a III. třída České akademie věd a umění v letech 1891–1914. In: *Československý časopis historický*, roč. 20, č. 4 (1972), s. 457–484; TÝŽ: Vznik České akademie věd a umění v dokumentech: Úvod. In: NOVÝ, Luboš (ed.): *Práce z dějin Československé akademie věd*. (Série B, č. 2.) Praha, Ústřední archiv ČSAV 1989, zejména partie týkající se výběru členů a funkcionářů ČSAV na s. 44–57.

5 O činnosti tohoto orgánu podrobněji viz BERAN, Jiří: Komise pro zřízení Československé akademie věd utvořená při ÚV KSČ roku 1951. In: *Dějiny věd a techniky*, roč. 37, č. 4 (2004), s. 219–245.

horlivé úsilí směřující k tomu, aby nová akademie mohla zahájit svou činnost ve dnech 9. a 10. listopadu 1951. Velké mocenské přesuny a pády po zasedání Ústředního výboru KSČ 6. září 1951 a s nimi související změny politických metod komunistické strany však vyloučily realizaci uvedeného záměru. Stranická komise byla proto vystřídána komisí vládní, do níž bylo vybráno a vládou schváleno spolu s Ladislavem Štollem jako předsedou a Václavem Procházkou jako tajemníkem čtyřiadvacet osob.[6]

Ladislav Štoll byl do čela vládní komise postaven proto, aby byla dána záruka „odpovídající politické úrovně" a aby oproti starším vědeckým společnostem byla prosazena nová koncepce akademie. Celkově však Štoll podle svědectví pamětníka ve vládní komisi prokazoval svou neschopnost řídit a organizovat cokoli a při schůzích s oblibou opakoval běžné fráze.[7] Výběrem členů pro vládní komisi nebyla oblast vědy pokryta rovnoměrně. Přitom je však třeba vyzvednout, že mezi jejími členy byli vědci, kteří – jako například František Šorm, Ivan Málek, Jaroslav Böhm – již dříve i potom v rámci ČSAV prokazovali vynikající organizátorské schopnosti. Kladný moment spočíval i v tom, že práci komise mohlo ovlivňovat několik nekomunistů (Zdeněk Bažant st., Jaroslav Heyrovský, Vilém Laufberger, František Píšek, František Slavík a po Janu Rypkovi Antonín Salač). Jako celek vládní komise představovala dělný orgán, ve kterém každý jeho člen plnil značné množství úkolů.



Ladislav Štoll, předseda Vládní komise pro vybudování ČSAV, na fotografii z 50. let (foto viz Archiv Akademie věd ČR)

6 Patřili mezi ně (v pořadí podle zařazení do čtyř sekcí, jak bylo provedeno při prvním zasedání vládní komise, na prvním místě jsou vždy uvedeni předsedové sekcí) v matematicko-přírodovědecké sekci matematik Vojtěch Jarník, fyzikové Bedřich Goldschmied a Miloslav Valouch (ten však byl, právě tak jako chemik Jozef Vašátko, zařazen do početně slabé technické sekce k jejímu posílení), fyzik a fyzikální chemik Dionýz Ilkovič, fyzikální chemik Jaroslav Heyrovský, chemici František Šorm a Zdeněk Čekan (aspirant za mladé vědecké pracovníky) a mineralog František Slavík. Technické vědy byly zastoupeny pouze hydrologem Janem Smetanou, stavařem Zdeňkem Bažantem starším a hutníkem Františkem Píškem. Biologické vědy ve vládní komisi reprezentovali agrobiolog Antonín Klečka, fyziolog Vilém Laufberger, jakož i mikrobiologové Dionýz Blaškovič a Ivan Málek. Reprezentanty společenských věd byli archeolog Jaroslav Böhm, filolog Bohuslav Havránek, orientalista Jan Rypka, právníci Antonín Hobza a Viktor Knapp, historici Václav Husa a Miloš Gosiorovský a ekonom Jaroslav Koťátko. Po rezignaci Jana Rypky, podané údajně ze zdravotních důvodů, byl vládním usnesením z 25.3.1952 jmenován na jeho místo orientalista Jaroslav Průšek - možná hlavně proto, aby se spolu s ním do vládní komise dostal historik Josef Macek. Od 25.3.1952 přibyl do komise Antonín Salač, zabývající se antickým starověkem, snad aby se nezdálo, že se komise rozšiřuje jen o komunisty.

7 KNAPP, Viktor: *Proměny času: Vzpomínky nestora české právní vědy*. Praha, Prospektrum 1998, s. 136.

Vládní komise konala plenární zasedání, jichž se odbylo od ustavující schůze ve dnech 9. a 10. února 1952 do závěrečné schůze 9. listopadu téhož roku celkem osm, dále pak schůze užšího pracovního výboru[8] a schůze sekcí. Při své ustavující schůzi se vládní komise rozčlenila do čtyř sekcí – matematicko-přírodovědecké, technické, biologické a společenskovědní (biologická sekce byla záhy formálně označována jako druhá a technická sekce jako třetí). Některé útvary přibíraly již v květnu ke spolupráci další vědce. Od dubna do června 1952 se první a čtvrtá sekce diferencovaly do tří subsekcí, které se od konce srpna začaly scházet již jako zcela samostatné sekce. Vládní komise se pak členila do osmi sekcí, odpovídajících pozdějšímu členění ČSAV (I. matematicko-fyzikální, II. geologicko-geografická, III. chemická, IV. biologická, V. technická, VI. filozoficko-historická, VII. ekonomie a práva, VIII. jazyka a literatury).[9] Od té doby užší výbor vládní komise na základě úkolů uložených komisi 22. července 1952 vládou začínal plnit funkci prezidia akademie.

Výběr členů ČSAV ve vládní komisi

Vládní komise se při výběru členů necítila vázána předchozím rozhodováním komise stranické, i když tajemník vládní komise Václav Procházka jí dával k dispozici elaboráty vzniklé o rok dříve ve stranické komisi.[10] Z poslední verze osnovy zákona připravené stranickou komisí přijímala zpočátku ustanovení o zasloužilých členech, které „jmenuje jednou provždy při zřízení akademie prezident republiky z vědců, kteří pracemi prvořadého významu přispěli k pokroku vědy, aby tím byly oceněny jejich zásluhy".[11] V kruhu starších vědců však vznikal proti zavedení kategorie zasloužilých členů odpor. Když se proti ní počátkem dubna 1952 vyslovil i Zdeněk Nejedlý, „aby nová akademie neměla povahu zaopatřovacího ústavu", přestalo se s ní počítat.[12] Akademie se tak skládala z řádných členů a členů korespondentů, vedle nichž bylo možno volit také čestné členy.

---

8 Za členy užšího pracovního výboru, později zvaného zkráceně jen užší výbor, byli při ustavující schůzi vládní komise 10.2.1952 zvoleni Vojtěch Jarník, Ivan Málek, Antonín Klečka, Miloslav Valouch, Jaroslav Böhm, Viktor Knapp, František Šorm, Jan Smetana, Václav Husa a Bohuslav Havránek, tedy výlučně členové KSČ. Dne 29.5.1952 byl plénem vládní komise kooptován Bedřich Goldschmied.

9 Všechny citované zápisy o schůzích složek vládní komise, uložené v jejím fondu v Archivu Akademie věd ČR v Praze, lze snadno vyhledávat pomocí inventáře. Některé jejich série nejsou uchovány v úplnosti.

10 Jeden takový elaborát byl zjištěn v písemnostech Jaroslava Böhma, které jsem studoval již v době, kdy ještě byly uloženy v Archeologickém ústavu, event. později i v Archivu AV ČR. S ohledem na to, že před odevzdáním této statě do tisku ještě nebyly uspořádány, nemohu uvádět jejich signatury.

11 *Archiv Akademie věd ČR*, Praha (dále *A AV ČR*), fond Vládní komise pro vybudování ČSAV (dále vládní komise), karton (k.) 2, skupina 5a/3, osnova zákona o ČSAV z března 1952.

12 *Tamtéž*, fond VI. sekce ČSAV, inv. č. 1, nepodepsaná kopie strojopisného záznamu ze 4.4.1952 zachycující stanovisko Z. Nejedlého k osnově zákona schválené vládní komisí 29.3.1952.

Vládní komise se začala všemi svými základními úkoly (organizování konferencí a porad s vědeckými pracovníky jednotlivých oborů, příprava zákona o ČSAV, výběr pracovišť, návrhy na složení členské základny) zabývat hned po svém vzniku. Plénum komise iniciovalo 10. března 1952 zahájení přípravných prací ve sledované oblasti usnesením, že „jednotlivé sekce vypracují návrh nejlepších pracovníků svých vědeckých úseků jako materiál pro výběr akademiků",[13] samo se však k jednání o výběru (především řádných) členů sešlo až 8. září, kdy už věc dosti spěchala, neboť definitivní návrh na personální složení akademie měl být vyhotoven do 25. září 1952.[14]

Nejprve bylo zapotřebí ujasnit postup při výběru. Sekce pro matematiku a přírodní vědy hned 14. března 1952 v návaznosti na usnesení pléna z 10. března doporučila, aby každá sekce předkládala návrhy na členy akademie ve svém oboru, s výjimkou členů sekce. O členech sekcí měl jednat užší výbor, o členech užšího výboru měl rozhodovat předseda vládní komise a o předsedovi vládní komise vláda (předseda vlády). Toto obecně přijímané doporučení bylo 8. září 1952 pozměněno v tom smyslu, že členy užšího výboru měla navrhnout komise ve složení Ladislav Štoll (předseda), Zdeněk Nejedlý a Václav Kopecký. Tato komise se však nesešla a o zařazení členů užšího výboru, jak je patrné z dosud nevyužitých pramenů, rozhodl sám Štoll, kdežto o členství Ladislava Štolla rozhodoval politický sekretariát ÚV KSČ.

Výběr členů pro novou akademii se odehrával ve dvou (u některých sekcí spíše ve třech) etapách. V první, jež trvala od března do června, případně počátku července, jednotlivé sekce připravovaly, mnohdy za účasti širšího okruhu vědců ze svých oborů, celkové přehledy významných pracovníků svých disciplín a sestavovaly jejich pořadníky. Jako východisko jim často sloužily členské seznamy Královské české společnosti nauk (KČSN), České akademie věd a umění (ČAVU), Masarykovy akademie práce (MAP) a Československé národní rady badatelské (ČSNRB), někdy i seznamy vysokoškolských učitelů. Příprava konečných návrhů se stala pro všechny sekce závaznou v prázdninových měsících nebo nejpozději počátkem září, protože plénum vládní komise je muselo mít před svým jednáním 8. září 1952 k dispozici. Tehdy a ve dnech či týdnech bezprostředně následujících se sice ještě seznamy měnily, ale až na změny týkající se lékařů šlo jen o drobné doplňky, či spíše o přesuny mezi oběma kategoriemi členů.

Podle dokumentů, které jsou k dispozici, se dá u většiny sekcí (zpočátku čtyř, po rozčlenění první a čtvrté osmi) sledovat, jak postupoval výběr od samého počátku až ke konečným návrhům, vzhledem k rozsahu studie to však nelze detailně objasňovat. Stručně řečeno, v první „velké" sekci a v jejích odnožích, tedy v subsekcích matematicko-fyzikální, geologicko-geografické a vcelku též chemické, koneckonců i v technické sekci, kde všude nepříznivé vnější vlivy hrály poměrně malou úlohu, postupoval výběr členů účelně, s úsilím o maximální objektivitu a – nehledě na ojedinělé komplikace – bez nesnází. Ze zlomkovitých pramenů se vynořuje dosti

13 *A AV ČR*, fond vládní komise, usnesení z jednání pléna 10.3.1952.

14 Není jisto, zda termín 25.9.1952 byl alespoň u akademiků dodržen. Ještě v říjnu byly zřejmě v již předložených návrzích na akademiky prováděny změny, a to neformálním způsobem (při osobním styku L. Štolla s tajemníkem ÚV KSČ Václavem Davidem, který pro jednání politického orgánu připravoval ke schválení předložené návrhy).

mlhavý obraz o vývoji ve společenskovědní sekci, kde účastníci jednání kolísali a museli překonávat vzájemné rozpory a kde početné skupiny osob již schválené za členy byly vyřazovány a dílem opět zařazovány do výběru.

O tom, zda a jak se do srpna 1952 výběrem členů zabýval užší výbor, nevíme nic, jelikož zápisy o jeho zasedáních v prvních měsících činnosti se nevedly a teprve od 25. srpna 1952 se dochovaly alespoň záznamy jeho usnesení. Právě toto sezení ze sklonku srpna zřejmě mělo rozhodující význam pro další postup a usměrnilo sekce při jejich výběru. Necelá desítka zápisů z doby mezi 25. srpnem a 3. listopadem 1952 dokládá, že se užší výbor k této problematice často vracel. Osmého září, když již bylo zřejmé, že by se kvůli těžkopádnosti pléna nedodržel termín pro odevzdání návrhů na řádné členy do 25. září, požádal Ladislav Štoll plénum vládní komise o souhlas, „aby byl užší výbor zmocněn k provedení případného přeřazení korespondentů mezi akademiky ve výjimečných případech, vyžádá-li si to situace".[15] Tato vyžádaná koncese byla však v příštích týdnech překračována. K posílení pravomoci předsedy vládní komise přispělo usnesení užšího výboru z 15. září 1952, podle nějž zodpovídal za konečnou redakci návrhu Štoll, který byl současně předsedou kádrové komise.

Další výklad v obrysech zaznamenává, jak byl výběr členů ovlivňován politickými okolnostmi, a zběžně se dotýká i otázky vztahů zřizované ČSAV k předpokládaným oborovým akademiím a k vědcům ze Slovenska. Tu ovšem jde spíše jen o registraci problémů, nikoli o jejich náležité objasnění, které by si vyžádalo speciální studii.[16] Opomenuta musí zůstat řada zajímavostí, k nimž patří například fakt, že doporučení k volbě přicházela také od komise pro státní ceny při Úřadu předsednictva vlády, která mohla oceňovat jedině výkony z roku 1951, nikoli – jak jí někteří navrhovatelé doporučovali – celkové životní dílo, anebo že se ještě 8. září 1952 vážně počítalo s řádným členstvím Maxe Švabinského a Petra Bezruče.

Uplatňování politických kritérií a intervence v komisi

Poúnorový režim začal na počátku padesátých let pospíchat se zřízením nové akademie nejen proto, aby vytvořil podmínky pro rozvoj vědy, ale také z toho důvodu, aby si z akademie vytvořil nástroj pro její politické ovládání. Ve vládní komisi bylo celkové politické ovzduší poněkud uvolněnější a vědě příznivější než o rok dříve v komisi stranické. Při výběru členů si nicméně obě komise počínaly celkem shodně. Snažily se totiž získat ke spolupráci při budování nové akademie význačné, obvykle předem vytipované vědce, přičemž u přírodovědců (a pod vlivem Zdeňka Nejedlého i u historiků) se nezřídka dosti velkoryse přehlížely jejich dávnější i současné politické postoje, které by jim mohly být na přítěž; u členů

15 *A AV ČR*, záznam z jednání pléna vládní komise 8.9.1952.

16 Všechny další výklady, pokud neodkazují na jiné prameny, využívají kromě zápisů ze schůzí orgánů vládní komise především souhrnných návrhů vzniklých mezi počátkem září a počátkem listopadu 1952. Jsou uloženy v *A AV ČR*, fond vládní komise, k. 4, skup. 5c/11 a zčásti dochovány i v jiných fondech tohoto archivu. Práce s těmito dokumenty vyžaduje velkou kritickou obezřetnost.

korespondentů však v důsledku vnějšího zásahu došlo ke zpřísnění politických i odborných kritérií. Do značné míry tak platí, že udělování členství v akademii fungovalo jako politický nástroj, s jehož pomocí mohli být vyzvedáváni lidé, jimž chtěl režim prokázat přízeň, zatímco „nedůvěryhodným" se této pocty nedostalo.

V československé vědě obecně panoval v roce 1952 silný odpor k likvidaci jejích dosavadních zastřešujících institucí. I přímo ve vládní komisi zasedaly tři osoby, které jako funkcionáři zanikajících vědeckých institucí byly v rozporné situaci a nechtěly zvedat ruku pro postup namířený proti nim (byli to profesoři Vilém Laufberger, poslední hlavní tajemník KČSN, Zdeněk Bažant, poslední předseda druhé třídy ČAVU, a Antonín Salač, poslední předseda třetí třídy ČAVU; členy vládní komise se však stali nikoli jako reprezentanti institucí, nýbrž každý za svou osobu). Komunistický funkcionář Václav Pelíšek, který již roku 1951 jako pracovník Barešova Kulturního a propagačního oddělení ÚV KSČ pověřený péčí o vědu zaujímal význačné postavení ve stranické komisi pro zřízení ČSAV, ve zprávě pro svého nadřízeného naznačil, jak postupovat vůči významným váhajícím osobnostem: „dát předběžně a vhodným způsobem jistotu některým největším současným postavám naší vědy o jejich členství v akademii".[17] Starostlivost a péče o tyto osobnosti přinášela někdy plody. Pelíšek zřejmě pociťoval uspokojení, když se mu profesor Jaroslav Heyrovský svěřil, že „ztrácí vůči komunistům svoji ostražitost, která v něm byla a nyní se láme".[18]

Zápisy o schůzích orgánů vládní komise (s výjimkou společenskovědní sekce) vzbuzují dojem, jako by komunisté společně s nekomunisty leckdy i v choulostivých politických otázkách táhli za jeden provaz. Vypouštěním jakýchsi zkušebních balonků – v případě objevitele magnetronu (speciální elektronky významné pro konstrukci radaru) Augusta Žáčka, z důvodů politických a zčásti snad i osobních těžce pronásledovaného, nebo i Alberta Pražáka, předsedy sovětskou stranou ostouzené České národní rady z roku 1945, a jiných osobností – členové vládní komise společně sondovali půdu, kam až ve svých návrzích mohou zajít. Politická sféra, bezprostředně reprezentovaná Ladislavem Štollem, za nímž stál zejména Václav Kopecký a Zdeněk Nejedlý, ale i zmíněným „stalinistickým ohařem" Václavem Pelíškem, nebyla ochotná k ústupkům tam, kde by se výběr členů dostal do střetu s dobovými ideologickými kampaněmi nebo kde by mohl narušit „bratrské" spojenecké svazky, ale jinak leckdy dávala najevo porozumění či ochotu ke kompromisům. Tak se například mohl stát akademikem matematik Bohumil Bydžovský, i když osud jeho řádného členství v ČSAV v rozhodující chvíli doslova visel na vlásku. Významný kompromis spočíval v rozhodnutí, že se někteří mezinárodně uznávaní vědci, nad nimiž se vznášely rozmanité pochybnosti, nedostanou do akademie hned v první etapě na základě jmenování prezi-

17 *Národní archiv* (dále *NA*), fond 19/7 (Kulturní a propagační a ideologické oddělení ÚV KSČ), inventární číslo (inv. č.) 733, zpráva o přípravách k vybudování akademie věd ze dne 20.3.1952, vypracovaná V. Pelíškem pro tajemníka ÚV KSČ Bedřicha Vodu-Pexu. Pelíšek nebyl členem vládní komise, účastnil se však příprav jejích zasedání i některých zasedání jejího pléna, jakož i porad komunistické skupiny v komisi.

18 Výrok Jaroslava Heyrovského je uveden v jeho kádrové charakteristice připravené jako podklad k jeho volbě akademikem. Je uložena spolu s ostatními v *NA*, fond 02/5 (Politický sekretariát ÚV KSČ 1951–1954), svazek (sv.) 42, inv. č. 125, bod 22.

dentem republiky, ale až pozdější volbou. To se týkalo na prvním místě botanika Bohumila Němce, jelikož bylo nemyslitelné, aby člověka, který byl kandidátem pravicových stran v prezidentské volbě roku 1935, jmenoval Klement Gottwald.[19]

Vedle tlaků na pominutí některých osob, které v biologické sekci znemožnily i volbu paleontologů Ferdinanda Prantla a Maurice Remeše a u chemiků Viktora Ettela, z oblasti politiky tu a tam přicházely opačné podněty směřující k tomu, aby ten nebo onen jednotlivec byl zvolen. Takový zájem se týkal zejména právníka Vladimíra Procházky, který údajně ve funkci československého velvyslance ve Spojených státech sklidil takovou ostudu, že musel být odvolán, ovšem díky jeho domácím kontaktům mu kynula budoucnost v ČSAV.[20] Je zajímavé, že pod politickým tlakem došlo i k volbě již devětasedmdesátiletého právníka Václava Hory, nekomunisty a posledního Velkého mistra Národní velké lóže československé, která se dobrovolně rozešla v říjnu 1938. Viktor Knapp ve svých vzpomínkách konstatoval, že Hora byl roku 1952 již úplně sklerotický; nedoznal však, že se o jeho volbu přičinil právě on, pravděpodobně pod tlakem ministra spravedlnosti Štefana Raise, který jako člen Právní rady ÚV KSČ vzbuzoval u Knappa pocit, že jeho členství v ČSAV není jisté.

Viktor Knapp označil výběr členů ČSAV za *Kuhhandel* a napsal, že pod patronací Ladislava Štolla, zbožně obracejícího oči k nebi a neustále opakujícího, že se do akademie musí volit nejlepší z nejlepších, členové vládní komise „vybírali ty nejlepší z nejlepších podle toho, koho doporučili různí straničtí funkcionáři a jejich pomocníci, a podle toho, kdo byl zadobře s jednotlivými členy komise, a tak dál".[21] V tomto svědectví se však až příliš obráží počínání samého pisatele. Celkově se zdá, že politické intervence ve prospěch jednotlivců nehrály při výběru větší roli než někdy ne dost adekvátní hlediska a zájmy uplatňované jednotlivými členy vládní komise.[22]

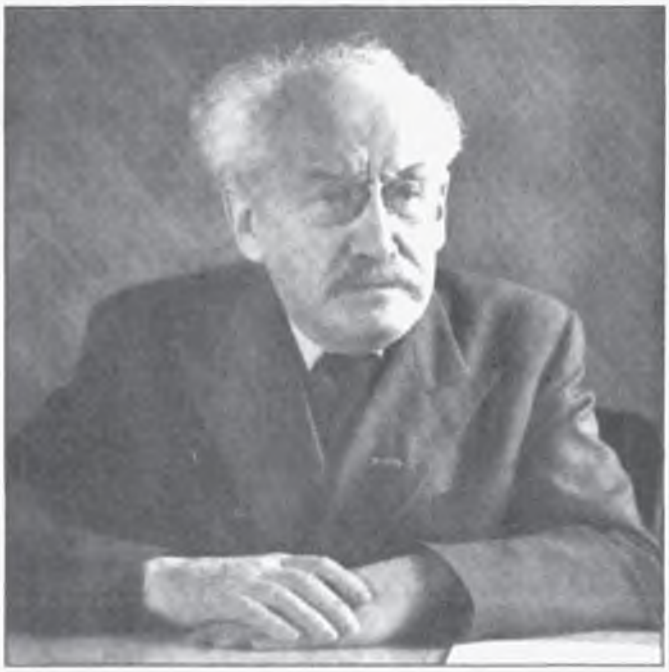
---

19 Biologická sekce ještě 5.9.1952 počítala s členstvím Bohumila Němce a botanika Josefa Podpěry. Ti se však do seznamů projednávaných 8. září nedostali a byli pak zvoleni akademiky v roce 1953. U Podpěry, člena KSČ od března 1948, který se snažil (jak konstatovaly „kádrové posudky") za každou cenu vyjít s každým režimem, mohla hrát roli jakási pochybnost nad jeho protektorátní minulostí (*A AV ČR*, fond vládní komise, osobní fascikl J. Podpěry ve spisech členů ČSAV s posudky a vlastním Podpěrovým životopisem, akcentujícím jeho socialistické smýšlení a dlouhodobou orientaci k „leninismu-stalinismu"). Zdá se, že nějaké důvody ležící mimo oblast vědy mohly vést k uplatnění obdobného přístupu u technika Stanislava Bechyněho, akademika z roku 1953, ale snad i u některých z těch, kteří se roku 1953 stali jen členy korespondenty, což lze pokládat za doložené u chemika Viktora Ettela.

20 Ostudnou nástupní audienci Vladimíra Procházky u amerického prezidenta Harryho Trumana a jeho odvolání, jakož i politické tlaky na jeho zvolení akademikem, zaznamenal V. Knapp (*Proměny času*, s. 136–138). Vladimír Procházka bývá někdy zaměňován s Václavem Procházkou. Tak Alena Míšková (ČAVU a ČSAV, s. 121) mylně řadí Vladimíra Procházku namísto Václava Procházky mezi členy vládní komise.

21 *Tamtéž*, s. 137.

22 Neobešlo se to občas bez „rodinkaření". Řediteli Národní galerie Vladimíru Novotnému, u něhož to s vědeckou činností nebylo právě slavné, jízlivé kuloáry – s ohledem na jeho vztah k čelnému činiteli vládní komise Jaroslavu Böhmovi – přiřkly titul „švagr korespondent". Podle ne zcela určité výpovědi pamětníka ani postoj právníka Antonína Hobzy k Josefu Turečkovi nebyl ovlivněn jen vztahem učitele k žákovi.



Zdeněk Nejedlý, první prezident ČSAV (foto viz Zdeňku Nejedlému Československá akademie věd: Sborník prací k sedmdesátým pátým narozeninám. *Praha, Nakladatelství ČSAV 1953)*

Mimořádný vliv na výběr členů měl Zdeněk Nejedlý, který se pokládal za zvláště kvalifikovaného pro posuzování, kdo pro novou akademii může přicházet v úvahu.[23] Přičiněním Nejedlého se dostali mezi řádné členy akademie mnozí jeho generační vrstevníci, a to někdy díky ryze osobním sympatiím z dávných let. Přátelské vztahy s Nejedlým, nahodilé sepětí dotyčného s jeho minulými snahami, dokonce i mylné přesvědčení, že ho kdysi podporoval, mohly jednotlivci zajistit vlivnou přízeň bez ohledu na politický profil – právě tak jako jiné nahodilé okolnosti mohly mít za následek nepřízeň. V historických disciplínách, které komunistická strana neměla tolik na mušce, se Nejedlý odvážil zaštítit třeba i člověka vystupujícího kdysi proti ní.[24]

---

23 Toto své přesvědčení Nejedlý vyjádřil již roku 1949 v dopise adresovaném Gustavu Barešovi (srv. BERAN, Jiří: Z korespondence Zdeňka Nejedlého o přípravách k zřízení Československé akademie věd r. 1949. In: *Archivní zprávy ČSAV*, č. 16 (1985), s. 55). Nejedlý uplatňoval svůj vliv, zejména v diskusích se Štollem, Jaroslavem Böhmem a jinými, zřejmě natolik nenápadně, že Václav Procházka v rozhovoru s Jindřichem Schwippelem v první polovině 70. let (jeho záznam je uložen v audiosbírce *Archivu AV ČR*) tvrdil, že Nejedlý vládní komisi do jejího výběru takřka nezasahoval, což neodpovídá skutečnosti. Nejedlý přitom někdy zřejmě byl ochoten změnit své vlastní stanovisko. Podle osobního sdělení Josefa Macka z roku 1985 nejprve nebyl nakloněn tomu, aby se členem ČSAV stal historik Rudolf Urbánek, nakonec se však prý dal Mackem přesvědčit; s přímluvou za členství Františka Michálka Bartoše však Macek narazil u Nejedlého na odpor.

24 O těchto subjektivně motivovaných přístupech Nejedlého k různým lidem viz POLIŠENSKÝ, Josef: *Historik v měnícím se světě*. Praha, Univerzita Karlova 2001, s. 189.

Jinak tomu bylo u filozofů. Nejedlého odpor proti takzvané školské filozofii[25] i možná osobní nestatečnost a neochota pálit si prsty v ožehavých otázkách přispěly k tomu, že se nepřipouštěly ani návrhy na členství osob, které měly za první republiky blízko k politické levici a které po roce 1945 leckdy poctivě usilovaly o přechod na marxistické pozice. U historiků ovšem spíše ustupovala do pozadí jejich politická minulost i někdejší antikomunistické výpady, zatímco sklon filozofů ke kritickému uvažování se v ovzduší stalinismu jevil jako nanejvýš nebezpečný. Ostatně právě v postojích vůči filozofii a politické ekonomii jako klíčovým oborům společenských věd byla vládní komise nejvíce svázána, jelikož coby jejich závazný metodologický základ byl předepsán stalinský marxismus. (Svou roli přitom mohlo sehrát i tradičně antifilozofické založení české vědy.) Ještě hůře na tom byli sociologové; vzhledem k odmítavému postoji poúnorového režimu vůči sociologii nebylo divu, že před jejími reprezentanty zůstávaly brány akademie v roce 1952 zcela uzavřeny.[26] Z přírodovědců byli ideologickému tlaku nejvíce vystaveni biologové, respektive ti z nich, kteří se „zapletli" s genetikou, vědecky právě „vyvrácenou" učením Trofima D. Lysenka. Jinak vcelku platilo, že u exaktních, ideologicky nezatížených oborů měla vládní komise poměrně velkou volnost při výběru členů.

Oborové akademie a vědci ze Slovenska

Vládní komise přihlížela při svých úvahách o výběru členů k tomu, zda budou vedle Československé akademie věd zřizovány ještě další, oborové akademie. Konkrétně přicházely v úvahu akademie zemědělských a lékařských věd, o jejichž účelnosti bylo mnoho diskusí i pochybností. Záhy se začaly projevovat obavy, že by nadměrná nominace lékařů do ČSAV mohla ohrozit vznik lékařské akademie, a došlo k velkému škrtu. Z lékařů se tak v roce 1952 stal akademikem jedině Josef Pelnář. Ze zemědělských odborníků byl zvolen členem korespondentem pouze agrobiolog Antonín Klečka. Teprve 21. listopadu 1954, kdy již bylo rozhodnuto, že se akademie lékařských věd zřizovat nebude, přibylo do ČSAV volbou deset řádných členů z řad lékařů. Československá akademie zemědělských věd, zřízená téměř současně s ČSAV, působila celkem deset let. Poté co v roce 1962 zanikla, bylo zvoleno třináct členů korespondentů ČSAV z oblasti zemědělských a lesnických věd; předseda ČSAZV Antonín Klečka, silně roztrpčený zrušením své instituce, se stal akademikem ČSAV.

Při výběru slovenských vědců, respektive vědců ze Slovenska, měli v přírodovědních oborech vlivné slovo zejména virolog Dionýz Blaškovič a chemik Jozef Vašátko (původem Čech, který teprve v roce 1945 přešel do Bratislavy), ve spo-

---

25 O Nejedlého postoji k filozofii po roce 1945 viz KŘESŤAN, Jiří: Nejedlého projev „Slovo o české filozofii" v historickém kontextu. In: ZILYNSKÁ B. – SVOBODNÝ, P. (ed.): *Věda v Československu v letech 1945–1953*, s. 307–319.

26 O potlačování sociologie po únoru viz PETRUSEK, Miloslav: Co bylo, když sociologie nebyla: Osudy zakázané a zhanobené vědy 1948–1963. In: BARVÍKOVÁ, Hana (ed.): *Věda v Československu v letech 1953–1963: Sborník z konference. Praha, 23.–24. listopadu 1999*. Praha, Archiv Akademie věd ČR – Arenga 2000, s. 35–49.

lečenskovědní sekci zprostředkoval informace o některých vědcích Miloš Gosiorovský. Ve výsledku se roku 1952 stali řádnými členy ČSAV právě Blaškovič s Vašátkem a vodohospodář Štefan Bella (který však zemřel již koncem toho roku). O hodnosti akademika se zřejmě uvažovalo také u pedagoga a náměstka ministra školství Ondreje Pavlíka, užší výbor vládní komise však 20. října 1952 doporučil Pavlíka „navrhnout nejvýše jako korespondenta". Zdá se, že tento verdikt ovlivnily určité osobní vlastnosti kandidáta, které již v roce 1951 proti němu silně popudily Zdeňka Nejedlého.[27] Spolu s obtížně prosazovaným Pavlíkem byli 18. listopadu 1952 zvoleni za členy korespondenty matematik Štefan Schwarz, fyzik a fyzikální chemik Dionýz Ilkovič, technik Jozef Čabelka, filozof Igor Hrušovský a právník Štefan Luby.

Výsledky snah vládní komise zohlednit v personálním obsazení ČSAV slovenské vědecké kapacity byly – z důvodů na ní do značné míry nezávislých – poněkud rozpačité. Velmi nápadná, avšak pro svou dobu příznačná, byla absence významného slovenského historika Daniela Rapanta, člověka nekompromisních demokratických názorů, roku 1950 zbaveného možnosti přednášet, který se nikdy nestal členem ČSAV.[28] Pozornost zasluhuje i fakt, že orientalista Ján Bakoš, zmiňovaný v přípravných materiálech vládní komise zpočátku dokonce jako akademik, byl přeřazen mezi členy korespondenty a nakonec roku 1952 vyšel zcela naprázdno. Původně se nepodařilo prosadit ani členství bratislavského paleontologa profesora Dmitrije Andrusova, který byl vysoce ceněn i českými geology. První „velká" sekce i z ní vyčleněná sekce geologicko-geografická s jeho členstvím v ČSAV najisto počítaly, avšak Andrusov byl v létě 1952 ze seznamů vypuštěn. Miloš Gosiorovský se v plénu vládní komise 8. září 1952 stavěl za to, aby byla znovu prošetřena možnost zařadit jej do návrhu. Zápis o schůzi užšího výboru z téhož dne prozrazuje, že Václav Pelíšek dostal za úkol požádat o vyjádření k této kandidatuře Komunistickou stranu Slovenska. Kladné stanovisko zřejmě nesdělila, nejspíše byl na závadu jeho původ,[29] a tak se Andrusov stal členem korespondentem až v roce 1956.

---

27 U Ondreje Pavlíka, jenž působil jako Nejedlého náměstek na ministerstvu školství v letech 1950 a 1951, se zřejmě k jeho zásadovosti družily silné ambice a sklon ke konfliktnímu vystupování, což mu bylo vytýkáno také na Slovensku. Nejedlý původně s příchodem Pavlíka do funkce souhlasil, avšak když se Pavlík proti jeho dosavadním oblíbencům snažil na ministerstvu prosazovat nové pořádky, pobouřený Nejedlý požadoval na Václavu Kopeckém, který řídil ministerstvo po dobu Nejedlého nemoci, aby ho urychleně odvolal. (Doklady vztahující se k odvolání Pavlíka z funkce jsou uloženy v *NA*, f. 02/5, sv. 11, inv. č. 72, záznam z jednání politického sekretariátu ÚV KSČ 5.12.1951, bod 0, přílohy pod bodem 19a.)

28 Charakteristika D. Rapanta viz PERSTICKÁ, Dagmar: *Osobnosti: Nositelé Řádu Tomáše Garrigue Masaryka 1991 a 1992*. Brno, Státní vědecká knihovna 1993, s. 207–209.

29 Andrusov se narodil 7.11.1897 v estonském Tartu. Již jeho otec byl vynikající ruský geolog, univerzitní profesor a akademik. Syn, zapojující se již od raného mládí do výzkumných prací a podnikající i řadu studijních cest, získal roku 1925 doktorát přírodních věd na Karlově univerzitě v Praze, kde začínal i svou vědeckou kariéru.

Politické projednávání návrhu na řádné členy a funkcionáře ČSAV. Odmítnutí kandidatury Ladislava Štolla

Vládní komise nakonec navrhla ke jmenování řádnými členy ČSAV celkem pětapadesát vědců (z toho osmnáct členů KSČ), což bylo méně, než se původně předpokládalo.[30] Zřejmě za tím stála úvaha, že v brzkých volbách budou zvoleni další význační vědci, kteří nejsou patřičně způsobilí pro jmenování prezidentem republiky. První volby v ČSAV se však ve skutečnosti konaly až po roce od jejího vzniku.

Vládní komise předkládala i návrh na výběr dvanácti čelných funkcionářů ČSAV, mezi nimi osmi komunistů. U prezidenta ČSAV se rozumělo samo sebou, že nelze uvažovat o nikom jiném než o Zdeňku Nejedlém. Nejedlý byl pokládán za nejvhodnějšího kandidáta především z politických důvodů, u části vědecké obce si však zjednal značný respekt i díky svému sepětí s dosavadními vědeckými institucemi. Rád vyzvedal, že když se roku 1904 stal mimořádným členem Královské české společnosti nauk, byl nejmladším členem evropských učených společností. Zakládal si také na tom, že je od roku 1945 prezidentem České akademie věd a umění, i když tuto funkci již v předúnorové době odbýval tak, že při druhé volbě 10. prosince 1947, za demonstrativní neúčasti členstva, byl zvolen jen slabou čtvrtinou členů oprávněných k volbě. Po únoru byl ochoten ukazovat se ve své prezidentské funkci na veřejnosti, ale jinak se k úkolům a povinnostem prezidenta ČAVU znal stále méně. Jako ministr školství, věd a umění a současně prezident ČAVU měl celkem příhodné podmínky k uskutečňování potřebných změn v institucionální výstavbě československé vědy, avšak nevykonal v tomto ohledu prakticky nic (právě nečinnost Nejedlého a jeho ministerstva poskytla podnikavému Václavu Procházkovi příležitost, aby inicioval vznik stranické komise pro zřízení ČSAV). Když byla zřízena Vládní komise pro vybudování ČSAV, Nejedlý přispěchal s programovým spisem *Vybudujeme Československou akademii věd*, aby se tak dostal formálně do čela vznikající instituce.[31] Vyostřená kritika České akademie věd a umění v této stati však zmátla legislativce připravující text zákona o ČSAV natolik, že v něm pominuli tezi o návaznosti ČSAV na KČSN a ČAVU, prosazenou Nejedlým již do osnovy zákona připravované za působnosti stranické komise pro zřízení ČSAV. Nejedlý pak musel vynaložit mnoho úsilí, aby zabránil důsledkům své vlastní jednostrannosti, což o měsíc zdrželo legislativní práce vládní komise.

---

30 Vládní komise usuzovala, že „kádrová situace" umožňuje navrhnout 70 akademiků a 80 členů korespondentů, což se souhlasem přijímaly i vládní kruhy. K tomu viz *A AV ČR*, vládní komise, k. 2, skupina 5a/3, informace o osnově zákona o ČSAV zaslaná 11.6.1952 V. Procházkou náměstkovi předsedy vlády Z. Fierlingerovi; *NA*, fond Úřad předsednictva vlády – Tajné (dále ÚPV-T), k. 758, inv. č. 520/13, prodomát pracovníka ÚPV J. Krásného vypracovaný před návštěvou zástupců vládní komise u předsedy vlády 10.9.1952.

31 Viz BERAN, Jiří: Zdeněk Nejedlý v institucionálním vývoji české vědy v letech 1945–1952. In: *Dějiny věd a techniky*, roč. 33, č. 3 (2000), s. 121–145.

Přijetí úřadu prezidenta ČSAV si vynutilo citelné změny ve vykonávání dalších jeho veřejných funkcí. Nejedlý byl od roku 1951 vážně nemocen a na podzim 1952 jeho zdravotní obtíže nejenže neustupovaly, ale spíše se ještě stupňovaly.[32] Nebylo proto myslitelné, aby pokračoval i ve funkci ministra školství, věd a umění.[33] Vedoucí činitelé KSČ přitom zřejmě necítili rozpaky nad jeho uvolněním, neboť nemohli již po léta nepozorovat, že se Nejedlý jako politický rétor osvědčuje podstatně lépe než při plnění svých organizátorských úkolů. Jako určitou náplast ho 31. ledna 1953 na několik měsíců jmenovali náměstkem předsedy vlády a od 14. září 1953 mu pak doživotně ponechali ministerský titul, pro chod státních záležitostí to však již nemělo celkem žádný význam. Akademii věd tak Nejedlý dostal vlastně jako politickou výslužku, aby měl prostor pro uplatňování své zkomírající aktivity a stařeckých vrtochů, za to, že dodával rétorického lesku komunistické politice po únoru 1948 a pomáhal zdůvodnit různé její těžko ospravedlnitelné kroky (včetně vykonstruovaných politických procesů).[34]



Fyziolog Vilém Laufberger, první zástupce prezidenta ČSAV (foto viz Archiv Akademie věd ČR)

Za prvního náměstka prezidenta ČSAV byl navržen poslední hlavní tajemník Královské české společnosti nauk, fyziolog Vilém Laufberger, vynikající vědec i člověk, ale také známý popleta, který později na valném shromáždění ČSAV při vzdávání pocty zemřelým uváděl i jméno člověka sedícího v sále.[35] Druhým náměstkem prezidenta byl jmenován archeolog

32 Roku 1951 byl Nejedlý stižen infarktem myokardu (k tomu viz KŘESŤAN, Jiří: Zdeněk Nejedlý v posledních letech života: Dotyky s vědou (1953–1962). In: BARVÍKOVÁ, H. (ed.): *Věda v Československu v letech 1953–1963*, s. 471; srv. též Křesťanovu stať v tomto čísle *Soudobých dějin*). Při společné schůzi politického a organizačního sekretariátu ÚV KSČ 10.10.1952 podával Antonín Novotný zprávu o jeho zdravotním stavu, na jejímž základě vedení KSČ požádalo soudruhy v Moskvě o vyslání sovětského specialisty k léčení Nejedlého (*NA*, f. 02/5, sv. 41, inv. č. 120, bod 0). Sám Nejedlý, jak dokládají deníkové záznamy jeho zetě Jaroslava Kojzara, cítil na podzim 1952 potřebu ulevovat si při výkonu svých funkcí, jak se jen dalo (neúplnou xerokopii Kojzarova rukopisu, jehož originál je zatím nezvěstný, mi laskavě poskytl Jiří Křesťan).

33 Podle určitých náznaků, připomínaných zejména J. Křesťanem, však Nejedlý opouštěl svou ministerskou funkci i z toho důvodu, že odmítal chystanou reformu školství.

34 Jaké bezútěšné nálady vyvolával Nejedlý v ČSAV svým počínáním i svou nemohoucností, zaznamenal V. Knapp (*Proměny času*, s. 147). Nejen v prezidiu ČSAV, ale i na jejích odlehlých pracovištích, bývalo v 50. letech cítit, jak svízelně tato instituce spolu se svým prezidentem a některými jeho protežovanými generačními druhy prožívá problémy jejich stáří.

35 *Tamtéž*. Podle Knappa všichni měli Laufbergera rádi, ale jako funkcionáře ČSAV ho nikdo nebral vážně. Na jeho vědeckém díle je oceňován „hledačský cit, kterým dovedl s předstihem odhadnout světové trendy ve vývoji fyziologie" a díky kterému může být pokládán za pokračovatele J. E. Purkyně (DOSTÁLEK, Ctibor: Předmluva: In: LAUFBERGER, Vilém: *Malá tajemství života*. Praha, Academia 1990, s. 1 n.).

Jaroslav Böhm, který se plně osvědčil při práci vládní komise svou výkonností i diplomatickými vlohami. Předpoklady k tomu, aby se slabiny v činnosti řídícího orgánu ČSAV neprojevovaly přespříliš, vytvářel návrh na ustanovení energického Františka Šorma do funkce hlavního sekretáře. Ještě z doby před konečným politickým projednáním připravených návrhů pocházejí jisté doklady o nesouladu mezi stanovisky vládní komise a politických orgánů vůči osobě předsedy sekce jazyka a literatury. Tato sekce zřejmě počítala s předsednictvím jazykovědce Františka Trávníčka, namísto toho však v jejím čele měl stanout Ladislav Štoll.[36] Nakonec však v důsledku dalšího vývoje situace zůstalo při původně navrženém řešení.



Archeolog Jaroslav Böhm, druhý zástupce prezidenta ČSAV (foto viz Archiv Akademie věd ČR)

Dříve než se jmenováním řádných členů a funkcionářů ČSAV zabývala vláda, jejíž jednání o věci mělo jen formální význam, musel návrh schválit politický sekretariát ÚV KSČ. Pro jeho jednání, které se uskutečnilo 1. listopadu 1952, měl tajemník ÚV KSČ Václav David připraveny podklady se svým vyjádřením již 23. října.[37] Podle jeho zjištění asi polovina navržených akademiků byla členy některých církví, řada z nich za předmnichovské republiky působila v zednářských lóžích. Zastoupení komunistů v akademii se mělo poněkud zvýšit po zvolení dopisujících členů, mezi nimiž bylo podle Davidova konstatování více členů strany a vůbec pokrokových lidí.

Dalo by se předpokládat, že politický orgán bude při posuzování předloženého návrhu na řádné členy posuzovat především předpoklady nekomunistů a eventuálně provádět zásahy v jejich řadách. Kupodivu tomu bylo spíše naopak. Zvlášť velké překvapení vyvolává fakt, že z návrhu na řádné členy byl vyškrtnut „vynikající marxistický znalec české literatury a její průkopnický hodnotitel" Ladislav Štoll (jak se uvádělo v doporučení vládní komise). Jeho absence mezi členy ČSAV po roce 1952 se v literatuře obvykle přecházela mlčky jako samozřejmost

36 Jako jediný doklad tohoto posunu je k dispozici kopie návrhu na funkcionáře ČSAV (*NA*, f. ÚPV-T, k. 758, inv. č. 520/13). Na tomto dokumentu byl z návrhu jako předseda VIII. sekce vyškrtnut Trávníček a připsán Štoll. Podle zběžného přípisku tužkou se návrh zřejmě projednával 21.10.1952 u náměstka předsedy vlády Zdeňka Fierlingera za přítomnosti Václava Kopeckého, Ladislava Štolla, Františka Šorma, Jaroslava Böhma, Ivana Málka a J. Krásného.

37 *NA*, f. 02/5, sv. 42, inv. č. 125, bod 22, podklady V. Davida k jednání PS ÚV KSČ s cyklostylem rozmnoženými personálními charakteristikami navržených akademiků; bod 0, záznam z jednání 101. schůze PS ÚV KSČ, 29.10. a 1.11.1952. Návrh na řádné členy ČSAV přišel na program až ve druhé části schůze, při níž byli přítomni Klement Gottwald, Viliam Široký, Jaromír Dolanský, Karol Bacílek, Alexej Čepička, Václav Kopecký a Antonín Novotný, omluven byl Antonín Zápotocký.

a snad i mohla vzbuzovat dojem o Štollově skromnosti, někteří autoři se však pokusili najít pro ni vysvětlení.[38]

O důvodech, proč politický sekretariát odmítl členství Ladislava Štolla v ČSAV, lze jen spekulovat, protože oficiální zápisy z jednání tohoto orgánu zásadně nezaznamenávaly diskusi a stanoviska jednotlivců. Ve špičkových stranických kruzích bylo odmítnutí jeho kandidatury sice zdůvodňováno tím, že se Štollem, který již po několik měsíců vykonával funkci Nejedlého náměstka, se počítá pro úřad ministra školství, věd a umění, tato argumentace však nezněla příliš přesvědčivě.

Když Štoll po zamítnutí své kandidatury dal najevo ochotu spokojit se s titulem člena korespondenta, protestovalo proti jeho zařazení páté oddělení ÚV KSČ (pro školy, vědu a umění). Vyslovilo úsudek, že by u Štolla hodnost akademika, pokud by v ČSAV nezastával žádnou funkci, nemusela být v rozporu s výkonem jeho ministerského povolání, a kategoricky prohlašovalo, že Štoll svou vědeckou kvalifikací patří buď do kategorie akademiků anebo – je-li rozhodnuto, že vzhledem ke své ministerské funkci akademikem být nemůže – raději by vůbec neměl být členem ČSAV. Štoll prý „sice poměrně málo vědeckých prací napsal, ale zato hodně vykonal, a má fakticky v celé literárněvědní oblasti daleko nejpřednější postavení než (sic!) například s. Mukařovský i se svým mnohosvazkovým dílem". Také jako člen Bulharské akademie věd by neměl být pouhým členem korespondentem a jeho jmenování akademikem by prý mělo být ještě jednou uváženo.[39]

Na první pohled se zdá, že se tu střetávaly různé názory na možnost, vhodnost nebo účelnost takové nebo onaké míry funkčního zatížení u jednotlivce. Jistě je dobře možné, že politický sekretariát – i s přihlédnutím ke zkušenostem s přílišným rozptylem aktivit Zdeňka Nejedlého – prostě nechtěl připustit, aby se na bedra nepříliš výkonného Štolla nakládalo přespříliš. (Připomeňme, že funkci předsedy vládní komise přijímal za předpokladu, že po dobu jejího působení bude zproštěn rektorských povinností na Vysoké škole politických a hospodářských věd. V uplynulých měsících věnoval také poměrně dost času vlastnímu léčení, jehož součástí byl i pobyt i v lázních.) Leč neměla by se apriorně vylučovat otázka, zdali důvody nebyly přece jen závažnější.

Michal Reiman ve vzpomínkové stati věnované jeho otci uvádí, že se v jejich rodině – s odvoláním na sdělení vedoucího kulturního odboru Kanceláře prezidenta republiky Františka Nečáska – vyprávělo, jak se v roce 1952 na Gottwaldově stole ocitl návrh na rozšíření procesu proti Rudolfu Slánskému o „spiklence" v kultuře, který počítal se zatčením Pavla Reimana a dalších osob. Gottwald se tehdy podle údajného Nečáskova svědectví velmi rozčilil a křičel na (autorovi neznámé) předkladatele návrhu, zda těch zatčených již není dost a co vlastně po

38 Tak Alena Míšková v tom, že se nestal („nebyl zvolen") akademikem, spatřuje „malý zbytek odporu vědců proti komunistické totalitě" (viz MÍŠKOVÁ, Alena: Kontinuita a diskontinuita české vědy: Akademie a učené společnosti 1945–1992. In: HEISS, Gernot – MÍŠKOVÁ, Alena – PEŠEK, Jiří – RATHKOLB, Oliver (ed.): *An der Bruchlinie: Österreich und die Tschechoslowakei nach 1945. / Na rozhraní světů: Rakousko a Československo po 1945.* Innsbruck – Wien, Studienverlag 1998, s. 464).

39 *NA*, f. 02/5, sv. 44, inv. č. 128, bod 2, dodatečné připomínky 5. oddělení ÚV KSČ k návrhu na členy korespondenty ČSAV. K celkovému obsahu a významu tohoto dokumentu viz níže.

něm chtějí.[40] Nemůže snad tato historka, dokonce i bez ohledu na stupeň své věrohodnosti, nabídnout klíč k pochopení toho, proč byl odmítnut Štoll? O Gottwaldovi bezpečně víme, že se necítil dobře v roli Stalinova pochopa. Obviněním vůči Slánskému se zpočátku zdráhal uvěřit a tlaku, aby nechal vyšetřovatelům volnou ruku k získávání „důkazů" o jeho vině, se podvolil až po delším váhání. Sotva mu mohlo unikat, že Štollovy agresivní přístupy k hodnocení české literární kultury a jejích představitelů otevíraly cestu k postihům různého druhu, které v dobovém kontextu za určitých okolností mohly nabýt hrozivé podoby. Vždyť z politického života ještě nevymizela atmosféra vyhroceného mocenského konfliktu ve sféře kulturní politiky, který po pádu Slánského vyvrcholil odstavením vedoucího Kulturního a propagačního oddělení ÚV KSČ Gustava Bareše a některých jeho spolupracovníků (včetně Pavla Reimana). Ti se zpočátku nechtěli smířit se ztrátou svých pozic a obviňovali své protivníky z ideových a stranických úchylek, zatímco Václav Kopecký se svými spojenci (k nimž patřil i Štoll) od počátku ztotožňoval činovníky stranického aparátu v kultuře s „druhým centrem" u Prašné brány a jejich postupy označoval za „kulturní slánštinu".[41] Nadcházející proces se Slánským nepřispíval ke zklidnění existujícího napětí a animozit ve špičkových politických kruzích. Snad i Gottwald pociťoval opatrnost ve vztahu k člověku, jehož rolí (jako ostatně asi rolí nejednoho z politických souputníků) v dalším možném průběhu politické tragédie si stěží mohl být jist, a nevítal posilování jeho pozic. Naznačená hypotéza může být shledána jako problematická, domnívám se však, že není natolik nepravděpodobná, aby vůbec neměla být vyslovena.

Ať už byly oficiální i skryté důvody pro odmítnutí Štolla jakékoli, důležité je, že se Československá akademie věd nestala Štollovou doménou. Rozumělo se samo sebou, že Štoll, když není potvrzen jako akademik, nemůže být ani předsedou osmé sekce. Dočasně odvráceny byly i Štollovy plány, že se stane ředitelem Ústavu pro českou literaturu, který od konce srpna 1952 vlastně již měl v hrsti.[42] Štollův čas v akademii i literárním ústavu tak mohl nadejít až později. Roku 1956 se Štoll stal členem korespondentem, roku 1960 akademikem a pak v roce 1962 vytlačil Jana Mukařovského z vedení Ústavu pro českou literaturu.

---

40 REIMAN, Michal: O Poly Reimanovi (místo vzpomínek). In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (ed.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. 2. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2004, s. 79. Autor dává najevo, že nemůže zaručit pravdivost uvedené historky, avšak nepochybně ji pokládá za pravděpodobnou. V takovém případě by bylo možné přijmout i jeho předpoklad, že pokud by Stalin krátce nato nezemřel, plán na politický proces s činiteli kulturní politiky v aparátu ÚV KSČ nemusel padnout pod Gottwaldův stůl a jeho důsledky mohly být tragické.

41 Viz např. DRÁPALA, Milan: Iluze jako osud: K vývoji politických postojů Vítězslava Nezvala. In: *Soudobé dějiny*, roč. 3, č. 2–3 (1996), s. 206. Nověji zejména KNAPÍK, Jiří: *Únor a kultura: Sovětizace české kultury 1948–1950*. Praha, Libri 2004, s. 176–182; TÝŽ: Dvě strany téže mince: „Radikálové" a „umírnění" v kulturní politice KSČ po únoru 1948. In: KÁRNÍK, Z. – KOPEČEK, M. (ed.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. 2, s. 156–171.

42 Štoll byl již dekretem z 25.8.1952 (s platností od 20.8.1952) pověřen vedením Ústavu pro českou literaturu. Kopie dekretu, podepsaného zřejmě Jaroslavem Böhmem, je uložena v *A AV ČR*, vládní komise, k. 8, skupina 11b/2, fascikl Ústav pro českou literaturu.

Pro tento ústav bylo i dočasné odsunutí Štolla důležitým činem, jelikož v něm během deseti let pod Mukařovského vedením stačila vyzrát početná garnitura talentovaných lidí, kteří se záhy začali významně uplatňovat při celkovém profilování české kultury.



Ladislav Štoll se Zdeňkem Nejedlým při udělení Řádu práce pěveckému sboru Typografia v lednu 1956. Nejedlý měl značný vliv na personální utváření ČSAV, Štollova kandidatura na akademika překvapivě neprošla (foto viz Ladislav Štoll: Z kulturních zápasů. *Praha, Odeon 1986)*

Dalším navrženým, který byl ze seznamu řádných členů i ze seznamu funkcionářů ČSAV vypuštěn, byl hydrolog Jan Smetana, pokvětnový člen KSČ, jehož „kádrová" charakteristika připomínala aktivní účast při budování ČSAV, ale současně konstatovala, že (politické) funkce dosud nevykonával. Vytýkala mu „určitý odstup od lidí a nekritičnost k jejich výběru, hlavně dostatečnému jejich politickému hodnocení" (čímž se asi mínilo, že navrhoval za členy ČSAV i vědce z okruhu osob v roce 1952 zatčených a souzených pro údajnou sabotáž). Nejvíce mu však ublížilo oživené obviňování jeho dávných nepřátel ze špatného chování za protektorátu – věc, která byla přitom řádně uzavřena již roku 1947.[43] Smeta-

43 Příslušné dokumenty jsou uloženy v osobním fondu Jana Smetany v *A AV ČR*, skupina Ia, fascikl „Spolehlivost; Kádrový materiál; Posudky". Cenné vzpomínky na J. Smetanu, dotýkající se i jeho opožděné volby za akademika, viz RUDIŠ, Miroslav: Počátky hydrodynamiky v ČSAV. In: BARVÍKOVÁ, Hana (ed.): *Reflexe počátků vědecké instituce: První všední dny ČSAV a jejích ústavů v paměti současníků. Sborník ze setkání pamětníků v Praze 25. a 26. 11. 2002.* (Práce z Archivu Akademie věd, řada C, sv. 4.) Praha, Archiv Akademie věd ČR 2003, s. 65–69.

na po odmítnutí svého členství sám požádal Ústřední výbor KSČ o nové prověření svého chování za okupace a na základě jeho příznivých výsledků pak byl zvolen řádným členem o rok později. Funkcí předsedy technické sekce, do níž byl navrhován a kterou mezitím obsadil Theodor Ježdík, byl pověřen až roku 1955.

Z oblasti společenských věd se obětí politického zásahu stal nekomunista Jiří Horák, renomovaný slavista a etnograf, československý velvyslanec v SSSR v letech 1945 až 1948. Horák měl za první republiky úzké vazby na Tomáše Garrigua Masaryka a jeho rodinu, Masarykovu sekretářku Annu Gašparíkovou si dokonce vzal za ženu. Po osvobození se stal důvěrníkem Edvarda Beneše a při jednáních se sovětskou stranou musel řešit leckteré ožehavé otázky.[44] Jeho „kádrová" charakteristika mu sice mohla z dob první republiky přičíst k dobru kladný postoj k dílu Maxima Gorkého, ale jinak tomuto veřejným funkcím se vyhýbajícímu muži, u něhož někteří postrádali aktivní podíl na šíření stalinismu, prospěla jen málo, když konstatovala, že „nikdy dosud nevystoupil jako otevřený nepřítel naší lidové demokracie".[45] Horák se nakonec také stal akademikem, ale s obtížemi a průtahy teprve za dočasného politického uvolnění v roce 1956.

Při projednávání návrhu na členy se vyřazení vznášelo také nad matematikem Bohumilem Bydžovským, předsedou Královské české společnosti nauk a Československé národní rady badatelské, který byl pokládán za jakousi hlavu opozice proti nově vznikající akademii. Jeho „kádrová" charakteristika byla navíc zatížena odsouzením syna pro protistátní činnost. Důvodů pro odmítnutí tedy na tehdejší dobu nemálo, a velice pádných. Bydžovského jméno již bylo zatrženo v seznamu akademiků a připsáno ke skupině tří odmítnutých, ale nakonec tu bylo protokolistou přeškrtáno hustým svazkem čar. Z dokumentu přímo vyzařuje napjatá atmosféra dané chvíle i účelová velkorysost, která se při rozhodování o Bydžovském nakonec uplatnila.[46]

Řádnými členy ČSAV bylo tedy v roce 1952 jmenováno jen dvaapadesát vědců, přičemž počet komunistů v jejich řadách se snížil na šestnáct.

Restrikce návrhu na členy korespondenty

S datem 6. listopadu 1952 předkládal tajemník ÚV KSČ Václav David politickému sekretariátu ÚV KSČ návrh na zvolení členů korespondentů.[47] Spolu s dvaasedmdesáti kandidáty[48] na seznamu figuroval opět Ladislav Štoll. Návrh byl podle Davi-

---

44 Viz MOULIS, Vladislav: Poslední léta života Jana Masaryka. In: BEDNÁŘ, Miloslav (ed.): *Spory o dějiny*, sv. 2. Praha, Masarykův ústav AV ČR 1999, s. 70.

45 *NA*, f. 02/5, sv. 42, inv. č. 125, bod 22.

46 *Tamtéž*, připisky v návrhu na jmenování akademiků.

47 Návrh, původně uložený zároveň s dokumentací k protokolu o zasedání politického sekretariátu 11.11.1952, kdy měl být projednáván, byl odtud spolu s přiloženými „kádrovými" charakteristikami kandidátů a „Dodatečnými připomínkami" V. oddělení ÚV KSČ (patrně při pořádacích pracích v bývalém Archivu ÚV KSČ) přeřazen k dokumentům vztahujícím se k zasedání politického sekretariátu 13.11.1952, kdy bylo projednávání návrhů znovu zařazeno na pořad. Vše je uloženo v *NA*, f. 02/5, sv. 44, inv. č. 128, bod 2.

48 Viz přílohy č. 2 a 3 k článku.

dovy přiložené zprávy o postupu při výběru kandidátů na členy korespondenty prodiskutován v jednotlivých sekcích i v plénu vládní komise[49] a poté korigován na společné poradě u náměstka předsedy vlády Zdeňka Fierlingera za účasti ministra informací Václava Kopeckého a předsedy vládní komise Ladislava Štolla. Mezi navrženými bylo podle Davida čtyřiatřicet komunistů.[50] I tentokrát David připomínal, že mnozí kandidáti jsou příslušníky církví, případně se angažovali v zednářských lóžích.

Davidovo vyjádření z 6. listopadu 1952 vzbuzuje dojem, že návrh byl připraven důkladně a že splňoval všechny předpoklady k tomu, aby byl bez větších změn přijat. Leč již o den později ho sám David zpochybnil předložením již zmíněných „Dodatečných připomínek" V. oddělení ÚV KSČ k návrhu na členy korespondenty ČSAV, které především obsahovaly jakousi kategorizaci kandidátů podle jejich vědecké úrovně a politického profilu. Za členy plně odpovídajícími po stránce politické i odborné (František Šorm, Julius Strnad, Josef Macek) následovala skupina „politicky pokrokových", avšak vědecky dlouhou dobu málo pracujících osob. (Mezi ně byl zařazen a obšírně probírán – ve zřejmé závislosti na níže zmíněných výkladech Josefa Macka – historik Václav Husa a také Josef Tureček.) Po kategoriích vědců odborně zdatných a politicky buď „příznivě se vyvíjejících" (Emil Buchar, Quido Záruba) anebo naopak údajně zatrpklých (Bedřich Hacar) následovaly osoby zhodnocené po vědecké i politické stránce negativně, „proti nimž stojí celý vědecký svět příslušného oboru i stranické organizace". Do této kategorie byl zařazen generální sekretář České akademie věd a umění Viktor Trkal, jehož prosazoval Nejedlý, údajně na oplátku za vydatnou pomoc při znovuzvolení prezidentem ČAVU koncem roku 1947, které v tehdejší době mělo velký politický význam, a také prý proto, aby v Trkalově osobě byla zachována kontinuita se starými vědeckými společnostmi. Naproti tomu proti Trkalově kandidatuře prý protestovali v příslušné sekci vládní komise i v dokumentu zaslaném přímo Ústřednímu výboru KSČ v jedné frontě všichni fyzikové (konkrétně jsou zmíněni Ladislav Zachoval, Vilém Kunzl, blíže neurčený Slavík a Jindřich Bačkovský), kteří odsoudili jeho údajnou vědeckou sterilitu, kosmopolitismus, defétistickou teorii, „že u nás se nedá nic dělat", a prohlásili, že jeho jmenování by bylo pro československou fyziku těžkou ranou. Nakonec páté oddělení ve svém rozkladu věnovalo pozornost těm, kteří se nějak provinili proti Sovětskému svazu (astrofyzik František Link, který roku 1937 po návratu ze Sovětského

---

49 Davidova výpověď zasluhuje upřesnit v tom smyslu, že plénum vládní komise jednalo o výchozí podobě předkládaného návrhu již 8. září, ovšem jeho konečnou podobu, předkládanou Davidem 6.11.1952, projednávalo až 9. listopadu. Tehdy byly vzneseny, patrně Viktorem Knappem, námitky proti kandidatuře Josefa Turečka, jejíž projednání bylo ponecháno na příští akademii. Knapp se pak pozastavoval nad tím, že Tureček přesto v návrhu vládní komise zůstal.

50 Davidem uváděný počet komunistů nesouhlasí s jejich konkrétním výčtem podle údajů v jejich „kádrových" charakteristikách. Podle nich jich mělo být 36 (se Štollem 37). Je pravděpodobné, že David prováděl součet podle úvodních shrnujících údajů v „kádrových" charakteristikách, které v několika případech členství v KSČ snad nějakým nedopatřením nezaznamenaly a zmiňovaly se o něm až v textu.

svazu napsal o něm „pomlouvačný článek"),[51] údajně neměli čistý štít z doby okupace (Josef Kunský, Bohuslav Mařan) nebo se dopustili jiných prohřešků v minulosti. Obecný výklad uzavíralo konstatování, že „vědci nám nepřátelští nebyli – i když jsou odborně vynikající – vzati v úvahu".



Teoretický fyzik Viktor Trkal kvůli špatnému „kádrovému posudku" nebyl zvolen do akademie věd (foto viz Archiv Akademie věd ČR)

Po obecném úvodu připomínky pátého oddělení ÚV KSČ konkrétně doporučovaly neschválit volbu profesora Trkala a posečkat s volbou dalších osob s ohledem na jejich minulost (Link, Kunský, Mařan, u něhož se mělo brát v úvahu též předpokládané zapojení do zemědělské akademie), respektive nedostatečnou výkonnost (Husa, Tureček). Nakonec následoval výše zaznamenaný rozklad ohledně členství Ladislava Štolla.

Vládní komise ve své činnosti sice plně respektovala hledisko týkající se „vědců nám nepřátelských" a v teorii nepopírala ani celkovou kategorizaci těch, s nimiž se počítalo, ovšem ve své konkrétní praxi byla mnohem benevolentnější než tvůrci citovaného dokumentu. Elaborát z pátého oddělení však nebylo možné jednoduše smést pod stůl. Stála za ním totiž zřejmě narychlo zformovaná skupina stranických aparátníků, která se jistým způsobem obracela proti vládní komisi, proti Zdeňku Nejedlému, a dokonce (v případě Štolla zcela zjevně) proti politickému sekretariátu ÚV KSČ. Nejedlý usoudil, že při jednání politického sekretariátu 11. listopadu 1952 by se mohl spor o kritizované kandidáty vyostřit a dostat ho do nepříjemné situace, a rozhodl se tomu zabránit. V protokolu o schůzi tohoto orgánu je zaznamenáno, že „na žádost s. dr. Nejedlého a s. Davida se návrh bere z pořadu";[52] David ve svém „Dodatku k návrhu na členy korespondenty ČSAV", předkládaném pro schůzi politického sekretariátu 13. listopadu, uváděl, že „projednání návrhu bylo odloženo na žádost soudruha dr. Zdeňka Nejedlého, protože v době podání návrhu byly ještě pochybnosti o kádrových a odborných kvalitách některých navrhovaných".[53] Nejedlý se asi domníval, že při dalších jednáních bude možné otupit kritiku a hledat cestu k přijatelnému řešení. Podle jeho celkem oprávněného názoru nemuselo dojít k volbě členů korespondentů hned při slavnostním zahájení činnosti akademie, kdy mohlo postačit vyhlášení akademiků schválených prezidentem republiky,

51 Šlo o Linkův článek „Putování po Sovětském svazu", zveřejněný roku 1937 v časopise *Spirála*. Fyzik Miloslav Valouch na článek poukazoval již koncem roku 1949 v oznámení kádrovému oddělení ministerstva školství. Link se v něm podle Valoucha stavěl negativně k životu v SSSR, k jeho komunistické straně a vůbec k celému tamnímu režimu. (*A AV ČR*, osobní fond M. Valoucha, oddělení korespondence, fascikl František Link, dopis Valoucha kádrovému oddělení ministerstva školství z 5.12.1949.)

52 *NA*, f. 02/5, sv. 44, inv. č. 127, bod 0, číslo pořadu 15.

53 *Tamtéž*, inv. č. 128, bod 0, číslo pořadu 2.

přičemž volební akt by se pak konal s nevelkým časovým odstupem. Tato kalkulace však nevyšla.

Den poté co politický sekretariát vyslovil souhlas s odkladem jednání o členech korespondentech, tedy 12. listopadu, vyšla v *Rudém právu* zpráva, že při slavnostním zahájení činnosti Československé akademie věd 18. listopadu budou zvoleni členové korespondenti. Režim si z prestižních důvodů nemohl dovolit, aby veřejně vyhlášenou akci vzápětí odtroubil. Za této situace Klement Gottwald doporučil, aby byli z návrhu vybráni zcela bezproblémoví kandidáti a volba se přece jen uskutečnila. Nakvap se tedy sešla komise ve složení Ladislav Štoll, František Šorm, Jaroslav Böhm, Václav Pelíšek a Václav Procházka, aby ve smyslu Gottwaldova návrhu tyto „nesporné" osobnosti vybrala.[54]

I když není vyloučeno, že se Štoll s Nejedlým o nečekaném vývoji situace ještě radili, jisté je, že režie této akce nespočívala v rukách Nejedlého. Potřeby vědy, dosud v určitých mezích respektované, byly nyní zcela podřízeny doktrinálním požadavkům. A heslem doby byla nekompromisnost, takže ani nepostačovalo, aby se „restrikční" komise omezila jen na šestici osob napadených v připomínkách pátého oddělení ÚV KSČ. Linii vytyčil sám Gottwald a ukázněným členům strany muselo jít o to, aby ji realizovali. Mohli se přitom utěšovat vědomím, že se koneckonců nikomu neděje nic zlého, když se za šest až osm týdnů odehrají volby členů odpovídajících příslušným kritériím; že na další volby se bude čekat celý rok, tehdy asi nikomu nepřišlo na mysl.

„Restrikční" komise záležitost bleskově projednala, provedla nový výběr a poté předložila jednak návrh na členy korespondenty doporučené k volbě 18. listopadu, jednak seznam těch, kteří byli nominováni původně, jejichž politické a odborné kvality však ještě měly být zváženy.[55] Výsledky byly víc než smutné. Z dvaasedmdesáti původně navržených mělo být do druhé kategorie převedeno jednatřicet osob, tedy bezmála polovina kandidátů. Spěšná „probírka" tak zašla mnohem dál, než požadovalo páté oddělení ÚV KSČ. Z původního návrhu se také – možná vlastním přičiněním – v tichosti vytratil Ladislav Štoll. Výsledky čistky byly ještě před zasedáním politického sekretariátu předloženy Zdeňku Nejedlému, který s nimi vyslovil souhlas.

Dalo by se rozebírat, zda se Nejedlý neměl v tom či onom případě rozhodnutí „restrikční" komise vzepřít, ale situace byla natolik povážlivá, že asi neměl moc na výběr. Nejedlý se v období politických procesů obával o svůj vlastní osud, raději se vyhýbal konfliktům, a poté co byl tak nečekaně vyřazen z akademické kandidátní listiny Ladislav Štoll, sotva byl ochoten dávat v sázku vlastní postavení.

---

54 Všechny uvedené skutečnosti zaznamenal Václav David v citovaném „Dodatku k návrhu na členy korespondenty ČSAV".

55 *Tamtéž*, bod 2, přílohy. Přijaté usnesení ukládalo Nejedlému a Davidovi, aby po přezkoumání sporných případů nejpozději do 31.12.1952 předložili návrh na volbu dalších členů korespondentů ČSAV. Návrhy předložené „restrikční" komisí 13.11.1952 schválil politický sekretariát, s výjimkou dvou vědců převedených z kategorie „sporných" mezi schválené (podrobněji v dalším výkladu). Záznam ze schůze politického sekretariátu ÚV KSČ, jíž se zúčastnili Klement Gottwald, Antonín Zápotocký, Viliam Široký, Julius Dolanský, Karol Bacílek, Alexej Čepička a Antonín Novotný, viz *tamtéž*, bod 0.

Základním – a docela pozoruhodným – rysem „probírky" bylo, že se (přesně v duchu kritických připomínek pátého oddělení) komunistům neodpouštělo vůbec nic. Z celkového počtu devětadvaceti nakonec odmítnutých osob bylo třináct komunistů, přičemž původně jich mělo být patnáct z jednatřiceti, tedy skoro polovina. Přísně se posuzovala jejich ideová i odborná úroveň, jejich morální a politické vlastnosti, minulost a vůbec vše, v čem mohly být shledány eventuální překážky pro jejich členství v ČSAV. Jako podklady pro takovéto hodnocení sloužily „kádrové" charakteristiky kandidátů (většinou dosti kritické), které měla k dispozici již vládní komise, doplňovaly je však i další „kádrové materiály", dobře známé zejména Václavu Pelíškovi, které se do těchto charakteristik nedostaly.[56]

Redukce přitom i u některých případů komunistů dospěla k podivuhodným výsledkům. Na jedné straně byl vzat na milost dvaaosmdesátiletý geomorfolog Václav Dědina, přestože o něm oficiální charakteristika doznávala, že už je netvořivý, popletený, zcela na konci své vědecké dráhy; na druhé straně byli z příčin někdy malicherných odmítáni jiní, vyznačující se plodnou vědeckou aktivitou. U fyzika Miloslava Valoucha (podobně jako u Josefa Turečka a Václava Husy) rozhodly oprávněně o neúspěchu kandidatury vědecké výsledky, které byly zanedbatelné v důsledku jeho protektorátní odtrženosti od vědecké práce i pozdějšího funkcionaření.[57]

Radiobiolog Ferdinand Herčík, označovaný dnes za konjunkturalistu, ale také za osobnost „velkou, jakkoliv rozpornou a tragickou", která vytvořila výraznou vědeckou školu,[58] se záhy dal cestou stalinsky pojímaného marxismu a po komunistickém převratu, jak se někdy zdůrazňuje v literatuře, agresivně prosazoval „revoluční" vědu Trofima D. Lysenka a Olgy B. Lepešinské. Oficiální posudek mu však vytýkal, že se dosud nevymanil ze zajetí buržoazních názorů, dále kolísavost a nežádoucí osobní styky. Jeden z posudků uložených v jeho osobních spisech dokonce uváděl, že se o mičurinské vědě vyjadřuje ironicky a skepticky; přednáší ji prý „bez víry v pravdu a posluchačům dovoluje pochybnosti".[59] Nedostatečnou aktivitu a zčásti i nepříznivé osobní vlastnosti vytýkaly posudky botanikovi Jaromíru Klikovi, poúnorovému komunistovi s dosti pestrou minulostí. Ve

---

56 „Kádrové materiály", které se tehdy začínaly shromažďovat, jsou uloženy v osobních spisech členů ČSAV v *A AV ČR*; z nich jsou nyní badatelům přístupny pouze spisy členů ČSAV, kteří zemřeli před více než třiceti lety.

57 Je otázka, zda Valouchovo odmítnutí, navzdory „kádrové" charakteristice připouštějící jeho potřebnost pro akademii, nebylo tak trochu odplatou za jiného fyzika, Viktora Trkala. O rok později se váhalo mezi volbou Valoucha a Václava Votruby. Jaderný fyzik Čestmír Šimáně, dotazován při jakémsi jednání o jaderné energii Václavem Kopeckým, komu by se měla dát přednost, vyslovil se jednoznačně pro Votrubu, protože ten „dělá vědu", kdežto Valouch nikoli (osobní sdělení prof. Šimáně z 20.11.1990); zvolení Votruby roku 1953 je dokladem, že se tento názor prosadil.

58 ŠMARDA, Jan: Profesor Ferdinand Herčík: Skica osobnosti. In: *Universitas: Revue Masarykovy univerzity v Brně*, roč. 28, č. 2 (1995), s. 31.

59 Obsaženo ve výpisu z „kádrového materiálu" MŠVU, pořízeného 10.7.1952 kádrovým oddělením sekretariátu základního výzkumu. Ověřený strojopis uložen ve fasciklu F. Herčíka v osobních spisech členů ČSAV v *A AV ČR*.

společenských vědách patřilo k těžkým ztrátám trvalé odmítnutí filozofa Ladislava Riegera, který se snažil poctivě vyrovnat s komunismem, jemuž ale ubližovalo, že byl vnukem „buržoazního" politika Františka Ladislava Riegera a po něm majitelem panství, a také že přijímal marxismus kriticky a bránil se jeho dogmatizaci a primitivní ideologizaci.[60]

Původně navržení kandidáti z řad komunistů také hůře než ostatní dopadli při pozdějších volbách. Jen jeden z nich se stal členem ČSAV již v roce 1953, další čtyři až po třech letech, jeden po čtyřech letech, ekonom Felix Oliva po osmi letech, šest vůbec nikdy (jeden z nich proto, že hned roku 1953 zemřel). Zajímavé je, že sympatický Václav Machek, dobrý odborník ve srovnávacím indoevropském jazykozpytu, který se stal po únoru 1948 kandidátem KSČ, ale záhy z této strany sám vystoupil s odůvodněním, že mu aktivní politická činnost překáží ve vědecké práci, mohl být zvolen díky důvěře, jíž se těšil u nekomunistů i komunistů, členem korespondentem již roku 1953.

Vůči nekomunistům „restrikční" komise paradoxně postupovala celkově smířlivěji, i když mezi nimi najdeme jednotlivce, u kterých při kladném znění posudků vůbec nelze tušit, proč vlastně byli odmítnuti. To je případ zejména historika Františka Roubíka a numizmatika Gustava Skalského.[61] Oficiální „kádrová" charakteristika zoologa Julia Komárka vyznívala kupodivu také velmi dobře, i když se vyjadřoval o Lysenkovi vždy jen s despektem jako o vědeckém podvodníkovi, kterého drží Stalin, a předvídal, že kdyby tento vliv pominul, neštěkne po něm ani pes; ke chvalozpěvům Antonína Klečky na Lysenkovy „vědecké" objevy Komárek při jedné schůzi poznamenal, že „tady je větší zázrak, že se z Klečky stal vůl".[62] Všelico z Komárkových názorů však příslušné komisi asi bylo známo, protože jej neuznala za „nesporného". Nad chemiky zdá se držel při jednání „restrikční" komise ochrannou ruku František Šorm, který však sotva mohl udržet Václava Hovorku. Ten v únoru 1948, kdy zastával funkci předsedy závodní rady ROH na Vysoké škole chemicko-technologického inženýrství, při zahájení stávky jen zběžně zahájil schůzi a pak se omluvil a odešel, přičemž pracovníci jeho ústavu jako jediní z Vysoké školy chemicko-technologického inženýrství odmítli stávkovat.[63]

Z nekomunistů odmítnutých v roce 1952 se jen tři nikdy nestali členy ČSAV. Deset jich bylo zvoleno dokonce hned v roce 1953 (mezi nimi i Hovorka a Komárek, báňský odborník František Čechura se stal rovnou akademikem), tři pak později.

Celkově je možno konstatovat, že zatímco u akademiků byl jejich konečný výběr při politickém projednávání jen málo pozměněn (a vyřazení Ladislava Štolla

---

60 Srv. ZUMR, Josef: Ladislav Rieger a jeho „Metafyzika lidské existence". In: *Filozofický časopis*, roč. 47, č. 1 (1999), s. 132. Podle K. Chvatíka byl Rieger „skutečný filozofický duch" (CHVATÍK, Květoslav: *Od avantgardy k druhé moderně: Cestami filozofie a literatury*. Praha, Torst 2004, s. 353).

61 U Skalského oficiální „kádrová" charakteristika právem vyzvedala jeho zásluhy o numizmatiku, opomíjela však jeho slabiny jako odborného ředitele Národního muzea. Skalský byl zvolen až roku 1955, a to spíše z lidských důvodů, protože tehdy již bylo zřejmé, že je smrtelně nemocen.

62 *A AV ČR*, f. ČAVU, inv. č. 1098, ŠEPLAVÝ, Blahoslav: Vzpomínka na prof. dr. Julia Komárka, rukopis, s. 2 n.

63 Další závažné skutečnosti týkající se Hovorky viz MÍŠKOVÁ, Alena: ČAVU A ČSAV, s. 104.

politickým sekretariátem ÚV KSČ jej dokonce ovlivnilo pozitivně), schvalování návrhu na členy korespondenty bylo dotčeno negativními politickými tlaky, jež měly za následek výraznou proměnu personální skladby této kategorie. Neblahou úlohu tu sehrál nikoli volený orgán, ale aparát ÚV KSČ, jehož autoritativní zásah nebyl zmírněn, ale v důsledku nahodilé vnější okolnosti naopak umocněn. Došlo tím k vážnému narušení celého procesu nominace členů korespondentů. Politický sekretariát nedokázal škodlivým tendencím účinně čelit, spíše je – objektivně vzato – podpořil, když ponechal široký prostor k jejich uplatnění.



Chemik František Šorm byl zdatný organizátor a nad mnohými svými kolegy z oboru držel ochrannou ruku (foto viz Archiv Akademie věd ČR)

V důsledku situace, která vznikla při výběru členů korespondentů, byla nově vznikající akademie ochuzena o nemalou část její potenciální intelektuální kapacity a také byly citelně oslabeny pozice mladších vědců vůči seniorům. Měl-li být podle původních předpokladů poměr akademiků a členů korespondentů sedmdesát ku osmdesáti a podle konkrétních návrhů vládní komise pětapadesát ku dvaasedmdesáti, změnil se fakticky na dvaapadesát ku třiačtyřiceti v neprospěch členů korespondentů, což bylo při vysokém věku, ideovém profilu i nemohoucnosti některých akademiků samo o sobě považlivé. A vezmeme-li v úvahu, že se vedle akademiků s namnoze omezeným intelektuálním obzorem nesměl ani krčit Ladislav Rieger nebo (roku 1952 sice formálně nenavržená, ale později trvale odmítaná) Jiřina Popelová – když už pomineme absenci filozofů nemarxistické orientace –, sotva to lze označit jinak než za krátkozraké podrývání skutečných potřeb a zájmů vědy ke škodě celé společnosti.

Neorganický zásah do výběru dopisujících členů vedl také k tomu, že se prohloubilo již existující roztrpčení v československé vědecké obci. Lidé, kteří byli v poslední chvíli doslova odkopnuti, se svým zvolením na základě důvěrných informací najisto počítali, tím spíše že dostávali od sekretariátu vládní komise s patřičným předstihem pozvánky i k akcím, jichž se při slavnostním zahájení činnosti ČSAV měli zúčastnit jako nově volení či zvolení členové. Někteří z nich si do konce života kladli otázku, co se to vlastně kolem nich událo, když jim bylo třeba až těsně před volebním aktem s příslušnou dávkou politické hlouposti „vysvětlováno", že vláda přechodně snížila počet členů korespondentů a že budou zvoleni za několik týdnů. Nebylo divu, jestliže se v nich zahnízdilo zklamání a hořkost.

Případ Václava Husy

Zvláštní pozornost zasluhují dva vědci, jejichž kandidatura měla být podle stanoviska „restrikční" komise ještě přezkoumána, avšak politický sekretariát ÚV KSČ nakonec rozhodl o jejich přeřazení nazpět do skupiny kandidátů schválených pro volbu 18. listopadu 1952. Jedná se o pedagoga Ondreje Pavlíka a historika Václava Husu, jehož „případ" je zároveň důležitý pro pochopení situace v české historiografii v roce 1952.

Ondrej Pavlík byl doporučen za člena korespondenta předsednictvem Ústředního výboru Komunistické strany Slovenska, protože se s ním počítalo pro funkci předsedy Slovenské akademie věd. Nicméně Zdeněk Nejedlý, o jehož averzi k jeho náměstkovi již byla řeč, protestoval proti Pavlíkově kandidatuře do ČSAV vzhledem k údajně závažným nedostatkům v jeho díle a argumentoval, že na Slovensku jsou vhodnější vědci pro vedoucí funkci v SAV.[64] Politický sekretariát ÚV KSČ přesto na svém jednání rozhodl přeřadit Ondreje Pavlíka zpět do skupiny osob určených 18. listopadu ke zvolení. Lze předpokládat, že k tomuto stanovisku přispěl především přítomný vůdce slovenských komunistů Viliam Široký a že zřejmě ani ostatní nechtěli dopustit, aby nejvyšší stranický orgán na Slovensku byl mentorován Nejedlým.

U Václava Husy je třeba vzít v úvahu intriky, které proti němu začal podnikat Josef Macek za podpory zejména Františka Grause.[65] Tato kauza mimo jiné prozrazuje mnoho i o tom, jak se stalo, že vznik a počátky Historického ústavu ČSAV lze pokládat za první polotemné období v jeho historii.[66] Jelikož konflikty mezi Josefem Mackem a Václavem Husou jsou již zčásti objasněny,[67] s využitím dvou nově nalezených závažných dokumentů zde jen zmíním podstatu problému.

Ambiciózní a sebevědomý Macek, v té době třicetiletý děkan společenskovědní fakulty Vysoké školy politických a hospodářských věd, nebyl ochoten smířit se s tím, že zůstal opomenut při jmenování členů vládní komise. Se skupinou dalších komunistických historiků podnikl akci, která měla zřejmě přesvědčit vyšší stranické kruhy, že vedle Husy musí být ve vládní komisi nezbytně zastoupen ještě někdo další, kdo by byl schopen garantovat náležité profilování československé historiografie.

Třináctého března 1952 Macek adresoval spolu s dalšími pěti signatáři dopis tajemníkovi ÚV KSČ Františku(!) Pexovi,[68] v němž adresáta žádal, aby umožnil pokud možno brzy svolání porady všech komunistů-historiků, „která by vyřešila

64 Václav David to uvedl v „Dodatku k VI. sekci ČSAV" v rámci již citovaného „Dodatku k návrhu na členy korespondenty".

65 O urážlivém postoji Grause k Husovi a o jeho možných příčinách nejnověji viz MOULIS, Vladislav: Léta mých studií historie (1950–1955). In: *Soudobé dějiny*, roč. 11, č. 3 (2004), s. 111.

66 „Prvním polotemným obdobím je přerod Státního ústavu historického do Historického ústavu ČSAV na počátku padesátých let, při němž došlo k vytlačení nebo k ponížení původního badatelského týmu." (ŠMAHEL, František: Projev na vědeckém zasedání k100. výročí ČČH a 75 letům HÚ AV ČR dne 17. ledna 1996. In: *Bulletin Historického ústavu AV ČR*, roč. 6, č. 1 (únor 1996), s. 1; publikováno též in: *Akademický bulletin*, č. 1 (1996), s. 2.)

67 BERAN, Jiří: Vědci a funkce ve vědě a v politice. In: BARVÍKOVÁ, H. (ed.): *Věda v Československu v letech 1953–1963*, s. 537–541.

68 Dotyčný tajemník ÚV KSČ se jmenoval Bedřich Voda-Pexa.

dosavadní neutěšený stav na historické frontě a dala příspěvky k práci přípravného výboru vládní komise pro vybudování ČSAV". Při poradě se měly projednat „1. klady a ideologické nedostatky dosavadní práce; 2. organizační chaos historické práce; 3. proč jsme dodnes jedinou zemí bez ústředního historického časopisu; 4. návrhy na organizaci historického ústavu a odborné historické společnosti". V pokračování listu se vyjevil pravý důvod této intervence: „Naléhavost porady odůvodňujeme také tím, že za historiky byl jmenován do vládní komise pro vybudování akademie věd soudruh univ. prof. dr. Václav Husa, který však nemá důvěru většiny našich historiků. Soudruh dr. Husa za celou dosavadní dobu své činnosti ukázal, že nemá správný styl práce, pracuje bez součinnosti ostatních soudruhů, což dosvětluje i to, že od ledna, kdy byl jmenován členem komise, nesvolal soudružský aktiv a s většinou historiků-komunistů vůbec nejednal, a především je zodpovědný za dosavadní neutěšený stav na historické frontě. Protože je nebezpečí, že by na přípravné schůzce všech historiků (i nestraníků), která má být svolána do konce března přípravným výborem, došlo ke kolizi mezi soudruhem dr. Husou a ostatními soudruhy, což by mohlo mít neblahé politické důsledky, domníváme se, že je svolání porady historiků-komunistů nezbytně nutné."[69]

Denunciace Václava Husy spolu s dalšími intrikami záhy přinesla očekávaný výsledek. Pětadvacátého března 1952 byl Josef Macek jmenován členem vládní komise a 1. dubna 1952 byl Husa přinucen k tomu, aby se spolu s Mackem a Milošem Gosiorovským podílel na přípravě aktivu historiků-komunistů, svolaného na 9. duben. Na něm byl pak kritizován nejen za nesprávné politické metody, ale i za nedostatečné vědecké výkony. Podlomení Husovy prestiže ve vládní komisi otevřelo cestu k tomu, aby se Macek dostal do čela při budování Historického ústavu ČSAV.

Zápisy ze schůzí sekce společenských věd vládní komise z doby mezi 21. únorem a 20. březnem bezpečně dokládají, že Husa chtěl stavět na spolupráci komunistů s nekomunisty, na prvním místě s dosavadním ředitelem Státního historického ústavu Františkem Roubíkem, při vytváření instituce zastřešující historické bádání. Husa již před Mackovým příchodem měl



Historik Václav Husa byl navzdory diskreditacím zvolen členem korespondentem ČSAV (foto viz Archiv Akademie věd ČR)

69 Originál dopisu viz *NA*, f. 19/7, inv. č. 246, foliant 9 n. Dopis spolu s Mackem podepsali prof. dr. Oldřich Říha, děkan Filozoficko-historické fakulty UK, prof. dr. Arnošt Klíma z Pedagogické fakulty UK, doc. dr. František Graus ze Státního historického ústavu, dr. Jiří Doležal z Vojenského historického ústavu a Vladimír Kneř z katedry historie Ústřední politické školy. Kopii dopisu signatáři zaslali na vědomí ministru informací a osvěty Václavu Kopeckému a předsedovi vládní komise Ladislavu Štollovi. Na dopisu je poznámka, že adresát dopisu, tedy Bedřich Voda-Pexa, od 4.2.1952 tajemník ÚV KSČ, přijal stěžovatele 7.4.1952.

připravený návrh na reorganizaci Státního historického ústavu, avšak Macek prosadil koncepci budování Historického ústavu jako pracoviště zcela nového a v jeho programu kladl důraz „na ty otázky historie, jež úzce souvisí s potřebami dnešního budovatelského úsilí našeho lidu, s bojem proti imperialistickým ideologiím a s výstavbou socialismu (husitství, dějiny revolučních bojů našeho lidu v období temna, národní obrození, rok 1848, dějiny dělnického hnutí, dějiny ČSR, dějiny boje za osvobození naší vlasti za okupace, dějiny budování socialismu u nás)".[70] Při dalších jednáních Macek rozhodně odmítl Husův názor, že by se v Historickém ústavu mohl uplatnit zkušený editor historických textů profesor František Čáda, který zrušením brněnské právnické fakulty přišel o místo univerzitního profesora. Macek tak dal kromě svého vztahu vůči politicky postiženému najevo, že Husa nemá co mluvit do budování Historického ústavu. Devětadvacátého října 1952 podal Macek předsednictvu vládní komise známý protest proti tomu, aby se Husa stal členem ČSAV, protože nemá na svém kontě jedinou vědeckou práci, která by ho opravňovala nosit hrdý titul akademika nebo člena korespondenta, a protože nese odpovědnost za mnoho nezdravých jevů na „historické frontě".[71]

Václav Husa nehledě na Mackův útok zůstal v návrhu na členy korespondenty předloženém vládní komisí, po kritice přicházející z pátého oddělení ÚV KSČ jej však „restrikční" komise pochopitelně začlenila do skupiny těch, jejichž volba se měla ještě přezkoumávat. Zdálo se, že Husovy vyhlídky na dosažení členství v akademii jsou nyní mizivé.

Leč Václavu Husovi se v asi nejkritičtější chvíli jeho vědecké kariéry dostalo zcela nečekané pomoci ze stranických výšin. Jako příloha k materiálům pro zasedání politického sekretariátu ÚV KSČ 13. listopadu 1952 je uložen nedatovaný originální dokument nadepsaný „Pro soudruha prezidenta", s podtitulem „K připomínkám V. oddělení ÚV KSČ k návrhu na členy korespondenty Československé akademie věd". Podepsán je pod ním František Nečásek, Gottwaldův nejbližší spolupracovník mezi zaměstnanci prezidentské kanceláře. Nečásek patrně o věci s Gottwaldem hovořil a byl jím vyzván, aby svá upozornění předložil písemně.

Nečásek se ve svém vyjádření zabýval otázkou členství profesora právnické fakulty Josefa Turečka a profesora Václava Husy a oproti stanovisku pátého oddělení ÚV KSČ dokazoval, že tyto vědce nelze klást na stejnou úroveň. Jeho pozornost k Turečkovi v negativním smyslu nepochybně obrátil Viktor Knapp, který tehdy pracoval v prezidentské kanceláři a jako člen vládní komise se podivoval nad tím, že Tureček zůstal v návrhu na volbu členů korespondentů. Ze stej-

---

70 Citováno podle druhého, společného návrhu J. Macka a V. Husy, který přejímal z prvního Husova návrhu podstatné partie; citovaná partie však v Husově návrhu obsažena nebyla. Oba návrhy jsou uloženy v *A AV ČR* ve fondu vládní komise, skup. 11a/2, karton 7, fascikl „Historický ústav". O srovnání obou návrhů se pokusil Bohumil Jiroušek v biografii *Josef Macek: Mezi historií a politikou* (Praha, Výzkumné centrum pro dějiny vědy 2004, s. 38–40), nepodařilo se mu však vystihnout ovzduší, v němž se odehrávala jednání o Historickém ústavu.

71 Originál dopisu, dochovaný v písemnostech Jaroslava Böhma, má na své první stránce v pravém horním rohu připisek modrou tužkou: „Projednáno se s. Štollem, Pelíškem a nakonec p[anem] min[istrem]. B[öhm]."

ného zdroje mohl jistě Nečásek čerpat informace také o Husovi a Mackovi (přičemž není vyloučeno, že s Husou se dokonce osobně znal). Knapp s Nečáskem si byli blízcí i postojem vůči Ladislavu Štollovi, o němž Nečásek mluvil jako o falešném Kristovi. Sama skutečnost, že se právě ve Štollově okruhu zrodila podvratná akce proti Husovi, mohla (vedle nadměrného sebevědomí Josefa Macka) vzbuzovat jejich pochybnosti, má-li být Václav Husa opravdu zavržen. Zatímco k Turečkovi zaujal Nečásek stanovisko zcela negativní, u Husy především vyzvedl jeho klady a doporučil schválit jeho kandidaturu: „Prof. Husa je naopak vědec talentovaný, vzdělaný, bystrý. Politicky je velmi vyspělý a řadu funkcí, které měl, plnil iniciativně a aktivně. Svou schopností myslet skutečně marxisticky daleko předčí mnohé navrhované členy korespondenty v oboru společenských věd. Je sice pravda, že je již delší dobu vědecky neproduktivní, že dával přednost reprezentačním funkcím a že má i některé charakterové vady. Byl proto právem kritizován a bylo ho třeba kritizovat i po stranické linii a přímo zavázat k brzkému dokončení jeho práce o selských bouřích. Nenavrhovat ho však za člena korespondenta by znamenalo srazit ho v jeho vývoji. Tím spíše, že vládní komisí je navrhován a je dokonce členem jejího předsednictva, kde aktivně pracuje (je také redaktorem sborníku k 75. narozeninám Zdeňka Nejedlého). Myslím, že nenavrhovat soudruha Husu by oslabilo i naši politickou pozici v akademii."[72]

Vyjádření Františka Nečáska ve prospěch Václava Husy znělo vlídně v době, kdy se velkoryse (v plném i přeneseném významu toho slova) popravovalo. Macků úderný postup proti Husovi, souznějící s tažením proti Viktoru Trkalovi a dalším, nesporně odpovídal „duchu doby" více než Nečáskův umírněný tón. Jak jsem již uvedl v souvislosti s možnými důvody odmítnutí Štollovy kandidatury, i Klementu Gottwaldovi se brutální „duch doby" v něčem příčil, což vedoucí kulturního odboru jeho kanceláře musel dobře vědět. Můžeme si proto klást otázku, zda to byla jedině důvěra v nesporné (a později stále přesvědčivěji se projevující) vědecké a osobní kvality profesora Václava Husy, která v tomto případě rozhodla o konečném výsledku. Patrně bychom z Gottwalda a Nečáska činili prosťáčky, kdybychom se domnívali, že si neuvědomovali hlubší rozměr celého případu, totiž že berou-li v ochranu Václava Husu, stavějí se tím do cesty překotnému radikalismu ve formování komunistické vědy, odvrhujícímu méně dogmatické ideové koncepty jako přežitky minulosti. Každopádně však platí, že Václav Husa byl jejich přičiněním nakonec připsán do seznamu osob schválených pro volbu za členy korespondenty Československé akademie věd v první vlně.

Závěry

Utváření členské základny Československé akademie věd v roce 1952 ovlivnily nejen snahy a možnosti vládní komise ustavené za účelem vybudování této instituce a politické poměry, v nichž se rodila, ale i vnitřní situace v relativně autonomní oblasti československé vědy. Její konkrétní stav, přesněji řečeno působení či naopak nedostatek špičkových vědců v určitém oboru, se na výběru členů ko-

72 *NA*, f. 02/5, sv. 44, inv. č. 128, vyjádření F. Nečáska „Pro soudruha prezidenta".

neckonců podepisoval více než nějaká „zásadní hlediska" (v praxi vládní komise ani příliš neuplatňovaná) týkající se potřebnosti či účelnosti takové nebo onaké reprezentace jednotlivých disciplín. Do jisté míry i historickými okolnostmi byl podmíněn důraz na zastoupení nejstarší generace mezi akademiky, jelikož naše věda utrpěla těžké ztráty také tím, že v ní bylo na řadu let takřka zcela znemožněno vyzrávání mladší vědecké generace. Setrvačnost autonomního vývoje vědy měla rozhodující podíl na mechanickém převzetí tradičního pojetí členství, dovedeného ke svému vrcholu v hodnostářství sovětských akademiků (i v Československu je někteří notáblové vědy dychtivě prosazovali). Doživotní členství v akademii věd, k němuž se vázaly výsady při časově neomezeném (až do vysokého stáří) obsazování významných míst ve vědeckých institucích, nebylo slučitelné s principem demokratismu ve vědě a působilo jí těžké škody. K překonávání tohoto jevu nepochybně mohlo napomoci zavedení kategorie zasloužilých členů, pokud by bylo domyšleno lépe a důsledněji, než toho byla v roce 1951 schopna stranická komise pro zřízení akademie. Přispívala by totiž ke zmírnění protikladu mezi pojetím členství jako oceňování zásluh ve vědě a na druhé straně jako nástroje k intenzivnímu pracovnímu uplatnění.

Navzdory permanentnímu uplatňování politického dohledu nad procesem výběru členů nelze Vládní komisi pro vybudování Československé akademie věd upřít, že dokázala zajistit poměrně uspokojivé podmínky pro vytváření nové vědecké instituce a že při personálním rozhodování projevovala určité prvky demokratičnosti. Dosti široký prostor k ocenění špičkových vědců zůstal zachován u akademiků z přírodovědních disciplín, kromě biologických věd, jimž se však přesto dostalo v ČSAV významného zastoupení. Z historických, popřípadě i jiných ideologicky natolik neangažovaných společenských věd mohli proniknout mezi akademiky převážně generační vrstevníci Zdeňka Nejedlého. Výběr členů korespondentů byl pak těžce deformován po zásahu skupiny aparátníků z pátého oddělení ÚV KSČ, která zpochybnila dosavadní návrhy vládní komise jako příliš benevolentní a v otázce členství Ladislava Štolla se postavila dokonce proti politickému sekretariátu ÚV KSČ. Politické tlaky měly nejhorší důsledky pro profilaci společenských věd, která byla zcela neadekvátní, a potažmo pro celkovou oborovou nevyváženost vědecké reprezentace. V akademii, která se ve chvíli vzniku mohla pyšnit čtyřmi světově proslulými orientalisty-akademiky (přičemž pátého měla mezi členy korespondenty), nebyl mezi členy vůbec žádný ekonom ani sociolog, jen mezi členy korespondenty pronikli dva filozofové.

Funkčnost členství v akademii věd byla úzce spjata s celkovými podmínkami vytvářenými pro vědecké aktivity. Členstvo akademie jako celek nemohlo po roce 1952 vědu rozhodujícím způsobem ovlivňovat a její kolektivní orgány fungovaly do jisté míry jako okrasa právě zaváděného centralistického a byrokratického modelu řízení vědy, potlačujícího její vnitřní demokracii.[73] Mezi předními

73 K modelu řízení vědy viz PROVAZNÍK, Stanislav – FILÁČEK, Adolf – KŘÍŽOVÁ-FRÝDOVÁ, Eva – LOUDÍN, Jiří – MACHLEIDT, Petr: *Transformace vědy a výzkumu v České republice.* Praha, Filosofia 1998, s. 48 n., 90 aj. O omezených a oklešťovaných pravomocích sboru členů ČSAV viz KOSTLÁN, Antonín: Československá akademie věd 1952–1970. In: ZILYNSKÁ, Blanka – SVOBODNÝ, Petr (ed.): *Česká věda a Pražské jaro (1963–1970): Sborník z konference. Praha 22.–23. listopadu 2000.* Praha, Karolinum 2001, s. 97.

členy a funkcionáři ČSAV, kteří vybudovali velká vědecká pracoviště vysoké úrovně, se ovšem našli jednotlivci významně se podílející i na utváření stranické a státní vědní politiky. Je třeba přitom brát na zřetel, jakou roli v této souvislosti hrála kvalita členské základny. Výběr členů ČSAV býval dosud do značné míry posuzován na základě poněkud mechanicky pojímané kontinuity s dřívějšími vědeckými institucemi, což vyvolávalo falešný dojem, že přes své značné slabiny přece jen v základních obrysech odpovídal skutečným potřebám a vývojovým trendům československé vědy v roce 1952. Dovolím si tvrdit, že kvůli vnitřní rozpornosti tradičního systému členství by i za příznivějších politických podmínek sotva bylo možné vytvořit v rámci akademie věd uskupení členů způsobilé řídit na patřičné úrovni velký komplex badatelských ústavů. Akademie věd se pokusila hledat východisko v tom, že původních osm sekcí, sdružujících pouze členy ČSAV, k 1. lednu 1962 nahradila třiadvaceti kolegii, jež měla zajistit podmínky pro účelnější i účinnější řízení vědy vytvořením prostoru pro uplatnění širšího okruhu mladších pracovníků i odstavením některých starých, zasloužilých členů. Slabiny existujícího modelu řízení vědy se tím však překonat nepodařilo.[74]

74 Viktor Knapp charakterizoval sekce jako orgán „s naprosto mlhavou působností, naprosto žádnou pravomocí a ve skutečnosti zcela sterilní". I nad kolegii, v jejichž vzniku byl ochoten shledávat jakési ne zcela zřetelné osobní záměry Šormovy, dával najevo rozpaky, zda jejich organizátorská činnost byla efektivnější. (KNAPP, V.: *Proměny času*, s. 143.)

Příloha č. 1

První řádní členové akademici a první členové prezidia ČSAV, jmenovaní prezidentem republiky 12. listopadu 1952[1]

I. sekce matematicko-fyzikální

Eduard Čech (1893–1960), prof. matematiky University Karlovy, ředitel Matematického ústavu ČSAV *
Vojtěch Jarník (1897–1970), prof. matematiky UK, prorektor UK (předseda sekce) *
Bohumil Bydžovský (1880–1969), prof. matematiky UK
Josef Ryšavý (1884–1967), prof. vyšší geodezie Českého vysokého učení technického
Vladimír Kořínek (1899–1981), prof. matematiky UK
Josef Novák (1905–1999), prof. matematiky ČVUT

II. sekce geologicko-geografická

František Slavík (1876–1957), prof. mineralogie UK (předseda sekce)
Radim Kettner (1891–1967), prof. geologie UK
Josef Kratochvíl ((1878–1958), prof. petrografie UK
Viktor Dvorský (1882–1960), prof. zeměpisu UK
Jaromír Koutek (1902–1983), prof. geologie UK

III. sekce chemická

Jaroslav Heyrovský (1890–1967), prof. fyzikální chemie UK, ředitel Polarografického ústavu ČSAV
František Šorm (1913–1980), prof. organické chemie UK, ředitel Ústavu organické chemie ČSAV (hlavní sekretář ČSAV) *
Rudolf Brdička (1906–1970), prof. fyzikální chemie UK (předseda sekce)
Josef Hanuš (1872–1955), prof. analytické chemie ČVUT
Rudolf Lukeš (1897–1960), prof. organické chemie ČVUT
Vítězslav Veselý (1877–1964), prof. organické chemie ČVUT
Jozef Vašátko (1897–1976), prof. technologie cukrů Slovenské vysoké školy technické v Bratislavě *

---

1 Rozhodnutí prezidenta republiky bylo zveřejněno ve *Věstníku Československé akademie věd*, roč. 62 (1953), s. 29 n. Pro lepší přehlednost jsou členské seznamy v přílohách členěny podle sekcí, s uvedením profesí a vědeckých působišť jednotlivých osob. Aktuální pořadí respektuje návrh vládní komise, z nějž jsou převzaty i údaje o vědní specializaci a působištích. Základní životní data byla doplněna z jiných zdrojů. Hvězdička za jménem označuje, že dotyčný byl členem KSČ. Údaje o členství v KSČ byly čerpány z oficiálních „kádrových" charakteristik.

IV. sekce biologických věd

František Karel Studnička (1870–1955), prof. histologie a embryologie UK
Josef Pelnář (1872–1964), prof. vnitřního lékařství UK
Vilém Laufberger (1890–1986), prof. fyziologie UK (1. zástupce prezidenta ČSAV)
Ivan Málek (1909–1994), prof. mikrobiologie UK, ředitel Biologického ústavu ČSAV (předseda sekce) *
Jan Wolf (1894–1977), prof. histologie UK
Dionýz Blaškovič (1913–1998), docent mikrobiologie Univerzity Komenského v Bratislavě *

V. sekce technická

Zdeněk Bažant st. (1879–1954), prof. stavební mechaniky ČVUT
František Klokner (1872–1960), prof. pozemního stavitelství ČVUT
Josef Řezníček (1893–1953), prof. elektrotechniky ČVUT
Theodor Ježdík (1889–1967), prof. stavby vodních nádrží ČVUT (předseda sekce) *
Václav Krouza (1880–1956), prof. všeobecného strojírenství ČVUT *
Štefan Bella (1880–1952), prof. meliorací, půdoznalství aj. SVŠT v Bratislavě
Václav Dašek (1887–1970), prof. statiky a dynamiky ČVUT *
Vojtěch Jareš (1888–1965), prof. nauky o materiálu ČVUT
František Píšek (1886–1970), prof. slévárenství a zpracování slitin Vysoké školy technické v Brně

VI. sekce filozofie a historie

Zdeněk Nejedlý (1878–1962), ministr školství, věd a umění, prof. hudební vědy UK (prezident ČSAV) *
Otakar Chlup (1975–1965), prof. pedagogiky UK *
Josef Dobiáš (1888–1972), prof. dějin řeckých a římských UK
Václav Vojtíšek (1883–1974), prof. pomocných věd historických UK
Zdeněk Wirth (1878–1961), teoretik a historik umění (předseda sekce)
Jan Eisner (1885–1967), prof. slovanských starožitností UK
Rudolf Urbánek (1877–1962), prof. československých dějin UK
Jaroslav Böhm (1901–1962), docent archeologie UK, ředitel Archeologického ústavu ČSAV (2. zástupce prezidenta ČSAV) *

VII. sekce ekonomie a práva

Antonín Hobza (1876–1954), prof. mezinárodního práva UK (předseda sekce) *
Václav Hora (1873–1959), prof. občanského práva procesního UK
Vladimír Procházka (1895–1968), prof. státního práva ČSR, státu a práva SSSR UK *

VIII. sekce jazyka a literatury

Bedřich Hrozný (1879–1952), prof. dějin východních národů UK
František Trávníček (1888–1961), prof. českého jazyka brněnské univerzity, rektor univerzity (předseda sekce) *
Bohuslav Havránek (1893–1978), prof. jazyka českého UK, ředitel Ústavu jazyka českého *
Jan Mukařovský (1891–1975), prof. estetiky UK *
Jan Rypka (1886–1968), prof. novoperské filologie UK
František Lexa (1876–1960), prof. egyptologie UK
Antonín Salač (1885–1960), prof. starožitností řeckých a římských UK
Vincenc Lesný (1882–1953), prof. indických jazyků a literatury UK

Příloha č. 2

Vědci zvolení 18. listopadu 1952 za členy korespondenty ČSAV[2]

I. sekce matematicko-fyzikální

Miroslav Katětov (1918–1995), děkan Matematicko-fyzikální fakulty UK (akad. 1962) *
Štefan Schwarz (1914–1996), prof. matematiky Slovenské vysoké školy technické v Bratislavě (akad. 1960) *
Dionýz Ilkovič (1907–1980), prof. fyziky a fyzikální chemie SVŠT a Univerzity Komenského v Bratislavě *
Emil Buchar (1901–1979), prof. sférické astronomie ČVUT *

II. sekce geologicko-geografická

Václav Dědina (1870–1956), prof. geomorfologie Přírodovědecké fakulty UK *
Vladimír Zoubek (1903–1995), vedoucí pracovník Ústavu geologického ČSAV (akad. 1962) *
Ladislav Čepek (1899–1974), geolog, ředitel Ústavu geologického ČSAV *
Quido Záruba (1899–1994), prof. geologie Vysoké školy inženýrského stavitelství v Praze (akad. 1968) *

III. sekce chemická

Otto Wichterle (1913–1998), prof. technologie umělých hmot Vysoké školy chemicko-technologické (akad. 1955)
Jan Böhm (1895–1952), fyzikální chemik, vedoucí pracovník Československých chemických závodů v Rybitví
Oldřich Tomíček (1891–1953), prof. analytické chemie UK
Arnošt Okáč (1903–1980), prof. analytické chemie Masarykovy univerzity v Brně

---

2 Zveřejněno ve *Věstníku ČSAV*, roč. 62 (1953), s. 35 n. V zásadě se zde přejímají charakteristiky uváděné ve *Věstníku*, v několika případech byly doplněny vědní obory. Vyznačení členství v KSČ symbolem hvězdičky se i u členů korespondentů opírá o oficiální „kádrové" charakteristiky. V přehledech členů ČSAV v letech 1952–1955, které publikovala Alena Míšková (MÍŠKOVÁ, Alena: ČAVU a ČSAV: Otázky kontinuity a diskontinuity, 2. Vytvoření sboru členů ČSAV a jeho vztah k členské základně ČAVU a KČSN. In: POKORNÝ, Jiří (ed.): *Česká akademie věd a umění 1891–1991: Sborník příspěvků k 100. výročí zahájení činnosti.* Praha, Historický ústav AV ČR 1993, s. 101–121, zde s. 108–112), není vyznačeno členství v KSČ u Bedřicha Hacara a Franka Wollmana. Naopak při vzniku ČSAV nebyl členem KSČ Jozef Čabelka, který se jím ovšem mohl stát později.

IV. sekce biologických věd

Otto Jírovec (1907–1972), prof. parazitologie UK (akad. 1955)
Silvestr Prát (1895–1990), prof. fyziologie rostlin UK (akad. 1955)
Antonín Klečka (1899–1986), prof. pícninářství, rašelinářství, lukařství a pastvinářství Vysoké školy zemědělské v Praze (akad. 1962) *
Rudolf Dostál (1885–1973), prof. všeobecné a systematické botaniky Vysoké školy zemědělské v Brně *

V. sekce technická

Bedřich Hacar (1893–1963), prof. staviv a teorie betonu ČVUT a přednosta Klokнerova výzkumného a zkušebního ústavu (akad. 1960) *
Konrád Hruban (1893–1977), prof. betonového stavitelství na Vysoké škole stavitelské v Brně
Ladislav Miškovský (1893–1953), prof. nauky o parních motorech a kompresorech na ČVUT
Bedřich Heller (1906–1983), vedoucí Výzkumného ústavu silnoproudé elektrotechniky (akad. 1960)
Julius Strnad (1910–1964), prof. slaboproudé elektrotechniky Vojenské technické akademie v Brně *
Josef Stránský (1900–1983), prof. radiotechniky na ČVUT (akad. 1965)
Jozef Čabelka (1910–1987), prof. mechanické technologie na SVŠT v Bratislavě
Alois Říman (1896–1966), prof. hornictví Vysoké školy báňské v Ostravě

VI. sekce filozofie a historie

Jan Filip (1900–1981), prof. pravěkých dějin UK (akad. 1955)
Jan Květ (1896–1965), prof. dějin umění UK (akad. 1960)
Vladimír Novotný (1901–1977), historik a teoretik výtvarných umění, ředitel Národní galerie *
Igor Hrušovský (1907–1978), rektor Univerzity Komenského a přednosta Filozofického ústavu v Bratislavě (akad. 1965) *
Ludvík Svoboda (1903–1977), profesor filozofie UK *
Josef Macek (1922–1991), doc., ředitel Historického ústavu ČSAV (akad. 1960) *
Ondrej Pavlík (1916–1996), prof. Pedagogické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě (akad. 1977) *
Václav Husa (1906–1965), prof. československých a sovětských dějin a archivního studia UK *

VII. sekce ekonomie a práva

Arnošt Wenig-Malovský (1883–1964), prof. občanského práva UK
Václav Vaněček (1905–1985), prof. dějin státu a práva UK (akad. 1973) *

Viktor Knapp (1913–1996), prof. práva občanského a rodinného UK (akad. 1962) *
Štefan Luby (1910–1976), prof. občanského a rodinného práva Univerzity Komenského (akad. 1968)
Vladimír Solnař (1899–1976), prof. práva a řízení trestního UK

VIII. sekce jazyka a literatury

Jaroslav Průšek (1906–1980), prof. čínštiny a japonštiny UK (akad. 1955) *
Bohumil Ryba (1900–1980), prof. klasické filologie UK
Frank Wollman (1888–1969), prof. slovanských literatur Masarykovy univerzity *
František Ryšánek (1877–1969), prof. českého jazyka a starší literatury UK (akad. 1955)
Julius Dolanský (1903–1975), prof. jihoslovanských jazyků a literatur UK *
Felix Vodička (1909–1974), prof. české literatury UK

Příloha č. 3

Vědci vyřazení z návrhu vládní komise na volbu členů korespondentů[3]

I. sekce matematicko-fyzikální

Vladimír Heinrich (1884–1965), prof. astronomie UK
Miloš Kössler (1884–1961), prof. matematiky UK (čl. kor. 1953)
Miloslav Valouch (1903–1976), prof. fyziky UK *
František Link (1906–1984), docent UK, astrofyzik, ředitel Ústředního ústavu astronomického (čl. kor. 1955) *
Viktor Trkal (1888–1956), prof. teoretické fyziky UK
František Čechura (1887–1974), prof. důlního měřictví a geodézie Vysoké školy báňské v Ostravě (akademik 1953)

II. sekce geologicko-geografická

Bohuslav Horák (1881–1960), prof. hist. zeměpisu UK
František Vitásek (1890–1973), prof. zeměpisu Masarykovy univerzity, geomorfolog (čl. kor. 1953)
Josef Kunský (1903–1977), prof. geomorfologie UK (čl. kor. 1953) *

III. sekce chemická

Václav Hovorka (1900–1960), prof. analytické chemie ČVUT (čl. kor. 1953)

IV. sekce biologických věd

Ferdinand Herčík (1905–1966), prof. biologie Masarykovy univerzity (čl. kor. 1955) *
Josef Kratochvíl (1909–1992), prof. zoologie Masarykovy univerzity (čl. kor. 1955, akademik 1972)
Julius Komárek (1892–1955), prof. zoologie UK (čl. kor. 1953)
Bohuslav Mařan (1898–1962), doc. ČVUT, lesnický odborník *
Jaromír Klika (1888–1957), prof. botaniky UK (čl. kor. 1955) *

---

3 Otištěno podle dokumentu v *Národním archivu* (Praha), fond 02/5 (Politický sekretariát ÚV KSČ), sv. 44, inv. č. 128, bod 2, příloha 2, „Seznam členů korespondentů původně navržených, jejichž odborné a politické kvality budou ještě znovu posouzeny". Ze seznamu byl vypuštěn prof. Václav Husa a dodatek týkající se Ondreje Pavlíka, který je zmíněn v textu statě. Členství v KSČ je vyznačeno hvězdičkou podle oficiálních „kádrových" charakteristik jednotlivých osob. V přehledu A. Míškové (viz pozn. 2) není uvedeno členství v KSČ u Josefa Kunského. U vědců, kteří byli zvoleni členy později, je v závorce uvedeno datum volby.

V. sekce technická

Václav Tesař (1895–1969), prof. nauky o pružnosti ČVUT (čl. kor. 1953)
Alois Myslivec (1898–1994), prof. mechaniky zemin a zakládání staveb ČVUT (čl. kor. 1953)
František Faltus (1901–1989), prof. ocelových konstrukcí Vysoké školy inženýrského stavitelství Praha (čl. kor. 1953)

VI. sekce filozofie a historie

Gustav Skalský (1891–1956), doc. UK (čl. kor. 1955)
František Roubík (1890–1974), doc. UK, vědecký pracovník Historického ústavu (čl. kor. 1953)
Ladislav Rieger (1890–1958), prof. filozofie UK *

VII. sekce ekonomie a práva

Felix Oliva (1897–1977), prof. ekonomie Vysoké školy politických a hospodářských věd (čl. kor. 1960, akademik 1973) *
Josef Tureček (1900–1979), prof. církevního práva a práva správního UK *

VIII. sekce jazyka a literatury

Josef Kurz (1901–1972), prof. slovanské jazykovědy Masarykovy univerzity *
Václav Machek (1894–1965), prof. srovnávacího jazykozpytu indoevropského Masarykovy univerzity (čl. kor.1953)
Karel Horálek (1908–1992), prof. slovanské jazykovědy UK (čl. kor. 1956) *
Adolf Kellner (1904–1953), prof. slovanské jazykovědy Masarykovy univerzity *
Karel Krejčí (1904–1979), prof. polského jazyka a literatury UK (čl. kor. 1955) *
Ján Bakoš (1890–1967), prof. orientalistiky Univerzity Komenského v Bratislavě (akademik 1965)

Diskuse

Konečná diagnóza druhé republiky?

Jan Rataj

Druhá republika představuje v moderních českých dějinách jediné období, kdy byl nastolen krajně pravicový režim z českých zdrojů. Listujeme-li současnými českými dějepisnými a literárními učebnicemi a příručkami, zjistíme, že téma druhé republiky je v nich většinou opomíjeno, pokud nepřihlédneme k elementárnímu konstatování o její prosté chronologické existenci. Také soudobá česká historická a politologická produkce přistupuje ke stále zamlžené tematice druhé republiky spíše v duchu nerudovské otázky „Kam s ní?" Dnešní torzovitá recepce druhé, Česko-slovenské republiky, v níž se projevují zřetelné příznaky amnézie, vypovídá více o naší přítomnosti než o uvedené minulosti.[1] Konzervativně autoritářský a fašizující režim Česko-Slovenska s konceptem českého árijství nezapadá do tradičního českého instrumentálního a jednostranně pozitivního, demokratického, liberálního, nyní i občanského stereotypu vnímání sebe sama. Blokace celistvého výzkumu druhé republiky je rovněž ovlivněna střetem vědeckých a účelově politických přístupů (restituční zájmy i vzhledem k období nesvobody, snaha nenarušit vybudované kašírované demokratické slavíny některých stranickopolitických proudů i osobností). Projevuje se navíc iracionální nechuť připustit, že zde existoval, byť s jepičí životností, český nedemokratický režim krajně pravicový dříve než nedemokratický režim komunistický. Ambivalentní či torzovité pohledy na druhou republiku, zahrnující metody potlačení či dílčího zapomenutí problematiky, přitom neúmyslně vyklízejí interpretační pole účelovým historickým přepisům současné české krajní pravice.

---

1 Srv. JANÁČEK, František: Odboj a jeho paměť. In: *Tvar*, roč. 4, č. 35–36 (1993), s. 1.

Faktograficky bohatá a zasvěcená syntéza

Autorská dvojice historiků Jan Gebhart a Jan Kuklík starší, specializující se na výzkum československých politických i vojenských dějin za druhé světové války, vnášela problematiku druhé republiky do českého historického povědomí dlouhodoběji. První studie na toto téma publikoval Jan Kuklík již v době politického uvolnění let 1968 a 1969.[2] Následovaly dílčí zakladatelské studie obou autorů v první polovině let devadesátých.[3]

Nová publikace obou historiků představuje pokus o monografickou syntézu dějin druhé republiky.[4] Práce je založena na vlastním studiu archivních pramenů úřední provenience, torz stranických fondů, osobních pozůstalostí a podobně, široce využívá i tištěných pramenů. Dalším východiskem této rozsáhlé syntézy je i komplexní souhrn příslušné odborné literatury, vydané do roku 2003. Vedle děl badatelů vstupujících přímo do problematiky druhé republiky (Miloš Hájek, Peter Heumos, Jan Holzer, František Lukeš, Pavel Mates, Jan Rataj, Dušan Tomášek, Jan Boris Uhlíř, Zlatica Zudová-Lešková) autoři vytěžili množství dílčích a specifičtěji zaměřených monografií a studií včetně nepublikovaných rukopisů a diplomových i seminárních prací.

Kuklíkovy a Gebhartovy dějiny druhé republiky jsou vedle úvodu a závěru, bohatého poznámkového aparátu, jmenného rejstříku a německého a anglického resumé rozčleněny do patnácti kapitol. Text dotvářejí dokumentární fotografie i dobové karikatury. Hodnota publikace spočívá především ve shromážděné faktografické dokumentaci vývoje Československa od 1. října 1938 do 15. března 1939. Úvod nastiňuje mezinárodní předpoklady Mnichova a rostoucí izolaci Československa v mezinárodních vztazích ve třicátých letech. První kapitoly práce jsou věnovány rozboru fází pomnichovské okupace československého pohraničí Německem, Polskem a Maďarskem. Autoři dokumentují skutečnost, že při vymezení nových hranic rozhodovaly zejména hospodářské a strategické zájmy třetí říše, nikoli oficiálně proklamované důvody etnické a jazykové. Informují též o nacifikačních a antisemitských projevech na bývalém československém území v župě Sudety, Bavorsku a Východní marce i o bezprávném postavení tamní početné české menšiny. Následující kapitoly popisují vnitropolitický vývoj druhé republiky – zhroucení dosavadního stranického systému parlamentní demokracie a výstavbu autoritářského systému. Při hodnocení nového, kvazidvojstranického systému je zřejmý nepoměr mezi hloubkou propracování vnitřního vývoje Národní strany práce a demokratických reformně levicových

---

2 Např. KUKLÍK, Jan: Poznámky k činnosti sociálních demokratů v druhé republice. In: *Přehled*, 1968, příloha č. 3, s. 191–257; TÝŽ: PVVZ v období Mnichova a za druhé republiky. In: *Československý časopis historický*, roč. 17, č. 5 (1969), s. 681–711.

3 TÝŽ: *Sociální demokraté v druhé republice*. (Acta Universitatis Carolinae: Philosophica et historica monographia, sv. 142.) Praha, Univerzita Karlova 1993; GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: Pomnichovská krize a vznik Strany národní jednoty. In: *Český časopis historický*, roč. 90, č. 3 (1992), s. 365–393; TÍŽ: Strana národní jednoty – strana vládní a vládnoucí. In: *Moderní dějiny: Sborník k dějinám 19. a 20. století*, sv. 1. Praha, Historický ústav AV ČR 1993, s. 219–258.

4 GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: *Druhá republika 1938–1939: Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Praha, Paseka 2004, 315 s.

opozičních skupin na jedné straně a analýzou obdobných procesů ve Straně národní jednoty a pomnichovských krajně pravicových elitách na straně druhé, jejichž vývoj – vzhledem k dominantní úloze těchto sil v novém systému – není v adekvátní a potřebné míře postižen.

Kapitola o pomnichovské německé menšině v Česko-Slovensku sleduje legalizaci jejího nacistického profilu a výsad, odpovídajících více právu a zvyklostem občana třetí říše než její česko-slovenské státní příslušnosti, ze strany nové česko-slovenské vládní reprezentace. Toto poznání by bylo vhodné doplnit o pregnantní konstatování, že druhá republika respektovala u německé menšiny na svém území její nacistickou ideologii a symboliku, jejíž znevažování počala trestně postihovat. Zároveň již v této době byly v Česko-Slovensku tolerovány přístupy v duchu norimberských zákonů vůči Němcům židovského původu uvnitř německé menšiny.

V pasážích o slovenské otázce v období druhé republiky Gebhart s Kuklíkem postihují celý proces rozpadu prvorepublikového československví (čechoslovakismu), od přetvoření unitárního státu v asymetrický model s autonomními vládami Slovenské krajiny i Karpatské Ukrajiny až po následný státoprávní rozpad Česko-Slovenska. Autoři zdůrazňují zrychlenou výstavbu autoritářského systému v obou východních částech Česko-Slovenska, jejímž symptomem byly i tamní dvojí plebiscitní volby s jednotnou kandidátkou (s. 224, 232), což byl jev ve společném státě dosud nevídaný. Předstih autoritářského řádu v otevřené podobě před českými zeměmi byl podle mého soudu důsledkem přetrvávající demokratické nevyzrálosti společnosti na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Jejím charakteristickým znakem byla převaha sociálně, religiózně a etnicky radikalizovaného agrárního obyvatelstva se zažitým, liberální modernizací nedotčeným, konzervativně tradicionalistickým typem politické kultury, jejíž kořeny tkvěly hluboko v uherském státním celku. Je dobře, že autoři neobcházejí ani nepříliš reflektovanou otázku etnických ataků na Židy a Čechy na Slovensku ve sledovaném období. Důležitý je poznatek o pomnichovské strategii Hlinkovy slovenské ľudové strany vůči česko-slovenské státnosti, která – v čele s Jozefem Tisem – pouze takticky přistoupila na autonomní, popřípadě federální status Slovenska, zatímco ve skutečnosti směřovala k evolučnímu či násilnému rozbití společného státu, nezávisle na iniciačním nátlaku z Berlína (s. 161, 230 n., 234). V tomto kontextu autoři pokládají za věcně neadekvátní slovenský separatistický termín „Homolův puč". Fakta svědčí o přímé synchronizaci slovenských separatistů a třetí říše při zničení Česko-Slovenska a zpochybňují známé luďácké alibi ze 14. března 1939.

Méně již autoři připomínají, že nevůle a laxnost k udržení „velkého Československa" byla i na české straně, třebaže také konstatují, že Rudolf Beran připouštěl možnost „dobrovolného rozchodu Čechů a Slováků" (s. 232). Ve své práci[5] jsem poukázal na příčinu této tendence v souvislosti s novým nástupem konzervativní české pravice do čela státu, jež opět preferovala optiku českého historického státního práva a českého integrálního nacionalismu před demo-

5 RATAJ, Jan: *O autoritativní národní stát: Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939*. Praha, Karolinum 1997, s. 166 n.

kratickou a národně-liberální státní ideou tradice 28. října, která byla opuštěna. Nově proklamovaná druhorepubliková státní svatováclavská tradice se zdůrazněnou proněmeckou orientací nepředstavovala narozdíl od předešlé již žádnou základnu pro politiku společných státních zájmů Čechů, Slováků a Rusínů-Ukrajinců. Další výzkum by mohl prověřit i jiné motivy české laxnosti k udržení česko-slovenské státnosti, než byla tradicionalistická restaurace. Tehdejší postoje českých technokratických špiček nás přivádějí například i k souvislostem hospodářským.

Další část Gebhartovy a Kuklíkovy publikace podává přehled ekonomického a dopravního vývoje druhé republiky. Pečlivě sumarizuje česko-slovenské ztráty po Mnichovu a vídeňské arbitráži, násobené dalším německým, polským i maďarským nátlakem na nevýhodné „odprodeje", nevýhodný měnový kurz, finanční a materiálové „kompenzace" v neprospěch Česko-Slovenska. Po bezeztrátovém odchodu britského a francouzského kapitálu se druhá republika stala objektem cílené expanze říšskoněmeckého kapitálu. Ekonomický program a vývoj druhé republiky ovšem autoři podávají spíše fragmentárně. Nastupující státní dirigismus v ekonomické a finanční oblasti, první kroky ke korporativistické přestavbě státu, tak charakteristické pro politicko-ekonomické modely autoritářských režimů, reflektují jaksi bezděky a v souvislosti s mimořádnými nouzovými opatřeními, nikoli jako realizaci cílového krajně pravicového projektu. Druhá republika však velmi rychle opustila nouzový restriktivní slovník. Setkáváme se naopak s převládající pateticky budovatelskou dikcí a pseudorevoluční sebestylizací, tak typickou i pro jiné autoritářské a totalitní režimy. Občané byli pro režim mobilizováni dynamickou vizí brzkého hospodářského rozkvětu, „jednoty talentů práce a kapitálu", slibem rozmachu výrobních kapacit a výstavby nejmodernější infrastruktury. Předseda Ústředního svazu průmyslníků a Státní hospodářské rady František Xaver Hodáč i předseda Zemědělské rady v Čechách Adolf Hrubý spatřovali v opuštění politického a ekonomického liberalismu první republiky a důsledném přechodu ke státem řízené, plánovité ekonomice základní předpoklad k zastavení chronické československé odbytové a výrobní krize třicátých let, k provedení technologické modernizace a strukturální přestavbě hospodářství. Nedílnou součástí přeměn mělo být přizpůsobení odvětvové skladby česko-slovenského průmyslu a zemědělství v těsné součinnosti s Německem. Druhá republika měla uvolnit cestu realizaci tohoto staršího agrárního snu. O zájmu kapitánů druhorepublikové česko-slovenské ekonomiky na hospodářském propojení s třetí říší a o představách o následném česko-slovenském profitu z podílu na německé expanzi se recenzovaná publikace též nezmiňuje.

Podobně zúženou optiku autorů nalezneme i v přehledu sociální problematiky. Autoři podrobně informují o škále a způsobech řešení sociálních důsledků československé státní a národní katastrofy roku 1938 po Mnichovu a nástupu nacionalistických autonomních vlád v Bratislavě a Chustu (problémy nezaměstnaných a pauperizovaných českých běženců). Upozorňují i na některá druhorepubliková direktivní specifika v sociální sféře, jako bylo zakládání pracovních táborů pro nezaměstnané, kárných pracovních táborů pro „osoby práce se štítící" nebo nucený pronájem volných bytů. Dalšími aspekty sociální politiky Beranovy vlády, jejím novým ideologickým založením, které by mohlo napomoci při precizaci charakteru nového režimu, se publikace nezabývá. Mám na mysli konzervativní sociální paternalismus oslovující široké vrstvy kmenově pojatého českého národa, spojený s radikální rétorikou proti liberálnímu kapitalismu a levicovému

socialismu, s kritikou liberální demokracie první republiky jako sociálně neúspěšného a neschopného systému. Etnický až rasový antagonismus počal překrývat někdejší třídní rozpor: prosperita českého celku byla stále více spojována s omezením či vyloučením pracovních příležitostí pro neárijce a cizí přistěhovalce. Státostranou podněcovaný budovatelský kolektivismus byl živen sliby úplné zaměstnanosti, skokového zkvalitnění životní úrovně a stylu pro Čechy. Bez rozboru sociálního obsahu propagandy nového, krajně pravicového režimu, usilujícího o získání masové podpory, není možné vést věcné úvahy o vztahu řadových občanů k němu a o příčinách masové základny Strany národní jednoty a její mládežnické formace, Mladé národní jednoty.

Kapitola „Kulturní a společenské klima" v zásadě nastiňuje pokus o indoktrinaci společnosti jedinou všepronikající závaznou ideologií a úsilí o vymýcení názorových alternativ. Z historie druhorepublikového fundamentalismu autoři připomínají negaci demokracie, nástup hodnotového konzervativního tradicionalismu spolu se snahou obnovit výsady ortodoxně pojatého katolicismu ve veřejném a státním životě, antisemitismus, rozšíření integrálního až rasového pojetí národa, tendenci zneužít kulturu jako prostředek služebné angažovanosti. Autoři dokumentují i způsoby direktivního vnášení nové státní doktríny do všech oblastí myšlení společnosti pomocí střechových stavovských organizací (například Národní kulturní rada), imitujících podobné instituce v nedemokratických režimech. Z textu je občas patrná snaha vyvážit nepříjemné projevy českého nedemokratického a halasného duchovního pnutí druhé republiky jakýmsi optimistickým antiobrazem. Tak například smutnou existenci Národní kulturní rady, rozněcující atmosféru kulturních pogromů a osobních čistek, se autoři snaží kompenzovat argumenty o demokratických počinech českých tvůrců. Přesazují však krátký úsek těsně po Mnichovu, kdy česká společnost stála teprve na prahu „konzervativní revoluce", do období pozdějšího, v němž nový autoritářský režim zesílil a kdy byl reálně hlas nezávislé demokratické kultury až na výjimky zásadně utlumen.

Kuklíkovo a Gebhartovo zpracování politického myšlení druhé republiky vítám, také proto, že na základě dalších pramenů doplňuje a znovu verifikuje závěry mé analýzy v knize *O autoritativní národní stát*. Například zveřejnění podrobné definice Žida ze zprávy Komise pro rasové otázky Lékařské sekce Strany národní jednoty potvrzuje můj závěr, že biologický rasismus v druhé republice nebyl pouze projevem autentických chronických fašistů, ale že byl sdílen, a dokonce usměrňován částí kapacit české vědy a tehdejších provládních společenských špiček a elit.

Hlubší rozbor by si zasloužilo porušování a likvidace československého ústavního systému z roku 1920, orientace na přípravu nové ústavy autoritářského typu a systematické omezování celé škály standardních občanských svobod. Důležité by bylo také ukázat, nakolik byla právní praxe druhé republiky v souladu s psanými zákony, do jaké míry docházelo k účelovému obcházení zákona, využívání zástupných právních prostředků, protiprávních předpisů, pouhých politických směrnic a podobně. Takto koncipovaný právní výzkum by měl být s to čelit formalistním hodnocením, která se přidržují názoru, že nebyla-li výslovně zrušena nezávislost soudnictví, respektive některé soudní instituce jako

takové, zůstaly „základní znaky demokratické formy státu v této sféře zachovány".[6] Jako by pro autoritářské a totalitní režimy bylo prioritně důležité rušení právních norem či institucí, které v praxi tyto režimy negují. Zejména v rané fázi se těmito nuancemi prostě nezabývají. Mnohé právní normy a instituce jen účelově zachovávají jako fasádu k právnímu pokrytí a zúřadování „nového pořádku". Důležitým ukazatelem při posuzování skutečného charakteru režimu je spíše stav činnosti či nečinnosti vrcholných soudních institucí v konfrontaci s faktickými projevy „revolučního" protiústavního jednání. Skutečnost, že občanské svobody nebyly zrušeny přímým řezem po jmenování vlády Strany národní jednoty 1. prosince 1938, ale byly Beranovým autoritářským režimem systematicky podvazovány postupně, nelze interpretovat jako pouhou nevinnou tendenci stále „silné demokracie" druhé republiky, neboť tento proces měl pro demokratický systém likvidační důsledky.

Přínosné jsou údaje autorů o někdy zpochybňovaném zamezení svobody tisku v tomto období. Po počáteční epizodě pouhého vládního nátlaku a vydírání redaktorů ještě nezávislých periodik bylo od počátku roku 1939 do okupace 15. března zastaveno již devatenáct set listů. V téže době bylo na území Česko-slovenska povoleno šíření nacistických tiskovin. Nelze také ztotožňovat tiskový dohled v první republice, odpovídající dobové praxi i jiných demokratických států, s cenzurou druhé republiky, která se již vyznačovala všemi znaky omezování tiskové svobody v autoritářských státech. Cíleně zamezovala informačním alternativám a pluralismu mínění ve prospěch utvářeného monopolu centralizované a ofenzivní prorežimní propagandy.

Při rozboru zahraničněpolitického obratu druhé republiky oba historici kladou důraz především na česko-slovenskou snahu o mezinárodní garance nových státních hranic, zároveň však připomínají stupňující se nátlak třetí říše na „zbytkové Československo", k jehož konečné likvidaci ostatně Hitler vydal rozkaz již 21. října 1938. O iniciativních krocích druhorepublikového establishmentu k oblomení vítězného Německa, k získání jeho souhlasu s aktivistickým zapojením „nového Česko-Slovenska" do říšskoněmecké ekonomické, politické i vojenské mocenské sféry i za cenu rezignace na státní suverenitu, kterou měla nahradit vidina vazalského profitu z cizí síly a expanze, se autoři zmiňují v toku informací jen zřídka, rozhodně nikoli v souvislosti se zásadní osnovou Beranovy koncepce zahraniční politiky. Projevy proněmecké servility Chvalkovského Černínského paláce, která na nacistické špičky působila komicky a odpudivě, jsou relativizovány výkladem, jako by tato linie byla součástí procesu pomnichovského sblížení vztahů mezi západními demokraciemi a totalitními režimy a druhá republika nesledovala nic jiného než uznání neutrality. Překvapivě není zmíněna kontinuita agrární orientace na těsné vztahy s třetí říší s předmnichovskými vstřícnými iniciativami Rudolfa Berana vůči Německu, na něž upozornil již například Václav Kural.[7] V zemědělské krizi druhé poloviny třicátých let nešlo

---

6 BALÍK, Stanislav – HLOUŠEK, Vít – HOLZER, Jan – ŠEDO, Jakub: *Politický systém českých zemí 1848–1989*. Brno, Masarykova univerzita – Mezinárodní politologický ústav 2003, s. 92.

7 KURAL, Václav: *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě (1918–1938)*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1993, s. 162–164 aj.

již jen o typický agrární stavovsky zájmový zahraničněobchodní kalkul či ideu pravicového prezidenta, případně nové, čistě pravicové vládní koalice, při jejímž sestavování mohla sehrát rozhodující úlohu účast Sudetoněmecké strany, ale projevovala se v ní i fascinace části radikalizované mladé agrární generace Darrého mýtem krve a půdy a „zhodnoceným" postavením zemědělců v nacistickém státě, vnímanými jako inspirace pro modernizaci konzervativní ideologie a hnutí českého agrarismu.

Lze souhlasit s autory, že druhorepubliková reprezentace ustupovala německému nátlaku. To se ovšem týkalo přijímání vynucovaných proněmeckých opatření v Česko-Slovensku, méně již samotného budování autoritativního systému. Německo zastávalo krajně zpochybňující postoj k existenci Česko-Slovenska, ať už by byl jeho režim jakýkoli: „Pro poměry uvnitř Strany národní jednoty a celé vládnoucí garnitury druhé republiky na přelomu let 1938–1939 byla příznačná snaha prosazovat autoritativní tendence nejen v reakci na sílící tlak Berlína, ale i z vlastního úsilí upevňovat režim autoritativní demokracie s totalitními prvky." (s. 209) Nové světlo do nejednosměrného výkladu česko-německých vztahů v druhé republice by nepochybně mohl vnést další cílený výzkum v archivních fondech, zvláště německých.

Předposlední kapitole „Republika v agónii" byl přisouzen poněkud zavádějící název. Ve skutečnosti se týká období „rozvoje" druhé republiky, která po demontáži liberálnědemokratického systému přikročila k autentičtější etapě – vlastnímu budování fašizujícího autoritářského režimu, jeho konkrétních a specifických atributů.

Závěrečná kapitola detailně popisuje poslední dny druhorepublikové česko-slovenské státnosti a okupaci nacistickým Německem. Mimo zorné pole autorů přitom ale zůstaly souběžné přípravy českých fašistů ve Straně národní jednoty i mimo ni na vytlačení Beranovy konzervativní garnitury z vedení strany a státu a na převzetí moci za souhlasu Berlína i jejich počáteční chápání německého vojenského vpádu z 15. března 1939 jako „kamarádské pomoci" při odstartování „druhé národní revoluce" s čistě fašistickým obsahem po „nedokončené revoluci" z podzimu 1938. Oba historici zveřejňují nelichotivá fakta o excelentně vzorné kapitulaci Beranovy vlády, která se stala i první vládou protektorátní. Příčiny laxnosti politické reprezentace a občanů k obraně česko-slovenské státnosti ovšem nemůžeme hledat jen v setrvačnosti Mnichova 1938 a v nedostatku „předvídavosti a prozíravosti", jak zní mírný soud Gebhartův a Kuklíkův (s. 244). Je třeba si též připomenout, že krajně pravicová druhorepubliková mocenská elita nepřipouštěla ve své jasnozřivé sebestylizaci jinou alternativu pro českou současnost i budoucnost než jít bezvýhradně s Německem, a to v jeho nejhorší podobě. Monstrózní, horlivě optimistická druhorepubliková vládní propagandistická kampaň za konečné smíření Čechů a Němců na árijském základě, o níž se publikace nezmiňuje, měla na veřejnost demoralizující účinek. Jakákoli úvaha o nějaké alternativě protiněmecké rezistence české politiky okolo Rudolfa Berana a Emila Háchy zní proto zcela nereálně a neadekvátně.

Zúžená optika a torzovitá recepce problematiky

Gebhart a Kuklík ve svém spise precizně shromáždili dosavadní faktografickou materii z vlastních výzkumů i z prací jiných autorů ze všech okruhů problematiky. V tomto smyslu vytvořili skutečně zasvěcenou syntézu dějin druhé republiky. Některá dílčí témata zpracovali do větší, jiná do menší hloubky, jak jsem se snažil ukázat. To je normální výsledek výzkumného procesu, který dává vítanou šanci dalším generacím badatelů. Zranitelným místem práce je ovšem napětí mezi bohatostí faktografie a její ne zcela dostatečnou interpretací. Tento deficit se netýká státního a národního rozměru problematiky, ale charakteristik autoritářského režimu. Některá místa výkladu si také nelogicky protiřečí.

V zásadě autoři nepřekročili rubikon tradičního hodnocení nedemokratického systému druhé republiky jako režimu cizorodého, v prvé řadě vnuceného zvenčí Hitlerovou třetí říší: „Dominantní a hegemonní struktury druhé republiky – zejména Strana národní jednoty, jako strana vládní a vládnoucí ... usilovaly o vytvoření autoritativního politického systému a o vlastní etablování v jeho základech, aby konformně reagovaly na přání mocného souseda – nacistického Německa – a udržely ‚zbytkový stát'." (s. 251) Jako by snad německý vůdce byl zainteresován na pomnichovské existenci česko-slovenské státnosti a chtěl ji pouze učinit pro Německo snesitelnou přizpůsobením konceptu německé Nové Evropy. Tento ústřední úhel pohledu monografie je pak na závěr modifikován dodatkem konstatujícím, že „odklon od tradičních hodnot národních dějin, národní kultury a narůstající znevažování samých principů humanismu, tolerance a demokracie ... probíhalo i z vlastní tuzemské iniciativy" (s. 252).

Základní interpretační tezi obou autorů – nastolení autoritářského systému pod tlakem vnějších okolností a z nezbytí, jako řešení v nouzové situaci, z instinktu přežít pomnichovskou amputaci státu – odpovídá fotografie na obálce knihy. Kdybych mohl vizuálně naznačit rozdíl mezi mým chápáním druhé republiky a představou recenzovaných autorů, pak bych místo fotografie ožebračeného českého člověka z nouzové pomnichovské pomoci umístil na titul spíše rázné české mladé muže v holínkách a uniformách paramilitárních oddílů čtvrtmilionové provládní mládežnické formace Mladá národní jednota – Stráž národa, protože tento záběr adekvátně vyjadřuje budovatelský a očistně násilnický nimbus nových držitelů moci. Rovněž na vnitřní titulní stranu bych neumístil fotografii reálně politicky slabého prezidenta Emila Háchy, ale Rudolfa Berana. Beran byl politikem a státníkem zásadně odpovědným za „konzervativní podzimní revoluci" roku 1938. Stal se i hlavním architektem demontáže demokratického systému a výstavby autoritářského řádu. Gebhartově a Kuklíkově pojetí odpovídá jejich důsledné zasazení problematiky do příliš úzkého chronologického i obsahového rámce „Mnichov 1938 a jeho následky – březen 1939". Možnou kontinuitou politického myšlení autoritářského establishmentu, respektive předpoklady pro antidemokratický zvrat v předchozím období existence liberálnědemokratické ČSR, se práce vůbec nezabývá.

Otázky politického myšlení v kategoriích demokracie, autoritářství a totalitarismu (stejně jako komparace s meziválečnými evropskými autoritářskými a totalitními režimy) se nedostaly do autorského zorného pole. Nepřekvapí proto, že s uvedenými pojmy zachází monografie značně rozvolněně, takže místy v charakteristikách režimu připouští nejasný, ambivalentní či zkratový výklad. Podti-

tul práce *Svár demokracie a totality* není zvolen zcela šťastně. O tento konflikt (spíše však o svár demokracie a konzervativního autoritářství) šlo jen v úplných počátcích režimu. V jeho rozvinutějším, zakladatelském období (od vyřazení parlamentu zmocňovacím zákonem z 15. prosince 1938) nastupuje pro druhou republiku typičtější vývojová fáze – svár konzervativního autoritářství s fašistickým totalitarismem. Na mnoha místech práce nalezneme výmluvná fakta o cílené demontáži demokracie. Na straně druhé některé hodnotící formulace navozují dojem, že autoritářský režim druhé republiky nechápou autoři jako jinou formu nedemokratického režimu vedle formy totalitární, ale jako režim, který cíleně uchovává některé funkční demokratické rysy a stojí někde uprostřed mezi parlamentní demokracií a totalitní diktaturou.

Nepříjemně působí, že místy autorský text přebírá v terminologii dobové účelové propagandistické floskule a retuše, jimiž si politický jazyk tehdejších držitelů moci kosmeticky vylepšoval skutečnou tvář režimu. Zavádějící jsou například opisné termíny „loajální státotvorná opozice" pro Národní stranu práce, uznávající ve skutečnosti vedoucí úlohu Strany národní jednoty; „zjednodušování politického života" pro autoritářskou eliminaci pluralismu stranického systému, spolků, politických institucí a plošné omezování demokratických procedur; „autoritativní demokracie" pro autoritářský systém. Materie je pečlivě shromážděna, programy převyprávěny, ale dobovým jazykem, takže jejich skutečná obsahová podstata je odkryta jen částečně.

Věcně neodůvodněné je označení Národní strany práce za opozici. Formulace, kterou bych rád v Gebhartově a Kuklíkově monografii přehlédl, dokonce přirovnává zavedení nesoutěživého, jen formálně dvoustranického systému v druhé republice k „anglickému vzoru založenému na principu vládní strany a strany loajální opozice" (s. 55).[8] Nelze však ani v nejmenším klást do typologické souvislosti institucionalizovanou opozici Jejího Veličenstva, obdařenou rozsáhlými kompetencemi a kontrolními možnostmi s perspektivou příchodu k moci po řádných demokratických volbách, s pouhou formální existencí Národní strany práce. Národní stranu práce, která byla v naprosto subordinovaném postavení vůči hegemonní Straně národní jednoty a byla trvale zbavena reálné politické váhy, vlivu na rozhodovací procesy i kontrolní funkce, lze poměřovat spíše s druhořadými politickými stranami v meziválečných autoritativních režimech, přežívajícími bez možnosti faktického podílu na moci. Důvody existence vedlejší politické strany v prvním období druhé republiky byly čistě takticky účelové. Ostatně před okupací Česko-Slovenska bylo rozhodnuto o diferencovaném včlenění Národní strany práce do vládnoucí státostrany SNJ.

Opoziční demokratické nálady části členské základny Národní strany práce by neměly být zaměňovány s postavením této strany v politickém systému jako fiktivní opozice. Charakter strany určovaly její vedoucí osobnosti (Antonín Hampl, Josef Macek, Jaromír Nečas). Ústupová strategie tohoto vedení až na třetí linii

8 Srovnej též Kuklíkův výklad o garanci opozice v druhé republice a britském politickém vzoru: KUKLÍK, Jan: Úloha agrární strany při změně politického systému druhé republiky a vzniku Strany národní jednoty. In: ŠOUŠA, Jiří – MILER, Daniel E. – HRABIK SAMAL, Mary (ed.): *K úloze a významu agrárního hnutí v českých a československých dějinách: Sborník z konference v Lázních Sedmihorky u Turnova, 24.–26. června 1999.* Praha, Karolinum 2001, s. 135 n.

spolu s důslednou proberanovskou loajalitou nebyly pouhým aktuálním manévrováním ve složité situaci, ale odpovídaly zásadním změnám profilu bývalé Československé strany sociálně-demokratické dělnické v „konzervativní revoluci" z podzimu 1938. Ve vedení Národní strany práce došlo k odklonu doprava od liberalizované reformní socialistické ideologie (zdůraznění národní dikce, tiché upozadění sociálnědemokratických politiků židovského původu, vyškrtnutí slova „levice" a „socialismus" ze stranického slovníku, pozitivní spojování sociální politiky s jakýmikoli ideologiemi, v případě „vybočení" teoretika Josefa Macka i s nacismem).[9] Další zkoumání Národní strany práce by mělo prověřit i míru jejího přizpůsobování sociálnímu paternalismu Strany národní jednoty a ústupu od vlastních, původně socialistických východisek. Výklad změněného profilu Národní strany práce jako přiblížení programovému modelu Labour Party (s. 55) pokládám za nešťastný. Jistá kompromitace části vedoucích sociálnědemokratických politiků v druhé republice byla zřejmě, navzdory perzekuci některých z nich za pozdější okupace, jedním z faktorů, které dopomohly k významnému postavení radikální prokomunistické levici ve vedení obnovené strany v roce 1945. Skutečná levicová opozice s programovým heslem „Nástup třetí republiky" (Petiční výbor Věrni zůstaneme, Dělnická akademie), jejíž zakladatelský výzkum provedl Jan Kuklík,[10] se utvářela mimo Hamplovo přizpůsobivé vedení Národní strany práce.

V práci je rovněž patrná snaha tlumit společnou politickou platformu českých fašistů a Beranových autoritářských konzervativců. Národní obec fašistická, Národní liga, Akce národní obrody i fašizující katolíci ovšem vyhověli nabídce Rudolfa Berana a vstoupili do Strany národní jednoty, přičemž jejich představitelé zde získali významná postavení (funkce místopředsedů státostrany, vliv na tisk, kulturu a mládežnické organizace). Doposud roztříštěné fašistické organizace získaly ve Straně národní jednoty kýženou organizační bázi ke svému etablování a zbytnění. Fašisté se stali jejími členy a činiteli, nikoli – slovy autorů – „opozičním proudem". Objektivní strážce historické paměti by měl bez ohledu na své přání dostatečně vnímat, že český fašismus (mimo Vlajku, která spolupráci s Beranem odmítla) se v druhé republice stal poprvé součástí české vládnoucí elity, přestože část fašistů ve Straně národní jednoty vyvíjela frakční činnost. Tato skutečnost vedle dalších ukazatelů svědčí o krajně pravicovém charakteru druhorepublikového režimu. Autoři ji bagatelizují apriorním, nijak nedokumentovaným tvrzením o „Beranově snaze politicky neutralizovat a paralyzovat české fašistické hnutí tím, že je sevře organizačním rámcem široké národní strany" (s. 56). Beran však v „podzimní revoluci" roku 1938 uznal české fašisty za svého užitečného politického partnera a spojence v zápase proti společnému protivníkovi – liberálnědemokratické a socialistické garnituře první republiky – i při dynamizaci výstavby nového řádu. Nebylo to nic přelomového. Politická kooperace mezi agrární i národnědemokratickou konzervativní pravicí a českými

9 „Těm, kdož v německém národním socialismu viděli velkého spojence proti marxismu, uniklo, že se v třetí říši buduje svého druhu socialismus, nesporně zlepšující hmotné postavení pracujících lidí." (MACEK, Josef: My Češi mezi sebou. In: *Naše doba: Revue pro vědu, umění a život sociální*, roč. 45, č. 3 (březen 1939), s. 260, 293.)

10 Viz pozn. 2.

fašisty je v druhé polovině třicátých let dosti čitelná. Motivaci vzájemné spolupráce nevysvětlíme pouze pragmatismem denního mocenského politického zápasu, ale i jistou shodou autoritářsky konzervativních a fašistických hodnot a představ, jak zvládnout krizi mechanismu parlamentní demokracie a liberální ekonomiky. Předseda státostrany a premiér druhé republiky Rudolf Beran eliminoval činnost „benešovců", českým fašistům však umožnil nástup do nejvyšších pater české politiky. Jeho spolupráce s fašisty se mu však stejně jako jiným evropským protiliberálním, konzervativním politikům, kteří vsadili na stejnou kartu, nevyplatila. I v Česko-Slovensku se fašističtí aktivisté nenechali jen účelově využít, ale zahájili po vstupu do Strany národní jednoty fašizaci strany spolu s bojem za fašistickou fázi „revoluce", za odstranění konzervativní pravice z vedení státu.

Rudolfu Beranovi autoři vystavují generální pardon: „Pokud bude uplatňován přísný objektivní pohled na činnost bývalé agrární strany v rámci SNJ, lze konstatovat, že Beranovo vedení bránilo radikálním tendencím přebudovat politický systém druhé republiky tak, aby nabyl charakteru dokonalého totalitního uspořádání. (...) Premiér a ministři jeho vlády rezervovaně nahlíželi na úsilí radikálních protagonistů a ideologů SNJ (a zjevně fašistických a fašizujících skupin a organizací) prosadit do politického života druhé republiky ve všech směrech totalitu." (s. 210) Zaujetí, s nímž autoři označují politiku Beranovy strany a vlády za „netotalitní"(s. 141), však není adekvátní realitě. Opomíjejí přitom zásadní fakt, že Beranova politika programově demontovala demokratický systém i stávající ústavnost, za což nese historickou odpovědnost. Beran, který ve svých rukou soustředil rozhodující moc, nebyl bezmocnou figurkou v rukou blíže nespecifikovaných radikálů Strany národní jednoty. Neměla by být zaměňována nedůvěra Berana jako zkušeného politického rutinéra k fašistické taktice přímého řezu a strategii směřující k roznícení brachiální nacionální revoluce i jeho odpor k předání rozhodující moci fašistům za jeho údajně granitovou odolnost vůči totalitním prvkům.

Beranova vize návratu konzervativního řádu ovšem preferovala autoritářský režim před totalitním. Nicméně specifický autoritářský režim byl v Česko-Slovensku nastolen opožděně ve srovnání s tradičními evropskými diktaturami dvacátých let a v jiné situaci, kdy se v mezinárodním měřítku upevnila autorita totalitních režimů – nacistického a fašistického – a kdy bylo Česko-Slovensko dokonce s přispěním západních demokracií začleněno do geopolitického zájmového prostoru jednoho z nich. Komparace s klasickými autoritářskými režimy dvacátých let ukazuje, že systém druhé republiky přes svou torzovitou neukončenost obsahoval vedle autoritářských již také typicky totalitní způsoby ovládání, které ve starších režimech nenalezneme. V Česko-Slovensku se objevuje koncept masové státostrany, jíž je podřízena vláda a která aktivizuje a etapovitě sjednocuje celé státní a národní společenství, chápané jako společenství krve. Spolu s tím je zahájena kampaň za indoktrinaci společnosti jednotnou závaznou ideologií, hodnotami a kulturou, které vylučují alternativy.

Beran tomuto procesu, pokud posiloval jeho pozice, nebránil. Naopak, existuje více svědectví (Beranovy projevy, tisková prohlášení, vzpomínky na Rudolfa Berana například z pera Zdeňka Kalisty a Eduarda Táborského), která dokumentují jeho osobní iniciativy s cílem aktivistického zglajchšaltování politického a kulturního života. Protiargumentace pomocí dobových proberanovských a prodruhore-

publikových postojů Ferdinanda Peroutky není příliš průkazná, neboť v období druhé republiky Peroutka se sám odvrátil od své někdejší přízně vůči prvorepublikovému Hradu i například principu svobodných voleb a přeorientoval se na podporu nových držitelů moci. Pro tehdejší neflexibilní demokraty představoval vzorový příklad „kapitulace liberálů před diktaturami".[11] Je škoda, že ve snaze přetavit Ferdinanda Peroutku v zářící bronzovou bustu liberální demokracie bez jediné vrásky (a také bez přirozeného lidského a intelektuálního hledání a tápání) se nejednoznačné kapitoly z jeho života prostě nezveřejňují.

Dalším způsobem, jak obhájit politickou činnost konstruktéra českého autoritářského režimu, je překvapivě jednoduchý argument, že „Beran se ... diktátorem rozhodně nestal" (s. 210). Špičky autoritářských diktatur jsou různorodého typu. Záleží na mentalitě, politické tradici a kultuře příslušné společnosti. Nemusí to být vždy obdoba admirála na bílém koni Miklóse Horthyho, polského maršála Józefa Piłsudského, španělského generála Franciska Franka či jugoslávského vojáckého monarchy Alexandra I. Novodobá česká tradice politických vůdců – vzhledem k podmínkám dlouhodobé státní nesvébytnosti, neexistenci vlastní dynastie, armády, národní šlechty a církevní hierarchie – nevytvářela uznávané otce národa a autoritativní osobnosti z těchto elit, ale z prostředí vůdců politických stran. Nadměrná úloha nejsilnějších českých politických stran se projevovala i v politickém systému československé liberální demokracie po vzniku republiky. Na jedné straně napomohla k pacifikaci široké škály protistátní a antisystémové opozice, na druhé straně vedla k rozporu mezi psaným textem ústavy a jeho praktickým naplňováním, slabému parlamentu, růstu dominance exekutivy a posilování oligarchizace stranokratického systému. Nedostatečné fungování mechanismu československé parlamentní demokracie v krizových třicátých letech, praktická nemožnost změny nepříliš akceschopného chronického typu široké dvojpólové koalice spolu s následnou marností snah republikánské (agrární) i národnědemokratické strany dosáhnout svých mocenských a stavovských ambicí v dosavadním systémovém, byť v praxi reglementovaném rámci, to vše vedlo v jejich řadách k nárůstu autoritativních tendencí a v celostátním měřítku ke konfliktní politické polarizaci. Autoritářská stranická, státní a technokratická byrokracie druhé republiky, která se bez velkých dilemat spolu s fašisty podílela na demontáži parlamentní demokracie, kontinuálně představuje část stranické oligarchie demokratické první republiky. Je jen v logice tradičních českých center moci, že vedoucí autoritářskou osobností nedemokratického režimu se stal reprezentant nejsilnější české politické strany, nikoli příslušník jiné profese. Diktatura nemusí mít na svém hierarchickém vrcholu nezbytně železného muže, této úloze může plně dostát i skupina mocenské oligarchie.

Autoritářský, respektive diktátorský režim se nemusí nezbytně projevovat státněteroristickou fyzickou likvidací oponentů a permanentními represemi. Může existovat i v podobě skryté diktatury s „demokratickou fasádou (kulisou), výhodnou pro snazší legitimizaci změn",[12] kdy se zachovávají určité fiktivní demo-

11 Srv. RATAJ, J.: *O autoritativní národní stát*, s. 190–193, 213.

12 Srv. LAINOVÁ, Radka – HLAVIČKOVÁ, Zora – STRAKA, Michal: *Diktatury v rukavičkách*. (Dějiny do kapsy, sv. 18.) Praha, Triton 2003, s. 14, 54.

kratické formy s umrtveným obsahem. Nedemokratický systém je vnášen „suchou cestou" prostřednictvím státní a stranické byrokracie a ohýbáním práva s využitím vládních nařízení. Autoritářské právo nedbá na dodržování občanských svobod, ale na zúřadování nesvobody. Prorežimní změny musí být postupně formálně právně pokryty. Likvidace právního státu je provázena celospolečenskou personální politickou čistkou a ofenzivní mobilizační propagandistickou kampaní provládního tisku i rozhlasu s verbálně násilnickou dikcí. To byl ostatně případ první, zakladatelské etapy druhé republiky. Beranem zvolené metody protidemokratického zvratu byly více šity na míru české mentalitě a odpovídaly také nezbytné potřebě konsolidace česko-slovenského státu po mnichovských a vídeňských amputacích než metody armádní a policejní represe, úspěšně použité v jiných autoritativních diktaturách. Ale již od počátku roku 1939 nabývají na zřetelnosti kontury nového, ostřejšího kurzu: například celospolečenská personální čistka zaměřená proti exponentům minulého režimu se uzavírá a přechází do polohy čistky arizační, vzniká branná složka státostrany v podobě Stráží národa, veřejnost se připravuje na nezbytnost zřízení koncentračních táborů pro osoby národně a státně nespolehlivé, programová komise Strany národní jednoty přijímá čistě fašistický program atd.

Několikrát v práci použitou metodou slovních opisů namísto odpovídajícího termínu autoři vyvazují ze souvislosti s fašismem některé druhorepublikové organizace se širší českou základnou a společenským dosahem. Mladá národní jednota je očišťována souslovími jako „krajně nacionální konzervativní síla" nebo „konzervativní nacionální radikálové". Známe-li „Ideový řád Mladé národní jednoty", její „novátorské" organizační formy na vůdcovském principu, paramilitární jednotky Mladé národní jednoty – Stráže národa[13] a jejich samozvané represivní pouliční úkoly (měly upozorňovat na národně a státně rozvratné živly či pomáhat při vyhošťování emigrace a neárijců), studujeme-li jejich periodikum *Mladý národ*,[14] pak musíme konstatovat, že jde o fašistickou, a nikoli národoveckou organizaci radikálně konzervativního typu. Velmi citlivým problémem je existence české fašistické, antisemitské i germanofilské organizace Akce národní obrody. V ní byla zastoupena elita české vědy, prezident České akademie věd a umění, několik rektorů Univerzity Karlovy, Svaz československého studentstva jako celek, část výkvětu českého průmyslu, kapitálu a velkostatku i generality. V retribučním procesu roku 1945 byla Akce národní obrody zařazena do „Soupisu českých fašistických organizací". Monografie ovšem charakterizuje členy organizace opisem „krajně nacionální konzervativní síly" (s. 215 n.).

---

13 O existenci uniformovaných Stráží národa MNJ neinformuje ani podrobná publikace Miloslava Čaploviče *Branné organizácie v Československu 1918–1939 (so zreteľom na Slovensko)* (Bratislava, Ministerstvo obrany SR 2001).

14 „...v moderním státě musí být konáno ‚všechno ve státě, nic proti státu, nic mimo stát' (Mussolini). (...) Moderní stát nelze si představiti než jako stát jediné politické strany, totalitní národní organizace. Politické strany ve starém smyslu slova, třeba i redukované na dvě strany, nemohou být ničím jiným než útvarem čistě přechodným. Německá formule ‚Ein Volk, ein Wille, eine Führung' (jeden národ, jedna národní vůle, jedno vedení) nebo slovenské ‚Jeden Bôh, jeden národ, jedna strana' je heslem budoucnosti." Viz JEHLIČKA, Ladislav: Základy XX. století. In: *Mladý národ*, roč. 1, č. 6 (23.2.1939).

Období druhé republiky prokázalo, že krajně pravicová, nedemokratická, fašistická a antisemitská politika nalezla své stoupence – stejně jako jinde ve světě – ve všech vrstvách české společnosti, bez ohledu na věk, sociální původ, majetek a stupeň dosaženého vzdělání. Přesto v textu publikace nalezneme po generace přebírané interpretační retuše, podle nichž „protidemokratické kampaně a pogromistické antisemitské nálady" rozpoutávaly „především deklasované živly" (s. 132). Pozornému čtenáři Gebhartovy a Kuklíkovy knihy neujde napětí, které vytváří svár mezi poctivou snahou obou historiků, již mají ve své profesionální genetické výbavě, publikovat veškerá fakta a dokumenty a neochotou opustit zažité výkladové schéma, byť mu vlastní snesená faktografie mnohdy výrazně neodpovídá.

Monografie *Druhá republika 1938–1939* je cenná svým souhrnným dokumentačním fundamentem. Podtitulem naznačený úhel pohledu zůstal však v rovině deklarativní. Jeho skutečné naplnění pak vyvolá i potřebu dalšího faktografického doplnění. Klíč k pochopení příčin nastolení autoritářského fašizujícího režimu Česko-Slovenska nemůžeme nalézt v úzkém tematickém rámci Mnichova a jeho důsledků, ale v komparativním vstupu do širší problematiky autoritářských a totalitních režimů.

Kontinuální prvky druhé republiky jsou již diskusně artikulovány, ovšem paradoxně chronologicky směrem k pozdějšímu vývoji – k „lidové demokracii" let 1945 až 1948, popřípadě k etapám komunistického režimu.[15] Tento chronologicky obrácený zájem vypovídá o stále živém vnímání pádu komunistické diktatury roku 1989, ovlivňujícím badatelské přístupy i k jiným tematickým oblastem. Druhorepublikový režim měl však svou cílevědomou vlastní budovatelskou antiliberální existenci a domácí kontinuitní kořeny. Také československý ostrov demokracie ve střední Evropě za mimořádně nepříznivých vnějších podmínek zanikl vnitřní implozí. Zařadil se do široké rodiny autoritářských států střední a jihovýchodní Evropy, Pobaltí, Pyrenejského poloostrova a totalitního Německa a Itálie. Stalo se tak opožděně a ve specifických podmínkách po dvaceti letech práce demokratických institucí a liberálněděmokratických ústavních pořádků. To vše utvářelo osobitou podobu ještě neustáleného česko-slovenského autoritářského režimu. Příčiny jeho nastolení může poodhalit věcný, nenormativní a neapriorní výzkum české politiky v privilegované společnosti podunajské monarchie od osmdesátých let 19. století do konce první, liberálněděmokratické republiky. Jiný úhel pohledu, nezatížený všeobecnými schématy českého demokratismu a liberalismu, může napomoci odblokování chronického českého výzkumného vakua a následnému provedení analýzy konzervativně autoritářských, integrálně nacionalistických či fundamentálně katolických proudů uvnitř českého politického stranictví i mimo ně. Skutečně nenalezneme v české pravicové politice radikální konzervativní proudy, preferující tradicionální řád a nacionální dominanci před demokratickou modernizací? V nových souvislostech může být i charakterizován český fašismus, který je již více badatelsky popsán. Zviditelnění kontinuity mezi předešlými etapami české politiky a autoritářským režimem

15 Srv. např. DOBEŠ, Jan: Druhá republika: Prolog špatných časů. In: Lidové noviny, (23.10.2004), příloha „Orientace", s. 15.

republiky druhé nespočívá pouze v prokazatelné návaznosti na část politických elit, jejich myšlenkových konceptů a stranických proudů, ale dotýká se i rozboru mechanismu fungování politického systému liberální parlamentní demokracie první republiky. Vedl způsob jeho fungování k upevnění a rozvoji demokracie, nebo v „krizi demokracie" koncem první republiky k narůstání předpokladů pro jeho popření?[16]

16 Příspěvek byl zpracován v rámci grantu Grantové agentury ČR 407/04/1162 „Česká krajní a radikální pravice v evropském kontextu".

Diskuse

K interpretaci československo-britských vztahů: fakta versus domněnky a polopravdy

Smetanova recenze pod drobnohledem

Jindřich Dejmek

Když vyšla v posledním čísle *Soudobých dějin* obsáhlá kritická recenze mé monografie o vývoji politických vztahů mezi Československem a Velkou Británií,[1] předem jsem očekával, že její autor – přísný kritik i řady jiných historických prací – zaujme polemická stanoviska k mému pojetí tohoto nejednoduchého fenoménu. Vít Smetana mohl jako jeden z nemnoha začínajících českých historiků dlouhodobě pracovat v britských archivech a knihovnách a měl možnost se – narozdíl od většiny autorů domácích – seznámit s dnes již takřka nepřeberným množstvím anglické, americké i další literatury týkající se různých aspektů zahraniční politiky Británie ve sledovaném období. Již to dávalo naději, že případná diskuse s mým výkladem a jeho závěry (samozřejmě rovněž založeným i na bohaté britské materii) obohatí naše poznání sledovaného tématu a případně inspiruje jeho příští badatele k dalším otázkám a jiným přístupům. Koneckonců, moje kniha byla *prvním* podrobným pokusem o zmapování politické stránky československo-britské relace a předem vytýkala, kterých oblastí se chce dotknout. Jestliže v centru mé pozornosti zůstaly otázky tradičních politických a diplomatických dějin, v neposlední řadě kolize v přístupu Prahy a Londýna k bezpečnosti na starém kontinentu ve sledovaném období, další badatelé mohou uchopit problém z odlišných úhlů, například vzájemného vnímání v rovině politických elit, relace obchodně-politické a v neposlední řadě vazeb kulturně-politických.

---

1 Srv. DEJMEK, Jindřich: *Nenaplněné naděje: Politické a diplomatické vztahy Československa a Velké Británie (1918–1938)*. Praha, Karolinum 2003, 496 stran; k tomu SMETANA, Vít: Dejmkovo velké dílo pod drobnohledem. In: *Soudobé dějiny*, roč. 11, č. 4 (2004), s. 97–116; vyšlo v dubnu 2005.

Podobně jako v několika jiných polemikách v české historiografii minulých let četba Smetanova traktátu bohužel napověděla, že odborná stránka diskuse o daném tématu je – v nejlepším případě – jen jedním z cílů autorova záměru. Smetana, který se již v předcházejících měsících pokoušel zpochybňovat nejen moji profesionalitu odbornou, ale – s neuvěřitelnou drzostí – i moji integritu mravní, dokázal na dvou desítkách stran jen rozvinout teze, které dávno předtím publikoval v *Lidových novinách* jeho kolega Jiří Ellinger,[2] nebo ty, které se objevily v jednom z (nepublikovaných) recenzních posudků, předcházejících posuzování knihy jako „velké" disertace na jaře loňského roku. I když se snažil dodat svému textu odbornější ráz upozorněním na několik málo věcných omylů (jimž se stěží vyhne práce podobného rozsahu) a také kritikou jazykové a technické podoby knihy, jež mohu více či méně akceptovat, postavil za základ své polemiky dvě hlavní teze.

Na jedné straně je prý celý můj výklad československo-britské relace nesen „ponurým protibritským tónem" (s. 110), vycházejícím z údajné klasifikace britských politiků podle jejich postojů k první republice. Na straně druhé jsem vinen z toho, že neudržitelně obhajuji politiku československou, personifikovanou osobou ministra zahraničí a pozdějšího prezidenta Edvarda Beneše (s. 114), k čemuž Smetana nalezl ihned zásadní zdůvodnění. Monografie je prý poznamenána „vše prostupující předpojatostí", vycházející z mého „národovectví" (které, jak se zdá, autorovi recenze vadí nejvíce, alespoň se o ně ve svém textu neopomněl otřít nejméně čtyřikrát). Celá „věcná" polemika, v níž se čtenář jen letmo dozví, že její autor drtivou většinu dokumentace k tématu vůbec nečetl (!), je pak korunována závěrečným ortelem. Kniha je podle něho nejen „nevysoké hodnoty", ale především napsána tak, že „takovýmto způsobem o historii psát nelze".

Odmyslím-li poněkud úsměvný fakt, že se dvaatřicetiletý magistr historie a autor několika časopiseckých studií snaží rozhodnout, jak „lze" nebo „nelze" psát historii (nemohu však v té souvislosti nevzpomenout na jinou generaci dravých třicátníků, známkujících starší kolegy různými půvabnými přívlastky), přece jen cítím povinnost prozkoumat, jsou-li konkrétní věcné argumenty pana Smetany podložené úměrně jeho energické kritičnosti, s níž tak rád rozdává známky většině svých kolegů. Po této stránce však, troufám si předeslat, již schopnosti autora recenze i jeho způsoby poněkud pokulhávají.

I

Podívejme se nejprve, jak je to s oním údajným „ponurým protibritským tónem", prostupujícím celý můj výklad zahraniční politiky Londýna, tedy s jednou z nejzásadnějších tezí recenzentovy kritiky *Nenaplněných nadějí*. Jak jinde tvrdí, s výjimkou hodnocení Winstona Churchilla, Anthonyho Edena a Roberta Vansittarta dávám prý všem britským politikům záporná znaménka a nebyl jsem s to vnímat proměny jejich postojů (s. 108). Tento Smetanův názor má ovšem dale-

2 Srv. ELLINGER, Jiří: Nenaplněné naděje: Knize Jindřicha Dejmka o československo-britských vztazích chybí odvaha i styl. In: *Lidové noviny*, (10.1.2004), příloha „Orientace", s. 14. Moji odpověď, poukazující na některé Ellingerovy nekorektnosti, samozřejmě redaktor této přílohy Petr Zídek odmítal uveřejnit, i když její délka nedosahovala ani zdaleka textu recenzenta.

ko k důslednosti, neboť o tři strany dál píše, že mu není jasné, jaké mé hodnocení britské politiky vlastně je, což je vskutku pikantní vzhledem k jeho předcházejícím výrokům. Výtky ohledně mého nepochopení britské zahraniční politiky či její hyperkritické reflexe jsou nicméně jednou z ideových os celé recenze, lze-li v ní jaké objevit, samozřejmě kromě špatně zakrývané osobní averze.[3] Nezbývá nežli na ně reagovat.

Musím ujistit čtenáře, že mám opravdu daleko k jakékoliv anglofobii, z níž mě Smetana nepřímo osočuje. Je tomu spíše naopak; nezatížen jakýmikoliv komunistickými vlivy a vychováván alespoň doma v úctě k demokratickým tradicím a také demokratickému Západu, kladl jsem si již od středoškolských studií otázku, jak se „mohlo stát", že velké západní demokracie „obětovaly" jejich politického souputníka, Československo, gangsterskému režimu Adolfa Hitlera. I v hledání odpovědi na tuto otázku jsem – zčásti dlouho předtím, nežli jsem se rozhodl psát *Nenaplněné naděje* – načítal kvantum literatury o britské zahraniční politice sledovaného období, a to od prvních pokusů z pera Roberta Seton-Watsona či první verze knihy Medlicottovy přes řadu prací z pera tak rozdílných autorů, jakými byli John Wheller-Bennett, Allan J. P. Taylor či Martin Gilbert, až po poslední syntézy Davida Reynoldse, Paula Doerra či Peijiana Shena.[4] Každý alespoň elementárně orientovaný čtenář v britské historické literatuře mi ovšem zřejmě dá za pravdu v tom, jak se chápání řady událostí meziválečného dvacetiletí anglickými autory měnilo, zdaleka nejen vlivem zpřístupňované dokumentace. Již tento fakt usnadňuje pochopení a interpretaci vývoje britské meziválečné politiky stejně málo jako nepopiratelná skutečnost, že Československu a malým zemím střední a východní Evropy vůbec bylo v britských syntézách věnováno – samozřejmě s výjimkou prehistorie Mnichova – velmi málo místa. Lektura děl dějepisců dalších zemí, výrazně se věnujících postavení Británie v onom

---

3 Jak daleko tu recenzent šel, nasvědčuje i jeho poznámka týkající se vazby „džentlmeni z Whitehallu" či „džentlmeni z Downing Street", párkrát užité v mé knize (s. 109 n.). Pro Smetanu jsou jedním z důkazů mé předpojatosti vůči Britům. Tohoto termínu – který jsem si ostatně vypůjčil od polského překladatele jedné z prvních knih Martina Gilberta – jsem ovšem neužíval s žádným pejorativním znaménkem, ale prostě jako nahrazení často se opakujících pojmů „vláda", „ministerstvo zahraničí", resp. „Foreign Office", atd. Polský překladatel (a původně „buržoazní" diplomat), který koncem 60. let Gilberta překládal, by byl jistě pobaven sémantickým posunem, který Smetana přidal jím vytvořenému pojmu. Jen dodávám, že i britští autoři často s určitou dávkou ironie stylizují britské politiky a diplomaty do mužů s pověstnou buřinkou a nutným deštníkem, jež se vyskytují na obálkách či titulních listech řady prací o sledované tematice. Snad by měl autor recenze varovat příslušná nakladatelství, aby podobným způsobem vážné *gentlemany* neironizovala!

4 Už zde se v té souvislosti nemohu nepozastavit nad Smetanovou výtkou, že přejímám hodnocení britských historiků s různými názory, tj. v daném případě i názory „revizionistů", např. Keitha Feilinga či Davida Dilkse (s. 112). Především se autor mýlí: nepřejímal jsem jejich *hodnocení*, ale některá *fakta*, která ve svých knihách a studiích uváděli, což je *zásadní* rozdíl. I tato výtka přitom napovídá více o autorově „objektivitě"; na druhé straně mi totiž samozřejmě vyčítá, že jsem nepoužil některé ze studií Donalda C. Watta, a především spisy ultrarevizionisty Johna Charmleyho. Jak by asi vyzněla Smetanova recenze, kdybych ignoroval tu část britské historiografie, která se snažila – a to již od války – appeasement, a především aktivity premiéra Chamberlaina, omlouvat, jak to činil např. právě Feiling?

dvacetiletí, pak – s jistou výjimkou Poláků – příliš nápomocná není: pro Američany, Němce, Rusy i další zůstaly samozřejmě klíčové relace mezi velmocemi, podobně jako pro autory britské.

Když jsem před téměř dekádou skicoval první obrysy podstatné části československo-britských vztahů sledovaných let, musel jsem si vytvářet jejich tahy namnoze sám – žádný z autorů to totiž přede mnou neučinil. Co jiného jsem si však mohl jako *český* autor vzít za určité obecné kritérium v posuzování britské politiky nežli její postoje ke konceptům bezpečnosti starého kontinentu, které se koneckonců týkaly většiny evropských států, nejen Československa? Již v tomto přístupu tkví ovšem zřejmě jeden z kořenů názorových dizonancí. Jakkoliv jsem ve svém výkladu využil velkou část britské literatury týkající se faktorů formujících britské zahraničněpolitické přístupy (a přede mnou to v té podobě nikdo neučinil),[5] výsledný pohled na řadu klíčových momentů v rozhodování londýnských kabinetů nemohl být jiný než kritický. Jenže k podobným závěrům došli badatelé i v jiných zemích, například v Polsku a částečně ve Francii, jistě ne z anglofobie!

Tvrdí-li Smetana, že připisuji – až na výše jmenované výjimky – všem britským politikům negativní znaménka, píše *nepravdu*. Ve své knize jsem například naznačil posun v názorech premiéra Lloyda Georgea a zvlášť podrobně jsem si všiml například postojů dlouholetého ministra zahraničí Austena Chamberlaina. Jeho profil jsem jistě nenačrtl v „temných" barvách, především proto ne, že prosazoval, aby Británie participovala alespoň na parciálním bezpečnostním systému, jehož symbolem se stalo Locarno. Právě postoje k „ženevskému protokolu" v roce 1924 a západoevropskému garančnímu paktu roku následujícího umožnily osvětlit jak některé obecné přístupy Londýna ke kontinentu, tak značně diferencované postoje některých politických aktérů – včetně onoho útoku tehdejšího kancléře pokladu Winstona Churchilla proti garantování německo-francouzské hranice, který mimo jiné vydrážděl recenzenta.[6] O těchto částech knihy se ale čtenář recenze kupodivu nedozví nic, nejspíše proto, že vědomosti o dvacátých letech

5 Aby si každý z případných zájemců mohl učinit obraz o tom, kolik z klíčové literatury o britské politice ve sledovaném období jsem užil, může seznam na konci mé knihy (*Nenaplněné naděje*, s. 477–495) konfrontovat např. s anotovanou bibliografií k danému tématu (ASTER, Sidney: *British Foreign Policy 1918–1945: a Guide to Research and Research Materials*. Wilmington (Delaware), Scholarly Resources 1991, 2. vyd.) nebo s bibliografií některé z nedávných syntéz (např. DOERR, Paul W.: *British Foreign Policy 1919–1939*. Manchester, Manchester University Press 1998, s. 275–283).

6 Aby si čtenář učinil obrázek, o co konkrétně jde, budiž ocitován Churchillův výrok na příslušném zasedání vlády, kde se jednalo o případné britské garanci francouzsko-německých hranic, kterou požadoval A. Chamberlain: Francie „může být ponechána, ať se smaží ve vlastní šťávě, aniž by to na někoho či na něco mělo špatný vliv ... vše, co je k tomu třeba, je jít vlastní cestou, a během pár let uvidíme, jak nás Francie na kolenou prosí o pomoc a dovolí nám, abychom jí vnutili cokoliv..." (France „could be left to stew in her own juice without having any bad effect on anybody or anything ... all we had to do was to go our own way and in a few years' time we should see France on her knees begging for assistance and allowing us to impose anything whatever on her...") Zde cit. dle: CROWE, Sibyl E.: Sir Eyre Crowe and the Locarno Pact. In: *English Historical Review*, roč. 87, č. 342 (leden 1972), s. 69. Nebyl snad podobný výpad „zuřivým útokem" proti pouhé možnosti britsko-francouzského spojenectví, jak jsem ve své knize napsal?

zjevně nenáleží k silným stránkám odborné výbavy autora polemiky, jak naznačuje i jeho náhodná poznámka na straně 102.[7]

Pravdu má Smetana tam, kde píše o mých kritických pohledech na velkou část britských politiků v *následující* dekádě. Ano, bez ohledu na četbu rozměrných biografií pánů Johna Simona, Samuela Hoara i Edwarda Halifaxe a samozřejmě Nevilla Chamberlaina jsem ve svém výkladu nemohl k řadě jejich postojů – zdaleka ne jen k Československu, či spíše k jeho ohrožení ze strany Německa – zaujmout nezúčastněný postoj, ovšem opět shodně s řadou historiků jiných. Má snad autor píšící koncem 20. věku přitakávat Simonově politice, ať již šlo o jeho tolerování prvních agresí Japonska v Mandžusku (kde Londýn nechtěl podpořit ani tehdejší politiku „neuznávání", prosazovanou Washingtonem) nebo jeho aprobování nápadu fašistického diktátora o velmocenském direktoriu? Lze chválit britskou politiku vůči celému procesu odzbrojovací konference, na níž Britové zastávali roli prostředníka mezi stanoviskem Francie a jejích spojenců, prosazujících systém kolektivní bezpečnosti, a nároky tajně zbrojícího Německa, o jehož hrubém porušování příslušných klauzulí mírových smluv měli v Londýně takřka doslova stohy informací z pera vlastních diplomatů již od poloviny dvacátých let? Nebo lze ignorovat svérázný přístup Samuela Hoara, který nejprve opakovaně vyzýval mimo jiné Edvarda Beneše k podpoře protiitalských postojů Londýna včetně sankcí (bez ohledu na důsledky, které takový postoj měl i pro Československo), a pak se snažil takřka za každou cenu dospět tajně s Itálií ke kompromisu, placenému podstatnou částí Etiopie?

Jistě jsem ve své knize nemaloval tyto a další události způsobem, jenž by britskou politiku zachycoval v „zářivých" odstínech, v tom se Smetana opravdu nemýlí. Nikoliv ale z nějakého „nacionalistického" zápalu, nýbrž ze zásadního přesvědčení, opírajícího se mimo jiné o jisté mezinárodněprávní principy. Ani uznání supremace vybraných velmocí, rádoby předurčených jako v 19. věku k rozhodování o osudech menších zemí, ani nutnost ústupků agresivním diktátorům mezi ně ovšem nepatří.

Smetanovi se nelíbí ani mé hodnocení postojů *některých* britských diplomatů k Československu, přičemž mi – ovšem opět nepravdivě – podsouvá, jako bych je líčil „jako neprozíravé, krátkozraké hlupáky, hnané svým germanofilstvím" atd. (s. 108). Nemluvě o tom, že jsem v celém textu pětisetstránkové knihy *ani jedenkrát* nepoužil podobných výrazů, i zde se jedná o polopravdu, která má doplnit či podepřít Smetanův soud nad celou knihou. Recenzent opět ignoruje výklad o dvacátých letech, kde jsem – jako první z českých badatelů – zmapoval vývoj názorů prvního britského vyslance v Praze Georgea Clerka na první republiku a její tvůrce. Jenže prezentace Clerkových pozitivních soudů o Československu stejně jako připomenutí referencí jeho nástupce Ronalda Macleaye se recenzentovi jaksi nehodily do jeho obžaloby mých údajných dezinterpretací hlášení britských diplomatů, která přitom až do roku 1938 sám ani nečetl! Ovšem, na základě masy korespondence z pera vyslance Josepha Addisona a také části jeho nástupců jsem

7 Je např. úsměvné, označuje-li tu Smetana rok 1926 za „poměrně klidný" v komparaci s předcházejícím obdobím. Uzavření německo-sovětského paktu v dubnu toho roku, které naznačovalo nezdar snah vzdálit Berlín postrapallské spolupráci, a (v neposlední řadě) neúspěch Brity podněcovaných iniciativ ke středoevropskému Locarnu totiž vytvářely právě ve střední Evropě značně dramatické klima, jehož následky se v některých aspektech nepodařilo nikdy překonat.

opakovaně *prokázal*, že jejich referování o ČSR bylo krajně neobjektivní, ba – v některých případech – skutečně protičeské. Jistě jsem mohl věnovat více místa vysvětlení tohoto jevu, to ale nic nezmění na jeho podstatě. Jen doufám, že ani Smetana a jeho přátelé nevěří, že většina Čechů byla v první polovině třicátých let „hloupá a podezřívavá", „neuvěřitelně xenofobní" atd., neboť právě toto byly přívlastky, které pan Addison *et cons.* českým občanům republiky rádi udělovali.[8] A měl-li pravdu (jak naznačoval ve své „objektivní recenzi" v *Lidových novinách* Smetanův „kamarád" J. Ellinger),[9] jak vysvětlit přítomnost aktivistických ministrů v pražské vládě až do jara 1938, ale především fakt, že jeho předchůdce Macleay hodnotil postavení německé minority jako uspokojivé a neustále se zlepšující?

Ať se to Smetanovi zamlouvá či nikoliv, informovanost většiny britských diplomatů v Československu byla ve třicátých letech značně omezená a v mnoha ohledech i zkreslená. I když bych nechtěl nekriticky přitakávat soudům, které o britské diplomacii po první světové válce vynesl její někdejší člen Bruce Lockhart[10] a které později přejímala část historiků, skutečnost, že se žádný z pěti vyslanců působících ve sledovaném dvacetiletí v Praze, ba ani většina jejich štábu, nenamáhal naučit se alespoň pasivně česky, je jistě výmluvná. Přinejmenším velké části diplomatů Jeho Veličenstva a samozřejmě i britské politické reprezentace byly konzervativnější a zároveň i sociálně výše postavené českoněmecké kruhy jistě bližší nežli do značné míry levicově orientovaní Češi. Jde o skutečnost prokazatelnou už od působení prvního *chargé d'affaires* Cecila Goslinga roku 1919 až po samotného vikomta Runcimana (či snad trávil své víkendy například v sídlech českých politických předáků?), i když se samozřejmě málokdy projevila v tak vyhrocené podobě jako u Josepha Addisona.[11] Každý badatel studující podobné soubory pramenů má

---

8 Příkladů jeho „skvělého" hodnocení československých reálií včetně přívlastků uštědřovaných československým politikům jsem uvedl v příslušných kapitolách své knihy dostatek a nehodlám je zde opakovat; postačí ostatně odkázat na jakési kompendium zpráv tohoto diplomata, které sám sestavil pro Foreign Office v létě 1936 (srv. *British National Archive* (dříve *PRO*), FO 371, f. 20375, Sir J. Addison's reports on the Sudetoendeutsche question in Czechoslovakia). Bude-li mít redakce *Soudobých dějin* zájem, jsem připraven tento dokument i s kritickým komentářem v časopise publikovat.

9 I tento „historik a diplomat" zakončil svůj referát o mé knize konstatováním, že ne Čechoslováci z britské politiky, ale Britové mohli být zklamáni vzhledem k nadějím, „které Londýn choval k Československu, když věřil, že bude národnostně spravedlivějším a stabilnějším uspořádáním než Rakousko-Uhersko" (ELLINGER, J.: Nenaplněné naděje). Závěr opravdu zvláštní u státního úředníka, placeného za obhajobu interesů České republiky!

10 V příslušném svazku Lockhartových memoárů *Retreat from Glory* lze najít řadu postřehů o tom, jak hned od počátku republiky personál britské legace v Praze sympatizoval spíše s exponenty někdejší monarchie (srv. např. LOCKHART, Bruce: *Ústup ze slávy*. Praha, Fr. Borový 1937, s. 56 n., 60 n.). Právě z obavy před nařčením ze „zaujatosti" jsem ve své knize podobné soudy neužíval a volil raději citace z úřední dokumentace příslušných diplomatů. Jak vidno, nadarmo.

11 Je přitom zajímavé, že na Addisonovo působení (a především vystupování) si stěžovali již před jeho příchodem do československé metropole také Lotyši, v jejichž zemi byl akreditován předtím (srv. k tomu zprávu čs. *chargé d'affaires* Koška z Rigy, uloženou v *Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR* v Praze, fond Kabinet 1930, karton 25). Možná jsem měl pro větší pobavení některých čtenářů ocitovat třeba to, jak se – ke zděšení „plebejských" diplomatů mladé pobaltské republiky – stýkal titulář Jeho Veličenstva s rižskými děvkami.

ovšem na vybranou jistě několik alternativ jejich interpretace. Buď se pokusit konfrontovat je s realitou země, kde působili, a na základě toho poukázat na kvalitu jejich informovanosti – anebo snažit se za každou cenu vžívat do jejich situace, a tedy omlouvat tón jejich textů. Zvolil jsem, podle mého soudu *právem*, alternativu první, neboť opravdu nepovažuji Československo ani za umělý výtvor, ani za instrument, v němž „česká menšina" ovládala řadu jiných národností, což byl mimochodem také názor pana Addisona a některých jeho kolegů.

Protože k otázce hodnocení politiky československé se ještě dostaneme, chci tuto část své odpovědi uzavřít několika glosami o roli Jana Masaryka. Tvrdí-li recenzent, že jeho zprávy byly jedním z hlavních zdrojů mých vývodů o britských postojích k ČSR (s. 103), je to samozřejmě další polopravda, o které se každý čtenář přesvědčí pouhým prolistováním poznámkového aparátu příslušných kapitol. Podobně je neoprávněná i výtka, že jsem neužil záznamů o Masarykových rozhovorech s úředníky Foreign Office či se je nepokusil konfrontovat s tím, co sám psal do Prahy. Obě tyto kritiky svědčí nejvíce o tom, že Smetana nezná z vlastního studia ani většinu relevantní britské materie (v ní se totiž před rokem 1935 podobných záznamů vyskytuje poměrně poskrovnu), ani diplomatické archivy české, tedy v daném případě Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR a také takzvaný Benešův archiv. Nemá smysl opakovat, kolikrát bylo v *Nenaplněných nadějích* – zvláště pro výklad období 1935 až 1938 – využito právě toho, co Masaryk buď napsal pro Foreign Office nebo co o tom zaznamenali jeho příslušní úředníci.[12] Jiným problémem ovšem zůstává, že u tohoto diplomata rozhodně nebylo pravidlem, aby o každém svém kroku informoval nadřízené v Praze.

Masaryk jako vyslanec bohužel rozhodně nebyl pilným úředníkem a celá dokumentace vzešlá z působnosti československé legace v Londýně v meziválečném období je v komparaci s podobnými soubory ze zastupitelských úřadů v metropolích dalších velmocí zdaleka nejmenší.[13] I na tuto skutečnost ale moje monografie vícekrát upozornila. Jestliže jsem občas využil Masarykových tvrzení či v některých případech bonmotů, pak především k ilustraci nálad, které v danou chvíli v příslušných kruzích v Londýně panovaly, a jen velmi zřídka k dokládání určitého konkrétního faktu či kroku, jak mi recenzent podsouvá.[14] Doža-

12 Srv. DEJMEK, J.: *Nenaplněné naděje*, kap. 11, pozn. 11; kap. 12, pozn. 12, 37, 39, 46, 49, 75, 112 n. atd. Seznam odkazů na Masarykovy zákroky v FO během roku 1938 zde není třeba uvádět.

13 Pro ilustraci méně zasvěceného čtenáře mohu dodat, že za celé období Masarykova působení v Londýně (od léta 1925 do podzimu 1938 včetně) zaslal do Prahy úřední cestou sotva dvě stě padesát politických zpráv a telegramů, které skutečně osobně koncipoval. Tento počet příliš nerozhojní ani jeho poloprivátní listy psané Benešovi či později Kroftovi. Obzvláště to kontrastuje se zpravodajstvím vyslanců v Paříži a Berlíně; vyslanec Vojtěch Mastný např. sepsal jen za období svého působení v Berlíně (1933–1938/9) téměř sedm set zpráv, Štefan Osuský z Paříže jen o nemnoho méně.

14 Typickým příkladem Smetanova záměrného zkreslování je např. jeho glosa týkající se mé interpretace britské ozvěny zavraždění krále Alexandra a ministra Barthoua. Jistě, užil jsem příslušný raport sepsaný Masarykem, ale také jedinou existující studii o postojích Foreign Office k celé krizi (KOVRIG, Bennet: Mediation by Obfuscation: The Resolution of the Marseille Crisis, October 1934 to May 1935. In: *Historical Journal*, roč. 19, č. 1 (1976), s. 191–221). Tu ovšem recenzent jaksi zapomněl připomenout...

duje-li se pak recenzent, abych v souvislosti s Masarykem (či dalšími osobnostmi) spekuloval, co bylo pohnutkami některých jejich kroků, má na to právo, osobně jsem ale vždy dával a budu i v budoucnu dávat přednost tezím opřeným o prameny, nikoliv o rádoby psychologizující spekulace, jak to činí někteří laičtí interpreti moderních dějin.[15]

II

Nemenší Smetanovu nevoli nežli mé kritické vylíčení řady britských diplomatických kroků, zvláště ve třicátých letech, vyvolal můj údajně nekritický přístup k zahraničněpolitickým aktivitám Československa (s. 114), které autor – ať již přímo či nepřímo – opět spojuje s mým „národovectvím". Kritický přístup vůči Edvardu Benešovi a jeho politice ovšem není nijak výjimečný, vlastně spíše naopak, a u historika, který československého prezidenta považuje tu za spoluotce rozdělení Evropy, jinde za tvůrce poválečné republiky, která nebyla než jen zbytečným předobrazem stalinistického režimu, takový přístup není žádným překvapením.[16] Pročteme-li však pozorněji text recenze, zjistíme, že *in concreto* tu Smetana přináší jen velmi málo, v tomto ohledu vlastně vůbec nic, což ovšem zastírá několika apodiktickými soudy, třeba o matení československých občanů ze strany vlády a prezidenta v zářijové krizi roku 1938.

Autor opět nepíše pravdu, líčí-li v tomto ohledu můj výklad jako jednoznačně nekritické přitakávání tehdejšímu vedení pražské zahraniční politiky, což by bylo možno opět snadno dokázat poukazy na některé kontroverzní kroky šéfa československé diplomacie, například ve vztahu k Polsku roku 1925 či k SSSR o deset let později, na něž jsem v knize a podrobněji i jinde opakovaně upozornil. Problém však spočívá opět v něčem jiném: totiž v kritériu, které zvolíme jako jisté měřítko k hodnocení těch nebo jiných diplomatických aktivit. Jestliže – jak jsem již výše zdůraznil – za toto kritérium zvolím model bezpečnosti na starém kontinentu, pak – ať se to Smetanovi a jemu podobným autorům líbí či nikoliv – nemohu nežli řadu Benešových diplomatických kroků vidět v pozitivním světle, a to jak z hlediska konkrétního, tak určitého, pravda jen obtížně realizovatelného, modelu teoretického.

Základním cílem politiky malého státu, jakým Československo nepochybně bylo, musela zajisté být snaha zajistit maximální míru jeho mezinárodní bezpečnosti.

15 V té souvislosti je ostatně příznačné, dává-li mi Smetana (s. 104, pozn. 19) za vzor Masarykovu biografii z pera Pavla Kosatíka a Michala Koláře *Jan Masaryk: Pravdivý příběh* (Praha, Mladá fronta 1998). Kniha, obsahující řadu zkratkovitých zjednodušení, dovozuje např. závěr, podle něhož byl „Hitlerův nacionální socialismus Masarykovu či Benešovu smýšlení mnohem blíž, než je příjemné" (s. 212). Je možné, že jsou podobné „objevy" Smetanovým pohledům na Beneše a jeho kolegy sympatické; osobně se však takovými rádoby efektními nápady inspirovat nenechám. Jen dodávám, že jedině dlouholetá známost s jedním z autorů, sahající ještě do dob předlistopadových, mi po vydání knihy zabránila, abych ji náležitě ocenil v *Českém časopise historickém*, i když jsem k tomu byl opakovaně vyzýván.

16 Oba tyto názory jsou implicitně obsaženy ve Smetanových vystoupeních, např. v jeho zatím nepublikovaném referátu o konci druhé světové války z počátku května 2005. Polemizovat s těmito názory ovšem pochopitelně není cílem tohoto příspěvku.

Menší země měly ovšem po skončení první světové války – přinejmenším teoreticky – při volbě svého zahraničněpolitického kurzu několik alternativ, jež se ovšem v korelaci k evropskému vývoji rychle sesychaly. Tou, jíž se dala – alespoň zpočátku, po zrodu republiky – pražská diplomacie, bylo hledání modelu kolektivní bezpečnosti, jejímž symbolem byla tehdy nová instituce Společnosti národů. Ne náhodou Beneš byl a dosud stále je považován za jednoho z mužů, který značně ovlivňoval její klima a který také – jak jsem opět vyložil v *Nenaplněných nadějích* i jinde – vynakládal olbřímí úsilí, aby se přetvořila na reálný instrument bezpečnosti i pro menší země. Bohužel, byly to právě některé velmoci včetně Británie, kvůli nimž podobné koncepty již v polovině dvacátých let padly, i když se k nim diplomaté vraceli i později. Zkoušel si Mgr. Smetana při četbě mé knihy položit otázku, komu dal další vývoj v Evropě více za pravdu, zda Benešovi a jeho francouzským přátelům, pokoušejícím se ještě na podzim 1932 znovu vytvořit univerzální bezpečnostní mechanismus, opírající se o Ženevu, nebo britským státníkům, přistupujícím ve stejných měsících tu na nápad Benita Mussoliniho s Paktem čtyř, jindy vycházejícím vstříc Hitlerovi v jeho snahách o údajné „dozbrojení" Německa? Odpověď na ni nechť si dá každý z trochu poučených čtenářů sám.

S nadhozenou otázkou ostatně souvisí (nejen Smetanou) mně opakovaně vytýkaný názor, podle kterého k linii československé zahraniční politiky, jak byla nastartována Masarykem a Benešem počátkem dvacátých let, neexistovala žádná skutečná alternativa. Žádný z dobových kritiků ani pozdějších historiků ovšem takovou skutečnou alternativu nevymodeloval, odmyslíme-li samozřejmě onu druhorepublikovou, opírající se o Německo, nebo onu, která vyústila v začlenění Československa do sovětského bloku, ovšem ve zcela jiných mezinárodních podmínkách konce čtyřicátých let. Jestliže však „kritičtí" historikové nejsou s to nabídnout žádnou alternativu, v čem se jejich „kritiky" Beneše a jeho stoupenců liší od plytké žurnalistiky či v Čechách tradičních úvah (a ještě kategoričtějších soudů) u hospodských půllitrů?

Teoretické možnosti takových alternativ lze ve zkratce zrekapitulovat i v tomto krátkém textu. Masaryk a Beneš se od počátku snažili opírat bezpečnost státu o obě západoevropské demokracie (původně dokonce i o USA), z nichž ale Británie – jak jsem ukázal i v *Nenaplněných nadějích* – odmítla na východ od Německa přijímat až do jara 1939 jakékoliv závazky. Na koho se tedy pražští demokraté měli orientovat, ne-li na Francii? Odmyslíme-li komunistickými ideology čtyři desetiletí opakovanou tezi o potřebě „přimknutí se" k Moskvě, existovaly jen tři další možnosti: fašistická Itálie, nacistické Německo a neutralita. Každý alespoň elementárně poučený badatel o vývoji meziválečné Evropy však ví, jak země zvolivší některou z těchto alternativ dopadly.

Abych osvěžil paměť (nejen Smetanovi), raději uvedu konkrétní příklady. Napomohla snad Rakousku jeho proitalská politika (jíž byl postupně přizpůsoben i jeho vnitřní řád), doplněná později bilaterální smlouvou s Německem z července 1936? Ani orientace na Německo, alespoň to nacistické, nepadala v úvahu prostě proto, že pro jakýkoliv *český* stát v Hitlerově konceptu nebylo místa, jak se ostatně drasticky přesvědčili architekti vnější politiky pomnichovského Česko-Slovenska. A neutralita? O její takřka nulové hodnotě se v období 1939 až 1941 přesvědčily nejen země snažící se o její prosazení individuálně, jako například Belgie, ale i celé bloky, jež se takovou cestou vydaly, mimo jiné

i v důsledku britského (a francouzského) postoje v Mnichově, tedy Baltická dohoda a Balkánský svaz. Těžko tedy uhádnout, jakou konstruktivní alternativu k Benešově politice, limitované mimo jiné britským appeasementem, tu má tedy Smetana *et cons.* na mysli.[17]

Recenzent má možná pravdu, že jsem si mohl v závěru více zaspekulovat o tom, jaké alternativy se před Benešem a pražskou vládou otevíraly v případě, že by odmítli ať již ultimátum z 21. září nebo o týden později rezultát z Mnichova. Psal jsem však vědecké pojednání o vzájemných vztazích Československa a Velké Británie, nikoliv „odvážné" úvahy s nutnými polemikami proti traktátům Jana Tesaře, zesnulého Viléma Hejla a dalších. Nejsem ostatně velkým příznivcem kontrafaktuální historie, byť jsem se jinde o zodpovězení několika podobných otázek souvisejících s neustále diskutovanou tragédií roku 1938 pokusil. Škoda že jeden z mých dvou větších příspěvků na toto téma leží již od jara 2003 v nakladatelství Dokořán kvůli neschopnosti jednoho z kolegů Víta Smetany z Ústavu pro soudobé dějiny, jenž nedokázal napsat přislíbenou kapitolu...[18] Jenže *Nenaplněné naděje* byly psány jako monografie o československo-britských vztazích, nikoliv jako soubor esejů à la Fergusson, a jestliže některým recenzentům toto „kdybování" v knize chybělo, pak jiným – poněkud konzervativnějším – historikům by bylo jistě přebývalo.

III

Podívejme se nyní na recenzentovy výtky metodické. Smetanu (a před ním už Ellingera) překvapil již fakt, že jsem se soustředil na „detailní líčení politických a diplomatických jednání, návrhů a protinávrhů, iniciativ, konferencí a jejich krachů", přičemž mi vyčítá i formu, jakou jsem tak učinil – členěním do víceméně proporčních, chronologicky řazených kapitol. Na první bod z této výtky mi ovšem připadá až trapné vůbec reagovat: co jiného by mělo být předmětem monografie o politických a diplomatických vztazích nežli – politická a diplomatická jednání?

Smetana mi ovšem v duchu námitky jednoho z oponentů monografie vyčítá, že jsem nezmapoval vztahy jdoucí po jiných liniích nežli státní, například kontakty stranické. Konkrétní příklady ale neuvádí, a ani dost dobře nemůže, což snad sám alespoň tuší. Připomeňme všeznalému Vítu Smetanovi, že z písemností pěti velkých českých koaličních stran se pro sledované dvacetiletí dochovala jen torza registratur sociální demokracie a národních socialistů, z nichž v první by

17 Mimochodem, tuto tezi jsem jinými slovy formuloval i v závěru *Nenaplněných nadějí*, a nikoliv až v polemice s J. Ellingerem, jak píše recenzent. Skutečnost, že ji tam „neobjevil", opět nesvědčí o pečlivé četbě knihy, kterou s takovou vehemencí kritizuje.

18 Srv. DEJMEK, Jindřich: Československo a jeho případná válka na podzim 1938. 30 tiskových stran. Text, obsahující i exkurz o vojenských možnostech republiky, byl tehdy napsán do chystaného sborníku o alternativách českých dějin na některých historických křižovatkách, který měl redigovat Jiří Vykoukal. Za druhý, i když stručnější (a na politický aspekt omezený), výklad považuji rozšířenou verzi svého referátu z konference o Mnichovu z října téhož roku: Edvard Beneš, Československo a Mnichov: Reality a mýty okolo osudového rozhodování z konce září 1938. In: NĚMEČEK, Jan (ed.): *Mnichovská dohoda: Cesta k destrukci demokracie ve střední Evropě.* Praha, Karolinum 2004, s. 14–40.

jistě bylo možno alespoň cosi na toto téma nalézt. Jenže mezinárodní vztahy socialistických stran se realizovaly především prostřednictvím Druhé internacionály, jejíž podrobná historie sice v našem dějepisectví absentuje, nebyla však samozřejmě předmětem této práce. Na výraznější kontakty československých socialistů, agrárníků, lidovců, ba ani národních demokratů, s anglickým prostředím jsem přes poměrně soustavné sledování studií o jejich dějinách pro *toto* období nenarazil,[19] nehledě na fakt, že archivy národní demokracie, respektive Národního sjednocení, ani nejsilnějších agrárníků prostě neexistují. Tato Smetanova námitka je tedy (další) ranou do prázdna, svědčící mnohem více o jeho chabých znalostech československých reálií.

Recenzentův postřeh, že součástí knihy mělo být srovnání parlamentarismů (možná politických systémů vůbec), je dobrým nápadem, monografie jistě mohla podobný exkurz obsahovat, i když do vlastního tématu přímo nenáleží. Již další námitka, že jsem ignoroval stranické programy (s. 100), je ale opět – nepravdivá. Kdyby skutečně pečlivě pročetl text knihy, zjistil by například, jak značně podrobně, s odkazy na příslušnou literaturu, jsem rozebíral (ve čtvrté kapitole) teorii mezinárodních vztahů hlásanou Labour Party v momentu jejího prvního nástupu k vládnímu kormidlu roku 1924. Stejně tak v následující kapitole připomínám základní zahraničněpolitická východiska toryů. Jestliže jsem nevěnoval dílčí pozornost východiskům jednotlivých československých stran, pak především proto, že – jak lze bezpečně prokázat z protokolů ze zasedání vlád – nejen provádění vnější politiky státu, ale i její orientace a v neposlední řadě množství konkrétních iniciativ, vycházelo prakticky výlučně buď z vedení ministerstva zahraničí (tj. v *tomto* případě od Edvarda Beneše) nebo – v počátcích existence republiky – od samotného prezidenta. Ani Smetana ale nemůže popřít, že bych Masarykovým, a zvláště Benešovým názorům věnoval málo pozornosti...

Vytýkat autorovi monografie o politických a diplomatických vztazích, že si jen okrajově povšiml záležitostí hospodářských a ponechal až na výjimky stranou věci kulturní, je ovšem prazvláštní.[20] Bylo by jen zajímavé vědět, jak by si jaký-

---

19 Jiná byla samozřejmě z mnoha důvodů situace v období třetí republiky, kdy existovaly poměrně intenzivní vztahy nejen sociální demokracie, ale – zvláště v posledních měsících před komunistickým převratem – i národních socialistů k labouristům. Jenže tyto těsnější vazby si příslušné strany vypěstovaly až v letech druhé světové války, což by mohl vědět i „expert" na toto období V. Smetana.

20 Případné připomenutí některých záležitostí z oblasti vztahů obchodně-politických by ovšem jen z jiného aspektu podepřelo hlavní teze mého výkladu. Zde budiž uveden jen jediný, i když zřejmě nejdůležitější příklad. Když se pražské ministerstvo obrany v roce 1937 poohlíželo po možnosti modernizace parku lehkých bombardérů pro československé letectvo, projevilo vážný zájem o tehdy zbrusu nové bombardéry Bristol Blenheim. Bohužel, britská firma požadovala za případnou dodávku (a eventuální prodej licence) takovou cenu, že se velení armády nakonec rozhodlo pro komplikovaný nákup sovětských strojů SB 2 (srv. *Ústřední vojenský archiv – Vojenský historický archiv*, fond Ministerstvo národní obrany, III. (letecký) odbor, 1938, informace o stavu čs. letectva pro prezidenta republiky z ledna t.r.). Případná námitka, že šlo o obchod se soukromou firmou, příliš neobstojí: britská ministerstva války i zahraničí samozřejmě podobné záležitosti bedlivě sledovala, o čemž se mj. přesvědčili takřka současně Čechoslováci, když zastavili export kulometů do salazarovského Portugalska (jinak

koliv autor s případným včleněním těchto, často velmi nesourodých, problémů do kapitol beztak objemného svazku poradil jak metodicky, tak formálně, z hlediska struktury výkladu. Vyčítá-li mi recenzent, že i předkládaná verze knihy je přesycena fakty či detaily, nezměnil by se pak výklad v pouhou mozaiku chronologicky řazených událostí, jimž by pro jakýkoliv delší časový úsek bylo možné jen obtížně vetknout jednoticí osu výkladu?

Odrazit lze i většinu námitek týkajících se mé práce s prameny, respektive jejich citací. Každý čtenář knihy se snadno přesvědčí, nakolik oprávněná je například Smetanova teze, že prý svůj výklad do roku 1936 opírám z podstatné části o zprávy československého vyslanectví z Londýna (s. 103). I z české strany jsem využil prakticky vší dostupné úřední dokumentace, tedy – vedle politických zpráv – například šifrované telegrafické korespondence, záznamů o gremiálních poradách ministerstva i výkladů ministrů či jejich náměstků v parlamentu. Fakt, že to Smetana nepostřehl, svědčí buď o tom, že nemá příliš jasnou představu o fungování pražského zahraničního úřadu (a tedy struktuře dokumentace z něj vzešlé), nebo o snaze za každou cenu devalvovat spis, k jehož autorovi pociťuje ostentativně najevo dávanou antipatii.

Také z britské strany bylo užito mnohem více primární dokumentace, než recenzent vyvozuje (s. 102). Relace britské legace z Prahy jsem systematicky vytěžil od samého počátku jejich řazení do podoby samostatných jednotek (roku 1920) až po období pomnichovské, tedy jistě mnohem více nežli jen výroční zprávy vyslanců, jak na téže straně nepravdivě píše. I když část klíčových dokumentů z *některých* roků byla vřazena do relevantních svazků *British Documents on Foreign Policy* (ty pak byly v knize citovány pro snazší orientaci čtenáře již ve vydané podobě), s výjimkou první kapitoly o mírové konferenci lze v odkazech nalézt dostatek odkazů i na britskou dokumentaci netištěnou.[21] Jistou opodstatněnost lze přiznat jen jeho námitce proti *způsobu* citování výňatků z protokolů britských vlád. Částečně jsem tu skutečně využíval jejich kopií, uložených v příslušných knihách z fondu FO 371, částečně pak kopií chronologicky uložených svazků *Cabinet Papers* v příruční sbírce tehdejšího archivu Public Record Office. V době, kdy jsem v Kew s těmito fondy pracoval (1998–2002), ovšem v jiné než této podobě přístupny nebyly, rozhodně ne v podobě ucelené kolekce mikrofilmů, o níž píše.

S recenzentovými výpady proti mému jazykovému „neumětelství" nehodlám polemizovat. Připouštím, že text obsahuje značné množství cizích výrazů, většinou ovšem takových, s nimiž výklady diplomatických dějin běžně operují. Lze se jen podivovat, že člověka vydávajícího se za specialistu na historii moderních mezinárodních vztahů iritují pojmy *Gentleman's Agrement*, *time-table*, či dokonce obraty přejaté z latiny. Je výlučnou věcí každého autora, jakým jazykem píše, a ryze odborná studie, která je nadto prvním podobným zpracováním daného tématu, prostě nemůže být psána esejisticky. Tvrdí-li Smetana, že v anglofonním světě

---

tradičního spojence Británie), „kupodivu" – k značné nelibosti Britů.

21 Srv. např. kap. 2, pozn. č. 24–26, 30, 49, 61, 80, 124, 145; kap. 3, pozn. č. 3, 31, 51, 53, 57, 61, 76; kap. 4, pozn. č. 11, 84–86; kap. 5, pozn. č. 16, 53, 65, 69, 84 atd. Smetanovo tvrzení, že jsem až do roku 1936 využil z britské dokumentace téměř jedině výročních zpráv, je tedy vědomou recenzentovou *lží*, v jeho textu ostatně nikoliv jedinou.

podobné práce dnes absentují, pak se mýlí (stačí tu poukázat například na mnou užitou monografii E. Maisela), nemluvě o stále přibývajících podobných spisech provenience německé, rakouské a polské.[22] Jako historik odchovaný univerzitou v Praze a postgraduálně „dotvářený" především na pracovištích polských v sobě jistě nesu především tuto pečeť. Bez ohledu na ni bych se však při první analýze tak složitého a objemného problému, jakým byla relace mezi jednou z evropských velmocí a exponovaným Československem, ani nepokoušel kopírovat za každou cenu částečně odlišné *formy* prací vytvářených v Británii či v USA.[23]

S upřímnou lítostí musím recenzentovi přitakat jen v tom, že monografie mohla být pečlivěji vycizelována po redakční stránce a že jsem měl věnovat větší pozornost anglickým citátům, respektive jejich překladům. Bylo mojí chybou, že jsem – a to ve stadiu prvních korektur – ustoupil nátlaku nakladatelství, které si doslova vynutilo překlady „delších" anglických citátů do češtiny. Původní verze rukopisu totiž ponechávala všechny citace z britské diplomatické korespondence i literatury v originále, neboť jsem vycházel z předpokladu, že v knize vydávané univerzitním nakladatelstvím nebude výraznější užívání anglického jazyka překážkou. Opak se ukázal pravdou a výsledkem byl – uznávám že nedůsledný – překlad části citovaných pasáží, prováděný do již hotového textu. To samozřejmě nemohlo nezpůsobit rozmnožení počtu chyb a překlepů, které ještě umocnila skutečnost, že redaktorka publikace anglickým jazykem nevládla. Přesto pochybuji, že by „třetina" anglických citací v knize obsahovala chyby, jak tvrdí Smetana,[24] jimž se ostatně nevyhnuly ani originály dokumentů v Britském národním archivu, ba dokonce ani sám recenzent, a to na pouhých dvaceti stranách svého textu![25]

Na část dalších výtek, které cílí především na nakladatelství, by bylo nutno reagovat úvahou o komplikacích při vydávání větších odborných knih obecně, nejsou-li samozřejmě dotovány některou z bohatých nadací či donátorem odjinud. Sám jsem navrhoval, aby kniha nesla jinou nežli tradiční obálku, což

---

22 Smetana ovšem zřejmě uznává jen jeden „správný" způsob výkladu, tedy ten, který užívá – alespoň podle jeho porozumění – část Britů. Naposledy se o tom mohl přesvědčit v jeho kritickém výpadu i tak renomovaný historik, jakým je nepochybně Detlef Brandes. Ani jeho monografie o britské politice vůči exilovým vládám Československa, Polska a Jugoslávie totiž neušla Smetanovým „zásadním" „metodickým" výtkám a glosám, jak „nepsat" diplomatické dějiny (srv. *Dějiny a současnost*, roč. 26, č. 4 (2004)).

23 Jako příklad „klasicky" pojaté monografie o vývoji politicko-diplomatických vztahů, které jsem se pokusil přiblížit, přitom může posloužit i mnou vícekrát citovaný druhý díl práce: NOWAK-KIEŁBIKOWA, Maria: *Polska–Wielka Brytania w dobie zabiegów o zbiorowe bezpieczeństwo w Europie 1923–1937* (Warszawa 1990). Podobných příkladů bychom ovšem – i pro relace s Francií, Německem a také SSSR – nalezli ve střední Evropě celou řadu. Že neabsentují ani v anglické jazykové oblasti, ostatně dostatečně ukazuje druhý díl velké práce Piotra S. Wandycze *The Twilight of French Eastern Alliances, 1926–1936* (Princeton, Princeton University Press 1988).

24 Např. obě konkrétní výtky, které uvádí na s. 101, pozn. č. 13 a 14, nelze považovat za mé „omyly", ale prostě za rozdílné užívání jazyka a interpretaci. Nevidím např. důvod, proč nepoužít termín „ *‚zrádce' sudetoněmecké kauzy*", který mi Smetana vyčítá. Jak by pak chtěl přeložit vazbu *to be doctored* nežli být vykastrován? Nechť se o významu tohoto pojmu poučí např. v *Anglicko-českém slovníku* od Josefa Fronka (Voznice, Leda 1996, s. 274).

25 Velvyslanec v Berlíně se samozřejmě jmenoval Neville Henderson, a nikoliv Nevile (s. 107).

nakladatel zamítl, stejně jako jakékoliv fotografické přílohy. Totéž platí i o rejstříku, který by byl rozšířil počet stran přes pomyslnou pětistovku. Bude-li jednou recenzent připravovat k tisku jakýkoliv ryze odborný text o rozsahu několika set stran, sám se ostatně o slastech této stránky přípravy vlastních prací přesvědčí. Soudím však, že úvahy o tom do ryze odborných diskusí přece jen nepatří.

* * *

Smetanova recenze, jejíž „objektivita" byla ukázána na mnoha příkladech v předcházejících odstavcích, končí kategorickým soudem, podle něhož jsou *Nenaplněné naděje* „knihou nevysoké hodnoty", podmíněnou – vedle mého konzervativismu metodického – také mým, autora tolik dráždícím, „národovectvím" (s. 116). Bez ohledu na skutečnost, že o knize vyšly jinde – i v zahraničí – posudky víceméně pochvalné,[26] což koneckonců stvrdila i její bezproblémová obhajoba před širokou akademickou komisí počátkem dubna předcházejícího roku, měl by Smetana na takový názor jistě právo. Četba jeho polemického traktátu, konfrontovaná jednak s textem knihy (kterou evidentně ani důkladně nepřečetl), jednak s domýšlením některých jeho námitek, ovšem napovídá mnohem více než o nedostatcích *Nenaplněných nadějí* – jež nepochybně existují – o předpojatosti autora recenze. Základními obrysy mého výkladu vývoje československo-britských vztahů nejen nemohl otřást, ale vlastně se o to vůbec nepokusil. Byl-li ochoten svoji argumentaci postavit přinejmenším částečně na apriorně vykonstruovaných polopravdách a také na ironizování, ať již skutečného či domnělého, politického nebo občanského přesvědčení svého „protivníka", dal tím vysvědčení především vlastnímu umu metodickému, hloubce svých vědomostí a nepochybně i vlastní kvalitě morální.

Nedostatečnou znalost materie, na níž byla posuzovaná (či lépe řečeno: *souzená*) kniha vybudována (Smetana se k ní sám fakticky přiznává), zjevně nemohou nahradit ani silácké fráze o autorově údajné metodické „zaostalosti", ani poukazy na jeho politické přesvědčení, jež je koneckonců ve svobodné společnosti jedině jeho věcí. Domnívá-li se Vít Smetana, že zastánce jiných názorů nežli těch, jež sám zastává, „vyřídí" jejich náležitou „metodickou" či politickou klasifikací, pak se opravdu vrací zpět. Nikoliv o několik desetiletí, ale sotva o půldruhé dekády, do doby, kterou má ještě moje generace v živé paměti. Nemohu neskončit parafrází soudu samotného recenzenta. Nejen „historii", ale ani recenze způsobem à la Smetana opravdu psát *nelze*, alespoň ne ve svobodné zemi na počátku 21. století.

---

26 Srv. např. *Polski Przegląd Dyplomatyczny*, roč. 4, č. 5 (2004), s. 210; *Österreichische Osthefte* roč. 46, č. 1–2 (2004), s. 269 n.; další recenze v Polsku a na Slovensku jsou v tisku.

Diskuse

Několik komentářů k odpovědi Jindřicha Dejmka

Vít Smetana

Jindřich Dejmek se ve své reakci patrně snaží oslovit především ty čtenáře, kteří mou recenzi nečetli. Jsem skutečně překvapen, kolika způsoby lze konkrétní tvrzení vytrhnout z kontextu, pozměnit jeho význam, použít jej k vlastním účelům a nakonec vynést silný hodnotící soud. Přesto se pokusím své argumenty uvést zpět na pravou míru a stručně, bod po bodu, vyvrátit autorovy námitky – alespoň tam, kde nejsou zcela mimoběžné s mým textem.

Ano, Dejmkova kniha *je* první prací na dané téma. Upozornil jsem na to v úvodu recenze a z autorova podnětu to rád vyzdvihnu ještě jednou: skutečně jde o první práci na dané téma. To ovšem samo o sobě neznamená, že je to kniha výtečná. A vůbec nerozumím tomu, proč by průkopnická práce nemohla být napaditěji koncipovaná a alespoň trochu čtivě napsaná.

Ano, zveřejnil jsem v *Dějinách a současnosti* fakt, že se Dejmek snažil vypořádat s nepohodlným recenzentem (Jiřím Ellingerem) hlášením (v Dejmkově slovníku „úředním zjištěním"), které adresoval exkluzivně jeho přímému nadřízenému na Ministerstvu zahraničních věcí ČR, a to s jednoznačným cílem způsobit mu nepříjemnosti v zaměstnání. Pokud to Dejmek označuje za „neuvěřitelnou drzost", pak se k ní rád hlásím.

Potvrzuji přesnost většiny osobních údajů, které o mně Jindřich Dejmek ve své reakci uvedl (jen s tím upřesněním, že jsem dvaatřicetiletý magistr mezinárodních vztahů, nikoli historie). Pokud se domnívá, že jimi posílí přesvědčivost svých argumentů, nemám nic proti jejich zveřejňování.

Slovo „národovecký", či jeho odvozeniny, je v recenzi použito přesně dvakrát (s. 109 a 116, nikoli tedy „nejméně čtyřikrát"), a to vždy v obecné rovině, jakkoli vycházející z reflexe autorova textu. Toto Dejmkovo žonglování s fakty jen ilustruje způsob, jímž běžně pracuje s prameny a literaturou, což se přirozeně promítá do všech jeho textů, nejen těch polemických. O autorově politickém přesvědčení či proklamacích jinak není v mém textu ani slovo.

Snad ani sám Dejmek si nemůže myslet, že v případě „džentlmenů z Whitehallu" (či džentlmenů ze všech dalších zmiňovaných míst), které navíc staví do kontrapozice k „československým demokratům", jde o neutrální termín. Je s podivem, že zrovna tady autorovi tolik ležela na srdci stylistická úroveň jeho textu.

Nemíním s Dejmkem zápolit v tom, kdo si bude nárokovat větší znalosti o mezinárodní politice ve dvacátých letech 20. století. Převyšuje mě nepochybně jak v hřmotnosti onoho nárokování, tak nejspíš i ve znalostech samých. Přesto konstatuji, že k britské politice v oné dekádě přistupuje v řadě konkrétních případů předpojatě a že nedokázal vystihnout a zřejmě ani pochopit podstatu britské koncepce meziválečné stabilizace evropského kontinentu (viz blíže má recenze, s. 106 n.).

Autor se přirozeně může „usmívat" nad mou „náhodnou poznámkou", v níž údajně označuji rok 1926 za poměrně klidný, jestliže to vydedukuje z věty: „...Jindřich Dejmek tady srovnává rok z mezinárodněpolitického hlediska poměrně klidný [1929!] s rokem, jenž začal krátce po konferenci v Locarnu." (s. 102 n.) Dokazuje tím jen svou ukvapenost a ledabylost, s níž pracuje s texty, což jsem mu i v recenzi dokázal na řadě konkrétních příkladů.

Vůbec by mi nevadilo autorovo kritické hodnocení britské zahraniční politiky ve třicátých letech, ba právě naopak. To by ovšem muselo být výsledkem analýzy, nikoli apriorním, všudypřítomným soudem. V tomto směru je Dejmkova kniha promarněnou příležitostí. Nehodlám proto nic měnit na svém tvrzení, že „knihu prostupuje ponurý protibritský tón, který graduje v náznacích, jako by to vlastně byla Velká Británie, kdo jako první otevřel sudetoněmeckou otázku a přispěl k její eskalaci svými doporučeními vstřícného přístupu vůči německé menšině (s. 289, 337)" (s. 110).

Přesto ovšem není jednoduché se v autorových hodnoceních vyznat, protože v dílčích pasážích, v nichž zcela nečekaně přejímá také interpretace (nikoli jen faktické údaje, jak tvrdí ve své polemice) z knih Keitha Feilinga, Davida Dilkse či Andrewa Robertse, si většinou protiřečí se svým apriorním názorem prezentovaným všude jinde. Dokládá tím jen svou nedostatečnou orientaci v příslušné literatuře a fakt, že ji využívá instrumentálně, bodově (tj. nalistováním příslušných pasáží k té které epizodě), a nikoli až po důkladném prostudování.

Uznávám, že jsem mezi příklady britských politiků a diplomatů, kteří si celým textem nenesou polarizační znaménka, jež jim Dejmek přidělil, mohl a snad i měl uvést Austena Chamberlaina (u Lloyda George jsem v textu výraznější proměny nezaznamenal). To ovšem nic nemění na tom, že k řadě dalších politiků a diplomatů (Halifax, Cadogan, Sargent – to jsou nejmarkantnější příklady) se Dejmek staví silně předpojatě a jejich úlohu hodnotí zcela mylně.

Josepha Addisona jsem sám kritizoval, a to jak v recenzi, tak ve svém příspěvku na konferenci v Dundee v březnu 2002 (text je už přes dva roky v tisku). V případě Johna Simona jsem Dejmkovi dokonce nabídl jeden z jeho protičeskoslovenských výroků (s. 108 – pozn. 30). Pak jsem ovšem na konkrétním – a to dosti důležitém – příkladě vyhlášení války doložil, že Simon nesehrával až do války čistě jen úlohu zarytého „appeasera", jak soudí Dejmek.

Ad „hlupáci": necitoval jsem, jen jsem shrnul, jak autor líčí schopnosti a prozíravost většiny britských diplomatů, které jinak obviňuje ze „lží", „blábolů", „papouškování" atd.

Pozoruhodné je Dejmkovo „odhalení", že jsem v Londýně neprocházel archivní dokumentaci k meziválečnému období. Jistě, soustavně jsem procházel jen dokumentaci k rokům 1938 až 1948. Pokud by ovšem důkladný archivní výzkum daného období byl považován za podmínku recenzování knih, pak bychom recenzní rubriky mohli téměř zrušit. Daleko závažnější podle mého soudu je, pokud *autor publikace* v poznámkovém aparátu uvádí odkazy na dokumenty, které evidentně neviděl. Platí to nejen o údajné Masarykově „přípravě" Benešova příletu do Británie v říjnu 1938 (s. 105 recenze), ale rovněž o Dejmkově „práci" s *Cabinet Papers*. Inkriminované série CAB 23 a CAB 24 byly totiž převedeny na mikrofilmy už v letech 1976 a 1977 (jak jsem zjistil dotazem u archivářů v londýnském The National Archives, dříve Public Record Office). Jindřich Dejmek tak v předchozích řádcích usvědčil sám sebe nejen ze snahy klamat akademickou obec, ale rovněž z toho, že s *Cabinet Papers*, jež uvádí v poznámkovém aparátu, zřejmě *vůbec* nepracoval.

Skutečně nespatřuji nic „lživého" na svém následujícím soudu: „Ze série FO 371 už Dejmek čerpal o poznání více. I tady je však škoda, že pro období do roku 1936 zvládl zpracovat o málo více než jen výroční zprávy vyslanců v Praze." (s. 102) Hlásím se k němu tím spíše, jestliže nejméně v šesti z pětadvaceti odkazů, jimiž Dejmek dokazuje opak, se jedná – o výroční zprávy vyslanců (kap. 2, pozn. č. 24, 25, 26, 80 a 145; kap. 4, pozn. 86).

Má-li Jindřich Dejmek zásadní výhrady k mým „časopiseckým studiím", pak nechť své kritické soudy otiskne v příslušných periodikách, případně přednese na vědeckých konferencích. Nebudu reagovat na jeho pokus vypořádat se s mými texty či vystoupeními několika nálepkujícími a silně zkreslujícími slovy. (V druhém případě navíc Dejmek vychází pouze z informací z druhé ruky, protože ani pražské, ani londýnské konference o roku 1945, kde jsem hovořil o československé úloze v procesu dělení Evropy, se nezúčastnil.)

Každá kniha samozřejmě nemusí obsahovat zamyšlení nad historickými alternativami. Problém nastává v okamžiku, kdy je autor čtenáři nejprve přislíbí, ale pak nenabídne. (Skutečně si Jindřich Dejmek nikdy nepoložil otázku, zda se meziválečná ČSR nemohla snažit o vstřícnější politiku vůči některým sousedům, zejména Polsku a Maďarsku?)

Absence či torzovitost archivů hlavních československých politických stran mě skutečně nepřesvědčuje, že by vzájemné stranické či osobní politické kontakty nemohly být v knize o *politických* vztazích Československa a Velké Británie ani zmíněny.

Trvám na tom, že „pro roky 1918 až 1936 [je] Dejmkova ‚analýza' britské politiky vůči Československu založena z velké části na politických zprávách posílaných z Londýna na pražské ministerstvo zahraničí" (s. 103). Pokud by nešlo o velkou část, pak už by se musel poznámkový aparát zcela míjet s prameny, jež ve skutečnosti autor používal.

Nepřu se také s Dejmkem, z kolika zdrojů popisoval britskou ozvěnu zavraždění krále Alexandra a ministra Barthoua. Výtka tkvěla v tom, že výhradně na základě Masarykovy zprávy bez jakéhokoli komentáře tvrdí, že „tisk dostal dokonce z Downing Street důvěrný pokyn o atentátu dále nepsat" (s. 240 knihy).

Dejmek má samozřejmě právo si myslet cokoli o biografii Jana Masaryka z pera Pavla Kosatíka a Michala Koláře a onálepkovat si autory podle libosti. Já mám názor jiný a má jej i řada kolegů, jichž si vážím. Proč se mi ale Dejmek snaží

připsat sympatie také k parciální úvaze autorů o spřízněnosti ideových kořenů nacionálního socialismu s Masarykovým a Benešovým smýšlením (ze s. 212 jejich knihy), to ví jistě jen on sám.

Moje údajná námitka, že autor ignoroval stranické programy (prý s. 100), není nepravdivá, nýbrž *neexistující*. Nic takového v recenzi neuvádím, a není mi tudíž jasné, proti čemu se Dejmek v příslušném dlouhém odstavci vyhraňuje.

Autor samozřejmě může nadužívat cizích slov podle vlastního uvážení. Recenzent na to ovšem může poukázat. V každém případě je vhodné naučit se jejich pravopis, protože jinak je výsledek spíše komický.

Napsal jsem i řadu velmi pochvalných recenzí (například na knihy Timothyho Gartona Ashe, Davida Halberstama, Vladimíra Nálevky, Václava Kurala atd.). V naprosté většině případů jsem však ocenil přínos publikace a přidal kritické výtky. To byl i případ mé recenze na knihu Detlefa Brandese, kterou v mnoha aspektech vysoce oceňuji, ovšem vytýkám jí zejména nečtivost a místy zbytečnou přehlcenost fakty. (Tento můj „kritický výpad" byl však každopádně otištěn ve 2. čísle *Dějin a současnosti* z roku 2004, nikoli ve 4. čísle.)

Samozřejmě si nemyslím, že existuje jen jeden „správný" způsob výkladu – ten, který užívá část Britů. Netvrdím ani, že „klasicky" pojaté práce v současné anglofonní historiografii zcela absentují, jakkoli bych asi jako důkaz nepředkládal sedmnáct let starou knihu polského autora.

Nebudu se s Dejmkem přít o to, zda chyby obsahuje 29 či 35 procent anglických citací. Chyb je v knize zkrátka příliš a nepřipadá mi fér svádět to výhradně na rozmary nakladatelství a nekompetentnost redaktorky. Trvám i na svých konkrétních výhradách ke kvalitě autorových překladů. Termín „ *‚zrádce' sudetoněmecké kauzy*" autor sice ve své odpovědi hájí, ovšem v knize nepoužívá. Tam lze nalézt jen „zrádce ‚sudeto-německé kauzy' ". A anglicko-český slovník od Josefa Fronka sice překládá vazbu *to doctor* jako „vykastrovat", ovšem v případě psů a koček... Naopak pro dokumenty či texty nabízí překlady „falšovat" a „zasahovat do" (navrhl bych ještě sloveso „ošetřit", které se často používá i v přeneseném významu).

Výtky nakladatelství jsem explicitně směroval právě nakladatelství, nikoli autorovi.

Ne, ve jméně „Nevile Henderson" jsem se nedopustil chyby. On se totiž – jakkoli to zní překvapivě – skutečně psal s jedním *l*. Autor se o tom mohl přesvědčit v desítkách záznamů úředníků Foreign Office, v nichž je zmiňován „Sir Nevile", či v mnoha odborných publikacích. Ale především je Hendersonovo jméno uvedeno správně v názvu jeho vzpomínek (*Failure of a Mission: Berlin 1937–1939*. London, Hodder & Stoughton 1940), které Dejmek uvádí v seznamu pramenů a literatury. Jestliže knihu zjevně vůbec neměl v ruce, pak to silně devalvuje hodnotu celé bibliografie, kterou sám ve své odpovědi vyzdvihuje a hrdě srovnává s knihami jiných autorů.

Dejmkovo zjištění, že jsem jeho knihu zřejmě „ani důkladně nepřečetl", považuji za žert. Stejně tak neupírám originalitu nápadu, že jsem vlastně jen rozvedl myšlenky z Ellingerovy recenze či z kteréhosi posudku.

Ke které generaci mě Jindřich Dejmek přirovnává, jaké „vysvědčení" dává mým „kvalitám morálním", případně do které dekády by řadil mou recenzi – to vše je mi srdečně jedno.

Po přečtení Dejmkovy odpovědi bych na své recenzi neměnil vůbec nic (snad s výjimkou zařazení Austena Chamberlaina do oné závorky). Jen mé podezření, že autor ve skutečnosti nepracoval s částí zdrojů, které uvádí v odkazech a seznamu pramenů a literatury, se proměnilo v jistotu.

Jindřich Dejmek vůbec nevěnoval pozornost naprosté většině zcela věcných výtek, které jsem ve své recenzi formuloval. A s tímto konstatováním také ukončuji svou účast v této polemice.

Redakční kruh Soudobých dějin *se neuzavírá komentářům dalších autorů k této polemice, která se vřazuje do širší diskuse nad knihou Jindřicha Dejmka a potažmo nad metodami historické práce, očekává však, že případné nové hlasy přinesou také nový impulz v podobě věcného a myšlenkového obohacení dosavadní argumentace.*

Recenze

Hus v marxistickém kostýmu

Český poúnorový historický román v kulturně-politických souvislostech

Petr Čornej

KRÓLAK, Joanna: *Hus na trybunie: Tradycje narodowe w czeskiej powieści historycznej okresu realizmu socjalistycznego*. Warszawa, Instytut Sławistyki Zachodniej i Południowej Uniwersytetu Warszawskiego 2004, 159 stran.

Situace české (a československé) kultury v tíživých podmínkách první etapy existence komunistického režimu přitahuje dnes nejen zvýšenou pozornost mladé badatelské generace v České republice, nýbrž i vědce zahraniční, především polské. Stačí tu za všechny připomenout historika Macieje Górného, zabývajícího se českým dějepisectvím padesátých let, jehož práce vzbudily zasloužený ohlas.[1] Nikoliv pouhou shodou okolností patří Górny mezi někdejší studenty literární bohemistky Joanny Królakové, která po sérii dílčích příspěvků, zveřejněných v několika tematických sbornících,[2]

---

1 GÓRNY, Maciej: *Między Marksem a Palackým: Historiografia w komunistycznej Czechosłowacji*. Warszawa, Trio 2001. Recenze viz NODL, Martin: Polský pohled na vytváření národního mýtu v české marxistické historiografii. In: *Soudobé dějiny*, roč. 9, č. 1 (2002), s. 109–112.

2 KRÓLAK, Joanna: Od Kollára do Havlíčka: Między ideą słowiańską a narodową. In: DĄBEK-WIRGOWA, Teresa – MAKOWIECKI, Andrzej Z. (ed.): *Kategoria narodu w kulturach słowiańskich*. Warszawa, Uniwersytet Warszawski – Wydział Polonistyki 1993, s. 45–51; KRÓLAK, Joanna: Piekło i raj w poezji czeskiego socrealizmu. In: DĄBEK-WIRGOVA, Teresa – MAKOWIECKI, Andrzej Z. (ed.): *Kategoria dobra i zła w kulturach słowiańskich*. Warszawa, Uniwersytet Warszawski – Wydział Polonistyki 1994, s. 107–114; KRÓLAK, Joanna: Pomnik na trybunie: Postać Jana Husa w czeskiej powieści historycznej lat pięćdziesiątych. In: DĄBEK-WIRGOVA, Teresa – MAKOWIECKI, Andrzej Z. (ed.): *Obraz kapłana, wodza, króla w kulturach słowiańskich*. Warszawa, Uniwersytet Warszawski – Wydział Polonistyki 1998, s. 147–152; KRÓLAK, Joanna: W kostumie z epoki: Figura zdrajcy w czeskiej powieści historycznej lat pięćdziesiątych. In: DĄBEK-WIRGOVA, Teresa –

předložila polské odborné veřejnosti nesporně zajímavou knihu, přerůstající svým záběrem i významem rozměr literární vědy. Práce se spíše řadí do kategorie takzvaných kulturních studií než mezi striktní literárněhistorické texty, takže připomíná některá díla Vladimíra Macury[3] a Daniely Hodrové,[4] jichž se ostatně často dovolává.

Metaforický název, odkazující k proslulému výroku Zdeňka Nejedlého, ani zpřesňující podtitul nevystihují plně celou šíři knihy, obracející se k publiku, které českou historii a kulturu detailně nezná. Autorka proto zařadila na počátek knihy poměrně rozsáhlou kapitolu, v níž polské čtenáře seznamuje se základními moderními koncepty českých dějin (od Františka Palackého přes Josefa Pekaře a T. G. Masaryka až do současnosti) a charakterizuje hlavní české historické tradice i jejich proměny během posledních dvou století. Ani poté se však ještě nedostává k vlastnímu tématu, neboť musí nastínit vývoj české historické prózy od konce 18. století až do roku 1948.

Výklady v obou kapitolách jsou nanejvýš kvalifikované (Królaková například dobře rozumí poměrům v české historiografii za takzvané normalizace, kde vyzdvihuje působení badatelů kolem sborníku *Husitský Tábor*, naproti tomu kritizuje účelové interpretace takzvaného Podivena), kultivované, sdělné a pro polské adresáty dostačující. Český uživatel však v těchto partiích nalezne několik nepřesností (mylná charakteristika Pekařova pojetí českého národa, Jaroslav Goll nebyl učitelem, nýbrž generačním vrstevníkem Zikmunda Wintra), někdy způsobených i přílišnou závislostí na českých autorech. Tak pod vlivem Miroslava Hrocha a jeho žáků (Vladimíry Borové)[5] spojuje Królaková české antiněmectví se zrodem moderního českého národa v první polovině 19. století, i když Josef Pekař, František Šmahel a Jaroslav Mezník mnohokrát doložili jeho středověké kořeny.[6] Poněkud zjednodušeně, očividně stržena formulacemi Jana Rataje,[7] pak pojednává o funkci svatováclavské tradice po Mnichovu a v letech protektorátních. Ani označení Zdeňka Nejedlého jako hlavního ideologa KSČ (tím byl nepochybně Václav Kopecký) není zcela výstižné. I když se v recenzích bráním uplatňování absolutních kritérií, nemohu smlčet, že v použité české vědecké literatuře postrádám několik stěžejních titulů (například Kutnarovu knihu o ob-

---

MAKOWIECKI, Andrzej Z. (ed.): *Obraz zdrajcy i szpiega w kulturach słowiańskich*. Warszawa, Uniwersytet Warszawski – Wydział Polonistyki 1999, s. 139–145.

3 MACURA, Vladimír: Krajina hymny a krajina literatury. In: ŠUBRT, Jiří (ed.): *Locus amoenus – místo líbezné*. Praha, KLP (Koniasch Latin Press) – Ústav pro klasická studia AV ČR 1994, s. 45–49; MACURA, Vladimír: *Šťastný věk: Symboly, emblémy a mýty 1948–89*. Praha, Pražská imaginace 1992; TÝŽ: *Masarykovy boty a jiné semi(o)fejetony*. Praha, Pražská imaginace 1993; TÝŽ: Český sen. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1998.

4 HODROVÁ, Daniela (ed.): *Poetika míst: Kapitoly z literární tematologie*. Jinočany, H&H 1997.

5 BOROVÁ, Vladimíra: Vztah Čechů a Němců v české historické beletrii v první polovině 19. století. In: *Literární a publicistické zdroje historického vědomí v 19. a 20. století*. (Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica, sv. 33.) Praha, Karolinum 1988, s. 27–59.

6 Např. PEKAŘ, Josef: *Masarykova česká filosofie*. Praha, Historický klub 1927 (3. vyd.), s. 20 n.; ŠMAHEL, František: *Idea národa v husitských Čechách*. Praha, Argo 2000 (2., doplněné vyd.); MEZNÍK, Jaroslav: Němci a Češi v Kronice tak řečeného Dalimila. In: *Časopis Matice moravské*, roč. 112, č. 1 (1993), s. 3–10.

7 RATAJ, Jan: *O autoritativní národní stát: Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939*. Praha, Karolinum 1997, s. 119–129.

rozenském nacionalismu, Kořalkovu monografii o Palackém, Červinkovu práci o Zdeňkovi Nejedlém, Markovu publikaci o Jaroslavu Gollovi, Kusákovo problematické pojednání o kultuře let 1945–1956, studie Jaroslava Kolára a významnou brožuru Josefa Tomeše o povaze protektorátního historismu).[8] Nároky v tomto směru ovšem mohou být nekonečné a v nynější vědecké nadprodukci je prakticky vyloučeno, aby badatel k tématu prostudoval všechny relevantní práce. I tak je autorčina orientace v české literární vědě a historiografii příkladná.

Po rozsáhlých a pro polského čtenáře víceméně „iniciačních" kapitolách následuje jakýsi most k vlastnímu tématu. Tímto pojítkem je postava Zdeňka Nejedlého, tvořící organický přechod od romanticky i národně laděného pozdního obrození k masarykovskému realismu a posléze ke komunistickému vnímání a hodnocení české minulosti. To je jistě schůdná a z hlediska polských adresátů, kteří se seznamují s faktograficky přesně pojatými peripetiemi Nejedlého života a díla, i dostatečně atraktivní cesta. Přesto se ani zde neubráním dílčí korekci. Předně mi chybí zasazení mladého Nejedlého do širšího soudobého kulturního kontextu, zvláště jeho příklon k duchovědnému intuitivismu Diltheyova směru, bez něhož nelze pochopit vznik pozoruhodných knih o Friedrichu Nietzschem či Richardu Wagnerovi ani autorovu pozici ve známém sporu o smysl českých dějin.[9] Spoléhat v tomto směru na zajímavou, avšak přece jen již zastaralou, práci nedávno zesnulého Jaromíra Dvořáka[10] dost dobře nejde. Navíc Nejedlý v mládí rozhodně nebyl slavjanofil či rusofil; několikaměsíční pobyt v Ruskem ovládané Varšavě i v Moskvě a Povolží roku 1900 jej zbavil jakýchkoli iluzí.[11] Jeho bezvýhradný a nekritický příklon k Sovětskému svazu pak byl motivován osobně i politicky. Rovněž protikladný vztah Nejedlého a levicové avantgardy k Jiráskovi mohl být propracován hlouběji, neboť podmínil paradoxní a rozpornou recepci romanopiscova díla po únoru 1948. Komunistický režim se sice, s ohledem na Nejedlého oficiální postavení, plodného spisovatele dovolával jako autority i vzoru kritického realismu, ve skutečnosti však idylik Jirásek svým širokým, zcela netříd-

8 KUTNAR, František: *Obrozenské vlastenectví a nacionalismus: Příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češství doby obrozenské.* Praha, Karolinum 2003; KOŘALKA, Jiří: *František Palacký (1798–1876): Životopis.* Praha, Argo 1998; ČERVINKA, František: *Zdeněk Nejedlý.* Praha, Melantrich 1969; MAREK, Jaroslav: *Jaroslav Goll.* Praha, Melantrich 1991; KUSÁK, Alexej: *Kultura a politika v Československu 1945–1956.* Praha, Torst 1998; KOLÁR, Jaroslav: Studnice romantického historismu v českém obrození a její iniciátor. In: *Česká literatura*, roč. 26, č. 6 (1978), s. 527–540; TOMEŠ, Josef: *Historie v letech zkoušky.* Praha, Český svaz protifašistických bojovníků 1985.

9 Viz např. ČERVINKA, F.: *Zdeněk Nejedlý*, s. 158–170; ČORNEJ, Petr: Počátky vědecké práce Zdeňka Nejedlého a její teoretická východiska. In: HAVRÁNKOVÁ, Miluše (ed.): *Zprávy Archivu Univerzity Karlovy*, č. 5. Praha, Univerzita Karlova 1984, zvláště s. 72–74; ČORNEJ, Petr: Vztah Zdeňka Nejedlého ke kulturním tradicím 19. století. In: FREIMANOVÁ, Milena (ed.): *Povědomí tradice v novodobé české kultuře: Doba Bedřicha Smetany. Sborník sympozia pořádaného u příležitosti 4. ročníku Smetanova festivalu v Plzni ve dnech 7.–11. března 1984.* Praha, Národní galerie 1988, zvláště s. 266 n.

10 DVOŘÁK, Jaromír: *Zdeněk Nejedlý 1878–1938 a nová česká literatura.* Olomouc, Univerzita Palackého 1969.

11 Podrobně viz ČORNEJ, Petr: Zdeňka Nejedlého léta učňovská a vandrovní. In: *AUC – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, roč. 23, č. 2 (1983), zvláště s. 35–40.

ním pojetím lidu militantním stalinistům nevyhovoval. Poúnorové vyzdvihování prací Aloise Jiráska i dalších národních klasiků 19. století sice ladilo s Leninovými a Ždanovovými tezemi o existenci dvojí (pokrokové a reakční) kultury, zároveň však v době prudkého dějinného zlomu sloužilo i jako východisko z nouze, neboť prověřené hodnoty suplovaly neexistenci kvalitní současné tvorby.

Až v polovině textu se autorka dostává k vlastnímu tématu práce, analýze sedmnácti českých historických románů sepsaných předními (Karel Josef Beneš, Miloš Václav Kratochvíl, Adolf Branald, Václav Kaplický, František Kubka, Vladimír Neff) i méně známými prozaiky (Bohumír Četyna, Jindřich Spáčil, Vladimír Vondra) a vydaných v letech 1950 až 1956. Teprve v tuto chvíli čtenář pochopí nezbytnost zdánlivě dlouhého vstupu, poněvadž uvedené texty v mnohém navazovaly na tradici české historické prózy a dějinného myšlení 19. a částečně i první poloviny 20. století, avšak zároveň se ve větší či menší míře pokoušely vyjít vstříc politické objednávce, naplnit kánon socialistického realismu a propagovat komunistický pohled na českou minulost, včetně korekce tradičního obrazu husitství, pobělohorského období a selských bouří. Zásadní hodnocení se přitom, jak známo, nezměnilo. Husitství, selské vzpoury, zbojnictví a revoluční rok 1848 zůstaly pozitivními dějinnými fenomény, interpretovanými nyní výrazně z třídního a nadále též z národního hlediska, i zdrojem pokrokových tradic, jejichž odkaz naplňovali pod vedením komunistické strany budovatelé socialismu. Neodpustím si přitom poznámku, že autoři historických románů, ačkoli se zaklínali Jiráskem, ve skutečnosti modifikovali Jiráskovo pojetí českých dějin v duchu komunistické ideologie. Někdo více, někdo méně. Jak tím Jiráskovi uškodili, netřeba rozvádět.[12]

Do stanoveného schématu se autoři historické prózy museli vejít a přizpůsobit mu autorský záměr i jeho realizaci. Pro většinu z nich to jistě bylo menší zlo než psát budovatelské romány nebo jinak politicky angažovaná díla ze současnosti. Výsledek byl ovšem, jak Králaková přesvědčivě dokládá, prakticky stejný. Tvůrci budovatelských i historických románů ilustrovali předem dané teze, propůjčující jejich textům místy až učebnicový charakter, vybírali si podobné triviální zápletky i snadno zaměnitelné postavy pozitivních hrdinů. Rebelové a revolucionáři pouze předjímali ideální typ dělnických a komunistických funkcionářů, vystupujících v prózách ze současnosti. Bez kladného hrdiny by sice román nebyl románem, ze syžetu analyzovaných textů však naprosto jednoznačně vyplývá, že v souladu s marxistickými poučkami o úloze mas v dějinách měl být klíčovým protagonistou lid, zpravidla městská a venkovská chudina, jejíž touhy a sny ústřední postava personifikovala.

Proti kladným historickým silám stojí vždy postavy jednoznačně záporné, otevření i skrytí nepřátelé společenského pokroku, zcela ve shodě s politickou atmosférou, posedlou vyhledáváním škůdců, špionů i zrádců ve vlastních řadách. Autorka názorně ukazuje, jak se letité stereotypy, zrozené v polovině 19. věku (i dříve), aktualizovaly v důsledku nedávných událostí a politické propagandy (Němec jako tradiční nepřítel, zrádný šlechtic, jezuita-špeh), takže vytvářely systém průhledných jinotajů. Stačilo jen dosadit místo německého měšťana sudetského Němce či místo jezuity agenta Vatikánu. Každá historická postava tak má

12 Viz STICH, Alexandr: Kopací míč Jirásek. In: TÝŽ: *Jazykověda – věc veřejná*. Ed. Václav Petrbok. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2004, s. 155–166.

na sobě *kostium z epoki*, v které ji autor stvořil. Tato účelová manipulace s dějinami se projevila například v proměnách postavy Jana Husa, z něhož se poúnorový režim snažil učinit jakýsi předobraz Julia Fučíka a předchůdce komunistických vůdců, jejichž tribuna stávala v pražské Lucerně. Román M. V. Kratochvíla *Mistr Jan* to dokládá zcela zřetelně.

Na okraj pěkných a instruktivních rozborů si dovoluji vznést malou poznámku. Je škoda, že se autorka koncentrovala v případě jmenovaných prozaiků pouze na historické romány vzniklé v padesátých letech a pominula jejich předchozí a následnou tvorbu. Výjimku učinila pouze u M. V. Kratochvíla a plasticitě výkladu to jen prospělo. Kdyby tento postup zvolila i u zbývajících spisovatelů, ukázalo by se, jak únor 1948 drsně zasáhl do individuálních osudů i vývoje české historické beletrie, jak lámal osobní hrdost a nutil i nadané tvůrce k přizpůsobování, pokud vůbec chtěli publikovat či uživit se psaním.

Všechny kapitoly věnované analýzám historických románů padesátých let („Rebelianci i rewolucjoniści", „Hus i pierwsi komuniści w Czechach", „Figura wroga", „Dwie wystawy", „Czeska chata") se opírají o sémiotickou metodu i znalost poměrně bohaté polské vědecké literatury, která se zabývá problematikou umění a propagandy padesátých let, ale též o relevantní produkci českou, jež kupříkladu při komparaci budovatelského a historického románu dospěla ke shodným závěrům jako polští kolegové. Závazný metodologický vzor poskytly Królakové zvláště statě a knižní publikace Vladimíra Macury, jehož podněty se zjevně řídila i při výběru dílčích témat („Czeska chata"),[13] zatímco při studiu českých historických tradic a stereotypů se opírala hlavně o známou knihu Rakovu.[14]

V několika případech ovšem české bádání předešla. Cením si v této souvislosti zejména postřehu o blízkosti poúnorové marxistické historiografie (autorka uvádí práce Josefa Macka, Františka Grause i Františka Kavky) a historické beletrie, opírající se o společné ideologické východisko i politické direktivy natolik, že se rozdíly mezi oběma sférami stíraly. Hojné citace autentických historických pramenů kupříkladu v textech M. V. Kratochvíla, původní profesí historika-archiváře, či role vševědoucího vypravěče, komentujícího z marxistického pohledu románový děj a posouvajícího beletristický žánr směrem k učebnici, potvrzují správnost tohoto závažného a nosného zjištění. Postmoderní vyznavači Haydena Whitea mohou nad tímto závěrem plesat.

Za velkou přednost považuji tón, s jakým Królaková své analýzy a názory prezentuje. Je klidný, věcný, vyrovnaný i tam, kde by českému badateli nejspíše stoupl adrenalin či by si neodpustil rádobyvtipné poznámky. Takový přístup je ovšem nezbytnou podmínkou pro výzkum celého složitého období padesátých let. Autorce proto patří dík za odvahu, s jakou vykročila na nesnadnou trasu, i za inspiraci a impulzy, které dalšímu výzkumu svou zdařilou prací dodala.

---

13 MACURA, Vladimír: Chaloupka – projekt idyly. In: HODROVÁ, Daniela (ed.): *Poetika míst*, s. 43–61; MACURA, Vladimír: Idyla a česká chaloupka. In: KAISEROVÁ, Kristina – MARTINOVSKÝ, Ivan (ed.): *Idyla a idyličnost v kultuře 19. století*. Ústí/L., Albis international pro Archiv města Plzně 1999, s. 11–31.

14 RAK, Jiří: *Bývali Čechové... České historické mýty a stereotypy*. Jinočany, H&H 1994.

Recenze

Za války múzy nemlčely

Jana Čechurová

SRBA, Bořivoj: *Múzy v exilu: Kulturní a umělecké aktivity čs. exulantů v Londýně v předvečer a v průběhu druhé světové války 1939–1945.* Brno, Masarykova univerzita 2003, 888 stran + přílohy.

Mezi tituly věnované problematice československého exilu v Londýně za druhé světové války přibyl na přelomu let 2003 a 2004 počin mimořádný jak svým obsahem, tak rozsahem. Jestliže se z pochopitelných důvodů zájem historiků i editorů doposud soustředil především na dvě klíčové skupiny osob a činností, tj. na establishment a vojáky, pak dílo Bořivoje Srby je třeba z tohoto pohledu považovat za průlomové, neboť přenáší pozornost na aktivity zcela jiného typu. Detailní přiblížení kulturních činností, které českoslovenští emigranti vytvářeli a zároveň „konzumovali", nabízí možnost vytvořit si mnohem plastičtější obraz o životě této sociální entity, než jak nám jej podává většina existujících prací. Díky veledílu Bořivoje Srby si nebývale silně uvědomíme, jak výraznou roli hráli v československém exilu jednak emigranti německy hovořící a jednak krajně levicová, především komunistická emigrace. Zároveň je nám tato několikerá dichotomie nastíněna nikoli v prvoplánovém schématu, ale vskutku jako barevná paleta či škála tónů, řečeno terminologií múz, z nichž je možno vybírat.

Tato nabídka, tento způsob „servírování" informací, má však také své problematičtější stránky. Jedna ze základních otázek, která asi každého při otevření této knihy napadne, spočívá v tom, jak ji vlastně číst, jak k ní přistupovat. Na první, ba ani na druhý pohled totiž není zřejmé, o jaký žánr a formu se jedná; respektive při prvním pohledu se zdá, že jde vlastně o teatrologický slovník, což ale neodpovídá názvu a patrně ani zamýšlenému poslání. Autor sám čtenáři toto váhání nijak neusnadňuje. Vyslovuje se k této otázce jen nepřímo, a navíc až v závěru, kde v barokně květnatých souvětích sděluje, že se jedná o monografii vypracovanou „na základě studia pramenů autentického charakteru, byť s přihlédnutím k výpovědím pamětníků a také k závěrům, k nimž došli autoři příslušné odborné literatury", která se pokouší „podat historické pravdě odpovídající

obraz ... zasazující zároveň toto dění do souvislostí společenských, politických, ale i kulturněpolitických". Předkládá se v ní „podrobný popis zkoumaného fenoménu" s tím, že takto „vytvářený obraz, sama v monografii uváděná fakta, jakož i jejich rozestavení v pásmu výkladu a jejich osvětlení, je s to sám o sobě o povaze těch aktivit vše podstatné vypovědět, aniž by bylo zapotřebí opatřovat jej ještě nějakými dalšími hodnotícími komentáři". Existenci závěrečného shrnutí a hodnocení, které ovšem vyniká značnou mírou obecnosti, autor jako by omlouval objektivními okolnostmi, neboť „se podvolujeme úzu zavedenému v odborné literatuře toho typu, k jakému patří i naše monografie" (s. 815). Toto konstatování mi přesto nedává odpověď na otázku, o jaký „typ" se vlastně jedná. Rozřešení snad můžeme nalézt, když se vrátíme k osobě autora. Bořivoj Srba je renomovaný teatrolog, přední odborník na avantgardu, Emila Františka Buriana, a také na takzvané pódiové programy. Nemohu se ubránit dojmu, že jeho *Múzy* jsou – s trochou nadsázky řečeno – vlastně takovým pódiovým programem, kdy jeden výstup střídá druhý, aktéři přicházejí a odcházejí, a recitace veršů klasika následuje po ukázce baletního umění a komickém skeči.

Celý rozsáhlý spis je totiž rozčleněn do osmi chronologických kapitol, odvozených od politických mezníků, ale především do bezmála sedmi set subkapitolek, které na sebe někdy navazují, většinou je tomu ovšem právě naopak. Každá z nich tvoří jakoby uzavřené heslo, pod nímž je uveden souhrn použitých pramenů a literatury. Rozhodně se tedy nejedná o kontinuální výklad, což má své výhody i nevýhody. Hledá-li někdo v tomto spise konkrétní faktografický údaj, rychle se k němu dostane. Chce-li však *Múzy* skutečně číst jako knihu, jde to jen ztuha. Čtenář se neubrání dojmu, že se vlastně točí v kruhu, že se k němu informace stále vracejí, byť v jiném chronologickém „rangu"; některá sdělení se neobjevují jednou, dvakrát či třikrát, což by ještě bylo při takovém rozsahu díla únosné, ale třeba desetkrát. Každé heslo je totiž buď podrobným popisem jednotliviny nebo jakousi minisyntézkou, a z toho tyto problémy pramení. Autor si je této skutečnosti vědom, přibližně od poloviny práce se totiž objevují v textu odkazy, že to a to již bylo řečeno výše. Znamená to tedy, že on sám predestinuje své dílo ke kontinuálnímu čtení. Nezbývá než se zamyslet nad tím, proč je tento úmysl v rozporu s formou díla.

V úvodu Bořivoj Srba zmiňuje složité peripetie vzniku této obsáhlé práce. Počátek její geneze spadá do šedesátých let, rukopis se rodil jako součást projektu „Dějin českého divadla". K jeho vydání v této době nedošlo, stalo se tak až s odstupem pětatřiceti let. Autor se musel vypořádat s problémem, jemuž čelila řada (nejen) historiků – a sice, jak prezentovat své bezesporu cenné dílo, které v mezičase vědecky zastaralo. Liberálnost našeho knižního trhu umožňuje tři základní způsoby řešení: na pultech se objevují nepřepracované, dávno zastaralé práce, jejichž letitost však ne každý na první pohled odhalí, vedle nich vycházejí rukopisy alespoň částečně přepracované a nakonec díla v podstatě nová, vytvořená pouze na základě původního „námětu". To je cesta, ke které nemá každý odvahu, chuť nebo sílu. Bořivoj Srba se rozhodl svou někdejší práci rozšířit. Narostla tím na dvojnásobný počet stran a její nová verze byla hotová roku 2002, přičemž nejvýraznější změnou je velice cenné zachycení aktivit českých Němců a také Rakušanů a říšských Němců, kteří se ocitli v emigraci via ČSR. Autor konstatuje, že práci rozšířil především na základě studia v Berlíně a Vídni, a to jak nové literatury, tak pramenů. Přes tuto snahu se nemohu ubránit zásadním připomín-

kám k jeho heuristice. Ano, německá a rakouská produkce jsou zde aktualizovány a reflektovány (zarážející ovšem je, že vůbec nepracuje s díly Detlefa Brandese ani Petera Heumose, kteří mají k tématu co říci snad nejvíce), to samé však neplatí o produkci české.

Mají-li být zachyceny politické, kulturněpolitické a společenské souvislosti uměleckých či kulturních aktivit (bez nich tyto aktivity opravdu jen stěží pochopíme), pak prostě nelze pominout literaturu vztahující se k tomuto tématu. Při vší úctě k průkopnickému dílu Jana Křena ze šedesátých let není možno nevidět, že dnes existuje řada nových prací, které se tematiky československé emigrace dotýkají a s nimiž Bořivoj Srba v podstatě vůbec nepracuje (především z pera Jana Kuklíka mladšího, dále například Jana Němečka, Hany Velecké). Vedle toho v posledních patnácti letech byla editována i řada relevantních pramenů, jimž autor rovněž pozornost nevěnoval (deníky Otakara Odložilíka a Jana Opočenského, paměti Ladislava Feierabenda či Prokopa Drtiny). *Múzy v exilu* – to přece není jen umělecká tvorba jako taková, ale také její „okolnosti", stejně tak jako její přijímání exilovou komunitou, a to zdaleka nejen uměleckou. Tyto faktory si autor pochopitelně uvědomuje, jeho dílo to však v úplnosti neodráží. Pozoruhodná je jeho práce s archivními prameny, kdy v podstatě zcela rezignuje na institucionální archivní výzkum (alespoň odkazy v textu nic takového nenaznačují) a čerpá především z vlastních kontaktů s pamětníky nebo z materiálů, které se nacházejí v soukromých archivech. Smysl této strategie mi není dostatečně zřejmý, neboť jak fondy institucionální, tak osobní pozůstalosti, obsahují bezesporu mnoho cenných materiálů (jen namátkou – z často frekventovaných jmen má pozůstalost třeba Anna Patzaková, František Langer, Viktor Kripner, Bohuslav Laštovička, Zdeněk Fierlinger, Vladimír Clementis a řada dalších). Stejně tak autor vynechává materiály britské provenience, a to jak prameny, tak literaturu.

Domnívám se, že tyto heuristické rezervy se odrážejí i v některých soudech, konstatováních či stanovených prioritách přímo v textu. Je tomu tak například ve zřejmém podceňování snah o nalezení nového česko-slovenského vztahu v emigraci nebo v nedostatečném docenění existence československého státního zřízení ve Velké Británii, které ve svém důsledku zajisté vyvážilo výhody, jimž se těšili emigranti rakouští a němečtí na sklonku třicátých let díky své početnosti. Vznik československých institucí přinášel Čechoslovákům v exilu řadu výhod ekonomických i sociálních, možnost začlenit se do jejich struktur, případně participovat na jiných sociálních projektech, než které přicházely do úvahy v letech 1938 a 1939. Jestliže je v knize velmi dobře zachycena složitá otázka česko-německé interakce, pak poněkud stranou zájmu zůstává fakt, že převážnou většinu emigrantů tvořili Židé, což bezesporu ovlivňovalo jejich názor na řadu otázek stejně jako způsob, jímž se vypořádávali s problémy a starostmi, které emigrace přinášela.

Ani zásadní přepracování nepřekrylo velmi podstatný rys této knihy, a sice že byla původně koncipována jako dílo teatrologické. Divadlu a divadelním aktivitám je věnována převážná část textu. Nicméně i zpracování jiných „múz" přináší, byť na ploše nesporně menší, řadu pozoruhodných zjištění. Je zřejmé, že autor „je doma" vedle divadla především v hudbě a literatuře, výtvarné umění zde v podstatě nenajdeme. Za velice zajímavé a cenné považuji detailní vyrešeršování československých, ale také německých a rakouských tiskovin vycházejí-

cích v exilu, které zachycují a reflektují jak jednotlivé akce, tak dlouhodobější diskuse, zasazující „múzy" do širšího společenského kontextu emigrantské reality. Přestože z autorových slov je dostatečně zřejmý jeho názor o právu umění existovat v podstatě autonomně, ani on nemůže přehlížet, že faktor emigrace vytváří velmi specifické podmínky, a to jak politicky, tak v nemenší míře ekonomicky a sociálně, které toto přesvědčení do značné míry relativizují.

Političtí představitelé v exilu rozlišovali hned tři sféry kulturních aktivit (umělecká tvorba, lidová osvěta a politická propaganda používající k dosažení svých cílů kulturních prostředků). Ze slov Bořivoje Srby se ozývá jistá distance od toho, aby se kultura stala pouhým „prostředkem", ve své práci se nicméně snaží zmapovat opravdu všechny tyto aktivity, což dle mého soudu slouží ku prospěchu věci, stejně tak jako jiné přesahy mimo stanovený rámec. Recenzovaná práce je proto cenná nejen kvůli poznání uměleckých aktivit Čechoslováků v Londýně, ale i v jiných geografických souřadnicích (USA, Francie, Skandinávie, Blízký východ), byť pouze v tematickém výběru. Neméně významné je i přiblížení institucionálního zázemí emigrantských veřejných aktivit, a to nejen kulturních, ale obecně společenských, a ve svém důsledku i politických. Dobře zmapována je i československá účast na vysílání BBC. Pozornost si zaslouží také řada postřehů týkajících se propagandy. Škoda jen, že výše naznačená struktura práce neumožnila věnovat těmto otázkám hlubší a souvislejší zájem.

Za mimořádně zajímavé považuji zachycení exilových diskusí, vyvolaných především literárním kritikem a básníkem Karlem Brušákem, do kterých zasáhla řada osobností světa kultury i politiky a jež se odvíjely na stránkách hned několika periodik, jakož i na veřejných shromážděních. Dotýkaly se otázky nadmíru důležité, a sice jaké je postavení exilového umění v rámci českého umění jako takového. Zda se jedná o pomyslné slepé rameno, o umění, jež je příliš podmíněno okolnostmi svého vzniku a jehož životnost nebude dlouhá, či zda je svébytným proudem; jinak řečeno, zda se může vyvíjet národní umění bez kontaktu s národem, zda může vůbec konkurovat dílům mimořádné kvality, jež se tvoří v protektorátu, v nesvobodě sice, ale uprostřed národní pospolitosti. V těchto diskusích se projevila i škála názorů na otázku, do jaké míry se má umění podřizovat politickým cílům, zda a jak jim má sloužit.

Právě takováto témata, stejně tak jako mnoho výborných postřehů o psychologii emigrantů, bezesporu řadí dílo Bořivoje Srby mezi významné práce o československém exilu ve Velké Británii za druhé světové války. Domnívám se, že řada kritických připomínek, které jsem výše uvedla, má svůj původ především v neujasněném žánru a koncepci díla. Je-li nám tato práce předkládána jako monografie z vědního oboru historie, pak nelze jisté nedostatky přehlédnout. Neznamená to však, že by se nejednalo o mimořádný, záslužný a úctyhodný vědecký počin.

Recenze

Mussoliniho Itálie na cestě expanze

Ondřej Houska

MALLETT, Robert: *Mussolini and the Origins of the Second World War, 1933–1940.* London, Palgrave Macmillan 2003, 266 stran.

Cesta fašistické Itálie do druhé světové války na sebe dosud poutala podstatně méně pozornosti, než tomu bylo v případě nacistického Německa. Přesto se i na tomto poli již mezi historiky stačila rozvinout zajímavá diskuse. Autor monumentální biografie Benita Mussoliniho Renzo De Felice tvrdil, že italský *duce* nikdy neplánoval rozsáhlou teritoriální expanzi. Podle něj byla fašistická zahraniční politika ve třicátých letech minulého století mnohem spíše realistická a oportunistická než agresivní a ideologicky podbarvená.[1] Tento pohled zastává i většina jeho žáků, nejdále v tomto směru zřejmě zašla Rosaria Quartararová.[2]

Druhý pohled zastávají převážně neitalští historikové. Jeho nejsofistikovanější propracování najdeme v díle MacGregora Knoxe.[3] Podle této interpretace byl Mussolini již od začátku rozhodnut vytvořit italské impérium ve Středomoří a nejpozději od poloviny dvacátých let pro tento cíl aktivně pracoval. Nástup nacismu v Německu Itálii nabídl tolik potřebného spojence. Na počátku roku

---

1 FELICE, Renzo De: *Mussolini il duce*, sv. 1: *Gli anni del consenso 1929–1936*; sv. 2: *Lo stato totalitario 1936–1940.* Torino, Einaudi 1974 a 1981.

2 QUARTARARO, Rosaria: *Roma tra Londra e Berlino: La politica estere fascista dal 1930 al 1940.* Roma, Bonacci 1980. Je překvapující, že Mallett tuto důležitou, byť nanejvýš kontroverzní knihu vůbec nepoužil.

3 KNOX, MacGregor: *Mussolini Unleashed 1939–1941: Politics and Strategy in Fascist Italy's Last War.* Cambridge, Cambridge University Press 1981; TÝŽ: Fascism and Italian Foreign Policy: Continuity and Break. In: TÝŽ: *Common Destiny: Dictatorship, Foreign Policy and War in Fascist Italy and Nazi Germany.* Cambridge, Cambridge University Press 2000, s. 113–147; TÝŽ: *Hitler's Italian Allies: Royal Armed Forces, Fascist Regime, and the War of 1940–1943.* Cambridge, Cambridge University Press 2000 atd.

1936 byl již Mussolini pevně přesvědčen o nutnosti spojenectví s Německem, přičemž v této úvaze hrál zásadní roli ideologický moment.

Je tedy patrné, že italská zahraniční politika ve třicátých letech je dodnes předmětem mnoha sporů. Novým příspěvkem do diskuse je kniha britského historika Roberta Malletta, která je součástí prestižní řady „The Making of the 20th Century". Mallett (narozen 1961) k uvedené problematice již nabídl několik cenných příspěvků.[4]

V první kapitole své práce o Mussolinim a příčinách druhé světové války autor stručně rozebírá dosavadní interpretace této problematiky. Otevřeně se přitom hlásí k variantě, kterou nejlépe propracoval zmiňovaný MacGregor Knox. Je přesvědčen, že expanze byla centrální složkou fašistické ideologie a realizace tohoto programu byla podmíněna všestrannou podporou nacistického Německa (s. 5), které si Mussolini z těchto důvodů vědomě vybral za spojence. Nesouhlasí tedy s názory, že italský diktátor byl do této aliance spíše „dotlačen" chybnou britskou a francouzskou politikou (s. 12).[5] V následujících deseti kapitolách se pak autor tyto výchozí teze snaží dokázat.

Je nutno předeslat, že Mallett je opravdovým znalcem tohoto tématu. Nejenže je detailně obeznámen s fondy archivu italského ministerstva zahraničních věcí, ale dosud nejpodrobněji také bádal v několika archivech italských ozbrojených sil. Tak se mu podařilo proniknout i do vojenské a strategické dimenze italské zahraniční politiky, kterou dosud mnoho autorů opomíjelo. Mallett se soustředil převážně na problematiku italsko-německých vztahů, v nichž zůstávala nejožehavějším momentem hrozba připojení Rakouska k Německu. Spolu s Knoxem je Mallett přesvědčen, že Mussolini byl již ve dvacátých letech rozhodnut tolerovat anšlus výměnou za italsko-německé revizionistické spojenectví. Avšak v letech 1933 až 1935 byl odhodlán anšlus nepřipustit. Itálie se připravovala na dobyvačnou válku proti Habeši, a tak jí nemohly vyhovovat komplikace ve střední Evropě. V této době se proto italské vojenské plánování koncentrovalo na válku s Německem (s. 22–31). Mussolini doufal, že Británie a Francie se nebudou stavět proti jeho africkému dobrodružství.

Opak byl však pravdou, byť britský, a hlavně francouzský postoj měl daleko k odhodlané obraně nezávislého habešského státu. Pro Mussoliniho však byla Habeš pouze začátkem; její okupace měla být prvním krokem k vytvoření italského impéria, které by zahrnovalo také Egypt, Súdán a Suez. Proto se Mussolini musel rozhodnout, jestli chce dosáhnout „imperiální velikosti" nebo se podílet na spolupráci s Británií a Francií, symbolizované konferencí ve Strese. Od poloviny roku 1935 bylo stále více patrné, kterou variantu *duce* zvolí (viz s. 223 n.).

Itálie a Německo se dále sblížily v době protiitalských hospodářských sankcí. Intervence obou zemí ve španělské občanské válce tento vývoj dále utužila. Německo, do konfliktu mnohem méně zapletené, využilo italské angažovanosti

4 Viz zvláště MALLETT, Robert: *The Italian Navy and Fascist Expansionism, 1935–1940*. London, Frank Cass 1998.

5 Tento názor kromě zmiňované R. Quartararové zastával především britský historik Richard Lamb, autorem rovněž nezmiňovaný. K jeho někdy vskutku podivným interpretacím srv. SERRA, Enrico: Il „revisionismo" di Richard Lamb e l'Italia. In: *Rivista storica italiana*, roč. 113, č. 1 (2001), s. 138–150.

ke zvýšení svého vlivu v Podunají a na Balkáně. Sblížení s Německem mělo za následek modifikaci Mussoliniho přístupu k Rakousku: počátkem roku 1936 dal Němcům otevřeně najevo, že nebude nic namítat, když se Vídeň stane *de facto* satelitem Berlína (s. 64 n.). Koncem února Hitlera ujistil svým souhlasem s chystaným vstupem německých jednotek do demilitarizovaného Porýní (s. 76 n.). Odsud již vedla přímá cesta ke vzniku Osy Berlín–Řím v létě téhož roku a k podpisu Ocelového paktu v květnu 1939. Italská politika tak stále více směřovala ke konfliktu s Británií a Francií o dominanci ve Středomoří a Rudém moři (s. 78 n.). Podle autora roztržka kvůli italskému napadení Habeše byla již „totální" a výhody plynoucí ze spojenectví s Berlínem příliš „svůdné" (s. 85). Snahy nového britského premiéra Nevilla Chamberlaina o britsko-italský *modus vivendi* proto neměly naději na úspěch.

Mussoliniho souhlas s anšlusem Rakouska byl logickým důsledkem italsko-německého sblížení. Během Hitlerovy návštěvy v Římě v květnu 1938 sice *duce* a jeho ministr zahraničí Galeazzo Ciano odmítli Ribbentropův návrh na uzavření vojenského spojenectví mezi oběma zeměmi, jelikož v době stupňující se československé krize nechtěli příliš riskovat (s. 174–178), avšak tento postoj se záhy změnil. Diktátor a jeho zeť začali věřit, že z rýsující se evropské krize by mohla těžit také Itálie. Autor objevně prokázal, že koncem července 1938 už v Římě možnost vojenského spojenectví s Berlínem otevřeně vítali. Plánovali, že během německo-francouzsko-britského konfliktu Itálie udeří v oblasti Středozemního moře a Suezu (s. 180–185), 2. září byl přijat předběžný projekt náhlého námořního a leteckého útoku na britsko-francouzské síly ve Středomoří (s. 189). Tento výklad pochopitelně zcela boří snahy velké části italské historiografie přiznat Mussolinimu v době československé krize aureolu zachránce míru.[6]

Italské plány na náhlý útok ovšem nevyšly. Náčelníci generálních štábů jednotlivých složek ozbrojených sil totiž na schůzce 27. září 1938 *duceho* jednomyslně varovali, že Itálie je na všeobecný válečný konflikt naprosto nepřipravena. Především Paolo Badoglio byl ostře proti vojenskému dobrodružství a nerozpakoval se dát svůj názor Mussolinimu náležitě najevo (s. 190). Diktátorovi tak nezbývalo nic jiného než hrát v mnichovských událostech roli zprostředkovatele. Mallettovo označení Edvarda Beneše jako „českého ministerského předsedy" (s. 191) nijak nesnižuje kvalitu jeho výkladu.

Po Mnichovu pokračovala německo-italská spolupráce rychlým tempem. Ocelový pakt, podepsaný v květnu 1939, znamenal potvrzení již fakticky existujícího stavu. Mussolini svým souputníkům oznámil, že Itálie nemůže vstoupit do všeobecného konfliktu před rokem 1943 a nacisté také své římské přátele ujišťovali, že pro několik nejbližších let válku nechystají. Mallett ale prokázal, že ministr zahraničí Ciano dostával od svých diplomatů spolehlivé informace o tom, že se Německo chystá na válku s Polskem. V Římě si byli jisti, že tento konflikt by rozhodně nezůstal lokálně omezený. Přestože Ciano disponoval relevantními infor-

---

6 Naposledy viz BOLECH CECCHI, Donatella: Le rôle de l'Italie dans la crise de Munich. In: TAUBERT, Fritz (ed.): *Mythos München / Le Mythe de Munich / The Myth of Munich.* (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, sv. 98.) München, R. Oldenbourg Verlag 2002, s. 129–144.

macemi o německých záměrech, neobtěžoval se je Mussolinimu ani oznámit a dlouho nepodnikl nic, aby svou zemi vyvázal ze svazku s Berlínem. Příliš pozdě pak vyměnil své germanofilství za odpor ke spolupráci s Německem (s. 201–204).

Když se italské obavy z propuknutí evropské války naplnily, zůstal Řím mimo konflikt. Rok 1915 se však neměl opakovat. Koncem března 1940 již byl Mussolini pevně rozhodnut podniknout „kolosální risk" a vstoupit do války po boku Německa (s. 217). Desátého června se tak skutečně stalo, když se jeho armáda zapojila do německého útoku proti Francii.

Mallettův přístup by se dal – vypůjčíme-li si pojmosloví používané pro nacistické Německo – nazvat intencionalistickým. Je přesvědčen, že úsilí o nadvládu ve Středozemním moři a s tím spojená nutnost války proti Británii a Francii tvořily od počátku centrální element fašistické politiky. Je jen škoda, že autor v době psaní knihy zřejmě ještě nemohl využít vynikající Mussoliniho biografii z pera Richarda J. B. Bosworthа, která se snaží poněkud smířit oba vyhrocené pohledy na italskou zahraniční politiku, zmiňované v úvodu této recenze.[7] Není však sporu o tom, že kniha Roberta Malletta je vskutku fundamentálním příspěvkem k poznání italské zahraniční politiky ve třicátých letech minulého století.

---

7 Viz BOSWORTH, Richard J. B.: *Mussolini*. London, Arnold 2002 (srv. mou recenzi v *Českém časopise historickém*, roč. 102, č. 2 (2005), s. 418–421).

Recenze

O orálních dějinách z pohledu archiváře

Jindřich Schwippel

VANĚK, Miroslav: *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*. (Hlasy minulosti, sv. 2.) Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2004, 175 stran.

Pokládám za poctivé, abych se jako recenzent již v první větě přiznal k názoru, že žádný historik by neměl zapomínat na to, že mu v jeho práci pomáhá či může pomoci múza Kleió – jinými slovy, že psát dějiny je také umění a prvek umění nelze stoprocentně nahradit sebedůmyslnější soustavou metod. Pro ujasnění citát: „...že jsem k návštěvám vybrala dny, kdy stařečkovi svítilo slunce do oken. To je starým lidem přece jen veseleji a je s nimi lepší řeč..." Postup vesnické kronikářky M. Menclové[1] pokládám spíš za ukázku „umění" než za úspěšnou aplikaci nastudované sofistikované metodologie. Leckteré postupy, které recenzovaná publikace uvádí, při tomto pohledu pak nejsou nic nového pod sluncem.

Druhý aspekt, v němž se liším od autora, je dán faktem, že jsem povoláním archivář, a ty, s nimiž jsem vedl svá řízená interview, jsem pokládal především za pamětníky a často i spolutvůrce dějin vědy – tedy za více než jen „narátory" (toto označení chápu v doslovném překladu – vypravěči) – a jejich svědectví jsem vždy sledoval v souvislosti s klasickými, „papírovými" archivními prameny.[2] O tom, že

1 Citováno z úvodu knihy Adolfa Branalda *Hrdinové všedních dnů*, sv. 2. Praha, Dílo 1954, s. 9.

2 Práci s pamětníky a spolutvůrci dějin ČSAV jsem v tehdejším Ústředním archivu akademie zahájil počátkem 70. let a pokračuji v ní dosud. Stručně o tom viz SCHWIPPEL, Jindřich: Oral history a dějiny Akademie věd: Společné jmenovatele interview s pamětníky. In: *Reflexe počátků vědecké instituce: První všední dny ČSAV a jejích ústavů v paměti současníků. Sborník ze setkání pamětníků v Praze 25. a 26. II. 2002*. Praha, Archiv Akademie věd ČR 2003, s. 36–42. V rámci rakouského projektu *Verfeindete Brüder an der Grenze: Böhmen/Mähren/Niederösterreich* (pod vedením prof. Hannse Haase, působícího na Salzburské univerzitě a v kulturním sdružení ARGE

metodu *oral history* lze pokládat také za přínosnou součást práce archivů, svědčí u nás například úspěšná činnost Národního filmového archivu a v zahraničí to potvrzuje třeba objemný svazek *Ústní dějiny v Porýní*[3] a dlouhá řada dalších, především německých publikací. Z celé problematiky vztahu mezi archivy a orálními dějinami bych chtěl zdůraznit jedinou tezi: mají-li se záznamy *oral history* stát historickým pramenem, měly by být jako kterýkoli jiný historický pramen uloženy na „věrohodném místě" – a tím jsou především archivy, které jako instituce už ze zákona zaručují jejich trvalé uchovávání a zpřístupnění všem zájemcům.

Last but not least: metodiku *oral history* a její výsledky znám jen ze zde dostupných informací, takže své podezření, že ne všichni pamětníci – autorovi „narátoři" – v USA a v Čechách jsou celým svým osobnostním ustrojením zcela stejní, nemohu doložit vlastními zámořskými zkušenostmi. V této souvislosti se pouze domnívám, že pro práci s „našimi pamětníky" bychom si měli o něco víc všímat evropských zkušeností; ve Spojených státech, pokud vím, nežijí tak početné a obdobně sociálně diferencované skupiny lidí pronásledovaných totalitními režimy (například „rozkulačení" sedláci). Mé „podezření" a „domnívání" ovšem naprosto nechce negovat fakt, že v mnoha aspektech a při uznání řady „společných jmenovatelů" jsou zkušenosti z USA, o nichž je v publikaci nejvíce zmínek, pro nás velmi inspirativní a přínosné.

Pokud bychom posuzovali publikaci Miroslava Vaňka jako zprávu o nesporně úspěšné práci jím vedeného pracoviště – Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR – a přeskočili tak větší část první kapitoly, nebylo by vlastně co recenzovat a kritizovat. Naopak, čtenář v ní nalezne podnětné a velmi účelné shrnutí prospěšné práce na – řečeno poeticky – líše dosud téměř neorané. Ke chvále bych přidal také ten aspekt, že jde o svého druhu i jakési (byť neúplné) zpřístupnění či přehled fondu těchto pramenů pořizovaných a uchovávaných v mateřském ústavu. Nejeden historik by asi uvítal sdělení, zda – a pokud ano, pak za jakých podmínek – je zde mohou studovat i přespolní badatelé.

Přestože autor sám připouští určitou neúplnost svého „nástinu vývoje *oral history*" i to, že neměl v úmyslu vytvořit kompendium, mám k této části několik připomínek. Pro případné další vydání bych vřele doporučil podkapitolu „Orální historie v českém prostředí" doplnit alespoň odstavcem o činnosti historika a archiváře Jana Klepla a o úcty i pozoru hodné sbírce pamětí v Archivu Národního technického muzea. (Mimochodem – zdaleka ne všichni pamětníci v Kleplově sbírce náleželi k „vykořisťované dělnické třídě".) Takové připomenutí ve Vaňkově publikaci přímo bolestně postrádám.

Bohužel ne v každé knihovně lze najít *Vzpomínky na okupaci*, brilantní dílo předčasně zemřelého a neprávem zapomínaného Zdeňka Jelínka[4]. Pokud jde o preciznost i hloubku záběru, a především poznámkového aparátu k přepisům jednotlivých „vzpomínek", nebyla po mém soudu tato edice dosud nikým překo-

---

Region Kultur) jsem hovořil s pamětníky z moravských a jihočeských příhraničních obcí a současně se podílel na heuristice písemných pramenů.

3 KASTNER, Dieter (ed.): *Mündliche Geschichte im Rheinland*. Köln/R., Rheinland-Verlag 1991.

4 JELÍNEK, Zdeněk: *Vzpomínky na okupaci: Kolín a Kolíňané v době nacistické okupace, protinacistické rezistence a boje za nár. svobodu v letech 1939–1945*. (Studijní materiál, sv. 2.) Kolín, OV ČSPB – Regionální muzeum – OV KSČ 1987.

nána a může sloužit jako učebnicový příklad, který by si v „nástinu vývoje" zasloužil víc než pouhou zmínku.

Miroslav Vaněk nikomu nevnucuje terminologii, kterou si zvolil („narátor", „rozhovor", „tazatel" atd.), a své rozhodnutí zdůvodňuje solidními argumenty. Domnívám-li se, že získávání vzpomínek v rámci metody *oral history* probíhá formou řízeného rozhovoru – interview, řekl bych, že i pojmenování „respondent" má své opodstatnění, právě tak jako upřesňující adjektivum „řízený". Za moudré a poctivé pokládám Vaňkovo otevřené přiznání, že stále přetrvávají obtížně odstranitelné terminologické nejasnosti a prakticky neexistují stoprocentně všemi přijímané definice. Zajímal by mne autorův názor, považuje-li orální historii také za druh heuristiky. (Souhlas s touto myšlenkou lze myslím ale odvodit z kontextu.)

Miroslav Vaněk se svým týmem sbírá *oral history* především pro „vlastní dům" – Ústav pro soudobé dějiny – a zpřístupňuje je publikační formou. Podobně v publikaci citované české Centrum pro Gender Studies získává a samo zpracovává materiál v rámci projektu „Paměť žen". Archiv Akademie věd ČR připravuje zpřístupnění svých záznamů orální historie vydáním jakéhosi komentovaného katalogu i pro širší badatelskou veřejnost.

Bylo by ještě namístě zamyslet se nad otázkami etiky orální historie: jednak ve vztahu k pamětníkům – což by mohlo patřit na závěr druhé kapitoly – a jednak ve vztahu k badatelské veřejnosti. Po mém soudu lze základní etické pravidlo orální historie ve vztahu „tazatele" k pamětníkům stručně vyjádřit slovy: chováme se k nim jako nemocnice ke svým dárcům krve. Pokud by recenzovaná publikace chtěla pootevřít dveře až do kuchyně svého centra, byla by velmi prospěšná alespoň zmínka o takzvaném právním ošetření této problematiky. Jiné a také velmi zajímavé „nahlédnutí do kuchyně" by přinesla informace o technickém či technologickém zázemí centra. Autor ovšem nic takového nesliboval, a tak o zasvěcený rozklad či výklad k nejlepší definici *oral history*, etickým, právním (či právnickým) a technickým otázkám může recenzent autora jen poprosit, bude-li mít někdy příště dost času.

Svým rozhledem po světové literatuře i rozsahem vlastní a týmové práce je Miroslav Vaněk patrně nejpovolanějším českým autorem *in puncto oral history*. Publikaci nelze vytknout žádný omyl, je možné jen upozornit na občasné vynechání či opomenutí. (Když už velmi správně je řeč o Čapkových *Hovorech* s *TGM*, proč ne o Kleplovi, Branaldovi apod.) Je logické, že od dobrého autora si čtenář přeje ještě víc – v tom byl smysl mých podnětů a připomínek.

Recenze

Nová edice věnovaná poválečným sociálním dějinám

Jan Měchýř

KALINOVÁ, Lenka: *Východiska, očekávání a realita poválečné doby: K dějinám české společnosti v letech 1945–1948.* (Česká společnost po roce 1945–1992, sv. 1.) Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2004, 117 stran.

Na obálce publikace je poměrně nevýrazně uveden název edice „Česká společnost po roce 1945". Vedle zavedené a v odborných kruzích známé edice „Sešity" začíná tedy Ústav pro soudobé dějiny AV ČR tímto svazkem vydávat novou řadu. Její poslání deklaruje v předmluvě ředitel ústavu: „Považujeme však za nutné rozšířit pohled na komunistický režim o podrobnější anatomii společnosti a o analýzu vztahu obyvatelstva k tomuto systému. (...) Má-li historický výzkum zachytit složité vazby mezi mocí a obyvatelstvem, nemůže se omezit na mocenský mechanismus komunistického režimu, ale musí zachytit i proměny sociálního prostředí a klimatu tehdejší doby. ...sem patří i vývoj hodnotové orientace a postojů jednotlivých skupin obyvatelstva..." (s. 5)

Nepříliš rozsáhlá úvodní publikace nové edice nemůže a ani si neklade za cíl poskytnout zásadní odpověď na „otázku sociální" oné doby. Může jen naznačit problémy, případně směry či oblasti dalšího bádání. Pro ilustraci názvy některých kapitol: „Sociální myšlení a sociální hnutí na osvobozeném území: Košický vládní program", „Úloha odborů a závodních rad na sklonku války a po válce", „První kroky systémových změn: regulace zaměstnanosti a mezd. Změny příjmového rozvrstvení", „Nálady ve společnosti v prvním poválečném roce".

Základní „půdorys" studie lze shrnout do více či méně v textu dokumentovaných tezí: V Československu, stejně jako ve velké části Evropy, byl vývoj v letech 1945 až 1948 hluboce poznamenán jak zážitky druhé světové války, tak velkou hospodářskou krizí třicátých let. Velice početná část populace v mnoha zemích očekávala radikální změny. Osvícení politici i ekonomičtí experti proto hledali cesty, jak kultivovat tržní ekonomiku a předejít sociální nespravedlnosti, a tím případným revolucím. Autorka v této souvislosti připomíná „anticyklický" kon-

cept Johna M. Keynese i jednoho z jeho následníků, britského šlechtice Williama H. Beveridge (v některých jiných svých článcích dokládá, že sir Beveridge silně ovlivnil i názory Edvarda Beneše).

Poválečný vývoj v Československu byl ovšem podstatně determinován tím, že většinu jeho území obsadila sovětská armáda a Stalinova Moskva byla tedy vnímána jako osvoboditelka. Jako další faktor nezbytný pro pochopení poválečného vývoje Kalinová připomíná, že Komunistická strana Československa si při formulování a uskutečňování svého programu nekladla za cíl bezprostřední nastolení socialismu, nýbrž vystupovala s požadavky přijatelnými i pro ostatní strany takřečené Národní fronty. Velká část „dělnictva" (používám ten pojem pro stručnost, autorka jej nezjednodušuje), vedená (či manipulovaná) Ústřední radou odborů a podporovaná (či podněcovaná) komunistickou agitací a propagandou, předpokládala, že nový režim vybuduje „stát blahobytu" – mimo jiné přerozdělováním národního důchodu, který nebývale vzrostl kolosálním znárodněním, respektive zestátněním přibližně dvou třetin průmyslových kapacit. Tuto „linii" schválila ve volbách roku 1946 (když připočteme hlasy pro sociální demokraty) většina voličů, a to nejen „proletářů", ale také intelektuální elity. Vnitřní situace se ovšem změnila, jak autorka zdůrazňuje, po rozpadu protiněmecké koalice velmocí, kdy KSČ spolu s odbory stupňovala svůj tlak na demokratické partnery v Národní frontě, zejména naléháním na další znárodňování, progresivnější zdanění větších příjmů a dokonce majetku, rozšíření pozemkové reformy a větší vliv odborů v institucích Národní fronty. Všechny tyto požadavky, provázené ideologickou ofenzivou a zároveň postupným ovládnutím významných pozic v policejním sboru, otevřely komunistické straně cestu k získání monopolního mocenského postavení. Dokázala pro svou podporu režírovat spolu s Revolučním odborovým hnutím hromadné demonstrace, ale nezdařilo se jí zcela ovládnout závodní rady, což také uspíšilo rozhodnutí nespoléhat na (ne zcela jistý) výsledek voleb a směřovat k urychlenému převzetí moci. Narozdíl od mnoha autorů, kteří éru takzvané lidové demokracie posuzují již jako režim socialistický z hlediska politického a zdůrazňují především potlačování, či dokonce likvidaci občanských práv a svobod, Kalinová dokládá, aniž by to explicitně vyslovila a nějak emotivně komentovala, že onen systém lze označit za socialistický i z hlediska vlastnických vztahů.

V prvních kapitolách, věnovaných „očekávání", autorka ukazuje, že Košický vládní program se nezrodil ze dne na den a ani pouze v Moskvě. Uvádí názory uznávaných odborníků i politiků, kteří už dlouho předtím hledali cestu, jak čelit hospodářským krizím a následné politické nestabilitě spojené s radikálním sociálním hnutím. Řadou citátů dokládá, jak postupně opouštěli doktrínu *laissez faire* a ve stále větší míře v tržní ekonomice připouštěli aktivní politiku státu, která měla zajistit „sociální bezpečnost". (Autorka vysvětluje, jak byl tento pojem chápán a jak všechny vlády považovaly podporu chudých na úkor bohatých vrstev za předpoklad sociálního smíru.) Vedle názorů známých autorit cituje i výrok čelného představitele tehdy dominantní vládní agrární strany Milana Hodži, který už v roce 1929 prohlásil, že „hospodářský liberalismus se přežil a je nutné jej nahradit řízeným hospodářstvím" (s. 26). Tento názor zastával Hodža i v londýnském exilu, ostatně už před válkou (1933) prosadila vláda pod vedením agrárníků takzvaný zmocňovací zákon, který jí umožňoval regulovat tržní ekonomiku (s. 25).

Málo se připomíná skutečnost, že „v prvních týdnech po květnu 1945 byla netrpělivost dělnictva komunistickou stranu poněkud tlumena" (s. 53). Patří do dějin ryze politických, proč si vlk navlékl roucho beránčí, proč komunistická strana vystupovala tehdy jako „strana mírného pokroku v mezích zákona". (Tomuto problému je už věnována řada odborných spisů, takže autorka se tím v nepříliš rozsáhlé studii nemusí zabývat.) Zůstává ovšem otevřená velice důležitá, vlastně pro pochopení tehdejší doby i dalších let základní otázka: jak rozdílné představy kterých sociálních skupin se skrývaly pod pojmem „socialismus"? Odpověď ovšem nemůže poskytnout stručná studie, ale jen důkladný výzkum, který by bral v úvahu velmi různorodou a bohatou škálu pramenů a ponořil se do hlubokého studia dobové mentality.

Za pozoruhodné považuji pasáže věnované úloze odborů. Oceňuji, že autorka upozorňuje na tento dosud opomíjený fenomén nejen sociálních dějin (v současné době už ani většina studentů historie neví, co bylo ROH či ÚRO a o pojmu „odbory" má v nejlepším případě jen velice nepřesnou představu). Radikálnější socialistické cíle totiž otevřeně prosazovala nikoli komunistická strana, nýbrž Revoluční odborové hnutí. Autorka si přitom dobře uvědomuje, jak se zprvu někdy, později výlučně, připravovaly rezoluce, které vyjadřovaly „názory pracujících", „lidu" a tak podobně. Nevíme ovšem, nakolik „odbory" reflektovaly „nálady", „myšlení" své členské základny, a do jaké míry toto myšlení manipulovala Ústřední rada odborů, v jejímž čele stál Antonín Zápotocký, který byl zároveň členem nejvyššího vedení komunistické strany. Nepřesně autorka v této kapitole charakterizuje Revoluční gardy (s. 51).

„Jádru věci" se nejvíce blíží kapitola „Nálady ve společnosti v prvním poválečném roce". Nakolik je vyjadřuje pověstné „Májové poselství kulturních pracovníků českému lidu" (viz příloha 3, s. 114 n.), mezi jehož signatáři nacházíme i jména dnes již nepředpokládaná? V textu pak autorka cituje i z publikace *Můj poměr ke KSČ*, která zveřejnila názory sto padesáti významných osobností kulturního i vědeckého světa. Ne vždy byl jejich souhlas s „vědeckým socialismem" jednoznačný, což však této propagační brožurce dodává jistou míru věrohodnosti. Například podle spisovatele Karla J. Beneše jeho „vyznavači by měli dbát, aby z vědeckého socialismu nebyla vytvářena dogmatická bible, poněvadž by tím u nich vznikl jakýsi druh paradoxního konzervatismu". V principu však dal najevo svůj kladný vztah ke komunistické straně, „protože ... v opaku k minulosti podílí se dnes o spoluodpovědnost za konstruktivní státní politiku" (s. 90). V poselství vydaném představiteli Československé církve husitské zase čteme: „Považujeme výsledky vědeckého socialismu na poli sociálním a hospodářském za slučitelné s etickými normami křesťanskými." (s. 91) Těmito argumenty autorka obecně, nepřímo polemizuje s názory části mladší generace historiků, která už období let 1945 až 1948 vnímá zjednodušeně jako vládu bezpráví a potlačování politických i občanských svobod. Byli jistě lidé, jako Pavel Tigrid i jiní, kteří nekritické přijímání socialismu a oportunistický souhlas velké části kulturních elit s politikou komunistické strany považovali za „zradu vzdělanců". Abychom však dospěli ke správným relacím a nepřikládali těmto nekonformním názorům nadměrnou váhu, měli bychom rozlišit, jak velká část společnosti se s nimi ztotožňovala, konkrétně kolik čtenářů měly časopisy jako *Obzory*, respektive *Dnešek* či *Svobodné noviny* (a kolik občanů četlo *Rudé právo*). A zároveň bychom měli vzít v úvahu, že ani nejodvážnější kritici v oněch časopisech nezpo-

chybnili přímo některé atributy tehdejšího režimu, jako bylo vysídlení Němců samo o sobě nebo spojenectví se Sověty.

V každé recenzi se více či méně patří, aby expert pitval text, který bezbranný leží na jeho operačním stole. V tomto případě však nechci „brát do ruky skalpel", zabývat se detaily. Založení nové edice považuji za jeden z počinů, které přispívají k posunu české historiografie do oblasti dějin společnosti. Je ten první krok, publikace Lenky Kalinové, poněkud krátký? Svým způsobem ano, protože řadu podnětů, které by si zasloužily pozornost historiků, pouze naznačuje, a to někdy až příliš stručně. Více místa (anebo aspoň zdůraznění) by si zasloužil problém práva na stávku (zmíněný na s. 98 n.), rozbor i praktická realizace dekretu prezidenta republiky č. 104 o závodních radách a jejich pravomoci atd. Mnoho námětů hodných pozoru (dokonce možná i grantového projektu) zaznamenáme však jen při soustředěném čtení textu. Ať tak či onak, jedno nelze autorce upřít. Předkládá text oproštěný od jakýchkoli dávných i současných emocí, ideologických či konjunkturálně politických prizmat.

Je snadné nalézt ve stručném nástinu důvody k polemice i k poučování autorky. Ale což kdybychom jej posuzovali (vzdor výhradám) jako impulz k zaujetí nového úhlu pohledu na nedávné dějiny? K diskusi, v níž by se historici i společnost snažili nejen politicky a stranicky o „vyrovnání s minulostí", ale hlavně o její pochopení?

Recenze

Polské historické časopisy v roce 2004 o válečných a poválečných dějinách

Jaroslav Vaculík

Polská historiografie věnovala i v roce 2004 soustavnou pozornost válečným a poválečným národním i světovým dějinám. Nejvíce prostoru jim poskytl čtvrtletník specializovaný na dějiny 20. století *Dzieje Najnowsze*, který vydávají společně Historický ústav Polské akademie věd a Vysoká škola humanitních věd v Pułtusku. Několik zajímavých studií se objevilo již v jeho prvním čísle.

O přesídlení Němců z pobaltských států v letech 1939 až 1941, jako důsledku paktu Molotov–Ribbentrop, píše profesor Piotr Łossowski z Historického ústavu Polské akademie věd ve Varšavě. Šlo o první německou přesidlovací akci, která zahájila skutečnou lavinu dalších transferů. Nepočetní baltští Němci – asi sto tisíc – představovali elitu německé menšiny v carském Rusku. Narozdíl od volyňských, besarabských či bukovinských Němců to nebyli rolníci, ale zemané, inteligence a bohatí měšťané, kteří byli s regionem svázáni již od 13. století. Část baltských Němců, zvláště mládež, podlehla ve třicátých letech 20. století nacizaci, část zůstala v izolaci a na hitlerovské parvenu se dívala svrchu. Baltští Němci až do konce na odjezd nepomýšleli, a narozdíl od tyrolských Němců k přesídlení ani původně určeni nebyli. Spíše usilovali o upevnění svého postavení v etnicky cizím prostředí. V Lotyšsku například požadovali širokou autonomii, zvětšení podílu na státní administrativě, právo svobodného používání němčiny a odškodnění za majetek vyvlastněný během pozemkové reformy.

Příspěvkem k poznání polsko-českých vztahů je stať profesora Marka Kazimierze Kamińského z Historického ústavu Polské akademie věd ve Varšavě o polské exilové vládě generála Władysława Sikorského a vzniku prozatímní československé vlády v Londýně v červenci až září 1940. Autor v ní navazuje na svůj předchozí příspěvek „Politika Edvarda Beneše a jeho skupiny vůči polské exilové vládě gen. Władysława Sikorského (říjen 1939 – červenec 1940)“, otištěný ve stejném časopise o půl roku dříve (č. 3/2003). Proti uznání československého státního zřízení v exilu se stavěli například polští ministři bez portfeje generál

Józef Haller a Stanisław Kot, pokud v Praze existovala „legální" česká vláda, jmenovaná prezidentem Emilem Háchou. Generální sekretář polského ministerstva zahraničí Jan Ciechanowski ve Foreign Office tvrdil, že by bylo neadekvátní, aby Beneš a jeho spolupracovníci získali stejné uznání jako legální polská vláda s prezidentem a státním aparátem, která neměla žádnou konkurenci na okupovaných územích jako Čechoslováci. Když československý ministr vnitra Juraj Slávik požádal polského ministra zahraničí Augusta Zaleského 24. července 1940 o polské uznání československé prozatímní vlády, premiér Sikorski na schůzi své vlády seznámil s rozhodnutím politického výboru ministrů, že tento krok musí být proveden bez diskusí jako válečný protiněmecký akt. Uznání Benešovy vlády přitom nebylo podmíněno československým uznáním polsko-československé hranice z října 1938. Polská vláda v exilu se tak ve shodě s politickou linií britské vlády postavila za spolupráci s Benešem, přestože její jednotliví členové k němu neměli důvěru.

O Polském vojsku na východní frontě se dozvídáme bližší podrobnosti ze studie profesora Jana Zamojského z Historického ústavu Polské akademie věd ve Varšavě. *Wojsko Polskie* (WP) vzniklo v létě 1944 z rozhodnutí Zemské národní rady sloučením Polské armády v SSSR a Lidové armády a válčilo na východní frontě společně s Rudou armádou v rámci jejích operačních a strategických plánů. Poláci podle autora v dané situaci neměli příliš na výběr, neboť především na východní frontě se rozhodovalo o jejich dalších osudech. Zdůrazňuje přitom, že historie se neodehrává podle logických receptů a šlechetných intencí, ale je vždy výsledkem hry sil a zájmů. Celkově pak hodnotí účast Polského vojska v bojích na východní frontě a jeho vojenský přínos při osvobozování země, včetně obsazení „znovuzískaných území", jako velmi důležité pro upevnění polské státnosti.

Pracovník varšavského Historického ústavu Tadeusz Kondracki se věnoval postoji velitele druhého polského sboru generála Władysława Anderse k takzvané vzpouře generála Sulika. Britský zahraniční úřad sdělil po květnu 1946 polské exilové vládě v Londýně rozhodnutí o formě a podmínkách demobilizace polské zahraniční armády. Polským vojákům měl být umožněn přechod do civilního života ve Velké Británii. Proti tomuto opatření protestovala polská exilová vláda i prezident Władysław Rackiewicz, zvláště napjatá situace vznikla v oddílech třetího polského sboru umístěného v Itálii pod Andersovým vedením.

O československých pokusech získat po druhé světové válce Žitavsko píše doktorand Historického ústavu Opolské univerzity Piotr Pałys. Uvádí, že před první světovou válkou existovalo v Horní Lužici osm českých spolků, mimo jiné i v Žitavě. Od roku 1921 probíhala v Žitavě i soukromá výuka českého jazyka, ve stejné době zde působila česká Tělovýchovná jednota Fügner, Divadelní spolek Tyl uspořádal ve dvacátých letech šedesát ochotnických představení. V květnu 1945 se v Žitavě ustavil český národní výbor, který spolupracoval s místními a okresními národními výbory sousedícími se Žitavskem z české strany. Československý dům v Žitavě navštívili i ministři Zdeněk Nejedlý a Václav Kopecký.

Na činnost rehabilitačně-kvalifikačních komisí pro bývalé policisty v letech 1946 až 1952 se zaměřil Robert Litwiński z Historického ústavu Univerzity Marie Curie-Skłodowské v Lublině. Uvádí, že osudy funkcionářů policie po skončení druhé světové války byly velmi složité. Část z nich našla krátkodobé zaměstnání v nově zřízené Občanské milici (*Milicja Obywatelska*), většina však k tomu nedostala

příležitost. Ani fakt, že zůstali za války mimo službu, policisty nezbavil povinnosti podrobit se rehabilitačnímu přezkumu. Podle vyjádření tehdejšího premiéra Edwarda Osóbki-Morawského nová moc dávala přednost raději novým, nekvalifikovaným „kádrům" před policisty ze školy někdejšího sanačního premiéra a ministra vnitra Felicjana Sławoje-Składkowského. Pominula přitom skutečnost, že mnoho policistů pracovalo konspirativně proti okupantům.

Doktorandka Historického ústavu univerzity v Białystoku Halina Bieluková sleduje působení Jacqueline Kennedyové při restauraci Bílého domu a klade si otázku, zda šlo o modernizaci nebo politický akt. Předesílá, že činnost manželek amerických prezidentů, počínaje Martou Washingtonovou, byla vždy sledována s velkým zájmem a časem se stala i předmětem seriózních vědeckých pojednání. Mezi historiky není jednota v tom, kdy se začal používat termín *First Lady*. Od počátku 20. století instituce první dámy USA nabrala nových rozměrů a začala být vědomě pěstována. Vyvíjela se od podpory prezidenta až po samostatnou politickou činnost v případě Eleanor Rooseveltové, která své názory, v nichž se dotýkala i široce pojaté společenské aktivity, vyjadřovala v četných publikacích, rozhlasových komentářích a na tiskových konferencích. Charizmatická Jacqueline Kennedyová se stala první dámou ve věku jednatřiceti let. Zdůrazňovala, že se ujala ne opravy, ale restaurace Bílého domu, činila to metodicky a promyšleně.

O hospodářských reformách na počátku osmdesátých let v Polsku píše Dariusz Grala z Historického ústavu Univerzity Adama Mickiewicze v Poznani. Charakterizuje je jako nejdalekosáhlejší pokus o nápravu ekonomického systému, k jakému se komunistické vlády odvážily. Přeměny urychlila největší hospodářská krize, jež postihla Polsko v letech 1979 až 1982 a která vyvolala bouřlivé diskuse mezi ekonomy a politiky o stavu státu a jeho hospodářství. V úvaze o polském „reálném socialismu" soudí profesor Henryk Słabek z Historického ústavu Polské akademie věd, že skutečné poválečné dějiny polské společnosti a národa stále čekají na své zpracování.

Ve druhém čísle rešeršovaného časopisu, které je věnováno lodžskému historickému centru studia nejnovějších dějin, charakterizuje profesor Rafał Stobiecki z Lodžské univerzity souhrnně jeho činnost. Uvádí, že zatímco ještě v šedesátých a sedmdesátých letech byly za nejnovější dějiny považovány události po roce 1914, od roku 1989 se jejich počátek posunul do let 1939, respektive 1945 a jejich konec tvoří rok 1989. Nejnovějšími dějinami se na Lodžské univerzitě zabývá pět kateder – nejnovějších dějin Polska, dějin současného Polska, nejnovějších obecných dějin, dějin východní Evropy a blízkovýchodních studií – a celkem čtyřiadvacet historiků, nepočítaje doktorandy.

Procesu znárodňování hospodářství na Sověty anektovaných východních územích druhé polské republiky v letech 1939 až 1941 se v tomto čísle věnuje profesor Albin Głowacki z Lodžské univerzity. Ukazuje, že nový režim na východních územích Polska byl zaváděn řízeně podle plánu vzniklého v Kremlu s cílem rychlého sjednocení tohoto území se Sovětským svazem. Na provádění změn dohlíželi vojáci a funkcionáři NKVD a VKS(b), delegovaní z východu. O úloze polské diplomacie při úsilí Sýrie a Libanonu o nezávislost v letech druhé světové války píše Jacek Pietnak, rovněž z Lodže. Uvádí, že polská exilová vláda věnovala za války velký zájem Blízkému východu, neboť šlo o jedno z nejdůležitějších center polské vojenské i civilní emigrace a místo formování polských ozbrojených sil. Jiný lodžský historik – Paweł Chmielewski – uvažuje o sovětské „ambi-

valenci" ve věci zřízení ozbrojených sil OSN v letech 1946 a 1947. Připomíná, že již ve společné deklaraci Sikorského a Stalina z prosince 1941 se hovořilo o podpoře mezinárodního práva ozbrojenou silou všech spojeneckých států. Plány se však neuskutečnily, Rada bezpečnosti nebyla schopna přijmout příslušná usnesení a ustanovení Charty OSN tak zůstalo mrtvou literou. Nábor mládeže do brigád organizace Služba Polsku přibližuje Krzysztof Lesiakowski z Lodže. Formování „nového člověka" probíhalo, v podmínkách intenzivního budování průmyslové základny stalinského Polska. Mládež měla zaplnit deficit pracovních sil, a proto byla v roce 1948 vytvořena organizace Služba Polsku, jejímiž brigádami v letech 1948 až 1955 prošly desítky tisíc mladých lidí.

Třetí číslo loňského ročníku se celé neslo ve znamení historických interpretací různých aspektů počátku první světové války v Polsku. V posledním čísle, které ještě v době psaní těchto rešerší nebylo k dispozici, zaujme zejména zásadní úvaha Piotra Majewského o problému polské kolaborace za německé okupace.

Jiný časopis, *Zeszyty Historyczne*, který vydává Literární ústav v Paříži, otiskl v roce 2004 rovněž několik příspěvků věnovaných válečným a poválečným událostem. Edward Kossory se například v čísle 147 zabývá účastí Židů ve varšavském povstání v létě 1944. Zapojily se do něj tři židovské organizace, jejichž členové přežili povstání ve varšavském ghettu v dubnu a květnu 1943 anebo se rekrutovali z českých a řeckých Židů z koncentračního tábora Warszawa-Gęsiówka. V následujícím čísle časopisu lodžský historik Sławomir M. Nowinowski píše o evakuaci polského vyslanectví v Bělehradě v roce 1941. Článek se opírá o prameny uložené v Ústavu a muzeu generála Sikorského v Londýně. Uvádí, že okupace Polska v roce 1939 nepřerušila činnost jeho vyslanectví a konzulátů v Jugoslávii. Akceptace jejich dalšího fungování svědčila o tom, že nejvyšší jugoslávští činitelé nadále uznávali existenci polského státu. Neučinili však žádný krok, který by směřoval k akreditaci jejich reprezentanta při polských vládách sídlících postupně v Paříži, Angers a Londýně. V obavě z reakce Berlína dokonce ani diplomaticky neodpověděli na notifikaci o utvoření Sikorského vlády. Analogické postoje zaujaly mimo jiné i vlády Bulharska, Řecka, Rumunska, Maďarska a Itálie. V jiném článku doktorand Jagellonské univerzity v Krakově Marcin Fatalski přibližuje názory státního podtajemníka USA Sumnera Wallese na polskou otázku v letech druhé světové války. Sumner Walles byl v době druhé prezidentury Franklina Delano Roosevelta jednou z čelných postav americké zahraniční politiky. Nejenže realizoval Rooseveltovy koncepce, ale stal se spoluarchitektem mnoha programů a iniciativ fundamentálního významu, například politiky dobrého sousedství, Atlantické charty či projektu poválečné organizace Spojených národů.

Centrální polský historický časopis *Kwartalnik Historyczny*, vydávaný Historickým ústavem Polské akademie věd ve Varšavě, se nejnovějším dějinám blíže nevěnuje. V prvním čísle sledovaného ročníku však zaujme úvaha slovenské historičky Aleny Bartlové o nových trendech bádání ve slovenské historiografii, se zaměřením na období let 1995 až 1999. Autorka mimo jiné oceňuje, že i po rozpadu československé federace pokračuje úzká spolupráce slovenských a českých historiků.

Časopis věnovaný dějinám zahraničních Poláků *Przegląd Polonijny*, který vydává Výbor pro studium zahraničních Poláků Polské akademie věd, přinesl k poválečnému období mimo jiné studii Krzysztofa Zalewského o národnostní politice

Komunistické strany Jugoslávie v letech 1944 až 1948. Sleduje ji na příkladu Subotice v Báčce, jižně od dnešní maďarsko-srbské hranice. Toto město, považované za největší jugoslávskou vesnici, bylo v roce 1921 počtem obyvatel třetí největší po Bělehradu a Záhřebu. V roce 1910 zde devětapadesát procent obyvatel udávalo maďarskou obcovací řeč a pětatřicet procent chorvatskou. Po vzniku Království Srbů, Chorvatů a Slovinců představoval hlavní osu národnostního konfliktu v tomto městě spor mezi Maďary a novou srbskou vládou, která přistoupila k pozemkové reformě, jež se dotkla především německých a maďarských vlastníků a jejímž cílem byla slavizace, respektive posrbštění severního pohraničí nového státu. Situace se opakovala po příchodu Rudé armády 10. října 1944, kdy faktickou moc převzala Komunistická strana Jugoslávie. Představitelé prokomunistické Sjednocené národněosvobozenecké fronty dominovali na všech úrovních státní administrativy. Připuštěna byla činnost pouze těch společenských organizací, které zakládala sama strana (odbory, fronta žen, svaz mládeže). Maďaři a Chorvaté považovali novou vládu za srbskou, neboť partyzánské oddíly byly složeny především ze Srbů. Národnostní politiku po vstupu partyzánů charakterizuje autor jako represivní vůči Němcům a Maďarům a zdůrazňující „slovanské bratrství". Občané byli vyzýváni ke vstupu do armády, aby „bili a pronásledovali krvavé fašisty", a to „společně s ruskými bohatýry". V roce 1944 v Báčce zůstala jen polovina z předválečného počtu dvou set tisíc Němců. Zbývající se buď nacházeli v německé armádě, využili v roce 1941 možnost přesídlení do říše nebo uposlechli výzvy nacistických orgánů k evakuaci. Partyzáni a Rudá armáda považovali všechny Němce za nepřátele. Prováděli odsun německého obyvatelstva včetně antifašistů, konfiskovali jejich majetek. Podobná politika vyloučení ze společnosti byla praktikována i vůči Maďarům. Oddíly Úřadu na ochranu lidu spolu s vojenskými jednotkami prováděly exekuce v Báčce a Banátu, majetek zabíralo místní slovanské obyvatelstvo. Msta se však týkala nejen členů organizace Šípové kříže a příslušníků administrativy, ale i vůdců Jihomaďarského kulturního svazu a vůbec společenské elity. Masové represe se vystupňovaly zvláště v říjnu 1944. V Báčce, Baranyi a Banátu bylo popraveno tři a půl tisíce osob ve více než dvaceti místech, z toho pět set šedesát osob přímo v Subotici.

Poválečná emigrace z Polska do Izraele a na přilehlá území Palestiny je předmětem zájmu Krzysztofa Bojka z Tel Avivu. Autor uvádí, že největší vlna židovských emigrantů po druhé světové válce opustila Polsko v letech 1945 až 1947. Vedlo je k tomu zejména přesvědčení, že Polsko po nacistickém holokaustu je „židovským hřbitovem". K jejich rozhodnutí přispívalo i vytváření židovského státu v Palestině, s porozuměním sledované tehdejším polským režimem, a poválečné projevy antisemitismu, například pogrom v Kielcích 4. července 1946. V této době do tranzitních táborů v Rakousku, Německu a Itálii vyjelo z Polska na sto sedmdesát pět tisíc Židů, z nichž většina směřovala do Palestiny. Druhá vlna emigrace následovala v letech 1956 až 1960, kdy Polsko opustilo okolo osmačtyřiceti tisíc Židů, většinou se vracejících v souvislosti s destalinizací ze Sovětského svazu. Poslední emigrační vlna z let 1967 až 1969 zahrnula asi patnáct tisíc osob, z nichž do Izraele přijely přibližně čtyři tisíce. Podle izraelských údajů celkem přibylo do Izraele v letech 1948 až 1995 na sto sedmdesát dva tisíc osob z Polska. Vedle polských Židů je mezi nimi také několik set manželek polských Židů nebo Arabů, kteří studovali v Polsku, a několik desítek polských duchovních, kněží a jeptišek. Samostatnou kapitolou jsou polští dělníci, pobýva-

jící v Izraeli většinou nelegálně, často řadu let. Podle odhadu se jedná asi o osm tisíc osob. Autor sleduje formy organizování polských emigrantů, jejich spolupráci s izraelskou administrativou a pozici polské diaspory v Izraeli, která je výjimečně silná, neboť polští Židé byli mezi prvními budovateli státu Izrael.

Procesem institucionalizace alžírské emigrace ve Francii jako modelu formování etnického vědomí se zabývá Małgorzata Adi-Kołaczeková z Krakova. Historie organizované alžírské emigrace do Francie začíná v padesátých letech 20. století. Na základě Evianských dohod mezi Francií a Prozatímní vládou Alžírské republiky přijíždělo od roku 1962 do Francie ročně na čtyři sta tisíc Alžířanů, neboť Francie potřebovala pracovní síly a zároveň byla pro Alžířany přirozeným pracovním trhem. Migrace měla být projektem ohraničeným a krátkodobým, přistěhovalci se však částečně v bývalé metropoli integrovali a usazovali, o čemž svědčí počet uzavřených smíšených manželství. Situace se začala měnit v sedmdesátých letech, kdy kvůli hospodářské krizi a nezaměstnanosti přestala být migrace atraktivní. Na konci tohoto desetiletí se stala jedním z hlavních publicistických témat ve Francii a je jím dodnes. Za vlády prezidenta Françoise Mitterranda se imigranti z Alžírska stali integrální součástí francouzského národa, k čemuž jistě přispělo to, že mezi nimi vzrůstal počet lidí s vyšším vzděláním a většími aspiracemi. V roce 1986 ve Francii existovalo již šest set padesát islámských organizací, které žádaly uznání specifické etnické identity.

Články k nejnovějším dějinám najdeme rovněž v časopisu *Przegląd Historyczny*, který vydává Historický ústav Varšavské univerzity spolu se Sdružením přátel historie ve Varšavě. Poznámkami o nelegálních příjmech v Polsku v letech 1956 a 1957 přispěl do prvního čísla Jerzy Kochanowski z Varšavské univerzity. Upozorňuje, že „šedá zóna" polské ekonomiky dosud unikala nejen historikům, ale i statistikům. Na přelomu čtyřicátých a padesátých let se podařilo vytvořit pevný základ „šedé ekonomiky", na kterém byla mimořádně rychle postavena trvalá budova. Rok 1956 znamenal přelom nejen politický, ale i hospodářský a sociální; výsledkem byl rychlý rozvoj „druhé ekonomiky". Na jedné straně v letech 1956 a 1957 stoupaly nominální mzdy, které – při nedostatcích trhu – urychlovaly růst inflace, na druhé straně byly vrženy na trh některé druhy průmyslového zboží, jež se do té doby daly koupit jedině na lístky (radiopřijímače, auta, motocykly), či potraviny z dovozu (káva, tropické ovoce). V roce 1956 byla ve větší míře povolena činnost soukromých řemeslníků a obchodníků, kteří potřebovali zboží, suroviny, polotovary, stroje, nářadí. Jejich získávání legální cestou bylo obtížné, takže byli nuceni je obcházet. Například za zahraniční zboží museli platit cizími valutami, které získávali na černém trhu.

Stavem polské, východoněmecké a československé historiografie ve druhé polovině 20. století se rovněž v prvním čísle zabývá Maciej Górny z Historického ústavu Polské akademie věd ve Varšavě. Pokud jde o Československo, uvádí, že takzvaný neostalinismus po krátkém období „pražského jara" eliminoval z oficiální vědecké činnosti možnost kritické analýzy. V NDR „druhý oběh" (samizdat) byl značně slabší než v Československu a týkal se více ekologie než historie. V případě Polska se diskuse po roce 1989 koncentrovaly na takzvaná bílá místa, přičemž profesionalita historiků nebyla zpochybňována poukazy na jejich politické postoje. Přechod od „stalinské" k „demokratické" vědě zde nastával postupně, když díky „druhému oběhu" již od poloviny sedmdesátých let existoval faktický badatelský pluralismus. Většina polských historiků nenáležela ani k opo-

rám, ani k odpůrcům režimu. Polští historici, kteří jen výjimečně patřili k „angažovaným intelektuálům", zůstávají v souvislosti s tím na okraji lustračních úvah. Jinak tomu bylo v případě bývalé NDR, kde se postoje marxistických historiků vůči moci staly předmětem bouřlivých diskusí. Iniciativu převzali mladší pracovníci akademie věd, kteří v roce 1990 založili nezávislý spolek historiků a velmi ostře kritizovali stav společenských věd v NDR. Reakce československé historiografie po roce 1989 byly dosti rozdílné v české a slovenské části státu. Na Slovensku bylo na dvanáctém sjezdu Slovenské historické společnosti v roce 2001 konstatováno, že během deseti let svobody marxismus postoupil místo nacionalismu; problém představuje prézentismus v historiografii, kdy se namísto věcných diskusí vedou politické spory, jejichž účastníci jsou ideologicky nálepkováni jako „Čechoslováci", „nacionalisté", „bolševici", „luďáci" či „neoluďáci". Dekomunizace a lustrace, o kterých se debatovalo v české části bývalé federace, nesvědčily podle autora vyváženému hodnocení, zvláště ve sféře historických věd. Uznání komunistické strany za zločinnou organizaci bránilo novému ocenění „pražského jara", politické emigrace a disidentského hnutí, ve kterých měli značný podíl bývalí komunisté.

Studie k nejnovějším dějinám publikuje i slezský historický čtvrtletník *Sobótka*, vydávaný Sdružením přátel historie ve Vratislavi. Doktorand Opolské univerzity Piotr Pałys otiskl v prvním čísle sledovaného ročníku stať věnovanou činnosti Hornoslezského komitétu v letech 1946 a 1947. Upozorňuje, že s požadavky na území bývalého kladského hrabství a fragmentů Horního Slezska vystupovala československá diplomacie již v letech 1918 a 1919. V červnu 1945 se československá meziministerská komise pro hraniční problémy rozhodla vznést znovu nároky formulované po první světové válce a domáhala se Kladska, Hlubčicka a Ratibořska. V Horním Slezsku žila při hranicích s ČSR skupina obyvatel českého původu, takzvaní Moravci. Podle polských úřadů šlo o obyvatele orientované většinou proněmecky, kteří se v době totální porážky třetí říše začali přiklánět k jazykově a etnicky blízkým Čechům. Nová polská administrativa neuznávala existenci této národnostní skupiny a usilovala o její popolštění. Netolerovala žádné projevy manifestování české národní příslušnosti, což mnohé Moravce donutilo k útěku do Československa. Utečenci přicházeli hlavně do okresů Hlučín, Opava, Krnov a Bruntál, na počátku roku 1946 jich zde bylo asi pět tisíc. V této době vznikla reprezentace hornoslezských uprchlíků, která přijala název Hornoslezský komitét.

Hřbitovu polských vojáků ve Vratislavi se ve své stati v prvním čísle věnuje Grażyna Trzaskowska. Autorka soudí, že pochování obětí války se stalo záležitostí nesmírně důležitou pro celé mezinárodní společenství. Zvláštní význam mělo pohřbení ostatků vojáků na vojenských hřbitovech, které vyplývalo z haagské a ženevské mezinárodní konvence. V Polsku byl v květnu 1945 při ministerstvu výstavby zřízen referát vojenských hřbitovů, který se řídil meziválečným polským zákonodárstvím o vojenských hrobech a hřbitovech. V každém vojvodství byla provedena evidence vojenských hřbitovů a registrace vojenských hrobů. Nekropole byly budovány podle jednotně stanovených pravidel. Na vojenských hřbitovech mohli být pochováni ti, kteří položili životy ve válkách za nezávislost a sjednocení Polska, vojáci padlí během jiných válečných událostí, vojáci a civilisté, kteří zahynuli v koncentračních táborech a civilní osoby zavražděné německými okupačními orgány. Na základě pramenů uložených ve Státním archi-

vu ve Vratislavi pak autorka popisuje události spjaté s poválečnou výstavbou tamního hřbitova polských vojáků.

Oslavy sedmdesátin Josifa Vissarionoviče Stalina v Polsku přibližuje Barbara Rogowska ve třetím čísle časopisu. V roce 1949 vedení Všesvazové komunistické strany (bolševiků) nařídilo všem zemím středovýchodní Evropy oslavit sedmdesáté výročí narození sovětského diktátora, které připadlo na 20. prosinec. Oslavy měly ráz mohutné celoroční propagandistické kampaně a staly se jedním z vrcholů šířícího se Stalinova kultu. Podle sovětských zkušeností oddělení propagandy Ústředního výboru Polské sjednocené dělnické strany naplánovalo oslavy na všech úrovních, počínaje základními organizacemi, kde byly vytvořeny kroužky studia Stalinova životopisu. Sovětskému velvyslanectví ve Varšavě byly zasílány pozdravné dopisy, na vysokých školách byl prezentován jako koryfej vědy, básníci a spisovatelé opěvovali Stalina v panegyrické poezii. Po celý rok 1949 vycházely překlady sovětských hagiografických prací o oslavenci, tiskly se propagační brožury, plakáty a portréty jubilanta. Hlavním místem oslav za účasti prezidenta Bolesława Bieruta, premiéra Józefa Cyrankiewicze a hlavního velitele armády Konstantina Rokossovského se stala ústřední akademie ve Varšavě.

Poválečným osidlováním Dolního Slezska a podmínkami „pionýrů průmyslu" ve Svídnici se tamtéž zabývá Robert Krzemień. Se situací polského obyvatelstva ve vratislavském vojvodství v dubnu 1952 ve světle informací pro předsednictvo vojvodské národní rady seznamuje čtenáře *Sobótki* Jan Ryszard Sielezin. Zpráva, uložená ve Státním archivu ve Vratislavi, si všímá zejména náboženských a národnostních problémů v Dolním Slezsku, zvláště ukrajinských přesídlenců z Haliče, kteří byli považováni za podezřelý element. Vratislavskému březnu 1968 z pohledu bezpečnostních orgánů je věnována studie Włodzimierze Suleje, který k tomuto tématu připravil i samostatnou monografii. V *Sobótce* publikuje zprávu náčelníka inspekce ministerstva vnitra ve Varšavě z června 1968, která ukazuje způsob myšlení funkcionářů rezortu. Reakce americké diplomacie na události kolem útěků východoněmeckých obyvatel v září 1989 ve světle materiálů kancléřského úřadu Spolkové republiky Německo sleduje Janusz Sawazuk. Uvádí, že reformy v Maďarsku, Polsku a útěky z NDR přiměly spolkovou vládu na počátku září 1989 sondovat stanovisko USA k německé politice vůči východnímu Berlínu. Americký prezident George Bush se tehdy veřejně vyslovil pro sjednocení Německa, a to nejdůrazněji ze všech spojenců SRN.

S osobností „tajného diplomata" Bertholda Beitze, označovaného jako *Polenfreund* a *Judenhelfer*, seznamuje ve třetím čísle Krzysztof Ruchniewicz. Beitz byl v roce 1953 jmenován generálním ředitelem firmy Krupp. Polští komunisté, kterým záleželo na zvýšení obchodní výměny se SRN, zaregistrovali zájem jeho koncernu o vztahy s Polskem a pozvali ho v roce 1958 k návštěvě své země. Setkal se zde s ministrem zahraničního obchodu Witoldem Trampczyńským, ale i s ministrem zahraničí Adamem Rapackým, o jehož plánu na vytvoření bezatomové zóny ve střední Evropě se tehdy živě diskutovalo. V následujících letech se Beitz stal častým hostem v Polsku, na poznaňském veletrhu se setkal i s Władysławem Gomułkou, v roce 1960 pak s premiérem Józefem Cyrankiewiczem, který hovořil o možnosti navázání diplomatických styků. Beitzova mise však skončila fiaskem, neboť ani jedna strana nebyla připravena na kompromisy a své skutečné záměry jen skrývaly.

Roli historického revizionismu v internetové propagandě slezského separatistického hnutí sleduje Krzysztof Kawalec. Při polském sčítání lidu v roce 2002 se sto sedmdesát tři tisíc osob přihlásilo ke slezské národnosti, což obrátilo pozornost veřejnosti na činnost center propagujících autonomii Slezska. Roli historických argumentů v propagandě hnutí za autonomii Slezska zkoumá také profesor Wojciech Wrzesiński, ředitel Historického ústavu Vratislavské univerzity. Připouští, že Horní Slezsko vzhledem ke své staleté minulosti patří více do evropských než polských dějin. Hnutí deklaruje boj za dosažení statutu autonomního Slezska jako subjektu sjednocené Evropy, s takovými atributy jako vlastní parlament, rozpočet a vláda.

Problematikou znovuzískaných území (*Ziemie odzyskane*) se speciálně zabývá časopis *Przegląd Zachodni*, který vydává Západní ústav v Poznani. Jeho první číslo přineslo hned několik pozoruhodných článků. Souvislostmi aktuálního sporu o vybudování Centra proti vyhánění se zabývá profesorka Anna Wolff-Powąska, ředitelka uvedeného ústavu. Autorka soudí, že spor o centrum je závažnou událostí v německo-polských vztazích, která přesahuje obvyklý názorový rozdíl v interpretaci minulosti. Od skončení studené války nebylo v Polsku tématu, které by tak jednoznačně sjednotilo společnost s politiky a zároveň vedlo k nadstranickému konsenzu. Na historickém materiálu autorka dokazuje, že organizace německých vyhnanců, od nichž pochází myšlenka a koncepce centra, dlouhodobě negativně ovlivňovaly polsko-německé vztahy. Kromě deklarování práva na návrat na „ztracená území" a tezí o dočasnosti hranice na Odře i polské správy na bývalých německých východních územích ve svých publikacích udržovaly jednoznačně negativní pohled na Poláky jako na národ civilizačně nižší, neschopný hospodařit na znovuzískaných územích. Z obsahu *Ostkunde* vyplýval karikovaný obraz východních sousedů, což při nedostatku alternativního vidění muselo ovlivnit hodnocení Poláků a Polska ve Spolkové republice po celá desetiletí. V šedesátých letech téměř sedmdesát procent západoněmeckých žáků považovalo Poláky za barbarský slovanský lid, který špatně zacházel s Němci za druhé světové války. Pro nové osídlence z východního Polska představovaly požadavky vyhnanců po čtyřicet let permanentní ohrožení. Teprve polsko-německá dohoda z roku 1990 o uznání definitivnosti a neměnnosti hranic vytvořila předpoklad pro dialog. Ke zpolitizování tématu došlo v roce 1998 ze strany předsedkyně Svazu vyhnanců poslankyně Eriky Steinbachové, která vyzvala Čechy a Poláky k nápravě křivd a vlády obou zemí k úpravě otázky odškodnění pro vyhnance z vlasti. Steinbachová jim za vzor dávala Maďarsko a Rumunsko, zapomínajíc na fakt, že vzájemné vztahy těchto zemí s třetí říší byly úplně odlišné od situace okupovaného Polska. Vysídlení Němců traktovala jako historickou událost, která začala v roce 1945, a tedy nikoli jako následek zla, ale výlučně jako jeho pramen. Polští politici i veřejnost reagovali s pobouřením, klima spolupráce se ochladilo a staří démoni začali ožívat. Projekt centra vyzvedá jako ústřední událost vysídlení Němců, jiným národům má být vyhrazeno místo ve vedlejších dočasných expozicích. Počty vysídlených nabývají fantastické velikosti. Nic se neříká o nacismu, o roce 1933 jako počátku a hlavní příčině vyhnání, o agresi vůči Polsku. Obsah projektu je ahistorický, sugeruje nepravdivý obraz minulosti a fakta zasazuje do falešného kontextu.

Koncepci „jiného Německa" v úvahách a plánech německé protinacistické emigrace v USA v letech 1939 až 1945 přibližuje Katarzyna Jedynakiewiczová z Lodž-

ské univerzity. Narozdíl od krajanů doma byli emigranti přesvědčeni o rychlé porážce nenáviděného režimu. Již v létě 1937 se v německém exilovém tisku rozpoutala debata o budoucnosti ponacistického Německa. Klaus Mann považoval za hlavní decentralizaci státu a jeho rychlé odzbrojení. Pařížský *Neues Tagebuch* varoval před hrozbou nové, tentokrát komunistické diktatury. Pro vykořenění německého nacionalismu a autoritativní tradice viděl východisko v převzetí moci v Německu vítěznými mocnostmi, což však naráželo na odpor představitelů prokomunistické levice, která argumentovala právem německého národa v poválečné Evropě na sebeurčení. Mezi představiteli opozice (KDP, SPD, DNVP) existovaly ohromné politické rozdíly, hnutí Svobodné Německo naráželo na nezájem amerických úřadů, které se nechtěly k ničemu zavazovat. V roce 1944 vznikla Rada pro demokratické Německo (*Council for a Democratic Germany*), která ve svém manifestu vyzvala k demilitarizaci říše společně s jinými evropskými státy. Manifest neprecizoval otázku anšlusu Rakouska ani záboru českého pohraničí. Organizace publikovala pět bulletinů, které obsahovaly kritické komentáře ke spojeneckým koncepcím a rozhodnutím týkajícím se Německa, především snahám o rozdělení země, demontážím německého těžkého průmyslu a vysokým reparacím.

V jiném svém článku v tomtéž čísle se Katarzyna Jedynakiewiczová zabývá tím, jak vnímala Němce v roce 1945 ve svých tiskových relacích Erika Mannová, nejmladší z dětí Tomase Manna, spisovatelka a novinářka, která opustila Německo v březnu 1933 a od roku 1936 žila v USA. V roce 1945 dokumentovala změny, ke kterým došlo v německé společnosti za vlády nacistického režimu. Získala tiskovou akreditaci v americké a britské zóně, kde narážela na nepřátelský vztah Němců k antinacistické emigraci. Pozorovala také rozdíly v metodách a přístupech k denacifikaci uplatňovaných v jednotlivých okupačních zónách. Podle ní Sověti velmi rychle začali předávat moc do rukou „skutečných antifašistů", ovšem pod kontrolou Komunistické strany Německa a ruské okupační správy, což nevylučovalo předstírání politického pluralismu. Politika Američanů byla podle Mannové nekonsekventní a nereálná. Mnoho válečných zločinců bylo osvobozeno, úřady starostů obsadila řada podvodníků.

Plány říšského vedoucího SS Heinricha Himmlera na fingované polské útoky proti Německu v létě 1939 líčí profesor Kamil Marian Pospieszalski z Poznaně. Útok údajných polských povstalců na rozhlasovou stanici v Hlivicích nebyl jedinou nacistickou akcí, která měla poskytnout záminku k vyhlášení války. Generální inspektor polské armády Rydz-Śmigły vydal 25. srpna 1939 rozkaz, kterým se zakazovalo narušit německou hranici palbou, přitom britský vyslanec v Německu Nevile Henderson dostával z Wilhelmstraße neustále stížnosti na pokračující akce polské iredenty. Všechny akce však byly plánovány nacistickými tajnými službami, prováděny jejich agenty a sloužily stejnému cíli. Navazující článek doktoranda Vratislavské univerzity Pawła Czaplického přibližuje činnost konzulárního oddělení polské vojenské mise v Berlíně v letech 1946 až 1949.

Vztah Spolkové republiky Německo k plánu Adama Rapackého studuje Robert Łoś z Lodžské univerzity. V roce 1957 Rapacki ve Valném shromáždění OSN navrhl, že se Polsko zřekne výroby a skladování jaderných zbraní na svém území v případě, že stejný krok podniknou také oba německé státy. O měsíc později SSSR vyhlásil plán sjednocení Německa. Podle Konrada Adenauera však diskuse nad Rapackého plánem neměla smysl, neboť předmětem jednání se Sovětským

svazem by se musely stát nosiče atomových zbraní a působení americké armády v Evropě. O ruských Němcích píše Tadeusz Lebioda z Vratislavské univerzity. V roce 1989 jich žilo nejvíce v Kazachstánu (957 518), v Ruské federaci (842 033) a Kyrgyzstánu (101 309). V letech 1992 až 2001 reemigrovalo jen z Kazachstánu osm set dvacet pět tisíc osob, které byly pak v německých médiích většinou prezentovány jako bandité a zločinci.

Druhé číslo časopisu *Przegląd Zachodni* bylo věnováno šedesátému výročí založení Západního ústavu. Publikuje vystoupení ředitelky ústavu profesorky Anny Wolff-Powąské, polského prezidenta Aleksandra Kwaśniewského a hodnocení činnosti ústavu v letech 1944 až 2004 z pera profesora Henryka Olszowského. Následuje záznam panelové diskuse za účasti bývalých ministrů zahraničí Władysława Bartoszewského, Bronisława Geremka, Andrzeje Olechowského a Adama Rotfelda na téma Polsko a německý problém. Z dalších článků zaujme studie Grzegorze Straucholda z Vratislavské univerzity o polských západních bádáních ve druhé polovině čtyřicátých let. Západní ústav nebyl ve čtyřicátých letech jediným místem věnujícím se vědeckému studiu připojených území. Podobnou činnost vyvíjel i Slezský ústav v Katovicích, Baltský ústav v Sopotech (později v Gdaňsku), Mazurský ústav v Toruni i Historický ústav Vratislavské univerzity (Karol Maleczyński, Kazimierz Majewski).

Didakticko-historický dvouměsíčník určený polským učitelům dějepisu *Wiadomości Historyczne* přinesl ve svém druhém čísle zásadní úvahu zástupce šéfredaktora profesora Jerzyho Eisnera „Mýty a stereotypy v PLR". Na několika vybraných problémech ilustruje téma, které by vydalo na celou monografii. Zakladatelé Polské lidové republiky nehovořili o „komunismu", ale o „demokracii" jako protipólu „sanace". Své politické protivníky včetně socialistů označovali za „reakci". Dbali na to, aby se „nová moc" Polákům jevila jako vlastní, polská, národní. Hlásili se k národní a vlastenecké symbolice (například jednotky Polského vojska měly za patrony polské národní hrdiny, jako Tadeusze Kościuszka, Józefa Bema a podobně). Tvrdili, že Polský výbor národního osvobození vznikl 21. července 1944 a již druhého dne se nacházel na osvobozeném území západně od Bugu v Chelmu Lubelském. Ve skutečnosti vznikl 20. července v Moskvě na schůzi Svazu polských vlastenců a politického byra polských komunistů. Pod bedlivým dohledem Stalina byl připraven manifest, jehož obsah byl 22. července přečten v moskevském rozhlase. Takzvaný Lublinský výbor měl formálně koaliční charakter, dominantní úlohu v něm však sehrávala komunistická Polská dělnická strana, jejíž představitelé ovládali rezorty bezpečnosti, informací a propagandy a později také průmyslu. Ministr obrany generál Michał Rola-Żymierski stejně jako předseda Zemské národní rady Bołesław Bierut byli formálně bezpartijní, fakticky ale patřili k vedení komunistů. Byla to politická kamufláž sloužící k monopolizaci moci.

V roce 1951 bylo rozhodnuto o nové polské ústavě, která měla sankcionovat uskutečněné změny. Její návrh osobně prostudoval Stalin, který v něm učinil padesát změn. Přitom Gomułka mluvil do svého sesazení o suverenitě Polska a odmítal z tohoto důvodu zahraniční úvěry. S „panenským počátkem" PLR je spjat i jeden z nejvytrvalejších mýtů v poválečném Polsku, který se dotýká návratu na „prastará piastovská území nad Odrou a Baltem" čili takzvaných znovuzískaných území. Tento název vznikl z propagačních důvodů, i když plně neodpovídal historické pravdě. Některá území odpadla od státu Piastů ve 12. a 13. století a poz-

ději již nepřetržitě zůstala pod vlivem nepolských elementů, nejčastěji německých. Jiná území, například Kladsko, ve skutečnosti Polsku nikdy nepatřila. Propaganda zaměřená na „znovuzískaná území" umožnila komunistům odvrátit pozornost od ztracených území východního Polska. Zároveň byla důležitým elementem vnitřní politiky, neboť udržovala ve společnosti obavy z německého revanšismu.

O stalinismu se hovořilo v souvislosti s lety 1948 až 1956, tedy s obdobím Bolesława Bieruta. Naproti tomu léta 1945 až 1948 byla spojována se jménem Władysława Gomułky, pozitivního hrdiny polského komunismu a autora hesla o údajné „polské cestě k socialismu", nezávislé na sovětských zkušenostech. Ve skutečnosti stalinský systém vznikl v Polsku zároveň s vytvořením Polského výboru národního osvobození v červenci 1944 a trval až do roku 1956. Léta 1948 až 1956 představovala apogeum stalinismu v Polsku, ovšem již předtím měli Poláci co do činění s bezohlednou diktaturou, terorem, agresivní propagandou, cenzurou, mobilizací mas, hledáním skutečných nebo domnělých nepřátel vnitřních i vnějších. Komunisté, ve shodě s prohlášením Gomułky z června 1945, se jednou dobyté vlády nevzdají, a to ani v případě volební porážky. Proto učinili vše, aby volby v lednu 1947 proběhly v jejich režii. Využili svých pozic v armádě a bezpečnosti a připravovali volby v atmosféře teroru a zastrašování. Pod různými záminkami znemožnili volební účast řadě opozičních činitelů a zorganizovali politické procesy proti nepřátelům „lidového" Polska, podmalované kampaněmi ve sdělovacích prostředcích. Komunisté se uchýlili i k falšování výsledků voleb, aby tak urychlili proces sovětizace. Důležitou roli přitom sehrála ustavující schůze Informbyra ve Szklarské Porębě jako nová varianta institucionalizované kontroly Moskvy nad činností komunistů jiných zemí, která směřovala k bezpodmínečnému podřízení evropských spojenců SSSR.

Další ze stereotypů, na které poukazuje Eisner, se týká vlády „židokomuny" a „požidovštění" bezpečnosti. Mnoho Poláků se domnívá, že v prvním poválečném desetiletí výjimečnou roli sehráli komunisté židovského původu. Po druhé světové válce mnoho Židů, pro které osvobození Polska od německé okupace Rudou armádou bylo koncem skutečného pekla, spolupracovalo s komunisty a jejich sovětskými protektory. Naproti tomu velká část polské veřejnosti osvobození Rudou armádou pokládala za záměnu hitlerovské okupace novou okupací sovětskou. Spolupráce s novou vládou byla často chápána jako kolaborace. Klišé o „židobolševických agentech" vycházelo z iracionální potřeby idealizovat vlastní národ, a to i za cenu rozporu s historickou skutečností. Jiný frekventovaný mýtus hovoří o jednoznačně pevném postoji celého duchovenstva vůči ateizačním pokusům komunistického režimu. Polští komunisté věnovali boji s polským katolicismem mnoho prostředků, času a energie, přesto byli po celou dobu kritizováni sovětskými soudruhy, že nedostatečně bojují s projevy klerikalismu. Až do konce se nezříkali ani násilných metod, jak o tom svědčí ještě v roce 1984 zavraždění kněze Jerzyho Popiełuszka. Žádná profesní nebo sociální skupina nebyla vystavena takovému sledování a represím ze strany bezpečnostního aparátu jako právě církev, přesto po celou dobu existence PLR zůstala silou, která se nejvíce bránila tlaku státní moci. Byla ochráncem národní tradice a mluvčím zájmů ve své většině katolické společnosti. Přesto po internaci kardinála Wyszyńského museli v roce 1953 biskupové složit do rukou vicepremiéra Cyrankiewicze slib věrnosti režimu a mnozí duchovní v konfrontaci s mocí podlehli.

K zažitým mýtům z doby komunistického Polska patří údajný přelom v roce 1956, který znamenal nejen návrat Władysława Gomułky do čela země, ale především konec stalinismu v Polsku. Pro lidi, kteří tehdy vyšli z vězení nebo se mohli vrátit do veřejného života, se změnilo vše. Z deseti tisíc zemědělských družstev zbyly do konce roku 1956 jen dva tisíce. Byl propuštěn kardinál Wyszyński a spolu s ním mnoho duchovních a biskupů, do škol bylo zavedeno jako nepovinný předmět náboženství. Do Moskvy se vrátil sovětský maršál Rokossovskij a sovětští vojenští poradci. Avšak nadále vládlo politbyro komunistické strany, vyvíjela činnost politická policie, existovala preventivní cenzura, Polsko nadále nebylo suverénním státem a podléhalo Sovětskému svazu.

Jedním ze specifických rysů Polska pod vládou komunistů byly pravidelné politické krize. Podle autora by bylo omylem se domnívat, že protestní akce měly jen ekonomické důvody, ačkoli tento činitel převážně sehrával roli rozbušky. „Reálný socialismus" verbálně hlásal společenskou rovnost, ale každodenní praxe byla jiná. Existuje chybná představa, že protesty roku 1968 byly výlučně dílem inteligence. Nejpočetnější skupinu mezi osobami zadrženými pořádkovými silami tvořili mladí dělníci. Vzorem jim nebylo předválečné Polsko, ale kapitalistický Západ, který znali z televize a filmů. V případě prosince 1970 máme co dělat zase s falešnou tezí hlásající, že tehdejší společenské protesty měly jednoznačně dělnický charakter. Pouličních demonstrací se však účastnili také studenti. Nové mýty po roce 1989 idealizují staré časy nebo slouží k idealizaci vlastní role v minulosti. Geometrickou řadou tak narůstá počet údajných protivníků komunistů. Avšak když byli skoro všichni proti, proč tento systém existoval tak dlouho?

Historií a současností Lemků se v třetím čísle časopisu *Wiadomości Historyczne* zabývá Bohdan Jagiełło. Uvádí, že do poloviny 19. století Lemkové prakticky neměli vlastní inteligenci. Elementy ukrajinské ideologie šířila mezi Lemky část řeckokatolického duchovenstva. Na konci třicátých let 20. století žilo sto až sto dvacet tisíc Lemků, z toho patnáct až dvacet tisíc pravoslavných. Část Lemků se považovala za samostatný národ, část za Ukrajince, zbytek za „zdejší" (*tutejszy*). Po druhé světové válce Lemkové odmítali repatriaci na Ukrajinu, požadovali svobodu náboženského vyznání, právo užívat ruský jazyk a ochranu před ukrajinskými nacionalisty. Mezi Ukrajinci, kteří byli nuceni repatriovat z Polska na Ukrajinu, bylo více než sedmdesát tisíc Lemků, z toho dvacet tisíc z krakovského vojvodství. Usídleni byli v opuštěných polských usedlostech v okolí Lvova, Stanislavi a Ternopolu. V roce 1947 byl zbytek Ukrajinců přesídlen z Haliče na západní znovuosídlená území.

V pátém čísle Paweł Sasanka obrací pozornost na dekádu Edwarda Gierka, která je podle něj historicky nejméně prozkoumaným obdobím polských poválečných dějin a zároveň v tamním historickém povědomí je zapsána jako nejidyličtější časy prožité minulosti, jako *belle époque* „reálného socialismu". Jestliže bylo dost napsáno o krvavých dělnických protestech v lednu 1970, které Gierka přivedly k moci namísto zdiskreditovaného Gomułky, i o gdaňské revoltě ze srpna 1980, která znamenala neslavný konec Gierkův, pak v pozadí zůstávají demonstrace z června 1976 na protest proti zvýšení cen, které vyvrcholily krvavými srážkami v Radomi a rozdělují Gierkovu dobu na dva „poločasy". Podle autora, který polská sedmdesátá leta detailněji periodizuje i na základě dalších politických událostí, šlo o významný mezník, neboť přes okamžité odvolání zvý-

šení cen byla tehdy zásadně otřesena víra polské společnosti v trvalé zlepšování životní úrovně i důvěra v Gierkovu vládu.

Poválečným dějinám se také soustavně věnuje *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej* (IPN), který vychází měsíčně. Jednotlivá čísla se koncentrují na aktuální problémy, které jsou uvedeny nejprve diskusí několika odborníků a poté rozebírány v dalších souvisejících článcích. Například druhé číslo *Biulletynu IPN* je věnováno cenzuře jako části aparátu moci, která usilovala o kontrolu celé veřejné sféry. Cenzura zahrnovala kontrolu veřejných tiskovin včetně inzerátů, televizních programů, svatebních a smutečních oznámení, vědeckých publikací i beletrie.

Třetí číslo *Biulletynu IPN* je věnováno náboženským menšinám v Polsku. Nový režim v církevní politice do roku 1947 sledoval předválečný model. Po založení Informbyra došlo k výrazné změně, znamenající odklon od liberálního přístupu a otevřenosti. Vládnoucí strana řídila personální politiku církví, udělovala či neudělovala státní souhlas k výkonu kněžského povolání, financovala církve. Proti římskokatolické církvi byla jako pátá kolona využívána polská národní katolická církev, proti řeckokatolické církvi pravoslavná církev. Jako metropolita Pravoslavné církve v Polsku byl ze SSSR importován Makarij Oksijuk. Do roku 1988 existoval Úřad pro záležitosti církví, který prováděl politiku *divide et impera*.

Čtvrté číslo se soustřeďuje na genezi roku 1989, takzvaný kulatý stůl a agonii komunismu. Následující číslo se zaměřilo na vysídlování, vyhánění a masové migrace, tj. specifika obecných dějin 20. století. Pokud jde o polský případ, *Biulletyn IPN* uvádí, že vysídlení Němců z území, které připadlo Polsku na postupimské konferenci, bylo akceptováno mezinárodním společenstvím prostřednictvím představitelů vítězných mocností za plného souhlasu polské společnosti. Nebylo žádného odporu vůči vysidlování Němců z Polska, nikdo se nestavěl proti. Všeobecný souhlas vycházel z přesvědčení, velmi silného a odůvodněného, že pokud by k přesídlení nedošlo, spolužití dvou národností, poznamenané tak tragickými minulými událostmi, by bylo na jednom území nadále nemožné.

O archivech

Svazek StB jako historický pramen

Prokop Tomek

S postupným rozšiřováním možnosti studia archivních materiálů zbylých po činnosti Státní bezpečnosti před rokem 1990 se nabízí otázka jejich využívání při historické práci.[1] Primárním účelem zpřístupňování svazků je zatím především objasnění minulosti dosud žijících lidí. Děje se tak z podnětu fyzických osob, které si přejí z osobních důvodů zjistit zájem bývalého režimu o ně, nebo z podnětu státu či právnických osob k prověření spolehlivosti osob a ochraně zájmů státu.[2]

Postupem času se písemná pozůstalost po Státní bezpečnosti a dalších složkách represivního aparátu bývalého režimu stane součástí historie, dokladem o existenci podivné doby. Stane se historickým pramenem. Jaký je to však pramen? Přínosný, nebo zavádějící? Jaké jsou jeho možnosti a limity? Vzhledem ke specifickým podmínkám České republiky (legislativa, způsob a rozsah zpřístupnění, míra zachovalosti) se v tomto zamyšlení omezím jen na zdejší poměry a z důvodu určité výlučnosti na problematiku svazků bývalé StB. Již v roce 1998 byla však expertní skupinou jmenovanou Mezinárodní radou pro archivy při UNESCO vypracována klíčová zpráva k problému dědictví bezpečnostních archivů bývalých represivních režimů ve světě. Zpráva zdůvodňuje význam těchto pramenů, právo veřejnosti na ně a doporučuje způsoby zacházení s nimi i jejich zpřístupňování.[3]

Již dnes známe případy využití těchto materiálů pro poznání minulosti. Některé jsou motivovány osobní zkušeností a snahou ji sdělit, protože je dnes součástí

---

1 Prostor vymezují zejména zákon o zpřístupnění svazků vzniklých činností bývalé Státní bezpečnosti č. 140/1996 Sb. ve znění zákona č. 107/2002 Sb., zákon o ochraně utajovaných skutečností č. 148/1998 Sb. a nový zákon o archivnictví a spisové službě č. 499/2004 Sb.

2 Například lustrace podle zákona č. 451/1991 Sb., bezpečnostní prověrky podle zákona č. 148/1998 Sb. či neinstitucionalizované požadavky prokázání morální bezúhonnosti politiků a veřejně činných osob.

3 QUINTANA GONZALES, Antonio: Archívy bezpečnostných služieb bývalých represívnych režimov. In: *Pamäť národa*, č. 2 (2005), s. 40–50.

dějin a má někdy i obecnou platnost. Takovou prací je autobiografická kniha exilového historika Bořivoje Čelovského.[4] Čelovský okomentoval a publikoval materiály ze svazku, který na jeho osobu vedla komunistická rozvědka, když se jej v letech 1959 až 1961 snažila získat ke spolupráci v kanadském exilu. Motivem zveřejnění byla pro Čelovského snaha objasnit vlastní „spolupráci" s československou rozvědkou, která byla ovšem ve skutečnosti zpravodajskou hrou kontrolovanou Královskou kanadskou jízdní policií.

Jiným případem je využití svazku StB jako pramene historikem, který píše o určité historické osobě. V biografii Pavla Kohouta od Pavla Kosatíka[5] byly svazky StB zužitkovány k doplnění Kohoutova životního příběhu. Státní bezpečnost se bezesporu „podílela" na životě Pavla Kohouta v sedmdesátých letech a celkový obraz by bez seznámení s jejími aktivitami byl neúplný. Vždyť právě StB (s pomocí jeho „přítele" Waltera Tauba a současně tajného spolupracovníka StB) úspěšně dosáhla Kohoutova vystěhování do Rakouska, a tím výrazně ovlivnila jeho život. Autor však materiály StB doplňuje a srovnává s informacemi z jiných zdrojů. To je ukázka využití těchto dokumentů při zpracování osudu člověka, jehož aktivity se snažil režim udusit.

Další příklad je poněkud odlišný. Bohumil Jiroušek využil materiály StB při psaní životopisu historika Josefa Macka,[6] který byl v sedmdesátých letech tajným spolupracovníkem Státní bezpečnosti. Jiroušek této otázce věnoval kapitolu s názvem „Skryté dějiny". V úvodu konstatuje, že je-li svazek StB badatelsky přístupný, je povinností životopisce jej prostudovat. Zhruba třísetstránkový materiál Státní bezpečnosti o Mackovi hodnotí jako relativně objektivní, v řadě údajů ověřitelný jinými prameny, obsahující navíc jinde nedostupné informace.

V Jirouškově i Kosatíkově zpracování materiál StB nedominuje, ale je věcně a kriticky podanou organickou součástí celkového příběhu. Tyto práce se zamýšlejí nad vztahy jedince a moci, poukazují na dilemata konformity a vzdoru tváří v tvář tlakům či svodům totalitní mašinerie. Srovnávají tehdejší postoje a jednání obou stran a poměřují je pohledem historika poučeného dalšími fakty. Přesvědčují nás, že u řady témat se nelze vyhnout materiálům StB jako zdrojům cenných, leckdy exkluzivních údajů.

Existuje však názor, že svazky jsou historickým pramenem použitelným jen ve velmi omezené míře, nejspíše pro zpracování anonymní – statistické či sociologické. Důvodem má být ohled na ochranu osobních a citlivých údajů fyzických osob, neúplnost svazků a účelový výběr, záměrná či neúmyslná nepravdivost údajů. Krátce – materiály StB jsou podle zmíněného názoru neseriózním pramenem, obsahují pomluvy, drby, ideologické bláboly, byly tendenčně, nepřesně, nebo dokonce záměrně lživě vyráběny s cílem posloužit zájmům komunistické moci.
Je pravda, že postavit historickou práci pouze na informacích ze svazků StB by nutně znamenalo vydat jednostranné svědectví o myšlení, způsobu činnosti a charakteru tajné policie nebo o metodách moci a neposkytovalo by předpokla-

---

4 ČELOVSKÝ, Bořivoj: *Moje střetnutí s rozvědkou StB*. Šenov u Ostravy, Tilia 2003.

5 KOSATÍK, Pavel: *Fenomén Kohout*. Praha – Litomyšl, Paseka 2001.

6 JIROUŠEK, Bohumil: *Josef Macek: Mezi historií a politikou*. Praha, Výzkumné centrum pro dějiny vědy 2004.

dy pro „objektivní" výklad minulosti. Takto založené práce mají význam jako zprávy o pohledu a míře angažovanosti totalitní moci v případě konkrétního jedince či společenské skupiny.[7] Je samozřejmě zcela mylné, jsou-li tyto práce vnímány jako objektivní, protože to není jejich cílem.

Při práci se svazky je třeba mít na paměti několik zásad (některé je možná i zbytečné připomínat):

- Je třeba porozumět době vzniku svazků. Nelze události vytrhávat z dobových souvislostí, ošidné je hodnotit z dnešního hlediska morálku a jednání lidí, kteří žili ve zcela jiných společenských podmínkách.
- Je třeba od materiálu zachovat kritický odstup. Nepravdivé údaje nemusí být záměrně falšované, může se jednat o omyl nebo nepochopení. Je třeba počítat i s určitými společenskými, intelektuálními a ideologickými omezeními původce svazku – příslušníka StB.
- Je třeba chránit citlivé údaje osob, nejen z důvodu zákonem zaručené ochrany, ale i pro jejich ne zcela jistou hodnověrnost (například neprokázané trestné činy a podobně).
- Materiály jsou torzovité, ne vše se dochovalo a ne vše i tehdy unesl papír. Pachatel zjevného porušení zákona (například provokace, násilí) z řad příslušníků Sboru národní bezpečnosti mohl být i tehdejšími kontrolními mechanismy ministerstva vnitra postižen.
- Dobře se teoreticky připravit, naučit se materiály StB číst v různých významových kontextech.[8] To také umožní vyvarovat se ukvapených závěrů.[9]

---

7 Příklad práce založené téměř výlučně na materiálech bývalé StB: DINUŠ, Peter: *Českobratrská církev evangelická v agenturním rozpracování StB.* Praha, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu 2004.

8 Z odborné literatury nutno zmínit tyto tituly: BENDA, Patrik: *Přehled svazků a spisů zpravodajství centrály Státní bezpečnosti v roce 1989.* Praha, ÚDV 2003 (úvodní studie této edice záznamů z registrů svazků obsahuje řadu cenných informací k evidenci svazků); FROLÍK, Jan: Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek SNB v letech 1948–1989. In: *Sborník archivních prací*, roč. 42, č. 2 (1991), s. 447–510; TÝŽ: Ještě k nástinu organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989. In: *Tamtéž*, roč. 51, č. 2 (2002), s. 371–520; GULA, Marián: Vývoj typů spolupracovníků kontrarozvědky StB ve směrnicích pro agenturní práci. In: ŽÁČEK, Pavel (ed.): *Securitas Imperii*, č. 1: *Sborník k problematice bezpečnostních služeb.* Praha, ÚDV 1994, s. 6–17; GULA, Marián – VALIŠ, Zdeněk: Vývoj typologie svazků v instrukcích pro jejich evidenci. In: ŽÁČEK, Pavel (ed.): *Securitas Imperii*, č. 2: *Sborník k problematice bezpečnostních služeb.* Praha, ÚDV 1994, s. 117–150; CHURAŇ, Milan a kol.: *Encyklopedie špionáže: Ze zákulisí tajných služeb, zejména Státní bezpečnosti.* Praha, Libri 2000; KOUDELKA, František: *Státní bezpečnost 1954–1968: Základní údaje.* Praha, ÚSD AV ČR 1993; ŽÁČEK, Pavel: *Přísně tajné: Státní bezpečnost za normalizace. Vybrané směrnice a metodické pokyny politické policie z let 1978–1989.* Praha, Votobia 2001. Publikace ÚDV jsou dostupné i na internetové adrese *www.mvcr.cz/policie/udv.*

9 Příklad možného ukvapeného závěru: Ve svazku založeném na osobu „rozpracovávanou" Státní bezpečností nalezneme vyplněný formulář „agenturní záznam". Zde uvedený zdroj nese stejné krycí jméno jako „rozpracovávaná" osoba. Vlastní text začíná např. formulací: „Pramen byl přítomen rozhovoru..." Závěr, že objekt zájmu StB na sebe sám donášel, je absurdní a nesprávný. Jedná se nepochybně o shrnutí záznamu odposlechu bytu nebo telefonu „rozpracovávané" osoby.

O jaké materiály se vlastně jedná? Po StB zůstalo několik základních druhů dokumentů. V prvé řadě jsou to operativní svazky a spisy[10] vedené na fyzické a právnické osoby na území státu a v zahraničí a spisy vyšetřovací. Další rozsáhlou množinu tvoří interní periodické i mimořádné zprávy o činnosti složek StB. K tomu přistupuje informační produkce určená zejména pro vedení „strany a státu",[11] interní materiály personálního charakteru (osobní spisy příslušníků StB, spisy inspekčních orgánů ministerstva vnitra), nejrůznější rozkazy a směrnice o činnosti.

Svazky představují velmi rozsáhlý a rozmanitý materiál. Po formální stránce se proměňoval během čtyřiceti let díky novelám směrnic, rozkazů a administrativních nařízení. Můžeme jej strukturovat podle různých kritérií, například podle toho, zda jde o svazky vedené na jednotlivé fyzické a právnické osoby či na skupiny fyzických osob. Jiné je dělení na svazky „nástrojů" StB – tajných spolupracovníků s různými úkoly a stupněm aktivity (svazky agentů, spisy důvěrníků-informátorů, svazky rezidentů či držitelů propůjčených bytů a podobně) – a na svazky dokumentů k osobám či objektům zájmu Státní bezpečnosti (signální svazky, spisy prověřovaných osob, osobní svazky, spisy nepřátelských osob, objektové svazky atd.).[12] S touto poslední skupinou souvisí vyšetřovací spisy StB. Ty byly určeny pro potřeby prokuratury a soudů, na závěr vyšetřování se s nimi však mohla seznámit i oběť. Z toho důvodu je v nich patrná výrazná míra autocenzury příslušníků StB.[13] Další kategorie materiálů tvoří dnes teoreticky dostupné svazky rozvědky,[14] vojenské kontrarozvědky[15] a vězeňské agentury.[16] Vykazují řadu shodných znaků se svazky StB, ale i odlišnosti, dané určitým prostředím vzniku.

---

10 Spis je svazek nižšího řádu. Pro zjednodušení jsou svazky a spisy uváděny vesměs pod označením „svazky".

11 Viz BENDA, Patrik (ed.): *Securitas Imperii*, č. 6/1–3: *Denní situační zprávy StB z listopadu a prosince 1989*. Praha, ÚDV 2000.

12 O zpřístupnění svazků bývalé StB se žádá současný správce těchto materiálů, Ministerstvo vnitra ČR. Potřebné informace lze nalézt například na internetové stránce *www.mvcr.cz*, kde lze nahlédnout do zveřejněných evidenčních podkladů StB, najít potřebné kontakty či stáhnout příslušné formuláře k podání žádosti.

13 Ve vyšetřovacím spisu byly někdy vyráběny „legální" důkazy. Například poznatky získané agentem na cele vyšetřovací věznice k vyšetřované osobě byly ve vyšetřovacím spise přepsány formou svědecké výpovědi tohoto spoluvězně (agenta), kterou podal „ze své iniciativy" Státní bezpečnosti, údajně z pocitu občanské povinnosti informovat o trestné činnosti, o níž se „náhodně" dozvěděl.

14 První správa ministerstva vnitra (od roku 1969 FMV, od roku 1979 SNB). Vedla registry svazků odděleně od ostatních centrálních složek StB. V rámci rozvědky existovaly vlastní kategorie spolupracovníků a vlastní druhy písemností. Svazky bývalé I. správy jsou zpřístupňovány podle zákona č. 107/2002 Sb. Ministerstvem vnitra ČR obdobně jako materiály ostatních složek StB.

15 Vojenská kontrarozvědka byla od roku 1951 podřízena ministerstvu vnitra jako součást StB, v roce 1990 převedena pod pravomoc Ministerstva obrany ČSFR. Svazky VKR jsou zpřístupňovány podle zákona č. 107/2002 Sb. Ministerstvem obrany ČR – Úřadem pro zpřístupňování dokumentů. Zveřejněné evidenční podklady VKR, kontakty i potřebné formuláře lze nalézt na internetové stránce ministerstva obrany *www.army.cz*.

16 V letech 1952–1968 bylo vězeňství podřízeno ministerstvu národní bezpečnosti (resp. od roku 1953 ministerstvu vnitra). Rozsáhlá vězeňská agentura byla řízena Správou nápravných zařízení sice v úzké spolupráci s StB, avšak odděleně od ní. Po převodu do rezortu Minister-

Svazky jsou samozřejmě různorodé i ve svém obsahu. Každý lidský osud je jedinečný, což platí nejen pro osoby, které se staly terčem represí, ale i pro příslušníky StB, kteří reprezentovali navenek uniformní bezpečnostní aparát. Patrné jsou rozdíly, které souvisejí s dobou a místem zavedení svazku (centrála, kraj, okres, vězení, armáda či zahraničí), s konkrétními důvody zájmu StB o určité společenské prostředí či osoby. Některé svazky důvěrníků (měli za úkol informovat o pasivně získaných poznatcích) lze označit z hlediska tehdejších důsledků za zcela bezvýznamné, rozsah činnosti jiných důvěrníků byl srovnatelný s dobře pracujícími agenty (ti měli za úkol poznatky aktivně zjišťovat nebo pronikat do prostředí zájmu StB). Existuje zkrátka celá škála přístupů ke spolupráci s StB a řada výjimek potvrzujících pravidlo. Příkladem může být spis kandidáta tajné spolupráce s krycím jménem „Volavka". Kandidát se Státní bezpečností spolupracoval při „rozpracování" prominentního disidenta ve věznici Mírov počátkem osmdesátých let minulého století a pak i po propuštění z výkonu trestu v roce 1984. Spis je obsahově rovnocenný svazku aktivního a úspěšného agenta. Přesto kandidát spolupráce „Volavka" nebyl za celou dobu pěti let spolupráce pro určitou společenskou nespolehlivost převeden do kategorie agenta.[17]

Velmi zajímavé jsou objektové svazky vedené na významné instituce, podniky, společenské či národnostní skupiny a podobně. Mohou obsahovat řadu cenných dokumentů, které odhalují zejména slabiny v činnosti těchto institucí (právě takové informace zajímaly StB nejvíce) nebo přibližují obludnost sledování příslušníků národnostních menšin, jež byly považovány za rizikové skupiny (například Němci, Ukrajinci, Židé). Tento druh materiálů je prozatím velmi neprobádanou oblastí.

Teoreticky byly svazky vedeny určitým závazným administrativním způsobem. Nelze ovšem očekávat, že jejich dnešní stav tomu zcela odpovídá. Spisová služba StB měla svá specifická pravidla. Není například příliš známo, že ani dochovaný archivní svazek agenta neobsahuje téměř nikdy jeho vlastnoruční zprávy („udání"). Až na výjimky byly složky s těmito zprávami skartovány již při ukládání svazku do archivu. Během archivace svazku se dokumenty komisionálně posuzovaly a ty, jež byly označeny za nevýznamné, se vytřiďovaly a skartovaly.[18] V řadě

---

stva spravedlnosti České socialistické republiky počátkem roku 1969 byla operativní činnost ve vězeňských zařízeních zrušena, obnovena pak byla v první polovině 70. let v rámci Správy Sboru nápravné výchovy (Odbor a Oddělení vnitřní ochrany). Svazky vnitřní ochrany jsou zpřístupňovány podle zákona č. 107/2002 Sb. Ministerstvem spravedlnosti ČR – Generálním ředitelstvím vězeňské služby. K problematice vězeňské agentury viz TOMEK, Prokop: Vývoj systému agenturní činnosti ve vězeňských zařízeních československého komunistického režimu 1948–1989. In: TÝŽ: *Dvě studie o československém vězeňství 1948–1989*. Praha, ÚDV 2000, s. 7–57.

17 *Archiv Ministerstva vnitra ČR (dále AMV ČR)*, archivní číslo 773127, spis kandidáta tajné spolupráce s krycím jménem „Volavka", registrační číslo 21160, vedeného 3. oddělením 1. odboru X. správy SNB v letech 1981–1986.

18 Zacházení se svazky StB upravovaly „Směrnice pro evidenci, statistiku a administrativu při kontrarozvědné činnosti" A-oper-II-1 (Rozkaz MV ČSSR č. 4 z 25.1.1978). Části směrnice byly přetištěny v publikaci P. Žáčka *Přísně tajné*. Nesvazkované archivované písemnosti StB podléhaly zacházení podle „Směrnice pro vyřazování písemností v ministerstvech vnitra" MV-adm-I-5 (Nařízení MV ČSSR z 29.1.1974, viz *Věstník FMV*, částka 5, s účinností od 1.5.1974).

dochovaných svazků agentů tak po letech najdeme jen dokumenty o kontaktech StB s kandidátem spolupráce a jeho získání ke spolupráci, životopisné údaje o osobě spolupracovníka, přehledy jeho styků a zpravodajských možností, různě podrobná vyhodnocení jeho činnosti, potvrzení o odměnách a podobně. Mnoho archivovaných svazků pak bylo znehodnoceno skartacemi v listopadu a prosinci 1989. Formálně existují, ale jsou to jen desky se seznamy skartovaných dokumentů, seznamy procházejících osob, zprávou o získání ke spolupráci a závěrečnou zprávou při uložení do archivu. Může pomoci alespoň to, že zprávy tajného spolupracovníka k osobám a tématům byly podle souvislostí rozesílány do relevantních svazků objektových (na podniky, organizace, sociální skupiny obyvatelstva a podobně) a do svazků a spisů „rozpracovávaných" osob. Ve svazku tajného spolupracovníka můžeme (ale také nemusíme) najít vodítko, o kom a o čem informoval a kde tedy hledat jeho agenturní zprávy. Proto je třeba znát dobře prostředí, v němž se spolupracovník v příslušné době pohyboval, a okruh jeho styků, abychom věděli, ve kterých svazcích hledat.

Zpochybňována bývá i hodnověrnost obsahu svazků. Je třeba si uvědomit, že svazky nebyly určeny k informaci mimo ministerstvo vnitra, nebo dokonce ke zveřejnění. Není logické, aby byl jejich obsah nějak z tohoto hlediska upravován. Přetrvává rozšířená představa, že do svazku zapisoval operativní pracovník především to, co bylo pro něj výhodné, a že upravoval vyznění spolupráce, aby dokládalo jeho pracovní úspěchy. Během let se však řízení, kontrola a úroveň činnosti příslušníků StB celkově dostávaly na stále propracovanější úroveň. Kontrolu činnosti operativního pracovníka prováděl jeho nadřízený, který se navíc neseznamoval jen s písemnou dokumentací. Podle směrnic o komunikaci s tajnými spolupracovníky schvaloval návrh k získání kandidáta spolupráce a účastnil se i vlastního vázacího pohovoru. Kromě toho se nadále účastnil kontrolních schůzek se spolupracovníkem, na nichž měl přesně vymezené kontrolní úkoly. Je pravda, že písemná dokumentace neodpovídá někdy tomu, jak spolupráci vnímal agent či kandidát. Řídící orgán i tajný spolupracovník měli pochopitelně své osobní zájmy a jejich subjektivní pohled na průběh spolupráce, její význam a výsledky nemusel být totožný. Tajný spolupracovník (pokud neměl ve spolupráci vysloveně zálibu) se v řadě případů snažil sdělit co nejméně, nebo si i vyhrazoval právo o některých tématech (spolupracovníci, rodina) nic nesdělovat. Jeho řídící orgán však kombinoval řadu zpravodajských nástrojů (další tajné spolupracovníky, odposlechy, cenzuru korespondence atd.). Předaná informace mohla znamenat důležitý kamínek do mozaiky, takže i zdánlivá maličkost mohla mít svůj význam. Řídící orgán byl ve výhodném postavení, protože znal celkový obraz, zatímco tajný spolupracovník jen jeho malou část.

V jakém stavu svazky StB dnes vlastně existují? Archivované svazky byly od roku 1984 zejména z kapacitních důvodů[19] převáděny na mikrofiše. Originální

19 V letech 1978–1982 bylo z archivovaných svazků vytříděno a skartováno 804 tisíc listů formátu A4, což situaci neřešilo, protože přírůstky byly vyšší než tento úbytek. V roce 1982 bylo v archivech MV uloženo 150 tisíc svazků, obsahujících řádově desítky milionů listů. Ministerstvo vnitra proto plánovalo převést v letech 1983–1987 na mikrofiše celkem 12 567 190 listů. Tento úkol byl realizován jen částečně, a to u svazků centrálních složek StB a Správy StB Praha. Viz *AMV ČR*, fond A 31/2, inv. jedn. 187, Návrh na zavedení reprografie v operativ-

svazky byly pak ničeny. To působí problémy, zejména pokud jsou nezbytně nutné původní materiály (například při soudních sporech). Na mikrofiších se dokumenty navíc studují hůře než v originále, zvláště když jde o podrobnější studium například z hlediska diplomatiky, paleografie či grafologie. Mikrofiše jsou černobílé, někdy i špatně čitelné, nelze vždy rozlišit a přečíst původní text, doplňky, úpravy, rukopisné poznámky. Mnohdy se však nezachoval ani svazek či jeho torzo na mikrofiši, protože byl celý skartován. Bohužel se tak stalo u řady pravděpodobně velmi zajímavých svazků, zejména z posledních let existence bývalého režimu.[20]

Zastánci využití svazků hovoří o tom, že se i tak dají chybějící údaje rekonstruovat z jiných svazků nebo jiných druhů písemností StB. Platí to však jen částečně. Rekonstrukce je bohužel velmi náročná na čas (rešerše z velkého množství materiálů) a konečný výsledek nemůže ani v ideálním případě znamenat skutečnou rekonstrukci svazku. Některé složky StB totiž zlikvidovaly doklady o své činnosti natolik, že někdy není doslova z čeho rekonstruovat. Svazek agenta vedený na určité složky StB se vztahoval z největší části k jiným svazkům vedeným toutéž složkou. V řadě případů proto zůstává z celé dokumentace o spolupráci či „rozpracování" jen záznam v registru založených svazků se základními údaji o vzniku, druhu, změnách, pohybu svazku a jeho zničení.

Přes všechny naznačené problémy je využití svazků bývalé StB k historické práci možné a užitečné. Materiály StB jsou cenným historickým pramenem. Při citlivé analýze, konfrontaci a doplnění jinými zdroji (pokud je to možné) a s nutnou mírou opatrnosti při vyjadřování závěrů z nich lze zjistit mnohé o vztazích konkrétního člověka a moci i o mocenských mechanismech komunistického režimu obecně a objasnit dosud neznámé příčiny událostí v minulosti. V této úvaze se objevil problém morální dimenze využívání dokumentů nedemokratické instituce jen nepřímo. Právě historikova odpovědnost by mohla být ale zárukou, že tyto dokumenty budou adekvátně využity.

---

ním archivu SEO S FMV [Statisticko-evidenční odbor sekretariátu federálního ministra vnitra], referátník datovaný 28.10.1982.

20 Skartace nearchivovaných („živých") svazků StB v listopadu a prosinci 1989 (II. správa SNB – Hlavní správa kontrarozvědky, XII. správa SNB – Správa kontrarozvědky v Bratislavě a všechny krajské správy SNB) postihla celkem 31 005 svazků, z toho: svazky agentů – 5649 (původně 11 937 – skartováno 47 %), spisy důvěrníků – 7618 (původně 11 430 – skart. 67 %), objektové svazky – 1093, spisy nepřátelských osob – 6882, svazky držitelů propůjčených bytů – 320 (původně 787 – skart. 41 %), spisy prověřovaných osob – 5477, svazky signální – 800, spisy kandidátů tajné spolupráce – 2565, svazky rezidentů – 56 (původně 136 – skart. 41 %), pátrací svazky – 67, svazky držitelů konspiračních bytů – 160 (původně 657 – skart. 24 %), osobní svazky – 345.

Anotace

FIDLER, Jiří: *Okupace Československa: 21. 8. 1968. Bratrská agrese.* Praha, Havran 2003, 195 s.

Poměrně útlá kniha vojenského historika Jiřího Fidlera rozmnožila na konci roku 2003 literaturu věnovanou československému roku 1968. Autor se v ní programově soustředil na vojenské aspekty událostí v roce „pražského jara". U největší vojenské operace v Evropě po druhé světové válce dosud zpracování právě z tohoto zorného úhlu chybělo.

Ústřední myšlenkou knihy je (vedle samotného popisu brilantně provedené invaze), že hlavním důvodem sovětského vedení pro invazi do Československa bylo rozmístění pěti armádních divizí a skladů jaderných hlavic na jeho území. Ideologie a politika (obrana socialismu, tvořící takzvanou Brežněvovu doktrínu) byly podle Fidlera jen zástěrkou („maskirovkou") tohoto záměru. Koneckonců, jak praví autor, jedině ve vojenské rovině lze ze sovětské strany hovořit o jednoznačně pozitivních výsledcích.

Pro ozřejmění důležitosti, jakou měla pro Sověty přítomnost pěti divizí v Československu, nastiňuje autor jejich tehdejší vojenskou doktrínu, vycházející ze zkušeností druhé světové války. Mimoto se čtenář seznámí s historií a strukturou organizace Varšavské smlouvy od jejího počátku do konce šedesátých let. Pro Fidlerovo tvrzení o prioritě vojenských důvodů k okupaci je klíčová rekonstrukce plánů sovětských maršálů na případnou evropskou válku.

Sovětská strategie byla po 22. červnu 1941 založena na předpokladu nenadálého úderu. V druhé polovině 50. let vznikl plán konfrontace se Západem, jehož tvůrci sázeli na rychlost vojenských operací, která měla zajistit, že válka zůstane omezena na Evropu. Silné mechanizované jednotky měly za několik týdnů dojít až do francouzského vnitrozemí. Ofenzivu měl zahájit útok taktických a operačních jaderných zbraní na jaderné prostředky a uskupení nepřátelských vojsk. Armády států Varšavské smlouvy proto byly vybavovány systémy schopnými nést jaderné zbraně, jako jsou rakety a bombardéry. Jaderné hlavice však byly umístěny jen ve skladech sovětské armády. V Československu ovšem sovětské divize nebyly a případné předání jaderného arzenálu československé armádě by v případě prozrazení znamenalo zánik smlouvy o nešíření jaderných zbraní a zřejmě obdobné vyzbrojení Spolkové republiky Německo. A po rozšíření cílů prvotního jaderného úderu by pak sovětský útočný plán pozbyl smyslu.

Sověti se podle Fidlera dostali do situace, kdy pro úspěch útoku (operace Javor)

bylo nutné, aby československý front disponoval jadernou výzbrojí. Neustále proto na Prahu naléhali, aby mohli rozmístit své jednotky na československém území. Novotného vedení to však odmítalo a muselo tak sovětské jednotky nahradit vlastními, nad rámec ekonomických možností státu. Kremlu nakonec zbývaly dvě možnosti: opustit plány útoku v Evropě, na jejichž realizaci už bylo vynaloženo mnoho prostředků, nebo pod vhodnou záminkou okupovat Československo.

Jiří Fidler napsal knihu záměrně kontroverzní. Je pravda, že v historickém výzkumu československého roku 1968 dosud nebyla dostatečně zohledněna vojenská stránka, avšak způsob, jakým k věci přistoupil autor, je extrémní, a to v dvojjediném smyslu. Vojenské aspekty totiž naprosto absolutizuje a zároveň ignoruje ostatní politické a společenské pohyby. Názor, že prvotním motivem pro Brežněvův pověstný výrok *Eto vaše dělo* byla snaha nahradit neústupného Novotného někým povolnějším, kdo by souhlasil s rozmístěním sovětských vojsk, mi připadá poněkud absurdní. Proti takovému tvrzení hovoří právě ve vojenské oblasti například fakt, že raketové síly se začaly v Československu budovat před rokem 1968. Z dostupných informací se dokonce jeví, že Brežněv se snažil vojenskému zásahu spíše vyhnout, a nikoli zahájit jej co nejdříve. Netvrdím, že přání mít v Československu jaderné zbraně a několik divizí sovětské armády nehrálo určitou roli při rozhodování v Kremlu, hlavní příčiny invaze však zřejmě spočívaly jinde.

Pavel Janeček

GROCHTMANN, Ulrich: *München 1938 / März 1939: Hintergründe, Ereignisse, Folgen. Ereignisse und Entwicklungen vor, während und nach dem Zweiten Weltkrieg. Ein Beitrag zum Thema „Deutsche und Tschechen im 20. Jahrhundert"*. München, AStA der Geschwister-Scholl-Universität München, 325 s.

V Mnichově vyšlý spis s tímto složitým titulem je hodný pozornosti z několika důvodů. Vznikal vlastně jako doprovodný text k putovní výstavě *V předvečer druhé světové války: Mnichov 1938 / Březen 1939*, kterou původně pro Mnichov pracně a obětavě připravila Čapkova společnost (*Čapek-Gesellschaft*) v Hagenu, a především její spoluzakladatel a neúnavný činitel Ulrich Grochtmann. Zároveň je však také důkazem dlouhodobého úsilí této společnosti pěstovat v duchu přátelství národů poučným způsobem česko-německé a německo-české vztahy, což uvnitř německého prostředí kupodivu stále není zrovna lehké. Uvádí nás přitom do zákulisí i proscenia dění optikou, kterou zpravidla nevnímáme. I v historických pohledech, například na dobu první republiky, umožňuje sledovat neustálé a úporné soupeření v nitru německé společnosti o její základní směřování ve světě 20. století. Nejde přitom o proklamace, což se v předkládané knize projevuje ve vyhraněném historickém pojetí probíraných témat, v soustředěných pramenech i v jejich interpretaci.

Velkým tématem publikace je vývoj Československé republiky v meziválečné době, pojatý však už od počátků otevřeného československého odboje za první světové války. Na druhé straně časové škály není také konec první republiky, nýbrž až okamžiky konce druhé světové války v roce 1945. Toto pojetí vřazuje do československých dějin dvě světové války a nabývá tím velmi na naléhavosti, ba dramatičnosti, jež jinak zaniká. V Grochtmannově interpretaci je však toto zarámování navýsost pochopitelné, neboť pro jeho úhel pohledu je vztah Čechů a Němců v jedné zemi rozhodujícím momentem. S tím se lze ztotožnit: nejvýznamnější chvíle úspěchů a neúspěchů obou národů, přes tolik vzájemných odlišností, byly opravdu tytéž – jen s tím „nepatrným" rozdílem, že když jedněm přinášely triumf, druzí zažívali ponížení.

Vzhledem k tomu, že se Grochtmann nezabývá formováním moderní identity obou národů a nemá tudíž možnost pointovat první rozchod českých Čechů a českých Němců v roce 1914 (konce tohoto rozchodu v roce 1918 mu pak musejí vyznívat poněkud jednostranně), je

jádro jeho výkladu v knize soustředěno na 30. léta minulého století, s vyústěním v mnichovském diktátu. Zvláště pro toto období autor usiloval zvládnout celou šíři české a německé literatury a publikovaných dokumentů (soupis je velmi obsáhlý, i když ne úplný), především však vsadil na pečlivé studium dobového denního tisku. Setkáme se tu s citacemi a odkazy například na *Lidové noviny*, *Právo lidu*, *Přítomnost*, *Šaldův zápisník* i *Rudé právo*. Výběr českoněmeckého tisku je neméně reprezentativní, od *Prager Presse*, *Prager Tagblatt* a *Bohemie* po *Deutsche Landpost*, *Deutsche Presse* a jiné, včetně henleinovských *Die Junge Front* a *Die Zeit*. Za pozornost stojí i systematické sledování „říšských" novin *Der Angriff*, *Der Volksdeutsche* a dalších. Exploataci tohoto typu pramene dominuje ovšem *Sozialdemokrat* ve všech svých ročnících (1921–1938). Díky tomuto pojetí a jeho pramenné základně přináší Grochtmann i k tématu, jemuž byly věnovány stovky knih a tisíce statí ve všech světových jazycích, nezřídka něco nového a pro nás zajímavého.

Pokud jde o samotné téma Mnichova, seznámíme se v publikaci přímo či zprostředkovaně s mnohým, co uniká obvyklé pozornosti, čímž myslím zejména jeho následné dějiny v německé společnosti. Tady je stanovisko autorovo (a Čapkovy společnosti) naprosto jednoznačné. Sluší se poznamenat, že autor a Čapkova společnost v Hagenu našli v tomto ohledu společný jazyk se spolkem mnichovských studentů; není náhodou, že Grochtmann oceňuje například divadelní dramatizaci Mnichova, jež se zároveň dočkala i knižního vydání. Hodnotové zdroje autorových stanovisek jsou celkem nabíledni: stojí u nich (každý svým způsobem) na stráži svým dílem a životními osudy jak Karel Čapek, tak (neméně výrazně) i jeho bratr Josef.

Připomínat zde jednotlivé pasáže přesahuje možnosti stručné anotace. Aby bylo zřejmé autorovo ideové zaměření, stačí snad poznamenat, že publikaci věnoval Ludwigu Czechovi a Emilu Straussovi, ztělesňujícím spolupráci mezi Čechy a Němci v meziválečné době až k jejich „hořkému konci" (oba zemřeli v roce 1942 – Czech podlehl vyčerpání a chorobě v Terezíně, Strauss šel odtud do plynu v Osvětimi). Jejich životní osudy a dílo jsou ovšem samy o sobě velkým tématem. Czech byl prakticky po celou éru první republiky vůbec nejvýznamnějším vůdcem německé sociální demokracie v ČSR, největší německé strany v Československu až do Henleinova vítězství; nejvíce ze všech se podílel na aktivistické politice své strany a českých Němců vůbec. Svému poslání ministra československé vlády po téměř celé jedno desetiletí věnoval nejlepší síly. Strauss je v knize pak představen nikoli jen jako publicista a v posledních letech šéfredaktor ústředního listu německé sociální demokracie v ČSR *Sozialdemokrat*, nýbrž i jako historik německého dělnického hnutí v českých zemích a autor knihy o zrodu Československa. Kontrapozici vůči nim spatřuje autor nikoli náhodou ve vývoji Wenzela Jaksche, který se dopracoval se ve svém „volkssozialismu" do postavení vůdčího činitele jakéhosi ideologického dvojčete henleinismu; jemu věnoval i poslední léta svého života v SRN. Grochtmann ho viní i z rozkolu německé sociální demokracie za druhé světové války a s trpkostí nese, že jeho jméno je v publicistice nadnášeno na úkor takových hrdinů a zároveň obětí, jakými byli Czech a Strauss, kteří jsou odsuzováni k zapomnění.

Zajímavý je i autorův pohled na události navazující na Mnichov, konkrétně na postoje Francie a Velké Británie, ale i SSSR a Polska, na vliv „slovenské otázky" atd. Je nasnadě, že při naznačeném pojetí česko-německých vztahů se muselo v knize dostat s patřičným důrazem i na poválečný poměr německé společnosti k ČSR. Tady publikace jednoznačně dává najevo svůj odpor k postojům Sudetoněmeckého landsmanšaftu a všem, kteří ho podporují, neboť Grochtmann v nich spatřuje svého druhu pohrobky Henleinova dědictví. Sleduje také nedávné československé (resp. české) reakce na německé postoje (velmi oceňuje např. počiny Václava Havla), upozorňuje i na působení Kruhu vyhnaných Čechů apod.

Ani v těchto případech však nehlásá nějaké teze, všechny své vývody dokumentuje na základě pečlivého studia příslušných knih a publicistiky, zejména odborných časopisů i novin od 90. let: jmenujme tu *Bohemii, Die Brücke, Deutsch-tschechische Nachrichten, Sudetendeutsche Zeitung, Witikobrief* (vše Mnichov), *Der Sudetendeutsche* (Hamburg), *Der Sudetenbote* (Wiesbaden), *Deutsche Umschau* (Düsseldorf) – na druhé straně pak *Lidové noviny, Mladou frontu Dnes, Haló noviny, Právo, Národní osvobození* ad.

Stručný popis obsahu publikace může ústit jen skromně v jediné: neměla by být opomenuta a lze považovat za velmi zarážející, že se s ní nesetkáme ani ve fondech našich velkých knihoven.

Zdeněk Kárník

KNAPÍK, Jiří: *Slezský studijní ústav v Opavě 1945–1958: Proměny vědeckého pracoviště.* (Práce z dějin vědy, sv. 15.) Praha, Výzkumné centrum pro dějiny vědy 2004, 160 s.

Autor se zabývá československými dějinami po druhé světové válce, zejména kulturní politikou v letech 1945–1956, a o této problematice již vydal několik monografií. Jako pracovník Ústavu historie a muzeologie Slezské univerzity v Opavě se věnuje i dějinám vědeckých institucí, které mají v popisu práce historii tohoto regionu. Celkově se institucionální dějiny v české historiografii moc nepěstují, a tak je jeho záběr na tomto poli o to záslužnější. Ve své nejnovější knižní publikaci přináší komplexní obraz organizačního vývoje a vědecké činnosti Slezského studijního ústavu v Opavě.

V první kapitole sleduje autor snahy sahající do konce 19. století o vytvoření samostatné vědecké instituce se zaměřením na výzkum Slezska. Druhou kapitolu věnuje přípravám na založení Slezského studijního ústavu v Opavě v letech 1946–1948 a podrobně popisuje aktivity směřující k jeho zestátnění v roce 1958, kdy byl začleněn do Československé akademie věd. Tento proces nebyl bezproblémový a klíčovou roli v něm sehrál zejména Bohumil Sobotík, který byl jmenován prvním ředitelem ústavu. V kapitole „Vědecké pracoviště v regionu a počátky komunistického režimu" analyzuje autor „slezskou ideu" po roce 1948, tedy otázku, co vlastně je Slezsko a jak se jeho pojem postupně rozvolňoval a často zužoval na Ostravsko. Souviselo to zřejmě i se zaměřením komunistické historiografie na dějiny dělnického hnutí; rozhodující vliv na tuto orientaci měl místní stranický aparát a závodní organizace KSČ. Samostatnou pozornost věnuje autor akci „Lenin v Opavě", jejímž cílem bylo dokázat, že vůdce bolševiků byl v roce 1912 v tomto městě a která podle jeho názorů potvrzuje, že „historikové sklonili hlavu před komunistickým režimem" (s. 63). Neopomíjí ani osvětu a popularizaci vědy pracovníky ústavu, jež tvořila významnou část jeho náplně. Ve čtvrté kapitole pak zkoumá vztah ústavu k jiným snahám o průzkum Slezska, tj. k Matici opavské a Slezskému kulturnímu ústavu v Praze.

Významná je kapitola o výzkumném profilu Slezského studijního ústavu, v níž Knapík sleduje proměny jeho vnitřní struktury a zaměření jeho ediční činnosti a podrobně analyzuje, jak se pod vlivem ideologických preferencí komunistického režimu měnila orientace ústavu; původní záměr „všeobecného zkoumání historického vývoje českého Slezska" byl potlačován a „nahrazován režimní objednávkou – výzkumem průmyslového vývoje (hornictví a hutnictví) v Ostravském kraji v 19. století" (s. 93). V další části se pak zabývá organizací výzkumu hornictví a hutního průmyslu a dělnického hnutí a kriticky hodnotí jeho výsledky. Zvláštní pozornost věnuje ideologické konferenci historiků, která se konala v květnu 1958 v Ostravě. Podle jeho závěru zahajovala nejen novou éru ve vývoji tohoto ústavu po jeho začlenění do ČSAV, ale je ji třeba vnímat i jako „součást a předzvěst celostátní protirevizionistické kampaně" (s. 123).

Práce Jiřího Knapíka, která je založena na archivních i tištěných pramenech a literatuře, je přínosem nejen k dějinám vědeckých institucí, ale i k dějinám čes-

ké historiografie. Za nedostatek považuji, že chybí rejstřík osob, který je dnes již samozřejmostí.

Milan Otáhal

PEKNÍK, Miroslav (ed.): *Revolučné a protitotalitné hnutia v Európe po 2. svetovej vojne: Medzinárodná konferencia k nedožitým 80. narodeninám Alexandra Dubčeka. Bratislava, 23.11.2001*. Bratislava, Spoločnosť Alexandra Dubčeka – Veda 2004, 223 s.

S několikaletým zpožděním vyšel sborník příspěvků z mezinárodní konference k nedožitým 80. narozeninám Alexandra Dubčeka, která se konala v listopadu 2001 v Bratislavě. Kromě pozdravných projevů a připomínek oficiálních hostů či krátkých diskusních vystoupení obsahuje šestnáct příspěvků domácích i zahraničních historiků, politologů a politiků a také tři přílohy.

S politováním ovšem musím konstatovat, že český čtenář, a tím spíše odborník na tuto problematiku, se v publikaci dozví jen málo nového či objevného, co by již o reformním procesu a Dubčekově osobnosti neznal z prací, které vyšly v českých zemích. Příčinou je paradoxně přílišná zahleděnost autorů a organizátorů konference na čistě „národní", „slovenské" výkladové schéma, na pojetí slovenských historiků. Jako by reformní proces z let 1968–1969 nebyl především záležitostí československou, jako by Alexander Dubček nebyl především politikem československým. Tímto poukazem nikterak přitom nemíním snižovat jeho význam a roli jako politika a osobnosti slovenských dějin, ba právě naopak.

Nejmarkantnějším dokladem takto zúženého přístupu je již úvodní slovo Miroslava Pekníka, ředitele Ústavu politických věd SAV v Bratislavě, k odborné části konference, který se při výčtu zásluh na zpracování dané problematiky omezil výhradně na výsledky činnosti Komise vlády SR pro analýzu událostí let 1967–1970 a zcela ignoroval přínos obdobné vládní komise československé. Jako by výběr dokumentů z československých archivů, jejich vzájemná výměna, společná jednání členů či představitelů obou komisí, sdělování poznatků, příprava a účast na dvou mezinárodních konferencích a podobné aktivity nebyly kolektivním dílem. Je snad možné spočítat, kolik z oněch pětačtyřiceti tisíc stran dokumentů získaných slovenskou komisí bylo předáno výměnou z více než sto padesáti tisíc stran dokumentů Komise vlády ČSFR? Zde mám na mysli hlavně dokumenty zahraniční provenience (sovětské, východoněmecké, polské, maďarské, bulharské), o jejichž důležitosti není pochyb. Pokud jde o publikace, bylo by snad seriózní připomenout minimálně stejný, ne-li podstatně větší podíl základních prací z pera českých (československých) autorů, nemluvě o dalších desítkách rozsáhlých studií a článků. A jestliže kolega Pekník uvádí dokumentární publikaci Jozefa Žatkuliaka *Federácia československého štátu 1968–1970*, pak by měl vědět, že v pražském Ústavu pro soudobé dějiny vyšlo již do roku 2001 k dané problematice na patnáct svazků dokumentů.

Tato jednostranná orientace výhradně na domácí tvorbu, přehlížení či neznalost příspěvků československých (českých) historiků, je patrná i ve vystoupení Ivana Laluhy „A. Dubček: Reforma 1968 a transformácia 1989", které zvláště ve své první části silně evokuje představu „objevování" dávno objeveného. Poplatnost národnímu rámci se projevila i v jinak přínosném a zajímavém referátu Eleny Londákové „Reformné prúdy v slovenskej kultúre 60. rokov", jejíž pozornosti zcela uniklo, jak významnou roli při rehabilitaci takzvaných buržoazních nacionalistů sehrál odborný kolektiv československých vědeckých pracovníků (historiků, filozofů, právníků, ekonomů, politologů – Čechů i Slováků) v „barnabitské" rehabilitační komisi v roce 1963 a že to byla skupina českých a slovenských historiků, která – proti vůli Antonína Novotného – vystoupila se zásadním požadavkem na rehabilitaci Vladimíra Clementise. Stejně tak si neklade otázku, nakolik se tito historikové zasloužili o uznání Slovenského národ-

ního povstání a při obhajobě jeho představitelů (Gustáva Husáka a Ladislava Novomeského zejména) proti útokům Václava Krále, nebo přímo prezidenta Antonína Novotného (mohla si všimnout třeba publikace *Dějinná křižovatka*, která byla společným dílem českých a slovenských historiků a vyšla v roce 1964 i na Slovensku).

Naproti tomu bych zvláště upozornil na rozsahem nedlouhý, avšak plně fundovaný příspěvek Michala Barnovského „Politická dráha A. Dubčeka a fenomén reformného a národného komunizmu", který snad jako jediný ve sborníku vybočuje z onoho rámce „národní sebestřednosti". Řadu v českém prostředí méně známých i docela neznámých postřehů o životě Alexandra Dubčeka, zejména co se týká ohlasu jeho působení v zahraničí, přináší v rozsáhlé příloze spisovatel a publicista Drahoslav Machala. Jeho esej „Rytier nádeje" patří rozhodně k tomu nejlepšímu, proč navzdory výhradám doporučuji tento sborník pozornosti čtenářů.

Antonín Benčík

Sborník Archivu Ministerstva vnitra, č. 2. Praha, Odbor archivní a spisové služby Ministerstva vnitra České republiky 2004, 340 s.

Kouzlem nechtěného jsem získal recenzované číslo *Sborníku Archivu Ministerstva vnitra* právě v den, kdy jsem si přečetl článek o zpřístupňování dokumentů bývalé Státní bezpečnosti z pera Petra Zídka, sledujícího s obdivuhodnou vytrvalostí svou utkvělou představu nutnosti zřídit Institut pro dokumentaci totality (ZÍDEK, Petr: StB zůstává ve stínu. In: *Lidové noviny*, (22.1.2005), příloha „Orientace", s. 13 a 15). Mladý novinář celkem přesvědčivě popisuje organizační, technické a personální problémy spojené se zpřístupněním a využíváním svazků bývalé StB. Od nynějška by měl vzít na vědomí, že jeho opakovaná výtka, že správci svazků nevyvíjejí žádnou vědeckou či publikační činnost, může být brzy zpochybněna. Držitel nejvýznamnější části dokumentů bývalé StB, odbor archivní a spisové služby Ministerstva vnitra ČR, přichází (navzdory popisovaným problémům) s již druhým číslem *Sborníku Archivu Ministerstva vnitra*. Názvem se hlásí ke stejnojmennému předchůdci z předkomunistické éry, který byl v odborných kruzích velmi respektovaným titulem.

Jestliže v prvním čísle, publikovaném v roce 2003, si redakční rada vedená Janem Frolíkem vytkla za cíl přinášet především materiálové studie mající vztah k dějinám ministerstva vnitra i jeho jednotlivých útvarů po roce 1945, přičemž v zorném poli se měly ocitnout především represivní aspekty činnosti ministerstva, pak je nutno říci, že druhé číslo v naznačeném směru rázně vykročilo. Skutečnost, že v míře větší, než patrně předpokládali zakladatelé časopisu na startovní čáře, jsou zastoupena „civilní" témata, je myslím k užitku tohoto periodika, neboť zvyšuje jeho čtenářskou „stravitelnost". Heuristická základna studií je většinou opřena o fondy archivu ministerstva vnitra, v menší míře ovšem autoři využívají i jiné archivní prameny a odbornou literaturu. Zastoupeny jsou i prameny *oral history*. Oproti prvnímu číslu je kromě více než trojnásobného zvětšení obsahu patrné především zvýšení grafické úrovně časopisu. Na první pohled zaujme „futuristicky" pojatá obálka z dílny Iry Shanfeldové. Povšimněme si jednotlivých příspěvků anotovaného čísla sborníku.

Iva Kvapilová pokračuje v úsilí prezentovaném již v prvním čísle sborníku a opět se zaměřuje na organizační vývoj Sboru národní bezpečnosti, přičemž tentokrát se věnuje 50. letům minulého století a její pozornost cílí především na „veřejnobezpečnostní složku" SNB. Organizační změny přitom posuzuje v širším kontextu vývoje ve státní správě. Z podobného soudku je i další příspěvek, v němž Marie Muzikantová mapuje organizační vývoj Pohotovostního pluku VB ČSR ve letech 1970–1990. Kromě organizačních otázek naznačuje i legislativní rámec působení pluku, nevyhýbá se ani tematice výchovy v jeho řadách. Jestliže autorka začíná svůj příspěvek

popisem událostí spojených s upálením Jana Palacha v roce 1969, symbolicky jej uzavírá připomenutím zásahu proti demonstrantům na Národní třídě v Praze 17. listopadu 1989. Pavlína Trenevová odkrývá postup Veřejné bezpečnosti proti nealkoholové toxikomanii v českých zemích v letech 1973–1978. Všímá si přitom legislativních aspektů dané problematiky i změn v organizačním zajištění úkolů v této oblasti (včetně zabezpečování spolupráce s jinými orgány a organizacemi).

Následující příspěvek se poněkud tematicky vymyká z ostatních studií zveřejněných ve sborníku, a je to vybočení celkem příjemné. Petra Trypesová analyzuje český fenomén chalupaření, přinejmenším svým rozsahem bezprecedentní v evropském měřítku. Svou sondu, chronologicky vymezenou lety 1950–1989, zakotvuje v Albrechticích v Jizerských horách, ovšem formuluje řadu hypotéz, které mají obecnější význam. Regionálně zaměřen je také příspěvek Lukáše Valeše, který přibližuje dění v roce 1989 na příkladě klatovského okresu. Využívá místních archivních pramenů i regionálního tisku (někdy snad příliš podléhá řeči dokumentů) a je cenný tím, že představuje konkrétní aktéry všedních dnů v oblasti vzdálené centru státu, v němž se přesto projevovaly obecné trendy. Pavel Vaněk rozebírá vývoj ženijnětechnického zabezpečení státní hranice v letech 1951–1955. Na své si v něm přijdou především čtenáři bažící po stavebnětechnických detailech „ochrany" hranice. Jiřina Dvořáková obohatila druhé číslo *Sborníku Archivu Ministerstva vnitra* edicí tří dosud nepublikovaných vzpomínek bývalých pracovníků ministerstva, jež byly zpracovány k 25. výročí SNB v roce 1970. Svorníkem všech tří vzpomínek, jejichž autory jsou Zdeněk Lukeš, Jaroslav Pokorný a Jurij Křížek, je osoba někdejšího mocného muže StB Bedřicha Pokorného. Edici autorka doplnila jeho obsáhlým životopisem, v němž využila a citovala mnohé archivní dokumenty. V závěru příspěvku je otištěn dopis, který napsal Bedřich Pokorný před svým dobrovolným odchodem ze světa v roce 1968. Jinému atraktivnímu tématu se věnuje ve svém poměrně krátkém článku Jiří Plachý. Zaměřuje se na osobu známého vyzvědače Paula Thümmela a snaží se osvětlit především jeho záhadný vztah k Lydii Langenhaunové-Goručkovové a jejímu synovi. V následujícím příspěvku předkládá Jan Frolík pramenoznaleckou studii popisující tzv. zvláštní fond (fond „Z") operativního archivu Státní bezpečnosti. Informativně velice cenná studie sleduje budování fondu „Z" po roce 1958 a uvádí na pravou míru některé legendy, které dodnes jeho existenci provázejí.

V závěru druhého čísla *Sborníku Archivu Ministerstva vnitra* čtenář nalezne výroční zprávu odboru archivní a spisové služby MV za rok 2003 a poznámky Jana Frolíka ke zveřejnění evidenčních podkladů a seznamu personálních spisů bezpečnostních složek MV podle zákona č. 107/2002 Sb. Uvítat je možno anotace celkem šestnácti odborných knižních titulů vztahujících se k tematickému zaměření sborníku, jež vesměs zpracoval Radek Minárik. Nad úroveň naší běžné časopisecké produkce vyniká nápad zařadit anglická resumé studií a jmenný rejstřík. V závěru nelze než doporučit zájemcům o soudobé dějiny tento nový titul a popřát redakci *Sborníku Archivu Ministerstva vnitra*, aby ve svém úsilí vytrvala.

Jiří Křesťan

ŠRAJEROVÁ, Olga (ed.): *České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky*. Olomouc – Opava – Šenov u Ostravy, Filozofická fakulta Univerzity Palackého – Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opavě – Nakladatelství Tilia 2003, 287 s.

Anotovaný sborník zahrnuje články a studie autorů, kteří se podíleli na grantovém projektu „České národněpolitické aktivity v pohraničí českých zemí v Československé republice 1918–1938", a představuje vlastně jakési závěrečné shrnutí dosavadního zpracování dané problematiky. Po krátkém úvodu Karla Sommera zahajuje

sborník podnětná studie Josefa Bartoše, který se snaží o určení termínů „hranice" a „pohraničí", přičemž odmítá národnostní vymezení pohraničí. Z pera Karla Sommera pochází také nejrozsáhlejší příspěvek celého sborníku. Autor se v něm pokusil postihnout průběh a výsledky první pozemkové reformy v českých zemích. Detailně se věnuje její realizaci na území severovýchodní Moravy, západního Slezska, na Opavsku, Vítkovsku, Bílovecku, Hlučínsku a Těšínsku. Důkladným rozborem dospívá k závěru, že první pozemková reforma sice mírně oslabila německou pozemkovou držbu, ale v žádném případě nepřinesla masovou čechizaci a odněmčení pohraničních oblastí, jak to někdy tendenčně tvrdila německá propaganda. Na druhou stranu však reforma nepřispěla ke zlepšení vztahů mezi Čechy a Němci, právě naopak, německý tisk a propaganda utvrzovaly německé obyvatelstvo v přesvědčení, že pozemková reforma posloužila především k posílení českých pozic.

Dva články jsou věnovány školské problematice. Miloš Trapl pojednal o situaci českého menšinového školství v letech 1918–1938, přičemž kladně ohodnotil zlepšení jeho stavu po roce 1918. Nezastírá, že to mělo často za následek negativní reakce německého obyvatelstva národnostně smíšených oblastí, které se mohlo cítit ohroženo narůstajícím počtem českých menšinových škol. Libuše Hrabová se zaměřila na školství ostravské v období do roku 1918. Ostrava byla před vznikem republiky národnostně smíšeným městem, v němž německá menšina ovládala veškerý politický život. S postupným utvářením českého národního vědomí docházelo k vyrovnávání s německou společností a nezastupitelnou roli v tom sehrálo české školství, základní i střední.

Velké pozornosti se ve sborníku těší různé české národněobranné spolky. Jeho editorka Oľga Šrajerová seznamuje čtenáře s činností Matice opavské a Slezské matice osvěty v období mezi dvěma světovými válkami. Matice opavská se v meziválečném období zasloužila zejména o mohutný rozvoj českého školství, její činnost však byla daleko širší, od ochrany historických památek přes podporu podnikatelských aktivit českého obyvatelstva v pohraničí až po nepřímé politické působení. Radim Prokop sleduje národnostní aspekty v činnosti Národní jednoty pro jihozápadní Moravu. Jiné teritorium a širší časový záběr charakterizují dvě další studie. V první se Jaromír Pavlíček zaměřuje na Národní jednotu severočeskou a její podíl na prosazování národních zájmů v národnostně smíšených okresech v letech 1885–1948, ve druhé Karel Řeháček přibližuje činnost Národní jednoty pošumavské v letech 1884–1951. Obě jednoty byly významnými institucemi českého národního života v národnostně smíšených oblastech severních, respektive západních a jižních Čech a do jisté míry také jihozápadní Moravy. Autoři dokumentují a oceňují jejich dlouholetý boj za české národní zájmy, nepomíjejí však ani některá pochybení pramenící ze vzrůstajícího nacionalismu. Do problematiky festivit a jejich sepětí s národním životem dává nahlédnout příspěvek Jitky Svobodové o českých slavnostech v Jihlavě v letech 1918–1928. Konstatuje, že tyto události posilovaly vzájemnou nevraživost mezi českým a německým etnikem, jejich vklad při sebeuvědomování českého obyvatelstva byl však nepopiratelný. Významu tělocvičné jednoty Sokol pro národní život v pohraničí za první republiky se věnuje ve svém článku Jana Burešová. Sborník je zakončen přehledem článků publikovaných k tématu v letech 2000–2002.

Radek Slabotínský

Summaries

Articles

'The Last Hussite' Is Leaving: Zdeněk Nejedlý in the Snares of CPCz Policy on Culture and the Arts after the Second World War

Jiří Křesťan

The article is an outline of a fragment of the political biography of the leading Communist intellectual and politician Zdeněk Nejedlý (1878–1962), in which the author tries to depict Nejedlý's role in making Czechoslovak policy on the arts and culture after the Liberation in May 1945 and, particularly, after the Communist takeover of February 1948. He then seeks to link this role with the personal side of Nejedlý's life. He presents Nejedlý as a respected historian and musicologist and as a participant in debates on politics and the arts, who in the interwar period had increasingly inclined towards the radical leftwing and gained considerable authority owing to his participation in the struggle against Nazi Germany, particularly as a member of the Communist leadership-in-exile in Moscow (having joined the Party in 1939). A consequence of this was his position in post-war Czechoslovakia, where he held a number of posts, including Minister of Education, Minister of Labour and Social Affairs, and the first Chairman of the Czechoslovak Academy of Sciences.

After the Liberation Nejedlý was often a leading maker of Communist policy on the arts and culture in Czechoslovakia and its successful propagandist. Nevertheless, he was not as strong a player as Václav Kopecký, Minister of Information, who stayed in power till 1952, or Gustav Bareš, Head of the Cultural and Propaganda Department of the Central Committee of the CPCz, Kopecký's main competitor in the field, both of whom had the main jurisdiction and controlled the mechanisms for determining cultural policy. Nejedlý's ideas about culture and the arts were relatively simple – it should be 'of the people' (*lidová*), relevant to the times, realistic, part of a programme, and based on national tradition, which, however, he interpreted selectively (with an emphasis on Hussitism and the National Revival) and with a political purpose (in the spirit of the

ideological indoctrination of society). Owing to Nejedlý's efforts to maintain a clearer continuity between the culture of the 'builders of Socialism' (*budovatelská kultura*) and the past, the source of which was supposed to be 'progressive' figures and the works of the composer Bedřich Smetana, the novelist Alois Jirásek, and other Revivalists, the author of the present article shares much with interpretation of scholars like Alexej Kusák, ranking Nejedlý among the moderate politicians of the CPCz, who after the February 1948 takeover represented a certain alternative to those pushing for a radical 'purge' of Czech cultural heritage. In view of his weak position in the power hierarchy and, on the other hand, his strong loyalty to the Party line, Nejedlý only rarely clashed with Party radicals publicly (for example, when he opposed the automatic transfer of 'Soviet experience' to the Czechoslovak school system). The author, in this connection, touches upon Nejedlý's relationships with some artists and politicians, particularly Kopecký, and provides evidence of displays of devotion towards Nejedlý, which he seems to have welcomed. The author also discusses Nejedlý's serious health problems in the 1950s, which limited his influence on making policy in culture and the arts, and his psychological state, which was marked by depressions and anxiety about his possible arrest.

In the last part of the article the author reflects on why Nejedlý's work in the 1960s had not inspired the attempts at the reform of socialism in a specifically Czech form, which resulted in the 'Prague Spring' of 1968. Apart from the fact that Nejedlý's late Revivalist values and aesthetics in this period had become hopelessly outdated, this was so, he argues, probably because Nejedlý had helped to justify the show trials in the early 1950s and was therefore perceived as a symbol of the worst excesses of the Stalinist régime. Nor did he ever come up with an alternative concept that would have essentially diverted from official, Stalinist doctrine on the arts and culture.

The 'Czech Question' in the Context of Stalinism: Karel Kosík and the Concept of Leftwing Radicalism

Petr Šámal

The article is concerned with the interpretation of Czech radical democracy as postulated by the Marxist philosopher Karel Kosík (1926–2003) in the late 1940s and early 1950s. It argues that one of the aims of Kosík's writing about this political movement was to conceptualize leftwing radicalism. It begins with a recapitulation and assessment of historiographical work charting out the relationship between art and politics, particularly policy on culture and the arts in the period of Stalinism (referring to works by Alexej Kusák and Jiří Knapík), and presents the basic feature of leftwing radicalism, which is understood as an attitude characteristic of the relatively short period from the beginning of the totalitarian régime. In the sphere of art this utopian, normatively closed concept was manifested by an extremely utilitarian approach to a work of art, whose primary purpose was meant to be participation in building a 'new' world. In this article Kosík is seen as a leading member of the generation of young Communists who had a substantial share in establishing a new philosophical discourse

and formulated new criteria for interpreting the history of nineteenth-century Czech political and philosophical thought.

The second part of the article summarizes the reasons Kosík's writings about radical democracy should be given a special status in today's discourse. The main argument is the fact that, apart from the opinions of Zdeněk Nejedlý, Kosík's writings (marked in some cases by a strikingly ideological character and the mixing of academic style with elements of political journalism) presented the most sharply defined discussion of the 'Czech Question' at the time. Kosík's interpretation of radical democracy is presented in comparison with earlier Marxist interpretations of the history of the nineteenth century (by Jan Šverma, Záviš Kalandra, and Václav Čejchan). In the conclusion of the article Kosík's construct is called the 'progressive' line of Czech history, which was based on the idea of 'revolutionary spirit' (*revolučnost*) and his understanding of the 'Czech Question.'

From Adjustment to Ideological Norm: Behind the Scenes of Štoll's 'Thirty Years of Struggle'

Jiří Knapík

The paper given by Ladislav Štoll (1902–1981) at the plenary meeting of the Union of Czechoslovak Writers in January 1950, which was immediately published in the press as *Třicet let bojů za českou socialistickou poesii* (Thirty Years of Struggle for Czech Socialist Poetry), is considered one of the clearest expressions of Stalinism in the arts and culture in Czechoslovakia after the Communist takeover of February 1948. Although the consequences of that paper have been considered by historians of literature, the background to it has till now remained almost unexplored. The present article points chiefly to the context of policy on the arts and culture from spring 1949 onwards, after the poet Vítězslav Nezval was criticized in the press and, in particular, after the affair with the 'anti-Party pamphlet' against him. In the Culture Council of the Central Committee of the Czechoslovak Communist Party (CC CPCz) at the time, the idea emerged of holding a plenary session of the Union of Czechoslovak Writers. The session was intended not only to come up with a comprehensive solution to the state of literary criticism, but also to create new models for works of art and to define the attitude of the Communist régime towards the cultural legacy. Štoll's paper, whose main theses were formulated in autumn 1949, included various opinions of leading policymakers in culture and the arts (his own, Václav Kopecký, and Jiří Taufer's views, on the one hand, and Jiří Hendrych and František Nečásek's on the other). At first a critical judgement of poetry after the Second World War was formulated, but with time the more profound idea of an 'analysis' of poetry from the interwar period was promoted, in which the chief negative example was the poet František Halas. In addition to this look behind the scenes of the making of policy on arts and culture the article includes notes by the deputy head of the Culture and Propaganda Department of the CC CPCz, Jiří Hendrych, about Štoll's October 1949 speech in the Culture Council, in which his future paper is sketched out.

Memoirs

Thirty Years of Struggle with Ladislav Štoll, or How Can You Live with That?

Martin Štoll

In an essay written with both a personal touch and an attempt at objective distance, the author reflects on his grandfather Ladislav Štoll, a leading ideologue of Czechoslovak arts and culture from the middle of the 1940s to the end of the 1970s. From memoirs and later essays he briefly describes his own relationship to his grandfather. He inquires into the reasons that led Ladislav Štoll to dogmatic devotion to Communist orthodoxy and the Party and into how one might understand Štoll's life and works without bias. He sees his attempt as a contribution to the genre of social anamnesis, which is still almost nonexistent amongst Czechs as they try to come to terms with their Communist forebears.

A Brief Attempt at a Fair Understanding of Ladislav Štoll

Martin Kučera

This article is an attempt to comprehend Štoll in outline as a person embodying a certain kind of mentality and style as an author. On the one hand his describes Štoll's personality based chiefly on the subjective testimonies of Jiří Taufer, whom he befriended in the late 1980s, and on the other hand critically characterizes some of Štoll's publications. He underscores the differences in the mentality of Štoll and Taufer, who are otherwise usually perceived as an inseparable pair, and on the whole judges Štoll as a literary critic operating in the fixed framework of Marxist-Leninist theory, who never really understood the aesthetic component of a work of art and displayed only the minimum of original opinion.

Materials

The Formation of the Membership Base of the Czechoslovak Academy of Sciences in 1952

Jiří Beran

The selection of members for the new institution was one of the tasks the Government Commission for Development of the Czechoslovak Academy of Sciences under the leadership of Ladislav Štoll was entrusted with by a government decision of 15 January 1952. The article examines the work of the Commission in this area, focusing in particular on the political criteria of selection. It also considers how the relationship was defined between the Academy and its assumed sub-academies, of which ultimately only the Czechoslovak Academy of Agricultural Sciences came into being and survived for one decade. It also examines the extent to which Slovak scholars were represented in the Czechoslovak

Academy of Sciences, and then looks at the establishment of the separate Slovak Academy of Sciences in 1953. The article mainly considers the extent to which the new institution was based on earlier academic societies of the kind in Czechoslovakia in terms of staff and organization. The article includes lists of ordinary members and corresponding members from 1952, as well as a list of 29 scholars excluded in the last minute from elections of corresponding members, after intervention by dogmatic members of the *apparat* Central Committee of the Czechoslovak Communist Party.

Although the Czechoslovak Academy of Sciences developed under the wing of the Communist Party, in the work of the Government Commission certain elements of democratic thinking nevertheless made themselves felt. The selection of ordinary members in some of the natural sciences was made with an eye to academic qualifications. By contrast, branches of the social sciences were hard hit, particularly philosophy, sociology, and political economy, where, with the forced promotion of Stalinist Marxism, their connection with previous developments was completely severed. With the application of doctrines applied in Soviet science and scholarship, biology and its related disciplines suffered as well, however. In connection with the selection of members, the author pays particular attention to historians and discusses the struggle over ideology in Czech historiography. It came as a great surprise, he notes, when the political secretariat of the Central Committee of the CPCz refused to make Ladislav Štoll an ordinary member and important functionary of the Academy, justifying its decision by saying that it expected Štoll to take over from Zdeněk Nejedlý as Minister of Education. The author does not rule out the possibility that in the social context of the times Klement Gottwald, who, according to not entirely reliable sources, was pushed into expanding the show trials into the cultural sphere, did not want to strengthen the position of a man whose judgements on literature had opened the way to persecution of this kind.

Debates

The Final Diagnosis of the Second Republic?

Jan Rataj

This is both a review of Jan Gebhart and Jan Kuklík's *Druhá republika 1938–1939: Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě* (The Second Republic, 1938–39: A Conflict between Democracy and Totalitarianism in Political, Social, and Cultural Life), published by Paseka, Prague, in 2004, and an essay about the character of the political régime of the Second Republic. In the first part of the review-essay, the author introduces the main theses and contents of the individual chapters of Gebhart and Kuklík's book, criticizing some specific shortcomings, though on the whole he considers it a factually rich, well-informed synthesis of the history of the Second Republic, based on precisely marshalled sources. He disagrees, however, with the authors' interpreta-

tion that the Second Republic represented primarily a struggle between democratic forces on the one hand, which were trying to preserve as much as possible of the First Republic, and extremist forces on the other, which were heading towards totalitarianism, a struggle played out under the moderately restrictive control of the Beran government, which had to react to the crude pressure applied by Nazi Germany. In contrast he presents the thesis that after the Munich Agreement of 1938 an authoritarian régime was established which, by the logic of developments moved to the totalitarian model and drew on the intellectual sources of the authoritarian conservative rightwing during the First Republic and Czech Fascism.

Facts versus Suppositions and Half-truths in the Interpretation of Czechoslovak-British Relations: Smetana's Review under the Microscope

Jindřich Dejmek

The author takes issue with Vít Smetana's review of his *Nenaplněné naděje: Politické a diplomatické vztahy Československa a Velké Británie (1918–1938)* (Unfulfilled Hopes: Czechoslovak-British Political and Diplomatic Relations) published by Karolinum, Prague, in 2003. The review, 'Dejmkovo velké dílo pod drobnohledem' (Dejmek's Magnum Opus under the Microscope), was published in *Soudobé dějiny* 11 (2004), no. 4, pp. 97–116. The author rejects Smetana's argument, calling it academically unfounded, unoriginal, and driven more or less with an aim to discredit him. He defends himself particularly against the criticism that his book is written in a gloomy anti-British tone and that it tendentiously defends interwar Czechoslovak policy as personified by Edvard Beneš.

He argues that his book is the first treatment of the topic by a Czech author, and objects that in an attempt to proceed without bias he could not judge the positions of the vast majority of British politicians towards Czechoslovakia other than with marked criticism, although he appreciates their positive aspects. Second, he highlights the question of criteria of judgement, such as the security interests of the Czechoslovak Republic, whose responsible politicians could not have acted other than by trying to create an international security system guaranteed by the Great Powers. Alternatives to the policy of those days can, in his opinion, be speculated about only at the theoretical level. Third, he rejects the reviewer's criticisms of his method, which concern primarily his work with sources and the overall traditional conception of interpretation in the style of purely descriptive diplomatic history.

Some Remarks in Response to Jindřich Dejmek

Vít Smetana

The author replies concisely to the individual points of Dejmek's defence. Dejmek's unpersuasive article, the author argues, in part distorts and in part ignores his arguments. He therefore stands by the judgements expressed in the review.

Reviews

Hus in Marxist Clothing: The Czech Historical Novel in Its Cultural and Political Context after February 1948

Petr Čornej

Królak, Joanna. *Hus na trybunie: Tradycje narodowe w czeskiej powieści historycznej okesu realizmu socjalistycznego.* Warsaw: Instytut Sławistyki Zachodniej i Południowej Uniwersytetu Warszawskiego, 2004, 159 pp.

The publication under review, by a Polish scholar of Czech literature at Warsaw University, comprises an analysis of seventeen historical novels by Czech writers published in the 1950s. Królak carries out this analysis with a qualified outline of modern conceptions of Czech history, national traditions, the development of the Czech historical novel from the end of the eighteenth century, and the ideological activity of Zdeněk Nejedlý. But for a few minor reservations the reviewer points to the author's superb knowledge of this aspect of Czech literature and to her semiotic approach, and claims that her argument about the related conceptions of the Czech authors of historical novels and Czech Marxist historiographers in the 1950s is truly original.

The Muses Were Not Silent during the War

Jana Čechurová

Srba, Bořivoj. *Múzy v exilu: Kulturní a umělecké aktivity čs. exulantů v Londýně v předvečer a v průběhu světové války 1939–1945.* Brno: Masarykova univerzita, 2003, 888 pp + appendices.

This monumental publication, although groundbreaking in its orientation and the amount of information it conveys, is, according to the reviewer, problematic in its conception and form. Srba wrote much of it in the late 1960s as a manual for theatre studies, but has revised and expanded that work here. It is organized by topic into hundreds of chapters, which unfortunately spoils the flow and leads to much repetition. Another minus is that the author has not used new Czech publications or records from archives of various institutions. Nevertheless, he has written an extraordinary work, which examines culture and the arts not only of Czechoslovak émigrés in Great Britain (and, to a lesser extent, elsewhere) but also German and Austrian émigrés who were associated with them there.

Mussolini's Italy on the Road to Expansion

Ondřej Houska

Mallett, Robert. *Mussolini and the Origins of the Second World War, 1933–1940.* London: Palgrave Macmillan, 2003, 266 pp.

In this important book based on detailed research in Italian archives the British historian Robert Mallett concludes that the chief strategic aim of the Mussolini régime was long-term control of the Mediterranean, necessary prerequisites of which were conflict with France and Great Britain and closer relations with Germany. His book, according to the reviewer, therefore ranks among the interpretations that take a highly critical view of Italian foreign policy following the Fascist takeover.

Oral History from an Archivist's Point of View

Jindřich Schwippel

Vaněk, Miroslav. *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin.* (Hlasy minulosti, vol. 1.) Prague: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004, 175 pp.

The reviewer welcomes Vaněk's publication as the first systematic Czech manual of its kind and discusses a few other insufficiently reviewed publications in which oral history was previously employed as a method in Czech historiography.

A New Series Devoted to Post-war Social History

Jan Měchýř

Kalinová, Lenka. *Východiska, očekávání a realita poválečné doby: K dějinám české společnosti v letech 1945–1948.* (Česká společnost po roce 1945, vol. 1.) Prague: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004, 117 pp.

The reviewer welcomes this book, the first in a new series, published by the Institute of Contemporary History and concerned with the social history of the Bohemian Lands in the post-war period. Kalinová's book is an outline of the ideological prerequisites of the political-economic move of Czech society in particular and European society in general to the left after the Second World War, and naturally returns to the days of the Great Depression and the war. The reviewer finds it a useful outline of the topic, but feels it pays too little attention to certain aspects.

The War Years and Post-war Years in Polish Historical Journals in 2004

Jaroslav Vaculík

In his regular, this time detailed, survey of essays on contemporary history published in Polish history journals in the previous year, the author discusses the quarterly *Dzieje Najnowsze* as the central Polish periodical in the field, then provides less detailed information about articles in the journals *Zeszyty Historyczne, Kwartalnik Historyczny, Przegląd Historyczny, Sobótka, Przegląd Zachodni, Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*, and *Wiadomości Historyczne*. He also provides detailed information about the article by Jerzy Eisner, published in the last named periodical, which concerns myths and stereotypes in Communist Poland.

About the Archives

An StB File as an Historical Source

Prokop Tomek

The article judges the importance and possibilities of using records from the secret services of the former Communist régime in Czechoslovakia in historical research. He pays particular attention to the files of the former State Security Forces (Státní bezpečnost or StB). On the basis of his own experience and the internal regulations of the StB, he points to the possible pitfalls of using StB files as historical sources. He provides several specific examples of working with the files, references to the possibilities of declassification, information about particular features of the archiving of the files, and the problem of their being shredded.

Contributors

Jiří Beran (1929), now retired, was employed in the Central Archives of the Czechoslovak Academia of Sciences from 1958 to 1991. His chief research interest is the institutional development of Czech scholarship and he has written a number of articles on the history of Czech academic institutions.

Jana Čechurová (1969) is a docent in the Institute of Czech History at the Faculty of Arts, Charles University. She is concerned with Czech history of the first half of the twentieth century and, most recently, the history of Czech émigrés. Among her publications is *Alois Rašín: Dramatický život českého politika* (Prague, 1997) and *Čeští svobodní zednáři ve XX. století* (Prague, 2002).

Petr Čornej (1951) is Professor of History and Deputy Head Master of the Škvorecký Academy of Writing, Prague. His area of specialization is the history of the Bohemian Lands in the Late Middle Ages and Early Modern period, in particular the Hussite movement, interpretations of historical traditions, the history of Czech historiography, and the life and work of Zdeněk Nejedlý. Apart from a number of books and articles written for a more general audience, his publications include *Tajemství českých kronik: Cesty ke kořenům husitské tradice* (Prague, 1987 and, expanded, 2003), *Lipanské ozvěny* (Prague, 1995), and volume 5 of the *Velké dějiny zemí Koruny české*, on the period 1402–37 (Prague, 2000).

Jindřich Dejmek (1965) is an independent senior researcher in the Institute of History at the Academy of Sciences, Prague, specialized in the history of international politics and Czechoslovak foreign policy. His is the author of *Historik v čele diplomacie: Kamil Krofta* (Prague, 1998), *Československo: Jeho sousedé a velmoci ve XX. století* (Prague, 2002), and a political biography of Edvard Beneš, the first volume of which is forthcoming.

Ondřej Houska (1981) is a postgraduate student in the Institute of World History at the Faculty of Arts, Charles University. He is concerned with international politics in the interwar years, particularly diplomatic relations between Czechoslovakia and Italy.

Jiří Knapík (1975) is an historian in the Institute of History and Museum Studies at Silesian University, Opava. His chief research interest is Czechoslovak cultural policy in 1948–56. He is the author of *Kdo spoutal naši kulturu: Portrét stalinisty Gustava Bareše* (Přerov, 2000), *Kdo byl kdo v naší kulturní politice 1948–1953* (Prague, 2002), and *Únor a kultura: Sovětizace české kultury 1948–1950* (Prague, 2004).

Jiří Křesťan (1957), an archivist and historian, is in charge of a department in the National Archives, Prague. His chief research interest is the history of Communism and Socialism in the Bohemian Lands, particularly the life and work of Zdeněk Nejedlý, about whom he wrote *Pojetí české otázky v díle Zdeňka Nejedlého* (Prague, 1996).

Martin Kučera (1958) is an independent Senior Researcher in the Institute of History of the Academy of Sciences, Prague. His primary research interests are the history of Czech politics from 1848 to 1918 and the comparative cultural history of the nineteenth and twentieth centuries as well as the life and work of the historian Josef Pekař. His publications include *Pekař proti Masarykovi: Historik a politika* (Prague, 1995), *Zprávy tajným inkoustem: Kapitola z dějin českého zpravodajství za první světové války (1914–1918)* (Prague, 2003), and *Rakouský občan Josef Pekař* (Prague, 2005).

Jan Měchýř (1930) is a docent in the Institute of Economic and Social History at the Faculty of Arts, Charles University. His chief research interest is the history of Czechoslovakia from the end of the Second World War to the present. His pulblications include *Velký převrat či snad revoluce sametová?* (Prague, 1999), about the collapse of the Communist régime in Czechoslovakia.

Jan Rataj (1951) is a docent in the Department of Political Science at the Faculty of International Relations, the Prague School of Economics. His research interests include the political history of the Bohemian Lands in the nineteenth and twentieth centuries, particularly the history of the extreme right, the development of the Communist movement, and Czech-German relations. His publications include *O autoritativní národní stát: Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939* (Prague, 1997).

Vít Smetana (1973) is a senior researcher in the Institute of Contemporary History, Prague, and a doctoral student at the Oxford University. He is research interests include the history of international politics and diplomacy during the Second World War and in the first phase of the Cold War, particularly the role of Great Britain and British-Czechoslovak relations in this period. He is the editor of *Třináct dní* (Prague, 1999), the Czech edition of Robert F. Kennedy's *Thirteen Days* (1969).

Petr Šámal (1972) is a literary historian in the Institute of Czech Literature at the Academy of Sciences, Prague, and Editor-in-Chief of *Česká literatura*. He is currently involved in a project on the history of Czech literature after 1945. His

research interests include literary criticism and changes in aesthetic norms in Czech literature after the Second World War.

Martin Štoll (1973) is a director, cameraman, and writer of documentary films, a repertory consultant at Czech Television, a teacher at the Academy of Film and Television (FAMU), Prague, and a publisher. Apart from his own work for television, comprising about forty documentaries (including *Praha – jeviště vědy*, *Irsko – konec Evropy*, and *Lotyšská píseň*), he has written widely about the history of documentary film, including *A Hundred Years of Czech Documentary Film (1898–1998): A Brief History of Czech Non-Fiction Film* (Prague, 2000) and *Česká dokumentární škola* (Prague, 2005). He also runs the Malá Skála publishing house, Prague.

Jindřich Schwippel (1935) is an archivist at the National Film Archives, Prague. His main research interest is oral history and the history of scholarship, about which he has published widely.

Prokop Tomek (1965) heads a group at the Office for the Documentation and Investigation of the Crimes of Communism, Prague. He is concerned particularly with the work of various units of the machinery of repression in Communist Czechoslovakia, and is the author of *Československý uran 1945–1989* (Prague, 1999) and *Dvě studie o československém vězeňství 1948–1989* (Prague, 2000).

Jaroslav Vaculík (1947) is a docent at the Faculty of Education, Masaryk University, Brno, where he lectures in world history from the seventeenth to twentieth century. His chief research interest is Czech communities abroad, about which he has published widely, including the three-volume *Dějiny volyňských Čechů* (Prague, 1997, 1998, and 2001).

Contents

Articles

Jiří Křesťan — 'The Last Hussite' Is Leaving: Zdeněk Nejedlý in the Snares of CPCz Policy on Culture and the Arts after the Second World War 9

Petr Šámal — The 'Czech Question' in the Context of Stalinism: Karel Kosík and the Concept of Leftwing Radicalism . . . 45

Jiří Knapík — From Adjustment to Ideological Norm: Behind the Scenes of Štoll's 'Thirty Years of Struggle'. 62

Memoirs

Martin Štoll — Thirty Years of Struggle with Ladislav Štoll, or How Can You Live with That? 85

Martin Kučera — A Brief Attempt at a Fair Understanding of Ladislav Štoll 95

Materials

Jiří Beran — The Formation of the Membership Base of the Czechoslovak Academy of Sciences in 1952 102

Debates

Jan Rataj — The Final Diagnosis of the Second Republic? 140

Jindřich Dejmek — Facts versus Suppositions and Half-truths in the Interpretation of Czechoslovak-British Relations: Smetana's Review under the Microscope 155

Vít Smetana — Some Remarks in Response to Jindřich Dejmek 169

Reviews

Petr Čornej — Hus in Marxist Clothing: The Czech Historical Novel in Its Cultural and Political Context after February 1948 174

Jana Čechurová — The Muses Were Not Silent during the War 179

Ondřej Houska — Mussolini's Italy on the Road to Expansion 183

Jindřich Schwippel — Oral History from an Archivist's Point of View 187

Jan Měchýř — A New Series Devoted to Post-war Social History 190

Jaroslav Vaculík — The War Years and Post-war Years in Polish Historical Journals in 2004 194

About the Archives

Prokop Tomek — An StB File as an Historical Source 208

Annotations 215

Summaries 223

Informace pro autory

Časopis *Soudobé dějiny* vychází čtyřikrát do roka. Redakce přijímá výhradně původní práce, které jsou výsledkem vlastní badatelské činnosti autora. Mohou být psány česky nebo slovensky, případně v hlavních evropských jazycích. Články, vzpomínky, edice dokumentu dodržují zpravidla rozsah jednoho až dvou autorských archů (16–32 stran).

K úpravě rukopisu:

1. Rukopis napsaný na počítači odevzdejte na disketě (WP nebo Word) nebo zašlete na e-mailovou adresu redakce:
   soudobe.dejiny@usd.cas.cz nebo *drapala@usd.cas.cz*
2. Poznámkový aparát připojte pokud možno na stránkách pod čarou, nikoli souhrnně za celým textem.
3. a) V odkazech na archivní fondy a sbírky dodržujte toto pořadí údajů: název archivu a jeho umístění (při opakovaném odkazu jen jeho vžitá zkratka), název a značka fondu (sbírky), signatura, název nebo popis dokumentu.
   b) V odkazech na literární prameny dodržujte toto pořadí údajů: **Monografie:** Jméno autora (v pořadí PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno) – spoluautoři: *Název: Podnázev* (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Stať ze sborníku:** Autor stati – spoluautoři (viz výše): Název: Podnázev. In: Editor sborníku – spolueditoři (obdobně jako u autora monografie) (ed.): *Název sborníku: Podnázev* (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Stať z časopisu:** Autor stati – spoluautoři (viz výše): Název: Podnázev. In: *Název časopisu* (kurzivou), ročník, číslo (rok), rozmezí stran. **Stať z denního tisku:** Autor stati (viz výše): Název: Podnázev. In: *Název novin* (kurzivou), přesné datum, rozmezí stran.
   c) Pro recenzi a anotaci: uveďte ještě další údaje o původcích (překladatel, editor, autor úvodu, doslovu, ilustrátor ap.) a o publikaci (např. vydavatel, liší-li se od nakladatele; edici, rejstříky, bibliografie ap.).
4. Připojte **resumé** v rozsahu 15–30 řádek pro překlad do angličtiny. Pro informace o autorech uveďte: rok narození, stručné sdělení o své odborné činnosti (aktuální zaměstnání, oblast specializace, případně název Vaší profilové publikace s místem a rokem vydání).

Soudobé dějiny
budou s potěšením publikovat anotace nejnovější knižní a časopisecké produkce domácí i zahraniční a předem za ně děkují.

Redakce

Vydává Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. Ročník XII. **Cena ve volném prodeji 68 Kč.**



Jiří Křesťan „Poslední husita" odchází
Zdeněk Nejedlý v osidlech kulturní politiky...

Petr Šámal „Česká otázka" ve světle stalinismu
Karel Kosík a koncept levicového radikalismu

Jiří Knapík Od korektury k ideologické normě
Ze zákulisí vzniku „Třiceti let bojů" Ladislava Štolla

Martin Štoll Třicet let bojů s Ladislavem Štollem
aneb Jak s tím můžete žít

Martin Kučera Skica pokusu o objektivaci zjevu Ladislava Štolla

Jiří Beran Vytváření členské základny Československé akademie věd v roce 1952

Jan Rataj Konečná diagnóza druhé republiky?

Jindřich Dejmek K interpretaci československo-britských vztahů:
fakta versus domněnky a polopravdy
Smetanova recenze pod drobnohledem

Vít Smetana Několik komentářů k odpovědi Jindřicha Dejmka

Prokop Tomek Svazek StB jako historický pramen

Recenze

Anotace